ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu"

2932

Revista de istorie și teorie literară

Din sumar:

Șase decenii de la făurirea P.C.R.:
Zoe Dumitrescu Bușulenga
Tratatul de istorie a literaturii române, I:
I. C. Chițimia, G. Mihăilă, Stela Toma
Umanismul românesc:
Liliana Botez, Alexandru Duțu, Andrei Pippidi
Interpretări de texte:
Gh. Ceaușescu, Mihai Gherman, Mihai Marta
Cercetări comparatiste în domeniul cărților populare:
Amita Bhose, Irmgard Lackner, Dan Horia Mazilu, Dan Simonescu, Cătălina Velculescu, Stan Velea
Texte și documente:
Mihail Carataşu, Nicolae Mecu, Andrei Nestorescu, Nicolae-Şerban Tanaşoca, Mihai Vornicu
Cronica ediției:
Liviu Onu
Recenzii și note
Revista revistelor

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

TOM 30

2

aprilie — iunie

1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Director: ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA
Secretar de redacție: ROXANA SORESCU

REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ contribuie la valorificarea științifică a patrimoniului literar național, la dezvoltarea studiilor și cercetărilor de istorie și teorie literară, de literatură universală și comparată, estetică și folcloristică. Revista publică studii, articole, dezbateri, comentarii și documente, recenzii ale cărților și periodicelor de specialitate, note bibliografice și cronici ale vieții științifice, menite să informeze asupra rezultatelor obținute în aceste domenii, în țară și în străinătate, să încurajeze schimburile de idei, inițiativele, ipotezele de lucru, punctele de vedere și metodele noi de explorare și interpretare a fenomenului literar.

Revista, fondată de G. Călinescu, apare fără întrerupere din anul 1952 (între anii 1952 și 1964 cu titlul *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*), fiind singura cu acest profil din România. Este organ al Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu" al Academiei de Științe Sociale și Politice, în care lucrează specialiști în literatura română, universală și comparată, estetică, teorie literară, folcloristică etc.

Prin diversitatea preocupărilor ei, prin rubricile introduse începînd cu anul 1974, revista se adresează istoricilor și teoreticienilor literari, comparatiștilor, esteticienilor și folcloriștilor, profesorilor și studenților.

Colaboratorii sînt rugați să trimită textele dactilografiate conform uzanțelor curente, responsabilitatea asupra conținutului acestora revenindu-le integral. Pentru fiecare lucrare apărută, autorii au dreptul la 30 de extrase gratuit. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența, cărțile și periodicele destinate recenzării și schimbului se vor trimite pe adresa redacției.

Pentru a vă asigura colecția și primirea la timp a revistei vă puteți abona la ea prin punctul de desfacere al Editurii Academiei, București, Calea Victoriei 125, sectorul I, cod 71021 (de unde publicația noastră poate fi procurată direct sau prin poștă) sau prin oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

APARE DE 4 ORI PE AN

ADRESA REDACȚIEI:

Bd. Republicii, nr. 73, București II,
cod 70311

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

TOMUL 30
Nr. 2 1981

Revista de istorie și teorie literară

Sumar

ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA, Șase decenii de la făurirea P.C.R. 149

Tratatul de istorie a literaturii române, I

I. C. CHIȚIMIA, Urme probabile ale unei vechi traduceri din latină în *Psaltirea Scheiană* 151
STELA TOMA, Probleme ale studierii vechilor texte românești în alfabet latin . . . 157
G. MIHAILĂ, Gîndire politică și expresie literară în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* . . 163

Umanismul românesc : stadiul cercetărilor, trăsături definitorii, surse

AL. DUȚU, Umanism și iluminism românesc între Roma și Bizanț 171
LILIANA BOTEZ, Tradiția culturală ca factor definitoriu al umanismului românesc din secolul al XVII-lea 181
ANDREI PIPPIDI, Pentru istoria umanismului românesc — Trei note de lectură . . 189

Intenționalitatea artistică în literatura română veche

MIHAI GHERMAN, Experiment poetic în *Psaltirea* lui Teodor Corbea 197
GH. CEAUȘESCU, Model compozițional și intenție literară într-un vechi discurs românesc 203

Cercetări comparatiste în domeniul cărților populare

IRMGARD LACKNER, Bemerkungen über die rumänische Druckfassung des Volksbuches *Bertoldo* 207
CĂTĂLINA VELCULESCU, Variante ale parabolei inorogului 219
AMITA BHOSE, From Bodhisattva to Ioasaph. A historic and comparative study . . 223
DAN HORIA MAZILU, Texte antice și lecturi medievale. Marginalii la *Istoria surpării Troadei* 233
DAN SIMONESCU, Un centru de studiere a cărților populare romanice la Salzburg (Austria) 219
STAN VELEA, Cercetarea comparatistă a rolului social și cultural al cărților populare : *Alexandru Dufu* 253

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Literatura română în şcoală

MIHAI MARTA, Retorica şi sintaxa în *Letopiseţul...* lui Miron Costin 259

Texte şi documente

Probleme ale literaturii române vechi în corespondenţa primită de B. P. Hasdeu :
NICOLAE MECU, [Scrisori de la] Moses Gaster 263
MIHAI VORNICU, [Scrisori de la] Constantin Chiru, Grigore Silaşi, J. Honoré Abdolonyme Ubicini 266
MIHAIL CARATAŞU, Documente inedite privitoare la tipărirea *Istoriei vechii Dacii* 271
NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA, Samuil Micu şi izvoarele bizantine ale istoriei românilor 275
ANDREI NESTORESCU, Teatru românesc inedit : *Sărbare ostăşască* de Matei Millo 281

Cronica ediţiilor

LIVIU ONU, O prestigioasă ediţie a cronicii lui Neculce 293

Recenzii şi note

ELENA LINŢA, *Catalogul manuscriselor slavo-române din R.S. România* (fondurile Iaşi şi Cluj), I – II, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1980 (Al. Mareş) ; *Retorică românească. Antologie*, ediţie de Mircea Frînculescu, Editura Minerva, 1980 (Gh. Ceauşescu) ; Al.Niculescu, *Între filologie şi poetică*, Editura Eminescu, 1980 (Stela Toma) ; *„Steaua". Indice bibliografic adnotat*, I – III, Cluj-Napoca, 1979 (Georgeta Stoia-Mănescu) ; Teze de doctorat din domeniul literaturii române vechi ; Un catalog al manuscriselor româneşti din colecţia Muzeului Oltenia (Mihai Moraru) 297

Revista revistelor

Balkan Studies, 1979 (N. Mecu) ; *Manuscriptum*, 4/1980 (A. Nestorescu) ; *Russkaja literatura* 1 – 4/1980 (M. Moraru) ; *Viaţa românească*, 10, 11/1980 : *Caiete critice*, 4/1980 (N. Mecu) 311

Actualitatea ştiinţifică 317

Cărţi şi reviste primite la redacţie (×) Georgeta Stoia-Mănescu 319

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 145 — 322, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

VOL. 30
No. 2 1981

The Review of Literary History and Theory

Contents

ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA, Six decades since the foundation of the Romanian Communist Party 149

The treatise of the history of Romanian literature, I

I. C. CHIȚIMIA, Possible traces of an old translation from Latin in *Psaltirea Scheiană* 151
STELA TOMA, Problems of the study of Old Romanian texts in Latin alphabet . . . 157
G. MIHĂILĂ, Political thought and literary expression in *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. 163

Romanian Humanism: the Stage of Research, Defining Features, Sources

AL. DUȚU, Romanian humanism and Enlightenment between Rome and Byzantium 171
LILIANA BOTEZ, Cultural tradition as a defining factor of the XVII-th century Romanian humanism 181
ANDREI PIPPIDI, Apeal for the history of Romanian humanism — Three notes . . 189

The Artistic Intentionality in Old Romanian Literature

MIHAI GHERMAN, Poetic experiment in Teodor Corbea's *Psaltirea* 197
GH. CEAUȘESCU, Compositional model and literary intention in an old Romanian discourse 203

Comparative Researches in the Field of Folk Books

IRMGARD LACKNER, Bemerkungen über die rumänische Druckfassung des Volksbuches *Bertoldo* 207
CĂTĂLINA VELCULESCU, Variants of the unicorn parable 219
AMITA BHOSE, From Bodhisattva to Joasaph. A historic and comparative study 223
DAN HORIA MAZILU, Ancient Texts and Medieval Reading. Marginals to a *Istoria surpării Troadei*. 233

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

DAN SIMONESCU, A centre for studying Romance folk books in Salzburg (Austria) 249
STAN VELEA, Comparative research of the social and cultural role of folk books: Alexandru Duțu 253

Romanian Literature in School

MIHAI MARTA, Rhetoric and syntax in Miron Costin's *Letopisețul*... 259

Texts and Documents

Problems of Old Romanian literature in the letters received by B. P. Hasdeu:
NICOLAE MECU, [Letters from] Moses Gaster 263
MIHAI VORNICU, [Letters from] Constantin Chiru, Grigore Silași, J. Honoré Abdolonyme Ubicini 266
MIHAIL CARATAȘU, New documents concerning the printing of *Istoria vechii Dacii* 271
NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, Samuil Micu and the Byzantine sources of the history of the Romanians 275
ANDREI NESTORESCU, Unpublished Romanian drama: *Sărbare ostășească* by Matei Millo 281

The Edition Chronicle

LIVIU ONU, An edition of prestige of Neculce's Chronicle 293

Book reviews and notes

ELENA LINȚA, *Catalogul manuscriselor slavo-române din R. S. România* (fondurile Iași și Cluj), I— II, Tipografia Universității București, 1980 (Al. Mareș); *Retorică românească. Antologie*, ediție de Mircea Frînculescu, Editura Minerva, 1980 (Gh. Ceaușescu); Al. Niculescu, *Între filologie și poetică*, Editura Eminescu, 1980 (Stela Toma), *„Steaua". Indice bibliografic adnotat*, I—III, Cluj-Napoca, 1979 (Georgeta Stoia-Mănescu); Doctoral theses on Old Romanian literature; A catalogue of the Romanian manusripts in the holdings of the Dolj county Library (Mihai Moraru) 297

The Review of Reviews

Balkan Studies, 1979 (N. Mecu); *Manuscriptum*, 4/1980 (A. Nestorescu); *Russkaja literatura*, 1980 (M. Moraru); *Viața românească*, 10, 11/1980; *Caiete critice*, 4/1980 (N. Mecu) 311

Scientific Events 317

Books and magazines received Georgeta Stoia-Mănescu 319

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

ŞASE DECENII DE LA FĂURIREA P.C.R.

ZOE DUMITRESCU BUŞULENGA

Sărbătorirea, în luna mai a acestui an, a șase decenii de la făurirea Partidului Comunist Român oferă, mai ales celor care, prin profesiunea lor, studiază procesul dialectic al decantării și transgresiei *faptelor* în *istorie*, prilejul unei meditații asupra sensurilor generale ale acestui proces. Cronologia convențională nu devine elocventă decît prin relația ei cu un anumit eveniment. Periodizarea epocilor istorice se face în funcție de aceste evenimente, iar stricta cronologie nu are decît rolul de a oferi un suport cantitativ comparației dintre încărcătura faptică a unei epoci și a alteia. Judecînd ce reprezintă, ca încărcătură de evenimente istorice, aceste șase decenii — o perioadă scurtă cronologic — în istoria poporului român, vom vedea că ele se caracterizează nu numai prin profunde mutații revoluționare, prin înlocuirea unui sistem social cu altul, dar mai ales că ele reprezintă de pe acum și etape remarcabile istoricește în edificarea noului sistem.

Legătura cauzală dintre organizarea revoluționară a unei clase și rolul pe care îl joacă ea în istorie este unul dintre principiile de bază ale concepției materialist-dialectice asupra istoriei. De aceea momentul făuririi Partidului Comunist Român este considerat un eveniment marcant al procesului istoric de transformare social-politică a României. Ca moment al unui proces îndelungat, desfășurat în cadrul național și caracterizat prin etape specifice de dezvoltare, organizarea clasei muncitoare din țara noastră s-a făcut în jurul unui program-liant ale cărui obiective au fost determinate de condițiile și de etapa istorică în care se afla țara noastră. În acest context, e semnificativ că lucrarea lui Dobrogeanu-Gherea *Ce vor socialiștii* români (1886)—prim program marxist al mișcării noastre muncitorești—apare înaintea traducerii românești a *Manifestului Partidului Comunist* (1892), că mai multe studii ale lui Gherea, unele publicate în paginile revistei „Contemporanul", revistă de la a cărei apariție se împlinește un secol, au drept obiectiv analiza aplicării concrete a principiilor materialist-dialectice în domeniul istoriei sociale sau al artei (*Concepția materialistă a istoriei*, 1892; *Idealurile sociale și arta*, ș.a.), că o problemă importantă pentru etapa istorică de dezvoltare a României — problema agrară — figura pe ordinea de zi a Congresului de constituire a P.C.R. ca un punct distinct. Programul de revendicări, ca și principiile de organizare a Partidului Comunist Român se bazau deci pe realități faptice specifice, ele nu reprezintă transplantul artificial al unor țeluri străine dezvoltării organice a societății românești, ci decurg dintr-o îndelungată tradiție de

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 149–150 București, 1951

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

luptă revoluționară. În revendicarea elementelor progresiste ale fiecărei etape de dezvoltare, factorul istoric are din nou un rol deosebit de important, căci el oferă cheia unei juste și sistematice discerneri a caracterului etapelor anterioare. Din această perspectivă, cea mai importantă etapă premergătoare momentului făuririi Partidului Comunist Român o reprezintă organizarea revoluționară a maselor muncitorești din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În această perioadă se aduc totodată o seamă de importante contribuții teoretice la definirea caracterului și a obiectivelor mișcării muncitorești din România. De aceea, anul 1893 este socotit anul constituirii partidului politic al clasei muncitoare din România, anul în care forța politică a muncitorimii și programul politic fundamentat pe principiile aplicării concrete a concepției materialist-dialectice își găseau cadrul organizatoric adecvat. Dezideratele cuprinse în programul partidului aveau, comparativ cu alte programe politice ale partidelor vremii, un caracter democratic mult mai pronunțat : votul universal, dreptul de întrunire, grevă, asociere, învățământul obligatoriu și gratuit, rezolvarea problemei agrare, dezvoltarea industriei naționale ș.a. Tocmai acest caracter larg democratic a asigurat forța și coeziunea organizării politice a maselor, precum și continuitatea principială a programului politic, în așa fel încît se poate spune, așa cum arăta secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, că : „Anul 1893 este anul nașterii detașamentului revoluționar, de avangardă, al clasei muncitoare din România. Iată de ce putem spune, cu deplin temei, că adevăratele începuturi ale Partidului Comunist Român — care continuă cele mai înalte tradiții de luptă ale poporului și își are rădăcinile implintate adînc în mișcarea muncitorească, socialistă din a doua jumătate a secolului trecut — coincid cu începutul activității partidului muncitoresc călăuzit de teoria revoluționară marxistă"[1]. Ceea ce caracterizează momentul 1921 în istoria mișcării muncitorești din România este faptul că el marchează un important salt calitativ în evoluția acestei mișcări, prin unificarea organizațiilor socialiste din întreaga Românie. Spre deosebire de celelalte partide politice, Partidul Comunist nu a avut nici un fel de coloratură provincială, acționînd unitar în întreaga țară și și-a dovedit largul democratism, înalta înțelegere a tradițiilor de luptă comună împotriva dominației străine prin faptul că era singurul partid politic din România care întrunea nu numai membri dintre oamenii muncii români, ci și dintre cei aparținînd naționalităților conlocuitoare. Este din nou aici o constantă tradițională izvorîtă din înțelegerea specificului desfășurării procesului revoluționar în istoria României.

Istoria își dovedea astfel, ca în fiecare dintre momentele esențiale din viața națiunii, valoarea sa exemplară. Perceperea mutațiilor calitative în cadrul procesului istoric presupune raportarea continuă la etapele anterioare, din perspectiva prezentului. De aceea un astfel de moment aniversar, dincolo de stricta cronologie, va avea întotdeauna și semnificația unei evaluări istorice cu caracter exemplar.

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Editura politică, 1973, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

URME PROBABILE ALE UNEI VECHI TRADUCERI DIN LATINĂ ÎN *PSALTIREA SCHEIANĂ*

I. C. CHIȚIMIA

Literaturile europene au început în mare măsură, în Evul mediu, cu texte religioase, întîi în limbile sacre greacă și latină, mai pe urmă în limba slavă și, progresiv, în limbile naționale. Rădăcinile unora din aceste texte se înfig înainte de era noastră, fiindcă textele *Vechiului Testament* au fost scrise în ebraică între sec. XII—I î.e.n.[1], traduse apoi în limba greacă între anii 250—130 î.e.n.[2], iar în latină începînd de prin anul 200 î.e.n. Firește, *Noul Testament* a fost scris și adunat în era noastră. Cel mai vechi fragment în limba greacă (papirus P 52 în John Rylands Library din Manchester) provine de la începutul sec. II (cca. 120—130), iar manuscrise complete de prin sec. IV. Redacțiile latine n-au întîrziat nici ele, ajungîndu-se în sec. III la *Biblia* întreagă numită *Vetus latina*. La îngemănarea secolelor IV—V, ilustrul filolog Ieronim din Strydon în Dalmația (cca. 348—420), unul din părinții bisericii, cultivat la Roma și stabilit la o mănăstire din Betleem, s-a consacrat aci muncii științifice, între altele traducînd din nou *Vechiul Testament* din ebraică și aducînd la o nouă formă traducerile existente pînă aci din *Noul Testament*. Traducerea lui a fost recunoscută de-abia în sec. VIII—IX, iar *Biblia* numită *Vulgata* este în cea mai mare parte opera sa. *Vetus latina*, din care s-au păstrat puține copii, a continuat să circule pînă spre sfîrșitul primului mileniu. Mai trebuie spus că au circulat în latinește atît *Biblia* în întregime cît și părți ale ei: *Noul Testament*, *Evangheliar (Tetraevanghel)*, *Psaltire* etc. În special *Psaltirea* a fost folosită în antichitatea creștină și în Evul mediu nu numai ca o carte de slujbă religioasă și de rugăciune, ci și ca un manual de învățătură și de lectură (uneori a fost structurată în acest sens).

Am făcut acest scurt istoric pentru că interesează răspîndirea creștinismului printre români și apariția scrisului în cultura lor.

Este unanim recunoscut astăzi că învățătura creștină s-a infiltrat printre români chiar în perioada formării poporului și a limbii române. O dovedesc, pe lîngă materialele arheologice, termenii de bază ai culturii creștine: *biserică*, *cruce*, *dumnezeu*, *înger*, *creștin*, *păgîn*, *preot*, *scriptură*,

[1] S-au păstrat propriu-zis diverse fragmente în copii manuscrise.

[2] S-au integrat în așa-zisa *Septuaginta* opera a 72 de traducători, efectuată în mediul elenistic al Alexandriei, din Egipt. S-au salvat peste 1500 de mss. Pentru anumite filiații, vezi recent Jerzy Rejmer, *„Hexapla" w twórczości Orygenesa*, în „Meander", XXXV, 1980, nr. 5—6, p. 237—242.

Rev ist. teorie lit., tom 30, nr. 2, p. 151—156, București, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

comîndere, *cîrnelegi*, *Sîmpetru*, *Sîmedru*, *Sînicoară* etc. Aceasta s-a întîmplat deci înainte de contactul cu slavii și înainte de organizarea bisericii ortodoxe române odată cu apariția formelor statale. Este clar că, exceptînd pe greci, românii au cel mai vechi creștinism în sud-estul și centrul Europei și că, la fel ca sîrbocroații, nu cunosc o dată a acceptării lui oficiale, precum alte popoare din zonă: bulgarii (864), rușii (989), polonii (966), ungurii (1000).

Așadar, creștinismul a luat forme vii de la început între români, mai ales că prin *edictul de la Milano*, emis de Constantin cel Mare, răspîndirea creștinismului a devenit liberă și este sigur că n-au lipsit misionarii (cunoscuți și necunoscuți) într-o zonă propice pentru convertiri. Între aceștia este cunoscută activitatea în România Orientală a episcopului Niceta de Remesiana. În orice caz, însăși răspîndirea rapidă a creștinismului la un popor în formare ca românii este o dovadă.

Dar, pentru această răspîndire au fost folosite nu numai propovăduirile orale, ci și textele scrise canonice (expuse mai sus), ca și liturghiere, scrieri omiletice etc. (intrate în uz încă din sec. VI). Este cert că în legătură cu astfel de *scrieri* s-au păstrat din latină în limba română termenii *a scrie* (cu derivatele lui) și *carte*, fiindcă n-a putut fi vorba aci de altfel de scris în vremea respectivă, afară de cel religios. Însă, dacă s-a impus termenul din vechime, înseamnă că a existat și un scris în limba română veche, foarte veche, înainte de a se face cultul religios și a se scrie, în limba slavă. *Pisanie*, *pismo*, *pisati* din epoca de mai tîrziu a folosirii scrisului slavon de către români n-au mai putut scoate din folosință pe *scris*, *scrisoare*, *a scrie*. Aceasta nu se putea întîmpla însă fără practicarea scrisului în limba română.

Cineva poate întreba, cum de n-a rămas nimic din acele scrieri vechi? În primul rînd, nici lucrurile din materiale rezistente nu s-au păstrat (afară de cele pe care le-a îngropat pămîntul), necum hîrtia și manuscrisele, într-un colț de lume bătut secole de-a rîndul de teribile furtuni istorice. Și totuși ceva din acel scris vechi a mai rămas, ca urme distincte. Căci cum s-ar putea explica întrebuințarea peste veacuri a unor cuvinte străvechi ca *mesereare* (milă), *pănătare* și *părătare* (pătimire), *părat* (cerul gurii), *vipt* (grîu) [3] etc. Aceste cuvinte (și altele) apar întîia oară în *Psaltirea Scheiană* și apoi în alte texte religioase. *Psaltirea Scheiană* este o copie de la începutul secolului al XVI-lea, dar după o traducere mai veche din limba slavă (efectuată pentru păstrarea și rămînerea în canonul ortodox oriental), care a întrebuințat însă, în chip vizibil, o traducere anterioară din limba latină într-o limbă română cu structuri și elemente vechi, ale cărei urme s-au transmis pînă în copiile psaltirii maramureșene. Aceasta este sorgintea cuvintelor de mai sus și a altor elemente despre care vom vorbi mai departe.

Cum spuneam, *Psaltirea* a fost textul religios cel mai căutat și citit, care în majoritatea literaturilor naționale a fost cel dintîi tradus [4]. Litera-

[3] Provenite din lat. *meserēre*, *poenitare*, *palatium* și *victus*.

[4] Intrat în *Septuaginta* și tradus în multe rînduri în latină (singur Ieronim din Strydon a făcut trei traduceri: *Psalterium Romanum*, cca. 383; *Psalterium Gallicanum*, cca. 387, traducerea cea mai răspîndită; *Psalterium iuxta Haebreos*, cca. 393), textul în versiunea latină al *Psaltirii* a avut o mare răspîndire, în copii și pe urmă în tipărituri. Cît de mult a fost prețuită *Psaltirea* se observă din mulțimea de manuscrise ale traducerilor și din atenția dată în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

tura română n-a făcut excepţie de la această regulă, iar textele maramureşene, urmate de altele, o dovedesc.

Dacă se examinează comparativ traducerile româneşti ale *Psaltirii* (ţinînd cont de structuri şi forme din traducerile ei în alte limbi europene)[5], se observă că *Psaltirea Scheiană* are două straturi de limbă : unul care ţine de o traducere veche din latineşte şi altul care reprezintă o nouă traducere (sau o revizuire a celei din latineşte), pe baza unui text slavon. Urme ale acestei vechi traduceri sînt destul de multe şi de tot felul. Din mulţimea lor nu vom putea arăta şi discuta decît pe unele, ca semnificative. Mai întîi forme de origine latină, precum cele citate mai sus (şi altele) : *mesereare*, *părătare*, *părat*, *vence*, *învence*, *prevence* (Hurmuzaki), *a (se) incinde*, *a deşidera* etc. (cu numeroase formaţiuni verbale) au caracterul de relicve filologice dintr-o scriere anterioară religioasă, căci unele sînt foarte rar folosite. În nici un caz nu se poate argumenta că ele erau vii în folosire, afară de cîteva care, în chip normal, au intrat în graiul viu al poporului, din vremuri vechi, precum *vipt*, chiar *rost* etc.

Pe de altă parte, altele erau cuvintele care intraseră în textele latineşti ale *Psaltirii*, căci *Biblia* şi textele ei separate au fost revizuite din cînd în cînd, reluîndu-se exegeza şi corectarea faţă de ceea ce se realizase înainte, pentru transmiterea exactă a sensului, de multe ori exprimat în structuri sintactice şi figuri de stil neclare, situaţie ajunsă şi în traducerile în limbi naţionale. De la *Biblia* sub forma din *Vetus Latina* la *Vulgata*, revăzută şi ea [6], există stadii diverse de redacţii. *Vulgata* în forma curentă are, de pildă, pe *meserēre*, dar numai cu funcţie verbală, deloc ca substantiv, folosit pe deasupra în alte fraze decît acolo unde apare *mesereare* în *Psaltirea Scheiană*, *Vulgata* avînd drept corespondent pe *misericordia*. Pentru *părătare*, *Vulgata* are *miseria* şi nu *poenitare*, iar pentru *imputare* are *improperium* şi nu *imputare* etc.

Pe lîngă alte elemente lexicale semnificative (unele cu bogate derivate) : *a cumpli* (a sfîrşi, a adăuga), *încăreaşte* (a încălzi), *învroalbe* (a înveli), *învesti* (a îmbrăca), *deştinge* (a cobori) ş.a., se întîlnesc cazuri cînd termenul românesc îşi are nu numai corespondentul exact în versiunea latină, dar şi structura frazei este identică :

Psaltirea Scheiană	*Vulgata*
Şi semărară *agre*, şi răsădiră *vini*, şi feaceră plodu de viiaţă (ps. 106, v. 37).	Et seminaverunt *agros*, et plantaverunt *vineas* : et fecerunt fructum nativitatis (ps. 107, v. 37).

---

special tipăriturilor. După apariţia *Bibliei lui Gutenberg* (1455), a doua tipăritură, ca o culme a artei grafice vechi, a fost *Psalterium Moguntinum* (1457), scoasă de Johann Fust şi Peter Schöffer, cu tot tirajul pe pergament, cu iniţiale în două culori îmbinate (roşu şi albastru), gravate perfect în lemn sau pe metal, fiind prima tipăritură cu colofon final (datele exacte ale execuţiei) şi cu stema tipografiei, considerată ca cea mai frumoasă carte ieşită din primele tipografii europene. După doi ani, aceiaşi meşteri tipografi au scos *Psalterium Benedictinum* (1459), în condiţii similare. Dealtfel, în curînd a început şirul traducerilor în limbi naţionale : germană (Strassburg, 1475), italiană (Veneţia, 1476), franceză (Lyon, 1480), olandeză (Delf, 1480), slavă veche (Cetinie, 1495) etc.

[5] Ceea ce nu este posibil de expus în acest articol.

[6] Ultima revedere a textului *Vulgatei* s-a făcut sub papii Sixtus V (1585—1590) şi Clemens VIII (1592—1605) : *Biblia Sacra Latina*, reproducere nouă : Londra, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Firește, și textul versiunii slavone nu se putea depărta aci de topica frazei: „I nasjaašę sela, i nasadišę vinogrady i sătvorišę, plod žiteni" (este unul din texte), dar versiunea din *Psaltirea Scheiană* nu pare să fie numai simpla traducere a textului slavon. Dimpotrivă, traducerea veche a fost revizuită cu textul slavon în față, din care s-a introdus, de pildă, *plod*, element care intrase viu în limba română. S-a păstrat, în schimb, *agre* (pt. *agros*), pentru că *selo* începuse să evolueze spre sensul de *sat* în limbile slave vii, în loc de *ogor*.

Urmele traducerii din latinește se văd uneori în reproducerea aidoma a expresiei latine, precum conjuncția *et* sub forma *e*: „*E* eu-s viiarme *e* nu omu, imputare oamerilorŭ și ocărîre *oamerilorŭ*" (ps. 21,7), care nici nu este o traducere după *Vulgata* curentă: „Ego autem sum vermis, et non homo: opprobrium hominum et abjectio *plebis*" (ps. 22,6). Paradoxal, acesteia îi corespunde textul slavon („Az esm črv i ne človjak; ponošenie človjakom i uniženie ljudem"), ceea ce înseamnă că textul românesc depinde de un text latin cu structură aparte.

Dar pentru că am vorbit de două straturi de limbă, putem spune că ele se observă cu ușurință. Iată două din exemple, fără a mai da corespondentele din latină și slavonă:

„Părătaiu și zgirciiu-me pără în cumplit, în toate dzile tristu îmblaiu" (ps. 37,7).

„Slăbește-mă se răpaosu, ainte pără nu me ducŭ și *rutes* nu voiu fi" (ps. 38,14)[7].

Termenul *rutes* („mai mult") face parte dintr-o serie de vestigii cu importanța lor.

Dar iată două exemple din stratul nou de limbă, legat de textul slavon, cînd cu o exprimare fluentă, cînd mulat pe cel vechi, mai greoi:

„Rădică-te, Doamne, cu sila ta, tot cîntămu și cîntămu sila ta [puterea ta]" (ps. 20,14).

„Și blagoslovi ei și umnojiră-se foarte, și vitele lorŭ nu *nišķite*" (ps. 106, 38).

Dacă în primul exemplu *sila* își păstrează sensul vechi („putere"), în al doilea se folosește un slavonism pur: *umnojiră-se (umnožiti)*, lîngă un *nišķite* bizar, care pare că într-adevăr derivă din *nescio quantus*, ajuns și în graiul viu la *nișcît*.

În orice caz, *Psaltirea Scheiană* este un tezaur de scris vechi, cu urme latine, autohtone (nu lipsesc) și slavone, acestea din urmă de diferite categorii, uneori legate de substratul balcanic. Cînd slavii au venit în Balcani, creștinismul și manifestarea bisericii își aveau un trecut și o cultură „instituțională", din care slavii nu puteau să nu absoarbă anumite elemente, după cum altele au îmbrăcat forme specifice ale limbii românești, precum *kadilo*, devenit în *Psaltirea Hurmuzaki cădire* (tămîie).

Scopul imediat al articolului nostru însă este ideea că înaintea traducerii textelor religioase, în speță a *Psaltirii*, din slavonă, s-au făcut traduceri din limba latină. Nici nu este un lucru imposibil, pentru că pe

[7] Coresi, care, în general, se ține strîns de *Psaltirea Scheiană*, încearcă des (aici mai puțin) să refacă limpezimea exprimării, cf. Coresi, *Psaltirea slavo-română*, p. 171 și 178; transpunerea curentă a textului: „Chinuitu-m-am și m-am gîrbovit pînă în sfîrșit; toată ziua mîhnit umblai" și „Lasă-mă să mă odihnesc, mai înainte de a mă duce și de a nu mai fi", cf. *Biblia*, București, 1975, p. 582 și 583.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

de o parte în timpul răspîndirii creştinismului, pe de altă parte, după declanşarea schizmei (1050), Roma a ţinut să cîştige adepţi în sud-estul Europei şi a făcut-o prin misionari şi prin sprijinirea traducerii de cărţi canonice în limbi naţionale [8].

Traduceri se pare că s-au făcut şi urmele lor, detectate prin *Psaltirea Scheiană*, nu par să fie simple supoziţii. Nu o dată textul paralel român-latin nu lasă vreo îndoială în acest sens ca în următorul exemplu :

„În ce chip *deşiră* [doreşte] cerbul la izvoarele apelor, aşa jeluieşte sufletul meu către tine, Zeu" (ps. 41,3) [9].

„Quemadmodum *desiderat* cervus ad fontes aquarum : ita desiderat anima mea ad te, Deus" (ps. 42,1).

Nu credem că ar putea fi vorba aci de o întîlnire întîmplătoare a textelor. Există şi alte corelaţii care întăresc ideea unei traduceri din latină. Întîi, pentru claritate, ps. 128, vers. 2, sună în formă inteligibilă astfel : „De multe ori s-au luptat cu mine din tinereţele mele şi nu m-au biruit". Iată acum în paralelă, textele din *Psaltirea Scheiană* şi din *Vulgata* :

De multe ori luptară-se cu mere de tinereaţele mele, *e* [şi] însă *nu putură* mere" (ps. 128, 2).

„Saepe expugnaverunt me a juventute mea ; etenim *non potuerunt* mihi" (ps. 129, 2).

Textul românesc este întrutotul tributar celui latinesc, al cărui verb de la *pose* are un înţeles mai extins decît verbul românesc *a putea*. De observat şi apariţia conjuncţiei *e* din lat. *et*. *Psaltirea Hurmuzaki* are şi ea aci o formă veche latină : *nu prevăncură* (nu zdrobiră) de la un a *prevenca* (?) (lat. *praevenco*).

Iată şi un ultim exemplu, în care dispunerea defectuoasă a versetelor leagă indubitabil textul românesc de unul latinesc, cel slavon şi alte psaltiri avînd structura corectă a celor două versete :

Psaltirea Scheiană

3. „Nu înrainte puşu între ochii miei lucru leage-călcătoriu, ce feceră treacere uriu. Nu lepi-se mie

4. Inremă hicleană ; ce feri-se de mere reulu nu cunoscuiu" (ps. 100).

Vulgata

3. „Non proponebam ante oculos meos rem injustam : facientes praevaricationes odivi. Non adhaesit mihi

4. Cor pravum ; declinantem a me malignum non congoscebam" (ps. 101).

Este clar că „Nu lepi-se mie" şi „Non adhaesit mihi" ar sta bine la începutul versetului al 4-lea, aşa cum au toate psaltirile orientale (inclusiv Coresi şi textul slavon). Se vede totodată că traducerea românească, cu formele ei, este veche şi de pionierat în limba română (are construcţii „muncite"). (În retranspunere, textul se înţelege astfel : „3. Nu pusei înaintea ochilor mei lucru nelegiuit ; pe călcătorii de lege îi urii ; 4. Nu se lipi de mine inima vicleană ; pe cel rău care se feri de mine nu-l cunoscui").

[8] Prof. Ion M. Bota, istoric şi specialist în probleme de cultură religioasă, este pe urmele unui act din arhiva Vaticanului care menţionează traducerea de scrieri religioase în limba română, pe la jumătatea secolului al XIV-lea.

[9] Coresi a simţit nevoia să schimbe de data aceasta traducerea, întocmai după textul slavon : „În ce chip jeluieşte cerbul la izvoarele apelor, aşa jeluieşte sufletul meu către tine, Doamne".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

În concluzie, nu ni se pare intru totul hazardat să considerăm că scrisul în limba română a început cu mult mai devreme decît s-a crezut, prin traduceri din limba latină. Cercetările vor putea confirma mai mult acest punct de vedere.

BIBLIOGRAFIE

Psaltirea Scheeană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește, ediție critică de I. A. Candrea, 2 vol., București, 1916 ; CORESI, *Psaltirea slavo-română (1577)*, în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și în 1589, ediție de Stela Toma, București, 1976.

SVEND DAHL, *Dzieje Książki*, traducere polonă de E. Garbacik, T. Zapiór, Helena Devechy, cu completări de K. Heintsch, Al. Birkenmajer, Br. Kocowski, Cz. Ożarzewski, Andrzej Ryszkiewicz, Wrocław, 1965 ; ALBERT FLOCON, *Universul cărților*, studiu istoric de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, traducere de Radu Berceanu, postfață de Barbu Theodorescu, București, 1976 ; V. LEROQUAIS, *Les psautiers latins des bibliothèques de France*, 3 vol., Paris, 1940—1941 ; I. MASSON, *The Mainz Psalters and Canon Missae 1457—1459*, Londra, 1951.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

PROBLEME ALE STUDIERII VECHILOR TEXTE ROMÂNEȘTI ÎN ALFABET LATIN

STELA TOMA

În harta istoriei noastre literare un tărîm mai puțin abordat este acela al vechilor texte românești în alfabet latin.

După zestrea pe care o deținem pînă în prezent acestea sînt mai tîrzii și mai puțin numeroase decît cele chirilice; constatarea a formulat-o și părintele filologiei române, Tim. Cipariu [1], în urmă cu peste 120 de ani, cînd aduna monumentele de scris românesc, numai că în *Analectele* sale înregistra atunci, ca primă și singură atestare în „litere", *Catehismul de Roma* (1677) al lui Vito Piluzio, întocmit cu un veac mai tîrziu decît cel dintîi text cu caractere latine pe care-l avem azi.

Printre problemele legate de acest aspect al începuturilor literaturii noastre se impun mai întîi atenției cele privitoare la punctul de plecare: cînd au început românii să scrie în alfabet latin și ce condiții au favorizat acest lucru?

Afirmația lui Dimitrie Cantemir [2] că inițial s-a folosit scrierea latină iar cea chirilică s-ar fi adoptat abia după conciliul de la Florența (1439), deși considerată „puțin adeverită" [3], a avut mare înrîurire nu numai asupra Școlii Ardelene, care susținea *reintroducerea* literelor latine în scrierea limbii române, ci și în ecouri mai tîrzii. Sub pana lui Aron Pumnul „buchiile cirilice ... le-am lepădat și am *reluat* (subl.n.) literele romane, care sînt făcute după trupul și firea limbei noastre cei romane" [4]. Mai tîrziu, într-o creație alegorică a lui Bolintineanu, personificate, „slovele chiriliene", care au conștiința venirii lor *după* cele latine, se plîng de terenul pe care-l pierd de la curte, din divanuri, din „titulușele" și articolele ziarelor, după ce avuseseră o atît de solidă poziție cîștigată cu prilejul sinodului amintit mai sus: „*Latinele gonite* (subl.n) se cletănau în vînt, /Abia mai stau pe cioburi, pe ziduri, pe mormînt./ Soborul din Florența dă glasu-i de unire, /Dar grecii nu primiră cu Papa înfrățire.../

---

[1] Tim. Cipariu, *Crestomația sau Analecte literare*, Blaj, 1858, p. VII: Scrierile „cu slove firește că sînt mai copioase și mai vechi decît cele cu litere".

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 152.

[3] Tim. Cipariu, *op. cit.*, p. XVI; vezi și Sigismund Jakó — Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 148.

[4] Arune Pumnul, *Convorbire între un tată și între fiul lui asupra limbei și literelor românești*, Cernăuți, 1850, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Aruncă-n foc îndată orice biblie scrisă/ Cu litere (subl. n) în limba latinilor sus-zisă. /Atuncea prin biserici noi singure-am rămas,/ În sleahtă și-n calemuri avurăm mare nas. /Hrisoave, condici, pravili de la Matei cel Mare,/ Cu noi se-nțipodobiră ca cu mărgăritare" [5]. Ideea că românii au cunoscut cu multe secole înainte alfabetul latin[6] nu este lipsită de temei, dacă avem în vedere chiar numai — ca-n versurile satirei citate — inscripțiile rămase de la romani" pe cioburi, pe ziduri, pe mormînt" și mai tirziile luări de cunoștință ale unor răzlețe însemnări care cuprind nume de persoană și toponimice românești [7].

Pînă la folosirea caracterelor latine de către români în slujba idealului național de regenerare politico-socială și culturală întîlnim, între secolele XVI—XVIII, încercări sporadice de înlocuire a alfabetului chirilic, în texte românești de întinderi diferite și în mai toate regiunile țării.

Tocmai aceste încercări sporadice, scoase din periferia interesului cercetătorilor vechii noastre culturi, pot să aibă pentru literatura română, după cum intuise Nicolae Cartojan, „o importanță mai mare decît o bănuim" [8].

Destul de puținele cercetări care le-au vizat s-au axat, în general, pe aspecte unilaterale: de analiză strictă a sistemelor ortografice [9], analiză despre care literații au considerat că „este treaba filologilor a judeca despre forma, stricăcioasele urmări sau, poate, folosul conservării sau lepădării literelor chiriliene" [10]; alte investigații s-au ocupat de oficializarea scrierii cu alfabet latin în diferite regiuni [11], în școli [12], în diferite compartimente de viață culturală [13], pe teritorii și în epoci mai restrînse [14].

---

[5] Dimitrie Bolintineanu, *Slovele chiriliene, domnului* ~, în „Românul", 1858, nr. 45, p. 179 și în „Foaia pentru minte, inimă și literatură", 1859, nr. 9, p. 71 — 72.

[6] Inscripția: *Decebalus per Scorilo* (= Decebal fiul lui Scorilo) de pe un vas de cult, de argilă, descoperit pe dealul Grădiștea, este socotită de unii cercetători ca fiind scris dacic, cu litere latine. Vezi și alte mărturii: „Mitropolia Ardealului", 1967, nr. 4—6, p. 357; Corneliu Dima-Drăgan, *Un destin istoric: permanența latinității în cultura românească veche (Atestări documentare ale scrisului românesc cu litere latine în secolele XIII—XVII)*, în „Studii și cercetări de bibliologie", 13, 1974, p. 21—38.

[7] *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. I/2, p. 184.

[8] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu. Prefață de Dan Zamfirescu, București, 1980, p. 186.

[9] I. R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, ed. a II-a, București, 1894.

[10] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", *loc. cit.*, nota redacției la satira citată a lui D. Bolintineanu.

[11] Em. Virtosu, *Chirilicale II. Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române, 1856—1859*, în „Arhiva românească", VIII (1942), p. 384—399.

[12] N. Grigoraș, *Introducerea alfabetului latin în școlile din Moldova*, în „Revista arhivelor", III (1960), nr. 1, p. 126—133.

[13] S. Bănățeanu, *Din istoria străduințelor pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin în cărțile românești de ritual bisericesc*, în „Mitropolia Banatului", IX (1959), nr. 7—8, p. 20—25.

[14] Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan, Tiparul cu litere latine din Sibiu în secolul al XVI-lea*, București, 1978, p. 93—116; Valeria Căliman, *Scrisul românesc cu caractere latine în Brașov și Țara Bîrsei în sec. al XVIII-lea*, în „Limbă și literatură", XV (1967), p. 151—166.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Mai cuprinzătoare treceri în revistă, de la care se poate porni în cercetarea literară în speță, au realizat Em. Virtosu [15] și S. Jakó — R. Manolescu [16].

De primatul „familiarizării" cu caracterele latine s-au bucurat transilvănenii care, încă după primul sfert de veac XVI, au luat contact cu tipărituri — mai întîi în limba latină și mai tîrziu românești — provenite din teascurile de la Sibiu, Cluj, Oradea, Alba Iulia.

Destinatarii acestor scrieri nu au fost însă de la început românii, ci, abia mai tîrziu, pe măsura presiunilor crescînde ale propagandei religioase, s-au tradus și s-au scris pentru aceștia, în chirilică sau în alfabet latin, cărțile de cult.

Cel mai vechi text românesc cu litere latine, cunoscut pînă astăzi, este o *Carte de cîntece*, tipărită la Cluj sau Oradea (1570), tradusă din ungurește și avînd o pronunțată ortografie maghiară-săsească.

Lucrarea a circulat mult în regiunea Caransebeșului și Lugojului, difuzîndu-se și prin copii manuscrise, efectuate de maghiari, secui sau români; se păstrează un astfel de exemplar, sub numele de *Laude și cîntări*, în biblioteca gimnaziului reformat din Debrețin, și a fost alcătuit de Grigore Sandor de Agygafalva, la 1642; un altul, datorat lui Mihail Halici (tatăl poetului) [17] și al treilea, din 1697 (păstrat cîndva la colegiul reformat din Cluj) al lui Ioan Viski; acesta din urmă a adăugat la sfîrșit o traducere, greu lizibilă din pricina ortografiei, a *Psaltirii în versuri*, după o versiune maghiară, imitată la rîndul ei după Clément Marot și Théodore Bèze [18].

De la începutul sec. XVII s-a păstrat și o predică în românește, cu alfabet latin și ortografie maghiară-italiană, ținută la Roma, aparținînd lui Franciscus Lovas.

La biblioteca fostului liceu calvin din Tg. Mureș se păstrează un *Catehism calvinesc*, tradus de Ștefan Fogarasi și apărut în 1648 [19] la Alba Iulia. Exemplele se pot înmulți.

Zona de influență a propagandei reformate cîștigă noi teritorii și crește în același timp în intensitate.

În Făgăraș, atragerea românilor la calvinism se făcea cu bune rezultate nu numai prin biserică ci și prin școală, unde îndatoririle profesorilor români erau de a-i învăța pe copii să cînte românește, după versurile scrise anume în limba lor și cu „litere românești".

„Calviniștii, în afară de faptul că au tradus în română în scopul propagandei cărțile religioase, după o primă perioadă în care au folosit caracterele chirilice, *au încercat și introducerea alfabetului latin*" (subl.n.), spune Carlo Tagliavini [20].

---

[15] Em. Virtosu, *Paleografia româno-chirilică. Reformarea și înlocuirea alfabetului chirilic prin alfabetul latin în țările române*, București, 1968, p. 196—250.

[16] Sigismund Jakó — Radu Manolescu, *op. cit.*, *Folosirea alfabetului latin la textele românești din Transilvania* și *Folosirea alfabetului latin la textele în limba română în Moldova și Țara Românească*, p. 148—153.

[17] N. Drăganu, *Mihail Halici*, în „Dacoromania". IV/1, 1924—1926, p. 87.

[18] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 185.

[19] Descoperit de N. Densusianu, vezi: „Analele Acad. Rom.", secț. lit., t. II, seria 2, 1881, p. 116; B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, p. 724—727.

[20] Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, versiune românească îngrijită și coordonată de Alexandru Niculescu, București, 1977, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Prin această încercare trebuie înțeleasă, atunci și în acel loc, slaba cunoaștere a alfabetului chirilic din partea celor care practicau scrisul și nu conștientizarea actului de introducere a alfabetului latin ca haină firească a scrisului românesc.

Din numeroasele texte care ne privesc și care au apărut în împrejurările amintite se constituie o întreagă literatură versificată, scrisă uneori de străini, alteori de românii care au îmbrățișat reforma și au studiat în mare parte la colegiile apusene. N. Drăganu, ocupîndu-se de un manuscris cu psalmi versificați din această perioadă, descoperă aici și un bogat ciclu de cîntece ungurești, cu traducere românească în versuri: laude de crăciun, laude pentru anul nou, laude pentru patimile lui Hristos, laude pentru paști, laude pentru înălțarea lui Hristos și laude pentru rusalii [21].

„Nu este exclus, arată Cartojan [22], ca din aceste cîntece de slavă pentru sărbători să fi pătruns motive și imagini în literatura colindelor".

Mai trebuie adăugată și constatarea întrepătrunderii unor teme, imagini și expresii dintre textele religioase și creațiile populare, indiferent de alfabetul în care erau scrise cele dintîi.

La 1674 Mihail Halici, care se autointitula: „Nob. romanus civis, de Caransebes", publică în Basel, în cinstea prietenului său Francisc Páriz Pápai, o odă românească în distihuri (hexametre și pentametre) în alcătuirea căreia autorul face uz de cultura sa umanistă, cu vădită dragoste pentru literatură și artă, și de deprinderile de poetică și retorică dobîndite în orele de latină.

Un *Kenték ruméneszk de dragoste skrisz*, de Nicolae Petrovay din Petrova, sporește paleta coloristică a genurilor nu atît prin traducerea unui „cantio de amore" cît mai ales prin influența poeziei noastre populare atît de evidentă: „Ci unde-ți cat în față,/ Fată d-arbănaș / Inima mă-nvățâ / Cum să-ți fac viața, / Sara, dimineață".

În această atmosferă apar la românii bănățeni și primele urme de lirică românească erotică [23].

Prietenul sas al lui Halici, Valentin Franck von Franckenstein, care compune versuri în nemțește, ungurește și în latină, semnează și 78 de versuri românești, adăugînd celor bisericești și odei menționate, rime laice (1679).

Mai amintim, tot ca diversificare a genurilor pe care le găsim reprezentate, două „jocuri românești" și „cîntecul voivodesei Lupu" de Ioannes Kájoni Valachus de Kis-Kajon [24].

Cum în istoria tuturor literaturilor, ca și în a noastră, se amintesc cele dintîi acte, scrisori, documente, nu putem trece cu vederea „cel mai vechi act românesc lumesc (profan) tipărit cu litere latine" [25] în Transilvania: un manifest al împăratului Leopold I al Austriei care se referă

[21] Apud N. Cartojan, *op. cit.*, p. 186.

[22] N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, *Epoca influenței grecești*, 1938, p. 209.

[23] Engel Carol, *Cîntece de lume românești în manuscrise maghiare din Transilvania*, în „Revista de istorie și teorie literară", București, XVIII, nr. 1, 1969, p. 69—84.

[24] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi (ed. cit.)*, p. 188.

[25] Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1961, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

la chestiunea atît de complicată a unirii românilor de peste munți cu biserica Romei [26].

O interesantă scrisoare din Brașov (1725) adresează protopopul Florea Băran negustorului șcheian Cristof Voicul, trimisul obștei la Viena în scopul apărării drepturilor sociale, politice, școlare înscrise în diploma leopoldină [27].

Încă multe alte scrieri, e adevărat mai ales religioase, traduse în românește și scrise cu alfabet latin se adaugă acestui fond de carte puțin investigat și din care abia am spicuit cîteva titluri. Ne reține atenția, printr-un alt aspect, foaia de titlu a unei evanghelii, tipărită la 1679, „cu îndemnarea prea cinstitei și slăvitei doamnei consiliariță Margaretei Tomeian, spre limbă rămlenească au tălmăciuit", adăugînd problemelor ridicate de paginile amintite și o altă supoziție: poate că nu toate aceste apariții erau alcătuite din îndemnul și sub tutela străinilor.

Ca vechime a atestărilor de înscrisuri românești în alfabet latin, *Tatăl nostru*, al lui Luca Stroici, din 1593, ridică probleme sensibil diferite; semnatarul era român, demnitar de stat (mare logofăt al Moldovei, șeful cancelariei domnești), instruit în colegiile latine din Polonia (unde va fi căpătat probabil și conștiința originii latine a moldovenilor), se încadra altor zone de civilizație, obișnuia să semneze în litere latine nu numai în acte particulare ci și oficiale și nu făcea acest lucru sub imperiul unei propagande religioase. Prieten cu enciclopedistul polon Stanislas Sarnicki (preocupat, ca foarte mulți savanți din a doua jumătate a sec. XVI, să adune mostre de limbă de la cît mai multe popoare — după un text dat — pentru a constata apropierile sau deosebirile dintre diferitele graiuri), Luca Stroici transcrie pentru acesta *Tatăl nostru* în alfabet latin; a făcut acest lucru fiindcă-i era în obișnuință, fiindcă știa că învățații străini nu cunoșteau chirilicele sau din alte rațiuni?! Mostra sa de limbă românească scrisă astfel apare în colecția lui Hieronimus Megiser din Stuttgart în 1593 și se pare să fi trecut și pe sub ochii lui Milescu, prin mijlocirea căruia s-a putut să ajungă în voluminoasa ediție suedeză, *evanghelia lui Ulfilas*, întocmită de Gh. Stiernhielm (1598—1672) [28].

În Moldova, de unde avem mai puține știri referitoare la texte românești în alfabet latin, a circulat lucrarea lui Vito Piluzio, misionar catolic (vezi supra, p. 157), întocmită — mărturisit — în interesul propagandei catolice, avînd circulație numai în rîndul moldovenilor catolici.

Cîteva versuri românești cu caractere latine ne întîmpină și în *Viața lui Constantin Cantemir*, întocmită și publicată la Moscova în 1783, după notele lui D. Cantemir, de Bayer [29].

Ce „imbolduri" să fi stat la baza însemnărilor din Țara Românească (dintre 1660—1680) ale domniței Ilinca, nepoata lui Mihai Viteazul, cînd și-a întărit semnătura și zisa unor acte, în alfabetul străbun? Cele

[26] I. Ursu, *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701*, în „Analele Acad. Rom.", mem. secț. ist., tom. XXXIV, seria 3, 1911—1912, p. 1049—1063.

[27] *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, text ales și stabilit, note de Vasile Oltean. Prefață de Al. Duțu, București, 1980, p. 8—9.

[28] A. Bitay, *Un „Tatăl nostru" românesc într-o carte suedeză din 1671*, în „Revista istorică", XXI, (1935), p. 326—333.

[29] I. M. Codrescu, *Model de scriere a limbii române cu caractere latine din sec. XVIII*, în „Buciumul român", III, Iași, 1880, p. 342—344.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

cîteva rînduri ale sale, puse alături de altele atît de diferite ca conținut și gen, vor da cîndva probabil un răspuns mai limpede.

Acest material (mult mai numeros decît am fi tentați să credem la prima vedere, răzlețit și insuficient luat în considerare) adunat, transpus și analizat, în climatul și cu mijloacele actuale, ar spori fără îndoială conul de lumină îndreptat asupra unui aspect din începuturile noastre literare.

Primul pas s-ar constitui din listele, pe cît posibil exhaustive, întocmite pe baza semnalărilor din cataloagele existente și pe cunoașterea tuturor textelor, care ne interesează, din bibliotecile naționale de cărți vechi (BAR, BCS — București, Galați, Brașov, Batthyaneum — Alba Iulia, Brukenthal — Sibiu, Bethlén — Aiud, Teleky — Tg. Mureș, Teutsch — Sighișoara ș.a.) precum și a celor aflate în afara granițelor țării (cu precădere la Budapesta, Viena, Roma sau în Polonia).

Relațiile de bună vecinătate și schimburile culturale cultivate de țara noastră ar facilita, de bună seamă, o asemenea întreprindere.

Prelucrarea automată a unor date legate de inventarierea, reproducerea și transcrierea modernă a textelor ar cîștiga din timpul afectat acestor operațiuni făcute cu metodele tradiționale [30].

În consens cu tot mai cultivata metodă comparatistă s-ar putea urmări — pe texte — climatul general de idei al operelor, pentru a se vedea ce au specific aceste creații în alfabet latin, care le este locul în configurația culturii noastre medievale și cum se înscriu în ansamblul curentelor epocii, angajînd aici, firește, și studierea lor într-un cadru mai apropiat de literaturile popoarelor vecine.

Cercetătorul modern va stabili, de asemenea, conexiuni cu discipline insuficient sau deloc puse altădată la contribuție (istorie, istoria artei, a bisericii, a muzicii, arheologie, folcloristică) căutînd să privească materialul brut, odată strîns, din mai multe unghiuri de vedere; în cazul scrierilor la care ne-am oprit: ce anume le-a generat, sub ce condeie au luat naștere, ce teme sau motive au vehiculat, în slujba căror idealuri, care a fost difuziunea lor în epocă și ce pot spune urmașilor?

„Prin abecedarele și acaftisturile cu litere latine s-a ajuns la teoriile filologice ale marilor ardeleni din epoca regenerării" [31], spunea Iorga, și dacă acest lucru va avea suporturi concrete, vom înțelege de ce, fără a pluti în gratuite hiperbole apologetice de *laudatur temporis acti*, ne vom simți datori să contribuim la descifrarea trecutului sub îndemnul lui Eminescu: „Din rădăcini proprii, în adîncime proprii, răsare civilizația adevărată a unui popor [32].

[30] Florica Dimitrescu, *Asupra prelucrării automate a textelor românești scrise cu caractere chirilice*, în *Contribuții la istoria limbii române vechi*, 1973, p. 30—37.

[31] N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, vol. I, București, 1901, p. 4.

[32] I. Crețu, *M. Eminescu, Opera politică*, vol. II, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

GÎNDIRE POLITICĂ ŞI EXPRESIE LITERARĂ ÎN *ÎNVĂŢĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB*

G. MIHĂILĂ

Cea mai însemnată operă a literaturii române vechi în slavonă, de o înaltă valoare artistică şi una din cele mai celebre scrieri redactate în această limbă de cultură medievală a Europei sud-estice şi răsăritene, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* sînt o sinteză a gîndirii social-politice, moral-filozofice şi pedagogice din Ţările Române, reprezentînd magistral genul parenetic la confluenţa dintre Evul mediu şi Renaştere.

Redactate în slavona mediobulgară, cu unele influenţe sîrbeşti şi cu elemente lexicale şi sintactice româneşti, asemenea documentelor şi scrisorilor de la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de al XVI-lea — unele, se pare, autografe ale lui Neagoe însuşi —, *Învăţăturile* s-au păstrat într-un unic manuscris, grav deteriorat, format din 17 fragmente, reunind în total 111 file din cele circa 390, cîte a avut la început (Biblioteca Naţională „Chiril şi Metodie" din Sofia, nr. 313, unde au ajuns la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru prin intermediul unor particulari). Primele 98 de file au fost publicate iniţial de slavistul rus P. A. Lavrov, în 1904 — după ce le semnalase în 1896 —, şi retipărite în 1959, cu o traducere de P. P. Panaitescu, iar ultimele 13 file, descrise în 1923, au văzut lumina tiparului abia în 1967. Din fericire, cu acest din urmă prilej, studiul atent al filigranelor hîrtiei (de provenienţă italiană) a permis datarea manuscrisului cu destulă exactitate între 1518 şi 1538. Cum însă scrisul este foarte îngrijit, într-o semiuncială frumoasă, cu titluri şi puncte realizate uneori cu aur, alteori cu chinovar sau cerneală albastră, iar formatul filelor este mic (15×8,5 cm), ca pentru o carte de lectură, avem motive să credem că acesta a putut fi chiar exemplarul destinat lui Theodosie, căci opera nu pare a fi circulat în multe manuscrise slavoneşti: după acesta (sau o copie exactă a lui) a fost executată traducerea românească (dovadă o corectură marginală posterioară, de la f. 16^{v}, introdusă în noua versiune), iar după altul cea grecească, păstrată la una din ctitoriile athonite ale lui Neagoe, mănăstirea Dionisiu (nr. 221). În aceste condiţii, răstimpul în care a fost realizat cu multă îngrijire unicul manuscris ajuns pînă la noi poate fi restrîns şi mai mult: 15 iunie 1520 (data aproape sigură a morţii lui Petru, menţionat ca atare în cap. III din Partea a doua) — 15 septembrie 1521 (data morţii lui Neagoe însuşi). Astfel se înlătură cu desăvîrşire ipoteza unui Pseudo-Neagoe de la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau de la începutul

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 163—169, Bucureşti, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

celui de al XVII-lea, cum au încercat să susțină — fără a fi văzut manuscrisul slavon — D. Russo și P. P. Panaitescu.

Coincidența textuală aproape perfectă a celor 17 fragmente disparate ale originalului slavon cu părțile corespunzătoare ale traducerii românești, efectuate cu deosebită artă, se pare, în 1635, de Udriște Năsturel sau de cineva din cercul de cărturari din jurul său și al lui Matei Basarab, certifică autenticitatea întregului text românesc, conservat în 9 manuscrise, dintre care 3 complete — cel mai vechi dintre ele fost al lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și copiat de „Miinea, cîntăreț la Mitropolie" (București) la sfîrșitul sec. al XVII-lea — începutul sec. al XVIII-lea. Tipărită mai întîi cu litere chirilice, în 1843, într-o ediție „îndreptată de ... Ioan Eclisiarhul curții", tălmăcirea românească veche a devenit cunoscută ulterior mai ales datorită publicării parțiale, cu litere latine, de către B. P. Hasdeu, în 1865—1866, și integrale, transcrise după cea precedentă, cu noi modernizări, de Nicolae Iorga, în 1910. Abia ediția științifică din 1970, îngrijită de Dan Zamfirescu și Florica Moisil, însoțită de o nouă traducere a originalului slavon, a oferit, în sfîrșit, specialiștilor și publicului larg textul integral și autentic al celei mai strălucite opere a literaturii române din secolele al XV-lea — al XVI-lea, punînd totodată capăt controverselor sterile din deceniile precedente.

Între timp, Vasile Grecu tipărise în 1942, cu deosebită competență, versiunea grecească incompletă (fără Partea întîi și cap. VI din Partea a doua), ce fusese semnalată de Sp. Lambros încă din 1895, în manuscrisul pe care ambii l-au datat în secolul al XVII-lea, iar N. Iorga — la sfîrșitul secolului precedent. Încercarea recentă (L. Vranussis) de a-l atribui lui Manuil din Corint, mare retor al Patriarhiei constantinopolitane († 1530) și consultant al lui Neagoe Basarab, în preajma anului 1519, pentru unele chestiuni teologice (diferențele de credință dintre ortodocși și catolici), respectiv, tentativa de a-l declara pe acesta autor al *Învățăturilor* păcătuia prin ignorarea completă a versiunii slavone și a raporturilor de dependență a celei grecești de aceasta, astfel că a putut fi infirmată fără drept de apel, pornindu-se de la argumentele textologice furnizate de Demostene Russo încă în 1907, precum și, evident, de la analiza părților originale de politică, diplomație și artă militară, exprimînd o experiență *românească*. Terenul fiind astfel curățat, *Învățăturile* (difuzate într-un nou tiraj, în 1971) s-au înfățișat publicului în toată splendoarea lor, cucerind repede mințile și inimile nu numai ale iubitorilor de literatură, ci și ale filozofilor, pedagogilor, istoricilor vieții politice, diplomatice și militare românești și intrînd cu toate drepturile în tratatele și antologiile consacrate acestor discipline, ca o enciclopedie *sui-generis* și una din cărțile reprezentative, de notorietate universală ale literaturii române, comparabilă nu numai cu scrierile parenetice și de meditație filozofică antice și bizantine (Marcus Aurelius, *Către sine*; *Învățăturile lui Vasilie Macedoneanul către fiul său Leon*; Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos* și altele, la care s-ar putea adăuga *Învățăturile lui Vladimir Monomahul către fii săi*), ci și cu scrieri renascentiste contemporane, ca *Il Principe* de Niccolò Machiavelli (1513) sau operele de istorie politică italiană ale lui Francesco Guicciardini. Cum nici una din primele nu circulase la noi, iar celelalte aparțineau altei zone de cultură — de care totuși Neagoe s-a apropiat spre sfîrșitul vieții, prin soliile tri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

mise la Veneția și Roma în 1518 și 1519 pentru a se încadra, împreună cu voievodul Moldovei, Ștefăniță, în coaliția antiotomană —, aceste scrieri nu pot fi socotite modele directe ale domnului român.

Sursele sale sînt de altă natură și ele conferă *Învățăturilor*, parcă, o dublă înfățișare, exprimată dealtfel și prin structurarea lor în două mari părți: prima categorie o reprezintă izvoarele livrești — toate de origine biblică și bizantină, în traduceri și prelucrări slavone; a doua sursă, care conferă originalitate *Învățăturilor*, ca operă românească, o constituie experiența politică, diplomatică și militară a lui Neagoe însuși și, mai larg spus, a predecesorilor săi din Țara Românească și Moldova. „Cheia de boltă" a întregii opere o constituie capitolul VIII din Partea a doua, *Învățătură a lui Neagoe voievod către fie-său Theodosie vodă și către toți, pentru solii și pentru războaie*, în întregime original, în jurul căruia se grupează, ca într-o constelație, capitolele V—VII (.. *cum și în ce chip vor cinsti pre boiari și pre slugile lor, care vor sluji cu dreptate*; ... *cum vor pune boiarii și slugile lor la boerie și cinste și cum îi vor scoate dintr-acestea, pentru lucrurile lor*; ... *cum să cade domnilor să șază la masă și cum vor mînca și vor bea*, cu un amplu extras din *Umilința* lui Simeon Monahul) și IX—XI (... *cum și în ce chip vor judeca*; *Învățătură a lui Io*[*an*] *Neagoe voievod către iubitul său fiu Theodosie și către alți unși ai lui Dumnezeu, despre milostenie și liniștire* —titlu păstrat în original; ... *să nu fie pizmătareți, nici să facă rău pentru rău*; toate trei cu fragmente preluate din același autor, precum și cu un citat din *Alexandria*). Fără îndoială, Partea întîi, *antologică*, își are rostul ei propedeutic, ca și unele capitole și fragmente cu aceeași structură din Partea a doua, în timp ce capitolul III și cele finale, al XII-lea și al XIII-lea — profund lirice și exprimînd pe Neagoe-omul, atît ca fiu iubitor al mamei sale, cît și ca soț și părinte — introduc o nouă componentă, aceea a meditației existențiale, pe care n-o vom regăsi decît peste aproape două secole la un Miron Costin sau Dimitrie Cantemir, iar mai tîrziu sub pana inegalabilă a lui Eminescu.

Cercetări asidue, începînd cu P. A. Lavrov, St. Romanski, D. Russo și încheind cu Dan Zamfirescu, au condus la identificarea în cea mai mare parte a izvoarelor livrești ale lui Neagoe Basarab.

Partea întîi a *Învățăturilor*, mai ales, este o selecție de texte comentate *ad usum filii Theodosii*, menită să-i ofere o galerie de modele celebre, de la regii biblici pînă la Constantin cel Mare, întîiul împărat creștin: aceste fragmente sînt extrase din *Noul* și *Vechiul Testament* — mai ales cărțile *Regilor* —, din omiliile lui Ioan Hrisostomul și Efrem Sirul, romanul *Varlaam și Ioasaf* și din *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* de Eftimie al Tîrnovei, scris pe baza operei similare a lui Eusebiu al Cezareei (sec. IV) și, mai ales, a *Istoriei bisericești* a lui Nichifor Calist Xanthopulos (sec. XIV). În partea a doua, în afara surselor menționate mai sus, Neagoe a recurs, într-o proporție mai restrînsă, din nou la omiliile lui Efrem Sirul, la romanul *Varlaam și Ioasaf*, apoi la *Fiziologul*, *Povestea despre împăratul Assa*, *Scara* lui Ioan Climax, *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Predica de înviere* atribuită lui Ioan Hristostomul și, probabil, la alte scrieri, utilizate sporadic, care se găseau în manuscrise copiate sau aduse în Țara Românească, inclusiv la mănăstirea Bistrița, ori despre care știm sigur că au trecut prin mîinile voievodului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Fără îndoială, toate aceste texte, uneori menționate expres de Neagoe, orînduite și întrețesute cu concluzii proprii, după o tehnică mozaicală, ce dă întregii opere o anumită unitate și armonie, nu pot fi interpretate *tale-quale* ca expresii directe ale gîndirii domnului decît în sensul general că le-a socotit instructive, într-o epocă în care concepția religioasă era dominantă chiar și la reprezentanții vieții laice. Dimpotrivă, concepția sa, gîndirea sa umanistă ne apare cu toată claritatea în capitolele originale, menționate mai sus, și ele formează un cod de comportare și acțiune al societății românești din acea vreme, evident, privit din perspectiva domnului țării, dar păstrîndu-și în mare măsură valabilitatea și pentru epocile următoare, dovadă că *Învățăturile* au fost traduse în secolul al XVII-lea și difuzate ulterior în mai multe manuscrise, dintre care unul a făcut parte din biblioteca unui tînăr domn de la începutul secolului al XVIII-lea, fiul învățatului stolnic Constantin Cantacuzino.

Iată cîteva din aceste sfaturi directe, pe care le extragem cu precădere din acele părți ale *Învățăturilor* care s-au păstrat și în originalul slavon.

Dregătorii țării trebuie numiți „nu după fățărnicie și după înrudire", ci, „dacă va fi dintre aceștia săraci unul mai bun decît cei de neam mare, sau din rudele voastre, sau din fiii de boieri, să nu dați locul cel mai de cinste cu părtinire celor nevrednici, ci dați-l celui vrednic, chiar dacă este sărac". Unii cercetători au văzut aici o contradicție cu practica lui Neagoe însuși, uitînd că tot el adaugă: „În adevăr, dacă cei de neam mare, sau dintre rudele voastre, ori dintre fiii de boieri vor fi buni și destoinici, este bine să fie aceia în dregătorii. Nu am spus că va fi rău, ci e bine să fie așa, pentru că li se cuvine lor să fie și a fost și mai înainte" (cap. VI).

La mesele cu boierii și oștenii, „cu băutură să nu-ți îngreuiezi trupul, că mulți zic: bună este băutura multă. Cum este bună? Omul, cînd se îmbată, dacă are minte multă, atunci o pierde, dacă are mîini, nu-i sînt de folos, dacă are limbă, nu poate vorbi cu ea". Și mai ales, „la beție să nu faci daruri, oricît ți-ar fi sluga de dragă. Și nici dacă ai vreo mînie împotriva cuiva, încă de la trezie, să nu dai la iveală mînia ta la beție împotriva slugii tale și s-o înjosești. Sau dacă unii vor pîrî către tine la beție, tu așteaptă pînă la trezie, sau chiar dacă îți va greși vreo slugă la beție, iarăși nu te grăbi, pentru că tu ai îmbătat-o" (cap. VII).

Judecata, mai ales a celor „săraci", trebuie să se călăuzească după principiile dreptății, căci „domnul carele va judeca pre dreptu, acela-i domn adevărat și unsul lui Dumnezeu și va dobîndi și lumina care nu va trece niciodată". Iar „cînd veți ședea să judecați la divan, să șază lîngă voi tot oameni buni și aleși. Și să fie și boiari tineri lîngă voi, ca să ia toți învățătură bună și dulce din gurile voastre" (cap. IX, păstrat numai în traducerea românească și în cea grecească).

La primirea unui sol străin, „dacă-ți vorbește el cu mînie, tu vorvește-i cu blîndețe, dacă-ți vorbește el cu dușmănie, tu să-i vorbești cu pace și să-i spui: « Prietene, iată ce cuvinte mi-ai adus de la domnul tău și iată ce-ți spun eu. Și pentru celelalte ce mi-ai spus, iată ce-ți răspund ». Însă străduiește-te ca cuvîntul tău să fie plin de înțelepciune și să-l împungă la inimă, pe el și pe domnul său, ca niște săgeți, așa să-i vorbești cu destoinicie". Dealtfel, în prima parte a capitolului VIII, *Pentru solii*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

și pentru războaie, este prevăzut întreg ceremonialul primirii solilor, așa cum se făcea la curțile domnilor români. Însă nu atît acesta reține atenția autorului, cît sfaturile privind comportarea și răspunsurile pe care le va da tînărul voievod, în diverse împrejurări, în funcție de natura soliei. În unele cazuri, solul e invitat la masă, împreună cu marii dregători; alteori însă i-se trimite numai un dar, iar viitorul domn e sfătuit: „Și tu să-l chemi la tine și, după obicei, să-i răspunzi la toate pe scurt, *după cum am spus și am scris mai sus*" (subl.n.).

Dacă, dimpotrivă, domnul e acela care trimite sol într-o țară străină, „pe cine vei alege din toată inima ta și ți se va părea că acea slugă va spune foarte bine cuvîntul tău și fără teamă, ca și cum tu însuți ți-ai spune cuvîntul acelui domn, să faci sfat cu toți dregătorii tăi, dacă acest om este vrednic să meargă la această slujbă, și atunci pe acela să-l și trimiți" ș.a.m.d.

Dar cele mai prețioase îndrumări se referă la apărarea țării împotriva „altor neamuri, ce nu cred în Domnul nostru Isus Hristos și în preacurata lui maică" — și, ca să nu fie nici un dubiu, cineva a adăugat ulterior *agarěn*[*e*] „agarenii", pe marginea acestui pasaj, ce a fost omis intenționat în versiunea grecească, scrisă la Athos —, care constituiau principalul pericol pentru Țările Române. Gradația mijloacelor de preîntîmpinare a războiului pustiitor nu reprezintă altceva decît experiența seculară a poporului nostru și a conducătorilor săi, ca și legile omeniei și ale demnității naționale: „Iar dacă altă limbă va fi cu mulțime de norod și cu putere mai mare decît voi, voi mai întîi să vă plecați lor cu cuvinte bune și cu smerenie. Dacă vă stă în putință să faceți pace cu vorbe bune, acesta este ajutorul lui Dumnezeu. Dacă însă nu vor vrea să se împace, din neîncredere față de cuvintele dulci, voi să le dați averi, avuție cît vă stă în putință. Să nu iubiți vremurile de răzmiriță și să nu săriți la fapte de trufie". Cu toate acestea, „dacă veți vedea că [dușmanul] nu vrea să se întoarcă, nu vă temeți de dînsul, nici de oștile lui cele multe, ci (...) să-ți orînduiești toate armele și să-ți îmbărbătezi gloata, pe fiecare unde îi este rîndul, și să întocmești pe fiecare după cum este rînduiala". Odată angajată lupta, „tu însuți și cu oamenii tăi să mergi drept, față în față spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică, oricît de mulți ar fi", căci „oșteanul iute și viteaz nu se înfricoșează de mulțimea oamenilor, pentru că omului bun toți oamenii îi sînt într-ajutor, iar omului fricos toți oamenii îi sînt dușmani, chiar și de ai lui este gonit și ocărît".

Nu lipsește nici sfatul ca „pe copiii dregătorilor și ai țăranilor, pe toți să-i duci departe înapoi", în spatele liniei de luptă, ca „nu cumva dușmanii tăi să prindă și să robească pe copiii dregătorilor și țăranilor tăi". Și, mai ales, dacă sfetnicii „vă vor sperja ca să ieșiți afară din țara voastră în pribegie, pe acești sfătuitori ai voștri să nu-i credeți. Pentru ce? Pentru că nu vă sînt cu prietenie (...). Și al doilea, nu se cade, căci este numelui rușine. Căci mai bună este moartea cu cinste, decît să aveți numele cu rușine". Chiar în urma unei înfrîngeri temporare, „din țara voastră să nu ieșiți, ci să vă țineți cu dînșii [ostașii credincioși] în hotarele voastre, ascunși, unde sînt cei cu gînd bun față de voi. Pentru că vrăjmașii voștri, care vor fi venit asupra noastră, nu vor putea să rămînă mult în țară, ci se vor întoarce înapoi și vor lăsa aici un domn, iar acela va fi împuținat de oameni. Iar tu să pornești cu vitejie asupra lui, în nu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

mele lui Iisus Hristos, pentru că am nădejde în Dumnezeu, că cine se va smeri înaintea lui Dumnezeu îi va ajuta Dumnezeu, și vei supune pe vrăjmașii tăi sub picioarele tale".

Acestea și altele asemenea sînt ideile și cuvintele lui Neagoe Basarab. Oralitatea stilului, adresarea directă, caldă, însoțită uneori de pilde, grija față de destinele țării, independența și demnitatea ei în fața unui adversar superior numeric și agresiv — iată caracteristica fundamentală a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab „către fie-său Theodosie și către alți domni, carii vor fi în urma lui biruitori țării aceștia"* (din titlul cap. XII). Ele sînt un impresionant testament politic și uman, adresat nu numai fiului său, ci și altor urmași, dregătorilor țării, întregii societăți.

Deasupra invelișului pe alocuri religios — de multe ori împrumutat textelor antologate — se înalță concepția eroică, demnă și înțeleaptă a unui voievod cult, care a știut să dea expresie experienței seculare a predecesorilor săi și să înalțe un elogiu în primul rînd minții și înțelepciunii, căci: „Așișderea este și domnul: pînă stă mintea lui într-însul întreagă, toți oștenii se string împrejurul său, ca și oștile împrejurul steagului, și iau învățătură și înțelepciune de la domnul acela; și nu numai slugile lui iau învățătură și înțelepciune, ci și alții din alte țări poftesc să ia de la dînsul învățătură și înțelepciune".

Pe drept cuvînt, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* au fost numite „întîia mare carte a culturii românești" (V. Cândea), o capodoperă a literaturii noastre din toate timpurile, ce poate sta cu cinste alături de alte culmi ale creației spirituale ieșite din solul acestei patrii, înscriindu-se printre operele reprezentative ale literaturii universale.

BIBLIOGRAFIE

P. A. LAVROV, *Slova nakazatel'nye voevody valašskogo Ioanna Negoja k synu Feodos iju*, St. Pb., 1904; N. IORGA, *Învățăturile lui Neagoe vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, Vălenii de Munte, 1910; V. GRECU, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Versiunea grecească*, București, 1942; P. P. PANAITESCU, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie. Versiunea slavă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, Ed. Academiei, 1959, p. 215—316; G. MIHĂILĂ, *Două fragmente inedite din textul slavon al Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, „Romanoslavica", 14, 1967, p. 359—375; D. P. BOGDAN, *13 file inedite din cel de al doilea arhetip al „Învățăturilor lui Neagoe Basarab"*, „Revista de istorie și teorie literară", 17, 1968, nr. 3, p. 487—497; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de D. Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971).

B. P. HASDEU, *Cuvente den bătrîni*, t. II, București, 1879 (1880), p. 433—448; A. I. IAȚIMIRSKI, *Valašskij Mark Avrelij i ego Poučenija*, „Izvestija ORJAS", 2, 1905, fasc. 4, p. 339—374; St. ROMANSKI, *Mahnreden des walachischen Wajwoden Negoe Basarab an seinen Sohn Theosios*, Leipzig, 1908 (extras din „XIII Jhb. des Inst. für rum. Sprache"); D. RUSSO, *Studii și critice*, București, 1910; G. NICOLAIASA, *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, „Revista arhivelor", 1, 1924, nr. 1, p. 88—104 (*Învățăturile* au fost semnalate încă din 1832); P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 154—272 (trei studii despre *Învățături*, din anii 1942—1963); P. Ș. NĂSTUREL, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

pisaniilor de pe biserica Mănăstirii de la Argeș, „Mitropolia Olteniei", 12, 1960, nr. 1—2, p. 12—23; I. C. CHIȚIMIA, *Considerații despre Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 109—114; DAN ZAMFIRESCU, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967; Idem, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, Ed. Minerva, 1973; DAN PLEȘIA, *Neagoe Basarab. Originea, familia...*, „Valachica", Târgoviște, 1, 1966, p. 45—60; 2, 1970, p. 113—141; MANOLE NEAGOE, *Neagoe Basarab*, București, 1971; L. VRANOUSSIS, *Texte și documente inedite din Grecia. Gîndul și fapta marelui domn al Țării Românești*, „Magazin istoric", 6, 1972, nr. 2 (59), p. 6—10; G. MIHAILĂ, *Date noi despre originalul slavon al „Învățăturilor lui Neagoe Basarab" și critica unei ipoteze neîntemeiate*, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 327—383; *Neagoe Basarab. 1512—1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. Volum omagial publicat de Societatea culturală „Neagoe Basarab" din Curtea de Argeș, București, Ed. Minerva, 1972. DAN ZAMFIRESCU, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 91—110, 305—382.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

UMANISM ȘI ILUMINISM ROMÂNESC ÎNTRE ROMA ȘI BIZANȚ

AL. DUȚU

Imaginea Romei și cea a celei de-a doua Rome au astăzi noi contururi în istoriografia culturii române. Și este firesc să fie așa, deoarece atitudinile mentale față de focarele de cultură universală se schimbă în funcție de exigențele intelectuale ale momentului. Mai mult, noile dimensiuni ale celor două imagini ne permit să înțelegem modul în care și-au reprezentat legăturile cu Roma și cu Bizanțul oameni de cultură din secolele trecute. Și aceasta datorită faptului că, în ultimii ani, au apărut lucrări care nu s-au mai cantonat în studiul unui singur grup de mărturii — literare, juridice, acte economice, picturi, broderii etc.—, ci au conexat documentele, propunînd concluzii sintetice; or, rezultatele acestor cercetări „globale" nu numai că au trecut dincolo de concluziile studiilor parțiale, dar au evidențiat și modul în care autorii studiilor parțiale și-au dispus materialele, au făcut selecții în mărturiile trecutului.

Astfel devine tot mai evident faptul că modernizarea culturii române a însemnat, pe planul mentalităților, un sporit atașament față de romanitate și o deliberată respingere a „bizantinismului". În mare parte, ca reacție împotriva a tot ceea ce reprezenta „vechiul regim", oamenii de cultură (în același timp oameni politici) de la mijlocul secolului trecut au pus un accent aproape exclusiv asupra Romei și a sigiliului ei asupra culturii române; perioada fanariotă a fost considerată un corp străin în evoluția culturii naționale și echivalată unei perioade „sumbre" (așa cum etichetau secolul Luminilor nu numai istoricii greci, dar și cei sîrbi sau cehi). Respingerea fanariotismului a însemnat și respingerea bizantinismului pe care fanarioții avuseseră pretenția că-l mențineau viu; în această atitudine recunoaștem și prezența imaginii Bizanțului din cercurile savante occidentale care, la mijlocul secolului trecut, nu se desprinsese net de felul inadecvat de a evalua civilizația bizantină după criteriile aplicate de filosofii luminați ai absolutismului din vremea lor. Respingerea culturii „turco-fanariote" a însemnat ceea ce părea a fi fost o „stagnare" culturală și o „rupere" de Europa, teze formulate de generația pașoptistă și perpetuate apoi pînă la mijlocul secolului nostru. Grăitor este faptul că o opinie nesusținută documentar a lui Dimitrie Cantemir, la începutul secolului XVIII, a devenit axiomă la generația pașoptistă: anume că la începutul secolului XV s-a produs o ruptură în cultura română, cînd principele Alexandru cel Bun a dispus arderea cărților scrise în alfabet latin și a introdus forțat alfabetul chirilic în cancelarii și biserici.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 171—180, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Istoriografia recentă care a reevaluat opera culturală și politică a lui Dimitrie Cantemir, ca și mutația romantică din secolul XIX a putut surprinde în această argumentație o orientare culturală — dinspre Bizanțul, simbol al trecutului, spre Roma, simbol al viitorului. Asemenea alianțe ideologice fac inteligibile tendințe intelectuale majore, altfel greu de surprins, în cazul unei culturi dezvoltate sub impactul unor curente intelectuale foarte variate. Ceea ce ne propunem să recapitulăm aici sînt cîteva contribuții recente care se înscriu în istoria mentalităților, permițînd, astfel, o luare în posesie nu numai a unor teorii și reprezentări din trecut, dar și a unor aspirații colective profunde.

O recapitulare a rolului deținut de Bizanț și de Roma în cultura română, ca imagini dominante care dezvăluie un atașament față de o anumită formă de cultură, este datoare să pornească de la „redescoperirea" Bizanțului. Deoarece Bizanțul nu a revenit în conștiințe și nu a permis o mai clară și obiectivă evaluare a culturii medievale române, decît după ce a trecut momentul „cald" al modernizării care respinsese fanariotismul și bizantinismul.

Sînt mai mulți factori care au contribuit la această revenire: pe de o parte, studiul atent al filologilor a început să recupereze nu numai tradiția textelor, dar și unele idei și forme literare, în timp ce istoricii care au depășit limitele pozitivismului au început să dea răspunsuri la întrebările privind perpetuarea unor forme nu numai în ceremonial și arte plastice, dar și în administrarea puterii și în însăși justificarea puterii politice. Pe măsură ce aceste curente din istoriografia culturii române s-au consolidat [1], civilizația bizantină a prins noi contururi: prin studiile lui Vasile Grecu care s-a aplecat, la început asupra erminiilor și a textelor din secolul XVI, ale lui Nicolae Bănescu care s-a ocupat, în 1938, de „Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos" [2] ale lui Demostlene Russo despre elenismul din România, ale lui Victor Papacostea sau Gheorghe Brătianu. Bilanțurile recente [3] vorbesc despre un progres net făcut în acest domeniu, semnificativ, în secolul nostru. Desigur, cea mai de seamă contribuție a adus-o în această privință Nicolae Iorga și ea poate fi limpede reconstituită datorită numeroaselor reeditări din ultimii ani: scrierile marelui savant care a organizat primul congres internațional de studii bizantine, în aprilie 1924, la București dezvăluie competența și pasiunea cu care a recomandat el depășirea clișeelor mentale și a descrierilor pozitiviste, în favoarea unei cercetări care să restituie omul bizantin, să regăsească relația dintre literatura populară și literatura aulică în Bizanț, pentru ca să poată arăta cît spirit bizantin a supraviețuit în sud-estul european, de-a lungul perioadei fericit denumită de savant Bizanțul de după Bizanț [4]. S-a remarcat, în acest sens, faptul că

[1] Mai pe larg despre aceste curente în cartea noastră *Sinteză și originalitate în cultura română*, Edit. enciclopedică, 1972, cap. I.

[2] Bibliografia lucrărilor lui V. Grecu în RESEE („Revue de études sud-est européennes"), 1963, 3 - 4; bibliografia lui N. Bănescu în numărul omagial 1969, 1, din aceiași revistă.

[3] Cea mai recentă recapitulare la Stelian Brezeanu și Tudor Teoteoi, *Byzantinische Studien in Rumänien*, RESEE, 1981, 2.

[4] În acest sens, mai ales volumele *Sinteza bizantină*, editat de Dan Zamfirescu. Edit. Minerva, 1972 și *Byzance après Byzance*, București, ASESEE, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Iorga a privit cu sporită simpatie Bizanţul, deoarece l-a considerat un Imperiu roman [5], dar nu este mai puţin adevărat că, distingînd formele bizantine de cele romane, el a reliefat tot timpul modul original în care influenţa bizantină a fost receptată în România: cîteva idei care continuă să domine studiile româneşti se află la Iorga — precum trecerea de la forma imperială la realităţile unor principate sau trecerea de la arta aulică la arta populară din ţările române [6].

În general, studiile recente au aruncat noi lumini asupra celor două faze demarcate de Alexandru Elian în relaţiile noastre cu Bizanţul: „cea veche, alimentată de contacte directe, de străvechi tradiţii locale şi de elemente vehiculate de cultura sud-slavă; cea nouă, de inspiraţie cărturărească şi, în general, ecleziastică" [7] favorizată şi de contactele tot mai intense cu cărturarii greci refugiaţi la Bucureşti şi Iaşi.

În prima privinţă, o contribuţie decisivă au adus-o ediţiile de texte ale lui Vasile Grecu (din Ducas, Sphrantzes, Laonic Chalcocondil, Critobul din Imbros) sau H. Mihăescu (din Procopius din Caesarea sau Mauritius), care au oferit material reconstituirii unor momente din istoria Daciei şi a poporului român pentru care erau prea puţine alte surse; dar, concomitent, lectura textelor a permis o mai clară înţelegere a modului de gîndire bizantin. Textele istoricilor bizantini fuseseră utilizate şi de umaniştii români şi de istoricii din Şcoala ardeleană, astfel că aceste ediţii au reamintit o preocupare erudită din cultura română prea puţin sesizată de istoricii literari interesaţi doar în valenţele artistice ale scrierilor unui Miron Costin sau Gheorghe Şincai. Este ceea ce s-a constatat cu prilejul publicării fragmentelor referitoare la români din scriitorii bizantini ai secolelor XI—XIV în *Fontes Historiae Daco-Romanae* (editate de Alexandru Elian şi Nicolae Şerban Tanaşoca în 1975 la Editura Academiei). Izvoarele bizantine au permis, totodată, o înţelegere a imaginii „celuilalt" la bizantinii care separau „barbarii" de „mixobarbari" [8]. Cum s-a transmis cultura bizantină la aceste popoare care au venit în contact cu imperiul a fost o problemă temeinic reexaminată de P. P. Panaitescu într-o serie întreagă de studii care au pus în lumină modul în care românii s-au exprimat într-o limbă „internaţională" — slavona — care nu a provocat nici stagnarea intelectuală, nici ruperea de Europa [9]; cercetările recente au dezvoltat aceste direcţii, analizînd cronici, acte de cancelarie, manuscrise în care forma universală de cultură a fost adaptată la noi realităţi, reliefate şi de utilizarea, încă din secolul XVI, a limbii române în corespon-

---

[5] Vezi Olga Cicanci, *Concepţia lui Nicolae Iorga despre „Byzance après Byzance"*, în *Nicolae Iorga istoric al Bizanţului*, studii îngrijite de Eugen Ştefănescu, Edit. Academiei, 1971, p. 229. Volumul se încheie cu *Bibliografia lucrărilor lui N. Iorga referitoare la Bizanţ şi cruciade* de Andrei Pippidi.

[6] Vezi *Sinteza bizantină*, dar şi *Ideea naţională în decursul istoriei universale*, în *Sfaturi pe întunerec*, Edit. militară, 1976, p. 176—177.

[7] *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Edit. Academiei, 1965, p. 178.

[8] Eugen Stănescu, *Les mixobarbares du Bas Danube au XI-e siècle* în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, III, 1965, p. 45—53; N. Ş. Tanaşoca, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriènnes du XI-e siècle*, „Revue Roumaine d'Histoire", 1973, 1, p. 61—82.

[9] Vezi volumul *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Edit. Minerva, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

denţă şi apoi în cancelarii [10]. Deosebit de interesante s-au dovedit cercetările care au luat în considerare nu numai forma de expresie, dar şi direcţiile unor activităţi culturale sistematice şi care au constatat că principatele române, în special centrele de la Neamţ şi Putna, au avut un rol de prim ordin în transmiterea culturii bizantine, în secolele XV—XVI, din sudul Dunării spre Nord, mai ales spre Ucraina, prin manuscrise care au devenit prototipuri, după cum denotă expresia „izvodul moldovenesc" [11].

În cea de-a doua privinţă s-a căutat un răspuns la impactul bizantin asupra mişcărilor intelectuale din secolele XVI—XVIII în rapoartele prezentate la Congresul de studii bizantine, din 1971, de la Bucureşti [12], precum şi prin ample cercetări care au conexat mărturiile scrise de limbajul figurativ, pentru a reliefa faptul că dacă relaţiile culturale cu Bizanţul ale unui popor cu o veche tradiţie de cultură autohtonă au fost pline de consecinţe, nu pot fi pierdute din vedere legăturile cu centrele occidentale, încă de la apariţia principatelor române [13]. Studii de amănunt au analizat relaţia tradiţie-inovaţie în pictură, dar şi în ceremonialul de curte [14], au acordat o atenţie deosebită „cărţilor populare" (dintre care unele prelucrate în Bizanţ) [15] sau modul în care au fost adoptate la noi realităţi normele juridice bizantine [16]; mai numeroase au apărut prezenţele bizantine în literatura patristică şi de ritual într-o biserică ce nu a mai fost implicată în viaţa unui imperiu, ci a devenit (după cum bine remarca H. G. Beck) o instituţie sprijinind lupta „oprimaţilor" [17]. Discuţiile au pătruns pînă în miezul problemei, atunci cînd au luat în considerare mijloacele de modelare a naturii umane, întrucît au introdus în dezbatere una dintre cele mai importante achiziţii ale civilizaţiei bizantine, ideea de „personalitate" umană: în acest sens, pot fi înregistrate studiile despre etica-politică bizantină, aşa cum s-a reflectat ea în „Cărţile de înţelepciune" [18] şi în *Învăţăturile lui Neagoe*, de la începutul secolului XVI, scriere care şi-a impus prezenţa chiar şi în presa cotidiană [19]

---

[10] G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Edit. Minerva, 1972; Dan Zamfirescu, *Studii şi articole de literatură română veche*, Edit. pentru literatură, 1967; *Documente şi însemnări româneşti din secolul XVI*, Edit. Academiei, 1979 şi G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sec. 10—16)*, Edit. enciclopedică, 1974.

[11] Ekkehard Völkl, *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15 bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1975.

[12] *Byzance et la Roumanie* în *Actes du XIV-e Congres International des Etudes Byzantines*, Edit. Academiei, 1974, vol. I, p. 391—525; rapoarte prezentate de Eugen Stănescu, Valentin Georgescu, I. R. Mircea, Maria Musicescu, I. D. Ştefănescu.

[13] Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV)*, Edit. Academiei, 1974.

[14] Vezi, de exemplu, studiile din RESEE, 1976,1; articolele Corinei Nicolescu din RESEE, 1976,4; 1977,2 şi „Synthesis", IV, 1977; de aceeaşi, *Cultura bizantină în România*, Edit. Academiei, 1971. De asemenea, *Etudes byzantines et post-byzantines*, par les soins de Eugen Stănescu et Nicolae-Şerban Tanaşoca, Edit. Academiei, 1979.

[15] Vezi Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice*, vol. I—II, Edit. Academiei, 1976—1978.

[16] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei, 1980. Autorul a editat mai multe corpuri de legi în colaborare cu Emanuela Popescu-Mihuţ.

[17] Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii româneşti*, vol. I, Sibiu, 1980.

[18] Alexandru Duţu, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Edit. Academiei, 1972.

[19] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediţie de Dan Zamfirescu şi Florica Moisil, Edit. Minerva, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

sau studiile despre raportul dintre puterea spirituală şi puterea temporală, un raport, de asemenea, original, dacă-l comparăm cu cel din Occidentul medieval [20]. În această ultimă privinţă, a fost reluată o idee a lui Nicolae Iorga despre ideea imperială bizantină la români, dar pentru a se arăta că sprijinul considerabil acordat centrelor de cultură tradiţională, în primul rînd Muntelui Athos, nu a fost o formă de „protecţie" imperială, ci o formă de sprijin acordată unei lumi ajunsă sub dominaţie imperială; însăşi opţiunea lui Mihai Viteazul, care şi-a îndreptat efortul politic şi militar spre unirea provinciilor vechii Dacii, în loc să răspundă apelului de a elibera Balcanii şi cea de-a doua Romă, Constantinopolul, oferă probe în vederea unei mai bune înţelegeri a locului românilor în sud-estul european [21]. O analiză a activităţii tipografiilor, a indicaţiilor oferite de producţiile literare orale conduc spre acelaşi sens [22], spre sprijinul efectiv acordat de centrele române unor popoare de aceeaşi „lege" şi care rezistau semilunei, dar fără ca să urmărească realizarea unei expansiuni politice. Se poate vorbi, în aceste condiţii, despre o moştenire bizantină sud-est europeană, care a fost conştiinţa ortodoxă, şi pe care românii au sprijinit-o împotriva unui imperiu care ameninţa continuu principatele de la nord de Dunăre. Dar principii români nu şi-au arogat titlul de „ţar", ca principii sud-slavi, fiind evident ghidaţi de un realism politic ce se deducea şi din raporturile cu expansiunea maghiară sau cea poloneză; de aceea, cînd Mircea îşi extinde autoritatea asupra Dobrogei, la sfîrşitul secolului XIV, el se numeşte „despot" pentru că preia titlul vechiului stăpînitor şi nu pentru că şi-a propus să conteste autoritatea bazileusului. Tot astfel, atunci cînd Vasile Lupu pare a imita, în secolul XVII, pe împăraţii bizantini, prin danii sau prin sinoade organizate la Iaşi, avem mai curînd de-a face cu ostentaţia barocă a unui „om nou" [23] decît cu ceea ce Iorga numise „imperialismul bizantin prin principii români" [24]. Cercetările recente au condus spre reevaluări mai profunde, după cum indică dezbaterea organizată în 1978, cu tema, „literatura şi arta în secolele XVII—XVIII: cazul român — postbizantin sau premodern" [25]. În raport cu ataşamentul faţă de forma de civilizaţie bizantină din secolele XIII—XVI, indicaţiile oferite de cultura română din secolele XVII—XVIII confirmă constatarea făcută cu prilejul unei alte dezbateri (despre „artele sud-est europene şi climatul intelectual din secolele XVI—XVIII" [26]), de către profesoara Hélène Ahrweiler că avem de-a face cu „o fidelitate schimbătoare".

Aceste noi achiziţii permit o mai bună cunoaştere a însuşi modului în care, în cadrul unei culturi care nu negase forma bizantină, s-a afirmat în lucrări erudite orientarea spre prima Romă, spre Antichitate, spre

---

[20] Este un punct de vedere pe care l-am expus în *Umaniştii români şi cultura europeană*, Edit. Minerva, 1974, p. 119—121 şi în *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Edit. Minerva, 1978, p. 57—60.

[21] Andrei Pippidi, *À la recherche d'un tradition politique byzantine dans les pays roumains*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI, 1980, p. 121—130 şi cartea aceluiaşi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Edit. Academici-Editions du CNRS, 1980.

[22] *România în sud-estul Europei*, Edit. politică, 1979.

[23] Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Edit. Meridiane, 1979.

[24] Acesta este titlul capitolului 6 din cartea despre Bizanţ după Bizanţ.

[25] Contribuţiile la această masă rotundă au apărut în „Synthesis", VI, 1979.

[26] O cronică a colocviului în RESSE, 1976, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

„strămoșii romani". Deoarece este indiscutabil faptul că, la mijlocul secolului trecut, cînd au respins fanariotismul și au exaltat originile romane, pașoptiștii nu au „fabricat" o imagine, ci au pus în valoare numai o parte din ea, aceea care putea acționa puternic asupra conștiinței colective în vederea restructurărilor sociale și politice urmărite de mișcarea de la 1848. Acea parte din imagine pe care o schițaseră cărturari din secolul XVII, care luînd în considerare acțiunea culturală română în Balcani și întemeindu-se pe o conștiință de sine în plin progres au oferit baze teoretice prezenței românești în această parte a continentului. Formularea teoretică a pornit din cercul unor oameni care se formaseră în mediul tradițional și își completaseră cunoștințele în centre universitare din Italia, Polonia sau în mediul cosmopolit al Istanbulului: umaniștii [27].

Cercetările recente nu au rămas înfeudate schemei „clasice" comparatiste „influență-receptare" și au trecut de ceea ce indicau sursele. În locul unui umanism de inspirație străină, rezultînd din Contrareformă [28], a apărut o mișcare cu obiective politice și sociale bine precizate [29], întemeiată pe ideea de romanitate [30] și pe o reevaluare a scrierilor antice, reluate de umaniștii europeni [31]; analiza scrierilor din epocă a dezvăluit faptul că umanismul român a avut cu precădere un caracter „civic" [32] și a urmărit „redeșteptarea" „neamului", stabilindu-i o filiație directă din Roma antichității. Constatarea după care centrul cultural s-a deplasat în Italia (sub forma temei „translatio studii" [33]) apare la toți cărturarii care, fie că introduc concepte noi în expuneri de caracter tradițional, fie că traduc în română texte cu un conținut înnoitor, participă la un curent intelectual cu trăsături originale [34]. Evident, Bizanțul nu a fost negat și „renașterea" nu a fost întrevăzută ca o revoltă împotriva unei „maniera graeca" [35]; noua unitate, cea românească, și-a afirmat puternic conștiința de sine deschizînd o serie istorică de manifestări intelectuale [36]. Mai mult, s-a putut afirma, cu bune dovezi, că acest curent este original și datorită faptului că a fost însoțit de o „Contrareformă ortodoxă", inspirată de mitropoliți cu aleasă cultură, precum Varlaam (candidat la scaunul patriarhal) sau Dosoftei [37]. Importantă pentru această mișcare a fost pătrunderea masivă a limbii române în tipografii; cartea imprimată s-a difuzat destul de repede (*Cazania* lui Varlaam a ajuns curînd în satele

---

[27] Un bilanț al cercetărilor recente la Paul Cernovodeanu în „Revista de istorie", 1980, 7–8, p. 1354–1355.

[28] Tudor Vianu, *Die Rezeption der Antike in der rumänischen Literatur in Renaissance und Humanismus in Mittel -und Osteuropa*, vol. I, Berlin, 1962; Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-vodă Brâncoveanu*, München, 1974.

[29] P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Edit. Academiei, 1965.

[30] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Edit. Academiei, 1972.

[31] Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Edit. Minerva, 1972.

[32] Alexandru Duțu, *Umaniștii români...*

[33] Alexandru Duțu, *Il tema della „translatio studii" negli storici romeni della fine del seicento*, în „Revista storica italiana", 85, 1973, 3, p. 507–513.

[34] Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Edit. Dacia, 1972.

[35] Mai pe larg în cap. I din cartea noastră *Cultura română...*

[36] Vezi cap. *Epoca umanismului* din *Istoria filosofiei românești*, vol. I, Edit. Academiei, 1972; Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Valori și echivalențe umanistice*, Edit. Eminescu, 1973.

[37] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, Edit. științifică, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

din apusul Transilvaniei) [38], a contribuit la cimentarea solidarităţilor naţionale şi a introdus idei noi în medii care erau strict legate de tradiţie şi datorită faptului că întreaga comunicare se făcea pe cale orală, „de la gură la ureche".

Perioada de transformări din secolul XVII a fost analizată şi sub raportul formelor artistice, ajungîndu-se, pentru prima oară, să se vorbească despre un baroc românesc, prezent în versurile lui Miron Costin şi în poezia emblematică, în romanul lui Dimitrie Cantemir şi în meditaţia Stolnicului Constantin Cantacuzino [39]. Barocul literar a dus la identificarea unor manifestări baroce în arta epocii [40], preschimbată în toată Europa într-o „Augenkunst"; mergîndu-se mai departe, s-a propus o reconsiderare a conceptului de „Bizanţ după Bizanţ" pe temeiul că barocul aduce mai multe elemente occidentale în literatura română decît menţine tradiţia bizantină [41]. Privind ansamblul mişcării culturale, putem afirma că umanismul român din secolul XVII a provocat o deplasare în mentalitate, întrucît a menţinut concepte importante din etica politică bizantină (transmise de „oglinzile principilor" bizantine traduse la sfîrşitul secolului XVII şi de scrierile lui Ioan Hrisostom, tipărite în română la 1695), dar a introdus în gîndire ideea de Roma, ideea de unitate a poporului despărţit în trei provincii — Ţara Românească, Transilvania, Moldova —, ideea de rezistenţă activă împotriva despotismului şi a formulat, pentru prima oară, conceptul de „patrie" şi de civilizaţie, sub forma „politiei". Prezenţa elementelor baroce confirmă natura acestei deplasări dinspre forma universală bizantină spre o nouă formă; cum spune Alexandru Ciorănescu „imaginaţia, care simulează dualităţi şi antinomii acolo unde ochii minţii se obişnuiseră să conteze pe unităţi solide, trăieşte încă şi continuă chiar să completeze opera secular de distrugere a formelor tradiţionale ale gîndirii" [42].

Invazia elementelor populare în arhitectura şi pictura secolului XVIII, precum şi apariţia unei puternice curiozităţi intelectuale faţă de viaţa intelectuală din Centrul Europei şi mai tîrziu din Occident vor desface formele tradiţionale legate de Bizanţ. Studiile consacrate secolului XVIII sînt numeroase şi variate [43]; ele confirmă ceea ce se ştie în istoriografia europeană, anume că în epoca Luminilor culturile sud-est europene

---

[38] Florian Dudaş, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timişoara, 1979. Pentru circulaţia cărţii în secolele XVII—XVIII, vezi lucrările lui Florian Dudaş, Octavian Schiau, Gabriel Cocora (cu date noi despre Mitrofan, cleric român, care a imprimat prima carte greacă din sud-estul Europei, la Iaşi, în 1682).

[39] Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Edit. Minerva, 1976; *Barocul în cultura română* în cartea noastră *Modele, imagini, privelişti*, Edit. Dacia, 1979; de asemenea, dezbaterea din „Revista de istorie şi teorie literară", 1978, 1.

[40] Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale;* articolele lui Horst Fassel, Dan Ionescu, Ioana Em. Petrescu din „Synthesis", IV, 1977; Cătălina Velculescu în „Synthesis", V, 1978.

[41] Ioan Istrate, *Bisanzio dopo Bisanzio în letteratura. Per la necessità di un riesame della questione*, RESEE, 1981,3.

[42] *Barocul sau descoperirea dramei*, Edit. Dacia, 1980, p. 387.

[43] De văzut bibliografia publicată de Nicolae Boeşan în „Cahiers roumains d'études littéraires", 1977, 2; 1979,2; bilanţul lui Ioan Nistor din „Revue Roumaine d'Histoire", 1980, 2—3. De asemenea studiul care se ocupă, cu precădere, de mişcarea de idei, dar fără să accepte caracterul ei iluminist (şi datorită faptului că perspectiva în timp e limitată şi se porneşte de la un model îngust) al lui Lauro Grassi, *Per una storia della penetrazione dei „lumi" nei Principati danubiani (1740—1802). Note e appunti*, „Nuova Rivista Storica", 1979, 1—2, p. 1—32.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

încep să se modernizeze într-un ritm viu [44], proces care se desfășoară și în culturile din centrul Europei [45]. Elemente noi au apărut din analiza raporturilor cărturarilor cu politica fanarioților, ceea ce a putut duce la revizuirea ideii tradiționale de lume și de om [46], dar mai ales din analiza aparatului conceptual al oamenilor care au pledat cauza luminării în Transilvania [47], dar și în Principate [48]. Difuzarea cunoștințelor științifice [49] și imperativele luptei politice [50] au transformat treptat modul de a gîndi al oamenilor și atașamentul lor față de concepte care își dovediseră eficiența pînă în acel moment. Dar prioritatea dobîndită de problematica politică a dus la o „modernizare" a instituției care conserva moștenirea culturală bizantină — biserica ortodoxă —, după cum ne indică atitudinea înaltului cler muntean și moldovean, care se angajează în acțiunea patriotică [51] sau clerul din Transilvania [52]. Aici asistăm la o îmbinare a rezistenței tradiționale, venite din partea regiunilor rămase, în continuare, ortodoxe, cu dorința de inovație a cărturarilor care nu se desprinseseră de literatura bizantină, dar care avuseseră prilejul să studieze la Viena și Roma și să strîngă noi argumente în favoarea unei revizuiri a relațiilor politice și sociale [53]. Cercetarea vieții cotidiene din acest sfîrșit de perioadă istorică, a literaturii de colportaj, a conceptelor, imaginilor, teoriilor [54], dezvăluie faptul că Luminile nu au fost o consecință a Unirii cu Roma, cum a sugerat istoriografia mai veche, ci a luptei de emancipare socială și națională, în slujba căror obiective au lucrat toți protagoniștii Luminilor, fie că au trăit în Transilvania, în Moldova sau Muntenia. Imaginea despre lume și despre om a început să se preschimbe pe măsură ce „vechiul regim" a însemnat nu numai structuri sociale și politice, dar și structuri

[44] Vezi Werner Bahner, *Übergreifende und spezifische Aspekte der Aufklärung in den romanischen Ländern*, in *Formen, Ideen, Prozesse in den Literaturen der romanischen Völker*, Berlin, Akademie Verlag 1977, vol. II, p. 9—84; Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge des rumänischen Nationalbildung*. E. J. Brill, 1972. De asemenea colocviile AJESEE despre Lumini (1970), structuri sociale și dezvoltare culturală (1975), rolul Istanbulului în secolele XVI—XIX (1977), volume editate la București.

[45] Mai pe larg în raportul prezentat de Alexandru Duțu și Pompiliu Teodor la Congresul de istorie de la București și publicat în *Rapports au XV-e Congrès International des Sciences Historiques*, vol. II, Edit. Academiei, 1980. De asemenea actele colocviilor organizate de Centrul de studii de la Luneburg despre *Der Aufklärung* (1972), *Der Bauer* (1972), *Wissenschaftspolitik* (1976), *Buch-und Verlagswesen* (1977), *Beförderer der Aufklärung* (1979); și *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapest, Akademiai Kiado, 1971—1975, 1977, 3 vol.

[46] Vezi *L'époque phanariote. Symposium*, Thessalonique, 1972; *Les pays roumains à l'âge des Lumières, 1770—1830*, în „Annales historiques de la Révolution française", Paris, 1976, 225.

[47] Vezi Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Ed. științifică, 1966; Ion Lungu, *Școala ardeleană*, Edit. Minerva, 1978.

[48] Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie Verlag, 1979.

[49] Romul Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la cultivarea maselor*, 1962.

[50] David Prodan, *Supplex Libellus valachorum*, Edit. științifică, 1967.

[51] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii române din secolul XVIII*, 1968.

[52] Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Schwann, 1976.

[53] Keith Hitchins, *The Romanian National Movement in Transylvania, 1780—1849*, Harvard University Press, 1969 și articolul aceluiași *Religion and Romanian Consciousness in Eighteenth-Century Transylvania*, în „The Slavonic and East European Review", 57, 1979,2.

[54] *Enlightenment and Romanian Society*. Studies edited by Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

mentale; transformările intervenite în idei şi sentimente [55] au dus la o diversificare a preocupărilor intelectuale care şi-au căutat punctele de sprijin în acţiunea socială şi politică [56]. Cultura bizantină care supravieţuise în scris şi limbaj figurativ a început să fie circumscrisă în sfera de acţiune a bisericii, lăsînd teren liber de acţiune „înţelepciunii din afară" (după o clasificare scumpă bizantinilor, pe care o regăsim la cărturarii români din epoca Luminilor care continuă să vorbească despre „înţelepciunea dinăuntru" şi „înţelepciunea dinafară").

Istoricii literari au considerat întotdeauna că începuturile beletristicii române se plasează în epoca romantică sau cel mai devreme în epoca Luminilor [57]. Fără îndoială că romantismul a fost „o mutaţie" [58] în cultura română, dar el nu a apărut pe un teren virgin, ci a plămădit noi forme într-o tradiţie care exista, s-a transformat adînc [59], dar nu a încetat să vieze pînă astăzi. Este motivul pentru care studiul culturii române din secolele XVI (cînd apar primele texte imprimate în limba română) — XVIII (cînd orientările noi sînt viguroase) prezintă un interes deosebit atît pentru a urmări evoluţia unei tradiţii — care după Jacques le Goff este „modul în care se reproduc mental societăţile" [60] —, cît şi pentru a constata cum s-a conservat şi s-a preschimbat o formă de civilizaţie de caracter universal. S-a spus că cercetarea civilizaţiei bizantine poate lămuri azi „probleme politice şi culturale pe care, în euforia suficienţei imperialiste, unii au crezut că le pot ignora, precum dinamica societăţilor tradiţionale" [61]; fără îndoială că cercetarea destinului moştenirii bizantine în cultura română apropie problema considerabil de capacitatea noastră de a înţelege ce anume a constituit nucleul acestei culturi, frecvent revendicată de cîte o naţiune sau de cîte un curent, şi ce a dispărut odată cu preschimbarea structurilor sociale şi mentale imperiale. Deoarece este evident că ceea ce Donald Nicol a denumit „bizantinism" [62] a început să se estompeze pe măsură ce societatea care favorizase apariţia lui s-a retras tot mai mult în trecut. Dar din bizantinism a supravieţuit o *forma mentis*, aceea care îmbina într-un tot neprevăzutul cu permanenţa, cele văzute cu cele neştiute, viaţa interioară a omului cu prezenţa lui în societate. Istoricii civilizaţiei bizantine acordă atenţie elenizmului atunci cînd urmăresc posteritatea imperiului de răsărit şi faptul este explicabil: se trece mai uşor la neogreacă de la greaca bizantină decît la română sau la limbile slave. Dar necunoaşterea limbii nu justifică trecerea pe un al doilea plan a exemplului român, deoarece orice istorie a sud-estului european consemnează faptul că după prăbuşirea Bizanţului, cultura a con-

[55] Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1944.

[56] Mai pe larg în cartea noastră *Sinteză şi originalitate*... şi în *European Intellectual Movements and the Modernization of Romanian Culture*, Edit. Academici, 1981.

[57] Vezi bibliografia Luminiţei Beiu-Paladi din „Cahiers roumains d'études littéraires", 1971,2.

[58] Amănunte în articolul nostru din „Cahiers roumains d'études littéraires", 1978,2.

[59] Vezi Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, Editura Cartea românească, 1980.

[60] *Les mentalités*: *une histoire ambiguë* în *Faire de l'histoire*, Gallimard, 1974, vol. III, p. 81.

[61] Robert Browning, *The Byzantine Empire*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1980.

[62] *Church and Society in the last centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, 1979, p. 130: „Bizantinism — a sense of spiritual identity that was nourished by an irrational belief in the interdependence of time and eternity, a sense of belonging to a theocratic society".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

tinuat să înflorească datorită „marei biserici din captivitate", cum a arătat Steven Runciman, dar și Principatelor Române. Numai Transilvania, Moldova, Țara Românească și Dubrovnicul au avut o poziție privilegiată în această zonă pînă în pragul epocii moderne[63]. Găsim în centrele române prelungiri ale civilizației universale bizantine care ne duc pînă în epoca modernă; dar concomitent, descoperim aici prelungiri ale civilizației dezvoltate în Dacia și apoi de romanii care au imprimat un mod de a gîndi și a vieții prin stilul lor de viață și prin limbă[64], difuzate în întreg sud-estul european. Această Romă care nu a dispărut niciodată din conștiințe, de vreme ce călători străini consemnau faptul că în centrele române, unde înflorea o cultură de tip bizantin, oamenii afirmau că sînt români, această apartenență a imprimat o notă originală culturii medievale, umanismului și Luminilor românești, etape în dezvoltarea unui model cultural.

[63] Vezi Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804*, University of Washington Press, 1977, part three; de asemenea, Ion Matei, *L'autonomie des principautés roumaines. Analogie et modèle pour d'autres pays dominés*, RESEE, 1973, 1, p. 87—95.

[64] Vezi H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Edit. Academiei — Les Belles Lettres, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

TRADIȚIA CULTURALĂ CA FACTOR DEFINITORIU AL UMANISMULUI ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XVII-LEA

LILIANA BOTEZ

În ultimele decenii, exegeza acelor opere și atitudini care pot fi interpretate ca manifestări umaniste s-a îmbogățit considerabil: rezultatele noilor cercetări au condus la revizuirea opiniei după care „umanismul practicat de cărturari nu este o concepție etică asupra omului și a vieții ci o asimilare de procedee estetice, de canoane retorice" [1] și au demonstrat, fără putință de tăgadă, că intelectualii secolului al XVII-lea contribuie la transformarea generală a mentalităților, iar orizontul lor cultural reprezintă, pentru cultura noastră, o achiziție definitivă și novatoare [2]. Creșterea numerică a celor care studiau, atît în țară cu dascăli de formație umanistă aduși din occident, cît și în centrele din străinătate (Polonia, Roma, Veneția, Padova, Constantinopol), a creat condițiile favorabile procesului de laicizare a vieții și culturii, pătrunderii în țările noastre a ideilor umanismului Renașterii apusene. Au fost relevate totodată unele trăsături ale umanismului românesc, atît din perspectiva contactelor culturii noastre cu umanismul propriu Renașterii apusene [3], cît și din aceea a istoriei generale a culturii [4]. Dar cercetările recente au dovedit că „asimilările din occident nu revizuiesc programul nostru cultural în totalitate, ci determină o dezvoltare a universalismului preexistent cu date noi capabile să-l facă accesibil unor colectivități diverse" [5].

În acest spirit, ne propunem să relevăm coordonatele spirituale care au dat naștere în literatura noastră veche unei mișcări renascentiste, structurate atît pe revalorificarea elementelor tradiționale (autohtone și bizantine) — aspect mai puțin studiat de specialiști — cît și pe receptarea complexului de idei izvorît din acea deschidere a spiritualității noastre spre focarele civilizației apusene (umanismul european).

Pentru a realiza o viziune de ansamblu asupra conceptului de umanism românesc în secolul al XVII-lea, am pornit de la conturarea acelor

[1] Pompiliu Constantinescu, *Umanism erudit și estetic*, în „Vremea", 23 august 1934; reluat în *Scrieri alese*, București, 1957, p. 88—89.

[2] Virgil Cândea, *Les intellectuels du sud-est européen au XVII^e siècle* (II), în „Revue des études sud-est européenes", 1970, nr. 20, p. 188.

[3] P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; I. C. Chițimia, *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului și a limbii române la Gr. Ureche și M. Costin*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 159—196.

[4] Tudor Vianu, *Receptarea antichității în literatura română*, în *Studii de literatură universală și comparată*, București, 1963, p. 560—563.

[5] Al. Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978, p. 70.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 181—188, București, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

modele care, deși anterioare lui, numai în această perioadă, de maximă strălucire a literaturii noastre vechi — unde se întîlnesc normele etice, cunoștințele, formele străvechi de gîndire, transmise din secolul al XVI-lea, cu formele noi, provenite din occident — au condus spre o mișcare renascentistă.

Deși unii cercetători nu admit că umanismul din perioada „feudală" a culturii noastre este un produs local determinat de condiții proprii[6], vom încerca, raliindu-ne altor ipoteze de lucru, să aducem și unele argumente în demonstrarea existenței, pe teritoriile noastre, a unui *umanism de factură etnică*, în directă legătură cu scara de valori morale și civice al cărei model primar, ilustrînd o „forma mentis" specifică, ar avea elemente identificabile încă în modelul spiritual al geto-dacilor. Acesta, caracterizat, după Pârvan [7], prin toleranță, generozitate, eroism, este opus celui dionisiac-orgiastic al traco-frigienilor care admiteau „eroarea" și „excesul" (jocul de arme, viața nomadă, poligamia, războaiele de cotropire); faptul pledează în favoarea opiniei după care în ființa noastră națională există o adevărată „vocație a umanismului", vizibilă în trăsături ca: „sufletul frumos" și „simțul măsurii" [8]; de aceea, umanismul românesc poate fi explicat, la un prim nivel, prin formele mentale autohtone ce au determinat evoluția ulterioară a culturii noastre și originalitatea ei, prin receptarea selectivă a unor anumite scrieri.

În secolul al XVII-lea, atît traducerile scrierilor sfinte, ale textelor liturgice, ale celor apocrife, cît și operele originale axate pe teme mistice, care au contribuit substanțial la formarea oamenilor și la difuzarea unui model de umanitate, evidențiază continua asimilare a elementelor transmise de tradiție. Astfel, interesul cărturarilor noștri față de operele care promovează un adevărat program de elevare spirituală se datorează, în primul rînd, fenomenului de „elaborare prin ea însăși", de autodefinire a unei etnii. Se știe că fiecare comunitate etnică are un anumit „model" economic, social, politic, spiritual care constituie produsul fazelor anterioare ale procesului ei istoric de autoproducere și, în același timp, punctul de plecare pentru următoarea etapă a acestui proces [9]. Iată de ce tipul clericului din secolul al XVII-lea atras de semnificațiile incifrate ale existenței umane, de căile care duc spre desăvîrșirea morală nu este doar un tip contemplativ, preocupat de ideea nemuririi (tipul contemplativ nu a predominat niciodată în cultura noastră [10]). Este adevărat că textele religioase din secolul al XVII-lea transmit în epocă un ideal de viață înrudit cu acela din trecutul îndepărtat; dar o fac nu în scopul atingerii nirvanei, ca în misticismul oriental, ci pentru a chema la lupta de apărare a țărilor noastre împotriva atacurilor Semilunei sau a curentelor de atragere a românilor spre Reformă sau catolicism. Această stare de lucruri relevă în spațiul românesc medieval prezența clericului-cărturar — „om de acțiune" care își orientează activitatea în direcția educării poporului român, în limba lui, și a sprijinirii luptei pentru păstrarea integrității noastre spirituale și teri-

[6] Al. Piru, *Umanismul cronicarilor*, în *Valori clasice*, București, 1978, p. 8.

[7] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 153.

[8] Zoe Dumitrescu Bușulenga, *Spiritul umanismului românesc în umanismul european*, în *Valori și echivalențe umanistice*, București, 1973, p. 13—20.

[9] Dionisie Petcu, *Conceptul de etnic*, București, 1980, p. 159—160.

[10] Al. Duțu, *op. cit.*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

toriale. Selectînd, traducînd, alcătuind opere originale, clericii cărturari ai secolului al XVII-lea (Simeon Ştefan în Transilvania, Varlaam şi Dosoftei în Moldova, Udriște Năsturel, fraţii Şerban şi Radu Greceanu, Antim Ivireanu în Ţara Românească) participă activ şi conştient la opera de menţinere a credinţei, a graiului şi a neamului românesc.

În acest sens, o figură însemnată a direcţiei umaniste din cultura românească veche este considerat Udriște Năsturel. Traduce în limba română *(Vieţile Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf)*, afirmă latinitatea limbii române [11], dar consideră că valorile culturii clasice (pe care le preţuieşte şi se străduieşte să le difuzeze) pot fi transmise culturii româneşti prin slavona sacră la fel ca şi prin latină *(Imitatio Christi, Predoslovia* la *Penticostar)* [12].

Spre deosebire de Udriște Năsturel, mitropolitul Varlaam socoteşte absolut necesară introducerea limbii române în biserică, întrucît limba slavonă nu era cunoscută de popor. Or, „mărturisirea ortodoxă", singurul sprijin pentru păstrarea neatîrnării noastre, trebuia să fie pe înţelesul întregii colectivităţi ameninţate de alte confesiuni. Răspunzînd cerinţelor majore ale vremii, *Carte românească de învăţătură* (1643), *Şeapte taine a besearicii* (cca. 1645), *Cartea carea să chiamă Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc* (1645), adresate „iubiţilor creştini şi cu noi de un niam români, pretutindeea tuturor ce să află lăcuitori în părţile Ardealului ce sînteţi cu noi într-o credinţă..." *(Cartea carea să chiamă Răspunsul...)*, au contribuit la formarea modelului mental ce avea să domine în epocă, tributar, pe această cale, modelului bizantin.

Argumentele necesare clericilor-cărturari din secolul al XVII-lea pentru a demonstra că „nu poate fi ruptă legătura de sînge şi de simţire care zvîcneşte în taină, dar cu multă putere între românii din ţara Transilvaniei şi lăcuitorii din ţările Munteniei şi Moldovei" devin un imperativ al vremii, realizabil prin „reîntoarcerea la surse". Ele au fost extrase, în cea mai mare parte, din izvoarele bizantine care sprijină o mişcare antiorientală, îndepărtată în timp, cu un scop asemănător celui din Principatele Române din secolul al XVII-lea.

În Bizanţ, lupta împotriva ereziilor a început de timpuriu. În timp ce Imperiul de Apus, nevoit să se adapteze unor forme mentale ale cuceritorilor nordici, renunţa la formele culturii antice, cel de Răsărit le păstra pentru o destul de lungă perioadă şi le dezvolta [13]. Conservînd elementele culturii elene, marii capadocieni Vasile din Cezareea, Grigorie din Nazianz, Grigorie din Nysa urmăreau desigur şi ferirea creştinismului de unele influenţe mistice orientale precum gnoza. La declanşarea acestui *prim val al umanismului bizantin*, de tip teologic, dar şi cu puternice infuzii populare [14] au contribuit şi călugării veniţi din Sehytia. Aceştia, conştienţi de romanitatea lor, intoleranţi faţă de orientalii asiatici, se uniseră în lupta lor pentru credinţă cu Leontinus Byzantinus (cel care a introdus în teologie categoriile aristotelice, încercînd realizarea unui echilibru între

[11] Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976, p. 110–120.

[12] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1969, p. 51–60.

[13] Wladyslaw Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, Bucureşti, 1978, vol. II, p. 2.

[14] Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971, p. 301–307.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

dogma calcedoniană și concepția populară despre Hristos [15]), conferind noi valențe modelului bizantin, izvorîte din spațiul carpato-danubian. În această perioadă s-au bucurat de o largă audiență la public o serie de apocrife cu caracter parabiblic care, de fapt, combăteau ereziile, precum și apocalipsele ce propuneau norme de comportare, viețile martirilor și sfinților plăsmuite de popor [16].

Rezultatul *celebrei dispute doctrinale dintre iconoduli și iconoclaști* este reprezentat de triumful elenismului asupra misticismului oriental. Pornind de la greci, pentru care adevărul chiar transcedental poate fi atins numai prin simțuri, Ioan Damaschin susținea că spiritualul se poate percepe prin imagini „văzute" și „auzite". Victoria iconodulilor a însemnat victoria „imaginilor" asupra „abstracției" [17]. Pentru descoperirea elementelor necesare în vederea demonstrării că omul are capacitatea de a se autodesăvîrși spiritual, iconodulii — „oameni de acțiune" — se reîntorc la spiritul elin și, în primul rînd, la literatura elenă, declanșînd cel de *al doilea val al renașterii bizantine* [18]. Este epoca în care se rescriu viețile sfinților pe baze structurale și stilistice noi, capabile să satisfacă o pătură de cititori eruditi cu aspirații înalte [19]. Atît lucrările de edificare morală, cît și cele cu caracter istoric care se scriu în această perioadă, în Bizanț, se inspiră din antichitate [20]. Istoricii culturii, în ideea că Evul mediu era preocupat de teologie, nu au elaborat încă o sinteză amplă care să delimiteze elementele elene în moștenirea medievală. În schimb, înclinația scriitorilor creștini din Bizanț pentru „elenism" a fost evidențiată adeseori: legenda lui Eneea, istoria Romei, versuri aparținînd lui Sofocle, Euripide, texte de Plutarch au fost inserate în scrierile lui Zonaras, de unde au trecut în cronografe și de aici în toate literaturile sud-slave. Tendința de reîntoarcere la elenism, manifestată de apărătorii ortodoxiei în Bizanț, este similară celei de reîntoarcere la tradiția bizantină, manifestată de clericii români din secolul al XVII-lea, care luptau pentru menținerea credinței strămoșești. Concordanța spirituală dintre modelul cărturarilor noștri și cel al scriitorilor bizantini a deschis calea transmisiilor culturale selective: prelucrările umaniste ale lui Zonaras, precum și cele ale lui Simeon Metafrastul și ale scriitorului popular Glykys constituie doar cîteva din izvoarele operelor lui Dosoftei *(Viețile sfinților)* [21]. Cronografele stau la baza scrierilor lui Antim Ivireanu *(Chipurile Vechiului și Noului Testament)* [22]. În țările românești au pătruns și texte ce conțin fragmente din Aristotel și părți din opera lui Ioan Damaschinul, *Izvorul cunoașterii* (ms. 72 BAR) [23].

[15] I. I. Rusu, *Elemente traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III—VII)*, București, 1977, p. 89—90.

[16] Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația după izvoare*, București, 1974, p. 225—256.

[17] W. Tatarkyewicz, *op. cit.*, p. 64.

[18] Paul Lemerle, *Bizanțul și originile civilizației noastre*, în *Literatura Bizanțului*, antologie îngr. de Ș. Tanașoca, București, 1971, p. 50.

[19] Nicolae Iorga, *ibidem*.

[20] Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici*; partea I, în „Revista istorică română", vol. IX, 1939, p. 1—77; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, București, 1939, tom. I, p. 68—100.

[21] Iulian Ștefănescu, *Legendele despre Sf. Constantin în literatura română*, în „Revista istorică română", I, 1931, p. 251—297.

[22] Gabriel Strempel, *Studiu introductiv* la *Antim Ivireanu, Opere*, București, 1972, p. XIX.

[23] * * * *Istoria filozofiei românești*, București, 1972, vol. I, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Mult mai tirziu are loc, în Bizanţ, *disputa dintre varlaamiţi şi palamiţi* în jurul temei luminii imateriale de pe muntele Taborului [24]. Victoria aparţine palamiţilor care admit posibilitatea omului de a ajunge la vederea luminii divine necreate prin mijloace proprii; ei cred deci în deificarea individului [25]. Viziunea lor, după care sufletul şi trupul formează un singur tot, este similară dogmei „dublei naturi" propuse de Maxim Mărturisitorul [26]. Triumful palamiţilor reprezintă triumful umanismului creştin şi marchează cel de *al treilea val al umanismului bizantin* [27] care a dat naştere literaturii ascetice reprezentate de Simeon Noul Teolog, Nicetas Stethatos, Petru Damaschin, Grigore Palama, Nichifor Monahul etc. În această literatură îşi are izvorul mişcarea isihastă care promovînd ideea că nu numai asceţii pustiei se pot înălţa la „vederea lui Dumnezeu" ci şi credincioşii angajaţi în mişcarea politică şi socială, cucereşte prima treaptă spre laicizare [28]. Ea marchează începutul aspiraţiei către antropocentrism. S-a stabilit că „legătura vie a isihasmului cu neoplatonismul, atitudinea liberă faţă de ceremonialul religios şi specificul individualismului lui mistic fac din el un fenomen tipic al Prerenaşterii" [29]. Consecinţele isihasmului pentru gîndirea sud-est europeană au fost pozitive: s-a ajuns treptat la înlocuirea idealurilor transcendentale cu cele ale împlinirii umane în spaţiul terestru [30]; s-a ajuns la transformarea bisericii într-o instituţie culturală şi politică.

Ecoul scrierilor bizantine pe teritoriile noastre [31], traducerile, prelucrările şi scrierile originale realizate în secolul al XVII-lea sînt conforme cu tradiţia bizantină, dar remodelează trecutul în funcţie de fondul de idei autohton şi de ţelurile politice ale vremii: mobilizarea tuturor forţelor poporului pentru păstrarea integrităţii spirituale şi teritoriale. În Ţările Române isihasmul a cunoscut o largă răspîndire prin Eftimie de la Tirnova şi prin Nicodim. Copierea, pe teritoriile noastre, a unor texte ce aparţineau scriitorilor isihaşti a permis pătrunderea în literatura noastră a lucrărilor ce tratează tema desprinderii treptate a omului de lumea terestră în scopul unirii cu divinitatea (*Scara raiului* — Varlaam), tema dublei naturi a omului (*Chipurile Vechiului şi Noului Testament* — Antim Ivireanu), precum şi cea a disputei dintre suflet şi trup (*Diranul* — Dimitrie Cantemir), întărind modelul bizantin. Acesta este prezent în literatura română din secolul al XVII-lea prin teme de largă circulaţie în sud-estul european, ce se intersectează pe teren românesc cu elemente tradiţionale specifice spaţiului carpato-danubian. De exemplu, Varlaam dezvoltă mai mult decît predecesorii săi: Epifanie de Cipru, Grigore Ţamblac, Damaschin Studitul, Chiril din Turov, tema *plîngerea maicii* [32],

---

[24] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 536–539.

[25] Petre Lucaciu, *Începuturi ale logicii româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 39.

[26] Mircea Muthu, *Literatura română şi spiritul sud-est european*, Bucureşti, 1976, p. 35–37.

[27] Paul Lemerle, *ibidem*.

[28] Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învăţăturile către fiul său Teodosie*, Bucureşti, 1973, p. 81–83.

[29] Dimitri S. Lihaciov, *Prerenaşterea rusă*, Bucureşti, 1975, p. 128.

[30] Virgil Cândea, *L'évolution des idées en Europe de Sud-Est*, în *Tradition et innovation dans la culture des Pays du Sud-Est européen*, Bucarest, 1969, p. 63.

[31] Al. Elian, *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caracteristiques*, în „Byzantinoslavica", XIX, 2, 1928, p. 221.

[32] Varlaam, *Carte românească de învăţătură 1643*, ed. J. Byck, Bucureşti, 1943, p. 83–86.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

de origine bizantină, care face parte din omilia despre înmormîntarea lui Isus Hristos [33]. Bocetul mamei din scrierea lui Varlaam nu aparține planului divin ci celui uman; el împlinește necesitatea dialogului între cel rămas și cel care pleacă. Analizat în lumina riturilor și a simbolurilor țărănești, se va vedea că respectă regulile și stereotipia bocetului popular românesc. În episodul *plîngerii* se împletesc elemente precreștine (lamentațiile funerare) și elemente creștine (episodul mamei care-și caută fiul). Prezența temei *luminii* în cele mai multe dintre scrierile cărturarilor din secolul al XVII-lea se datorează poate și culturii geto-dacilor dominați de idealismul uranian [34], dar și spiritualității bizantine. În paginile scrierilor lui Varlaam *(Carte românească..., Seapte taine...)*, *lumina* are funcții simbolice; ea poartă pecetea filozofiei emanatiste a lui Pseudo-Dyonisie care se inspirase din Plotin și constituie principiul armoniei universale. În viziunea lui Antim Ivireanu, *lumina* devine simbolul celei mai frumoase teme creștine — *schimbarea la față — (Didahiile)*. În opera lui Dimitrie Cantemir, *tema luminii* îmbracă o interpretare filozofică superioară: lumea înconjurătoare este forma concretă de existență a *luminii*, echivalentă cu divinul (mai ales în *Divanul*).

Tot în secolul al XVII-lea se evidențiază și o *literatură etică politică* ori *sapiențială*, reprezentată de scrieri care au difuzat norme de comportare, de ordine socială, precum și numeroase modele umane: *Pravila* de la Govora (1640), *Îndreptarea legii* de la Tîrgoviște (1652), cazaniile, culegerile de înțelepciune, „povestirile — dezbatere" *(Esopia, Sindipa, Varlaam și Ioasaf, Archirie și Anadan* etc.), povestirile străbătute de idei morale *(Fiziologul)*, maxime și proverbe, sentințe și pilde. Unele dintre aceste texte de largă circulație în secolul al XVII-lea își au originea în *umanismul oriental* (reflectat în textele sapiențiale laice). Conform preceptelor acestor texte de o vechime considerabilă, înțelepciunea și virtutea nu sînt date, ci *se învață*, la fel cum în unele cărți sapiențiale egiptene nu regele-zeu hotăra ce înseamnă *Maat* (adevărul și dreptatea) și funcțiile ei, ci omul instruit. S-a emis chiar ideea că oamenii în Egiptul antic considerau comportamentul moral drept ceva ce poate fi învățat, virtutea egală cu știința și socoteau că se poate atinge idealul de perfecțiune prin transfigurare etică [35].

În literatura noastră veche, deși direcția orientală este prezentă în texte ca *Varlaam și Ioasaf, Archirie și Anadan, Alexandria* (unde învățătura nu se transmite prin centre organizate ci prin viu grai), ea se modifică datorită suprapunerii direcției bizantine reprezentate de triumful elenismului asupra orientalismului. Spre deosebire de orientali, grecii admit ca ideal de perfecțiune tipul „omului de acțiune" ca Solon, Platon, Aristotel, Socrate, Iustinian. Creștinismul nu a respins această etică politică ci a conservat-o și a dezvoltat-o [36]. Cărțile de înțelepciune răspîndite pe teri-

---

[33] Pandele Olteanu, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 152, 240–241.

[34] Vasile Pârvan, *op. cit*, p. 154.

[35] Constantin Daniel, *Studiu introductiv* la *Gîndirea egipteană antică în texte*, București, 1974, p. XXI–XXIII.

[36] Paul Lemerle, *op. cit.*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

toriile noastre au contribuit substanțial la formarea și difuzarea unui nou model de umanitate [37].

Ideea umanistă de a scrie în limba comună vorbită sau „pe înțelesul a toată limba românească", pornită din vremea lui Coresi, s-a putut realiza practic de-abia în secolul al XVII-lea. Ea a fost preluată tot de la scriitorii greci umaniști (Ioanichie Cartanos, Teofan Eleavulkos, Maximos Margunios, Damaschin Studitul) și se înscrie în direcția umanistă de luptă pentru ridicarea nivelului cultural al poporului, în limba lui, și pentru apărarea românilor de atacurile islamismului, calvinismului și catolicismului [38].

Confluențele coordonatelor apusene și bizantine pe teren românesc au contribuit, așadar, la alcătuirea unei „forma mentis" românești dominată de concepte umaniste ca: afirmarea descendenței latine, a unității de limbă, a superiorității credinței strămoșești.

Existența acestei „forma mentis" a determinat adoptarea critică și selectivă, în secolul al XVII-lea, a elementelor umanismului european și subordonarea lor intereselor poporului nostru.

In fluxul de achiziții și împliniri, în plan cultural, cărturarii secolului al XVII-lea au preocupări multiple și atitudini înnoitoare, dintre care este de-ajuns să reamintim: prețuirea limbii poporului (Miron Costin); erudiția poliglotă (sînt cunoscute și folosite limbile: polonă, latină, greacă, georgiană, turcă, arabă, slavonă); dorința de autodesăvîrșire prin cultură și, ca urmare, alcătuirea unor biblioteci vaste (ca cea de la Tîrgoviște a lui Udriște Năsturel sau cea a Cantacuzinilor de la Mărgineni); îmbinarea, în scris, a istoriografiei cu eseul filozofic (Miron Costin), a istoriei cu filozofia, logica, etica, geografia, cartografia (Dimitrie Cantemir); realizarea unor traduceri în slavonă sau română (Udriște Năsturel), pe baza criticii de texte (Nicolae Milescu); revizuirea unor traduceri (stolnicul Constantin Cantacuzino); alcătuirea de prefețe structurate pe teme clasice (Udriște Năsturel), a unor istorii ce urmăresc destinul poporului nostru (Gr. Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino) sau a altor popoare (Dimitrie Cantemir).

În considerarea secolului al XVII-lea ca secol umanist este revelator tocmai caracterul pregnant al evoluției gîndirii cărturarilor. În concepția lor, istoria este „un bun cultural" prin care se deosebesc popoarele civilizate de popoarele barbare. Cunoașterea trecutului este o datorie; el reprezintă un îndrumar pentru prezent și viitor. Deviza istoricilor este promovarea adevărului și respingerea vechilor „basne" și „povești". Apelul lor, în spiritul epocii, la izvoarele antice — grecești și latinești — a determinat „trecerea — în literatura română veche — de la personajele legendare la eroii naționali" [39]. Noul concept umanist de glorie a fost subordonat necesităților politice interne concretizate în lupta pentru libertate [40]. Adevărul istoric a fost preluat critic din „Letopisețul intern", din multe „cărți striine" sau din „scrisorile striinilor" (Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir). Evenimentele ce se desfășoară în țară sau peste hotare sînt prezentate în înlănțuire cauzală

[37] Al. Duțu, *op. cit.*, p. 70.
[38] Pandele Olteanu, *op. cit.*, p. 6.
[39] Al. Duțu, *Umaniști români și cultura europeană*, București, 1974, p. 37.
[40] Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă...*, p. 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

(Gr. Ureche). Se descoperă și o cauzalitate umană (Miron Costin)[41]. În pofida fatalismului prezent încă în mentalitatea epocii, gîndirea se laicizează; cărturarii cred în forțele omului și recunosc rolul acestuia în desfășurarea istoriei; intervenția divinității este necesară doar pentru restabilirea unui echilibru pierdut. Mai mult decît atît, ei izbutesc să contureze o teorie a cunoașterii istorice și ajung în cele din urmă la o adevărată filozofie a istoriei. Ideea „evoluției în arc" (creștere, staționare, decadență) a fost formulată de stolnic (care o preluase de la Aristotel) înaintea lui Cantemir. Cultul antichității clasice, propriu secolului al XVII-lea, conduce la concepția umanistă despre civilizație, care se manifestă, în viziunea cărturarilor secolului al XVII-lea, prin îndemnul la „obiceie bune", „învățături", „supunere" în fața „legii și dreptății"; ea înlesnește, în același timp, argumentarea științifică a ideii romanității și a unității poporului român. Problema latinității, atinsă de cărturarii noștri încă din vremea lui Nicolaus Olahus, a fost fundamentată erudit, pe baza comunității de limbă, de datini și credințe și a dovedirii descendenței din coloniștii romani, abia în secolul al XVII-lea[42].

Am constatat deci că secolul al XVII-lea marchează o etapă deosebită calitativ în viața culturală a românilor. El apare ca o împlinire a unor coordonate spirituale date de fondul autohton, de permanența filonului elenic transmis prin tradiția bizantină, de elementele creștine și de achizițiile din occident. Cărturarul atras de viziunea ascetică a doctrinei creștine răsăritene se desprinde treptat din sfera teologicului și se orientează înspre cea a umanului. Modelele spirituale tradiționale (autohton și bizantin) se întrupează în forme noi, deschise în secolul al XVII-lea influenței umanismului apusean, ce duc la desăvîrșirea procesului îndelungat de formare a *conștiinței de sine* a poporului român. Ideea unității de origine și de limbă a poporului român a oferit noi perspective în tratarea istoriei. În viziunea lui Miron Costin, a stolnicului, a lui Dimitrie Cantemir, Moldova, Țara Românească, Transilvania se prezintă ca un tot unitar. Se deschide, așadar, o nouă epocă în cultura românească: cea în care conștiința unității culturale își capătă fundamentarea istorică și critică.

[41] Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1972, p. 28–29.

[42] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 183–213.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

PENTRU ISTORIA UMANISMULUI ROMÂNESC — TREI NOTE DE LECTURĂ

ANDREI PIPPIDI

Istoria unei culturi include mai multe desfășurări paralele la nivele diferite, corelate dar avîndu-și fiecare un ritm propriu. În ultima vreme, o epocă culturală din istoria țărilor române a fost revendicată în numele umanismului. Ne îngăduim a crede că e vorba, de fapt, de un curent intelectual și că oricîtă importanță ar avea activitatea unor reprezentanți ai săi, umanismul nu a fost, nu a putut fi, în condițiile istorice ale societății românești din secolele XVI—XVII, decît orientarea unei elite căreia o educație superioară, modernă, îi deschidea orizonturi noi. Noi, dacă luăm umanismul în accepția sa latină, occidentală, indisolubil legată de Renaștere, căci se poate invoca și o influență a celui de-al doilea umanism bizantin, mai veche, durabilă, profundă, pe care investigațiile de amănunt au surprins-o adesea dar care merită o cercetare de ansamblu. Aceasta va fi anevoioasă, avînd de urmărit sursele grecești, intermediarul slavon și prelucrarea românească. Istoricul atras de problema formării unui stil de gîndire trebuie să aibă în vedere atît fenomenele de aculturație — în acest caz, suprapunerea unor influențe eterogene și de vîrste diverse — cît și reacțiile de imitare, asimilare sau înfruntare.

Pe cînd cultura maselor rămîne aproape imposibil de măsurat, determinarea celei rezervate minorității instruite întîmpină serioase dificultăți, deoarece nu cunoaștem, cu cîteva excepții, conținutul bibliotecilor. Aceasta e o direcție de lucru defavorizată de documente înainte de începutul secolului al XIX-lea. Este semnificativ că ultimele monografii consacrate unor cronicari moldoveni nici măcar nu își pun problema culturii lui Grigore Ureche sau Miron Costin, ci doar pe aceea a „izvoarelor de informație", presupuse a fi numai cele citate în text de autorul respectiv. În cazul mai fericit al lui Constantin Cantacuzino, munca sîrguincioasă a doi cercetători — C. Dima-Drăgan și M. Ruffini — a izbutit să coroboreze inventarele bibliotecii învățatului și ale celor care au moștenit o parte din volumele acesteia cu mențiunile laconice, fără precizia unor „trimiteri bibliografice", din opera stolnicului, așa încît s-a obținut imaginea relativ completă a fondului de cărți (fără manuscrise) constituit de-a lungul unei jumătăți de veac, între 1667 și 1716.

Ceea ce propunem este însă altceva : o lectură printre rînduri a textelor, care să compenseze pe alocuri absența listelor de cărți sau să regăsească, din cînd în cînd, în demersul intelectual al autorului influența acelor lucrări pe care știm că le-a avut în bibliotecă. Dincolo de informație,

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 189—195, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

se pot identifica anumite formule convenţionale sau imagini stereotipe la care un cărturar român al vremii era ispitit să recurgă, ca oricare alt om de cultură latină din Europa secolului al XVII-lea. Un model raţional se făureşte şi prin asemenea împrumuturi nemărturisite, poate inconştiente de la bun început, oricum nebănuite de cititori.

I. „SĂ SPARIE GÎNDUL ..."

Observaţia lui E. R. Curtius cu privire la „afectarea modestiei" ca artificiu retoric introductiv se aplică perfect la exordiul *Letopiseţului* lui Miron Costin („Predoslovia" + capitolul I, unde întîlnim şi formula de devoţiune: „începem noi, cu agiutoriul lui Dumnedzău"). *De neamul moldovenilor* debutează cu consideraţii asemănătoare asupra greutăţii sarcinii ce-i revine autorului: „multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru". Pasajul e foarte cunoscut, de aceea ne vom mărgini a cita expunerea dilemei în care s-a găsit cronicarul: „Să înceapă osteneala aceasta, după atîtea veci de la descălecatul ţărîlor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăş nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durere" [1].

Iată însă că în prefaţa lucrării sale *Historiae musulmanae*, dedicată în 1591 principilor electori ai Sfîntului Imperiu, Hans Löwenklaw, umanistul german care trece drept cel mai ilustru orientalist al veacului său, a înfăţişat în termeni surprinzător de apropiaţi greutăţile propriului său subiect. După el, istoria turcilor este „tentatum opus a Graecis" — aluzie la scriitorii bizantini din preajma cuceririi Constantinopolului, în primul rînd la Chalkokondylas, tradus în latineşte din 1556 de Conrad Clauser —, „adfectum ab aliis, perfectum a nemine". Prin urmare, „*terruit animum suscepti gravitas oneris et laboris magnitudo*, fateor; sed boni publici consideratio tergiversantem impulit" [2]. Său, cum spune Costin, „biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scoţ lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi semiţie sînt lăcuitorii ţărîi noastre" etc.

Obiecţia că, dacă ar fi cunoscut opera lui Leunclavius şi mai cu seamă acest „proemium" intitulat *De rerum Turcicarum praesenti statu*, Costin n-ar fi lipsit de a folosi numeroasele informaţii atît de interesante pentru el, este justificată. Evidenţierea identităţii dintre cele două expresii — „terruit animum suscepti gravitas oneris et laboris magnitudo" şi „să sparie gîndul", cea de a doua nefiind o simplă traducere a celei dintîi — ne îndreaptă spre concluzia că avem de-a face cu un *topos*. Fără teamă de a greşi, putem atribui educaţiei clasice pe care cărturarul moldovean o primise într-un colegiu provincial polon această elocventă formulă de şcoală pe care, nepreveniţi, am fi socotit-o drept o puternică şi origi-

[1] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 241.

[2] Ioannes Leunclavius, *Historiae musulmanae*, Frankfurt, 1591, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

nală izbucnire, în cea mai frumoasă limbă românească ce s-a scris în secolul lui Dosoftei [3].

II. DESCRIEREA ITALIEI ŞI A MOLDOVEI

Acelaşi Miron Costin evocă „ţara Italiei" într-un pasaj din *De neamul moldovenilor*, pe care comentatorii mai recenţi nu s-ar da în lături să-l compare cu cele mai valoroase pagini dintr-o uriaşă literatură de călătorii care se întinde de la Montaigne pînă la Goethe. Totuşi, N. Iorga, a cărui înaltă emoţie înaintea unor realizări ale literaturii noastre vechi n-avea nimic comun cu entuziasmul profesional, a considerat „de o naivitate plăcută" [4] această descriere lipsită de o cunoaştere directă a locurilor şi oamenilor faţă de care cronicarul, în căutarea mărturiilor originii comune, latine, simţise un afectuos respect.

Miron Costin însuşi sugerează proveniența informaţiilor sale: „În casa noastră au fost această voroavă, în Iaşi, cu un episcop italian, care între alte, foarte pre voia gîndului mieu, mi-au zis cuvinte de aceste neamuri" etc [5].N. Iorga şi, după el, toţi ceilalţi cercetători n-au şovăit să-l identifice pe acel „vlădică" cu misionarul Vito Piluzzi, care a petrecut mulţi ani în Moldova între 1653 şi 1685 [6]. Dar, dacă partea referitoare la obiceiurile italienilor se datorează într-adevăr relaţiilor dintre Costin şi acest prelat, nu se poate înlătura posibilitatea ca descrierea geografică pe care o reproducem mai jos să aibă şi un alt izvor de inspiraţie.

„Ieste ţara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăţi şi oraşe iscusite, mulţime şi desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivşuguri şi pentru mare iscusenii şi frumuseţuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămîntŭ, oraşile, grădinile, tocmélile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenescŭ, nu are toată lumea, supt ceriŭ blîndŭ, voios şi sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri dulci şi uşoare, untudelemnŭ, mare bivşug, şi de poame de tot feliul: chitre, năramze, lămîi şi zahar" etc. [7].

Să se observe acum concordanţa cu un fragment din capitolul *Italia terra* dintr-un compendiu geografic care a avut o circulaţie largă, fiind citit şi în Transilvania: caracterizarea Italiei menţionează „artium praestantia, ingeniorum claritatibus iam situ ac salubritate caeli atque temperie, accessu cunctarum gentium facili, littoribus portuosis, aquarum copia, nemorum salubritate, montium articulis, ferorum ruminantium

---

[3] Iată şi o analogie. Mult mai tîrziu, în epoca Regulamentului Organic, boierii români, găsindu-se în situaţia de a se adresa autorităţilor de ocupaţie, se străduiau să deprindă subtilităţile ceremonioase ale corespondenţei diplomatice în limba franceză. Un asemenea formular bilingv, cu frazele franceze gata făcute şi cu traducerea lor grecească, se află în arhiva Al. Tzigara-Samurcaş, hîrtii neinventariate, într-o colecţie particulară din Bucureşti. Alt exemplu, despre care am mai avut prilejul de a scrie, sînt scrisorile italiene ale stolnicului Cantacuzino către contele Marsili şi, mai ales, către lordul Paget, croite pe calapodul unor convenţii caracteristice pentru limba şi vremea în care au fost scrise.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, Bucureşti, 1969, p. 480.

[5] M. Costin, *Opere*, p. 247.

[6] Vezi în legătură cu el *Călători străini despre ţările române*, VII, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1980, p. 66—114.

[7] M. Costin, *Opere*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

innocentia, soli fertilitate, pabuli ubertate". În continuare : „Quidquid est, quo carere vitae non debeat, nunquam est praestantius, fruges, vinum, vellera, lina, vestes, iuvenci. Metallis auri, argenti, aeris, ferri, quandiu libuit exercere nullis cessit. Et iis nunc in se gravida, pro omni dote, varius succus et frugum pomoriumque sapores fundit" [8].

Lucrarea, al cărei autor este umanistul german Michael Neumann-Neander, cuprinde și afirmația, de mare interes pentru Costin : *Datia cuius nomine censetur hodie Walachia, Moldavia et Transylvania.* Nici de astă dată nu avem certitudinea că cronicarul a cunoscut direct textul din care am citat. Cel mult, constatăm iarăși prezența unui *topos* retoric. E. R. Curtius l-a numit „peisajul ideal". Nu întîmplător, alături de Arcadia, Sicilia era prin excelență scena aleasă din antichitate pentru poezia pastorală. Natura Italiei, a cărei frumusețe apare veșnic nedespărțită de belșug, viața liberă și ușoară trebuiau să exercite o adevărată fascinație asupra oamenilor din nord, deprinși cu o climă aspră, care impune frugalitatea [9]. Starea de spirit a călătorilor central-europeni, nu mai puțin exaltată, se reflectă în cuvintele de adîncă vibrație emotivă ale tînărului Albert Szencsi Molnár care, străbătînd Italia în 1596, exclamă : „Italienii sînt fericiți" [10] ! Și în viziunea lui Miron Costin întreaga Italie capătă trăsăturile unui „locus amoenus".

Spre deosebire însă de ceilalți admiratori ai naturii exuberante și pururi rodnice localizate în Italia, Costin posedă un termen de comparație înzestrat cu calități cu nimic inferioare : frumusețea pămîntului românesc. Ceva din sentimentul care-i stăpînea sufletul — un patriotism a cărui expresie completă se întîlnește aici pentru întîia dată — răzbate din *Poema polonă*, pe care o aduce prinos lui Ioan Sobieski : „peste tot cîmpii mănoase, pășuni întinse, care alte pămînturi în lume se pot asemăna cu acesta ?" Nu Italia, ci Moldova este „țara cu cîmpii pline de flori, asemenea raiului", din stihurile boierului cărturar care, ocazional, își înstruna lira „sarmată" pentru a cînta, într-o limbă mlădiată pentru discursul poetic, frumusețile patriei sale, nobletea neamului său și cumpăna grea a vremurilor care-l îndreptățea să ceară ajutorul regelui Poloniei [11].

Costin, care își previne cititorul român : „Te vei cunoaște — obiceiuri, hire, graiul și pînă astăzi — că ești drept *vloh*, adecă italiian și rîmlean" și căruia nu i-au scăpat nici analogiile dintre burgurile Transilvaniei și republicile italiene („cele șapte cetăți, orașe minunate, asemănătoare celor italiene, și au drepturile lor deosebite") [12], și-a dus mai departe

---

[8] *Orbis terrae partium succincta explicatio seu simplex ennumeratio... a Michaele Neandro*, Leipzig, 1586 (prefața autorului datată 25 dec. 1582 ; sînt reproduse și patru scrisori de la învățatul Kaspar Peucer dintre 1571 și 1573). Un exemplar face parte din biblioteca Muzeului Brukenthal (Sibiu), cota V I 1058.

[9] Despre impresiile călătorilor englezi în Italia secolului al XVII-lea, A. Lytton Sells, *The Paradise of Travellers*, London, 1964.

[10] Gabór Tolnai, *L'Italia nei ricordi di un calvinista ungherese (Albert Szencsi Molnár) alla fine del Cinquecento*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, p. 489—498. Cf. *De neamul moldovenilor* (ed. cit., p. 259 : „nu ieste în toată lumea altă parte de lume pămîntu cu Italiia, de tot bivșugul și desmierdatu, cît bine i-au zis raiul pămintului".

[11] M. Costin, *Opere*, p. 230—231.

[12] *Ibid.*, p. 247, 222. Cf. la Constantin Cantacuzino „respublicele ce le zic (adecăte otcirmuire de obște) cum iaste Veneția, Ghenova și Florența au fost pînă într-o vreme" (*Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, I. București, 1961, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

raționamentul. De la paralelism, ajungem la identificare. Încetarea stăpînirii romane în Dacia a lăsat-o pradă năvălirilor barbare. „Astfel, eroii romani dinainte vreme fură prefăcuți în satiri de vremea cea lungă petrecută în pustietăți și prin locuirea lor în munți, departe de obiceiurile subțiri italiene și romane. Totuși, nu s-au sălbăticit cu totul, din cauza seminței celei bune semănate mai întîi în acest popor, căci natura cea dintîi a lucrurilor nu piere, ci dimpotrivă se păstrează veșnic măcar în parte". Aici, o glosă (a autorului însuși sau a secretarului Józef Wargalowski) ne atrage atenția asupra unei aluzii la filozofia aristotelică [13]. De altfel, Miron Costin adaugă : „Dar oare romanii de azi sînt aceiași cu cei din veacurile trecute? Sau macedonenii sau atenienii sau grecii, cei mai nobili dintre popoare? Laconii de azi nu mai sînt acei care au fost". E vădită aici, ca și în pasajul precedent despre existența ciclică a imperiilor, tratarea unei teme pe care Cantemir a ilustrat-o printr-o operă monumentală, dar pe care Costin, stolnicul Cantacuzino și, înaintea lor, Grigore Ureche o evocaseră deopotrivă : cea a creșterii și decăderii, una din principalele idei în jurul cărora se articulează concepția istorică a Renașterii și a veacurilor următoare.

Așadar, ceea ce nu era decît un *topos* ca atîtea altele dobîndește la Miron Costin, în a cărui operă toate părțile componente se află într-o inter-relație exemplară, o finalizare nouă, încărcată de sensuri grave [14].

III. „MITHOLOGHIIA"

Un des citat pasaj din *Istoriia Țării Rumânești* a stolnicului Constantin Cantacuzino critică tăios și necruțător cărțile populare, îndeosebi *Alexăndria*, ca fiind „o mare grămadă de minciuni". Rectificarea pe care o aduce istoricul acestor credințe ale poporului poate fi ea însăși criticată astăzi pentru o anumită rigiditate didactică dar, incontestabil, dovedește străduința învățatului de la sfîrșitul veacului al XVII-lea de a impune o rigoare științifică necesară. În atitudinea sa, raționalismul se intersectează cu pietatea creștină. Miturile clasice sînt „sau basne de cele ce făcea și scorniia poeticii ethnici în vremea elinilor pentru orbul norod (adecă idololatri) și n-avea cunoștința unuia și adevăratului Dumnezeu, ce făcea și zămisluia ca acelea, sau ei altele ca acelea și supt acelea basne pilduia, cum și alți mulți dascali zic, și în Mithologhia unui Natalis Comitis, om învățat, destule de acelea povestește, tîlcuiaște și zice" [15].

---

[13] M. Costin, *Opere*, p. 227.

[14] Încă un cuvînt despre cultura retorică a lui Miron Costin. Dacă cineva s-ar îndoi de posibilitatea ca un elev al iezuiților de la Bar să fi fost îndeajuns de familiarizat cu elementele unei culturi latine a cărei influență hotărîtoare se regăsește la tot pasul în utilajul mental comun al intelectualilor occidentali din aceeași vreme, vom preciza că „școlirea" tînărului Mironașco, probabil între 1641 și 1647, urmînd programul colegiilor iezuite din întreaga Europă, a parcurs cele cinci trepte ale „studiilor inferioare" : trei ani de gramatică latină *(infima, media, suprema)*, încă unul de *humanitas sive poëzis* și ultimul, de retorică. Vezi Eugenio Garin, *L'éducation de l'homme moderne, 1400—1600*, Paris, 1968, p. 187. *Cf.* P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, Acad. Rom., mem. secț. ist., s. III, t. IV, 1934, p. 257—258.

[15] Ed. cit., p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Cartea figurează și în catalogul celor cumpărate la Padova în 1667, pentru suma de 7 *soldi* [16]. Meritul de a-l fi recunoscut pe autor — Natale Conti — îi revine lui M. Ruffini [17]. Poate că, totuși, nu e de prisos să adăugăm aici cîteva precizări despre acest scriitor.

S-a născut la Milano către 1520 și a murit în 1582. A studiat la Veneția, unde a avut corespondenți și protectori, ca și la Florența și la curtea Franței. Titlul principalei sale lucrări este *Natalis Comitis Mythologiae sive explicationis fabularum, in quibus omnia prope naturalis et moralis philosophiae dogmata contenta fuisse demonstratur, libri decem.* A apărut într-un mare număr de ediții: la Veneția în 1551, 1568 și 1581; la Frankfurt în 1581, 1584, 1585 și 1596; la Paris în 1583, 1588 și 1605 (precum și în traducerea franceză a lui J. de Montlyard în 1599 și 1627); la Geneva în 1596, la Lyon în 1602 (în traducere și în 1604 și 1607), la Hanau în 1605. Cel mai probabil, stolnicul o avea în ediția de la Padova din 1616. Conti a fost un mitograf în tradiția neoplatonică a lui Boccaccio din *De genealogia Deorum*, străduindu-se să descopere în fabulele păgîne un sens ascuns, conform moralei creștine sau științei moderne. Mai cunoscut decît scrierile sale istorice *(Commentarii de Turcorum bello in insulam Melitam gesto*, despre asediul Maltei din 1565, tipărit la Veneția, Nürnberg și Dillingen în traducere germană în 1566; *Universae historiae sui temporis libri XXX*, Veneția, 1572 și în traducere italiană, 1589), manualul său de interpretare alegorică a miturilor antichității greco-romane a fost foarte răspîndit și prețuit pentru lecția de filozofie și morală pe care o oferea [18].

Perspectiva pe care paginile precedente o propun și o justifică va atrage neîndoielnic și alte explorări, deși întreprinderea nu e lipsită de dificultăți [Noul șantier este deschis] În acest sens, nu putem să nu amintim contribuția erudită a lui Virgil Cândea care a dezvăluit valoarea unor texte filozofice antice pentru formația intelectuală a unor umaniști români ca Udriște Năsturel sau Nicolae Milescu [19].

În încheiere, am voi să adăugăm cîteva scurte reflecții. În primul rînd, exemplele asupra cărora am stăruit dau o idee despre efectul lecturii în secolul al XVII-lea, incomparabil mai adînc și mai prelungit decît în zilele noastre, cînd atenția cititorului, solicitată în multiple direcții și indulgentă față de propriile-i șovăieli, oricînd sprijinită de ajutorul cărții aflate la îndemînă, rămîne superficială. Numai astfel se poate explica ecoul pe cît de îndelungat pe atît de exact al unor lecturi de tinerețe, peste ani și ani. În general, istoricii, tocmai ei, nu par să fi înțeles îndeajuns rolul memorizării în metoda de studiu a intelectualilor acestei epoci. Un argument îl aduce faptul că, silit să lucreze în condiții neprielnice, departe de biblioteca sa și cu puține cărți în juru-i, Dimitrie Cantemir a fost capabil să-și realizeze cea mai mare parte a operei pe baza referințelor clasate și depuse într-o memorie pe care astăzi am numi-o cu îndreptățire prodigioasă.

---

[16] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N. Iorga, București, 1901, p. 2.

[17] Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, p. 72.

[18] Jean Seznec, *La survivance des dieux antiques. Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la Renaissance*, The Warburg Institute, London, 1940, p. 196—216, 246, 274 etc.

[19] Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

A doua concluzie este că scrierile aceluiași autor nu trebuie analizate separat, rupte unele de altele, deoarece au fost alcătuite, la un interval de puțini ani, din aceeași substanță, pe principiul vaselor comunicante.

În sfîrșit, faptul că lucrări datorate unor autori diferiți prezintă asemănări de conținut încetează de a mai fi explicabil doar prin contacte personale între aceștia (Miron Costin și Constantin Cantacuzino ori Radu Popescu și contemporanii săi moldoveni). La dispoziția lor se găsea un număr limitat de cărți — ne gîndim îndeosebi la cele străine. Elementele de informație fiind aceleași, reacțiile fiecărui autor în parte, ușurința cu care le asimilează și îndrăzneala cu care le adaptează vor avea, în chip firesc, trăsături comune, întrucît educația lor s-a îndeplinit în același mediu cărturăresc, care a determinat interesul lor pentru anumite probleme.

Prin urmare, atunci cînd vorbim de umanismul românesc, sînt necesare specificări care confirmă observația lui N. Iorga : „Ureche, ca și Miron Costin, ca și Constantin Cantacuzino, sunt tipuri cu totul deosebite ale spiritului Renașterii, așa cum, pe fondul cel vechi, care n-a fost înlocuit, ci numai altoit, se pot întîlni numai în locurile noastre și potrivit cu însușirile rasei" [20].

[20] N. Iorga, *Paralelisme și inițiative de istorie universală la români*, Acad. Rom., mem. secț. ist., s. III, t. XX, 1939, p. 386.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

EXPERIMENT POETIC ÎN *PSALTIREA* LUI TEODOR CORBEA

MIHAI GHERMAN

Dezvoltarea poeziei în literatura noastră veche este constituită dintr-o serie de evenimente care reprezintă, de fapt, experienţe poetice fără o legătură bine stabilită între ele. Cronicile versificate, stihurile la stemă, *Viaţa lumii* a lui M. Costin sau *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei reprezintă experienţe poetice individuale, de prea puţine ori cu legături certe sesizabile între ele.

O explicaţie a acestui fenomen o constituie absenţa în genere a unei finalităţi estetice sau, mai precis, preponderenţa altor motivaţii, în defavoarea celei estetice. Un fapt nu mai puţin important îl reprezintă contradicţia care se realizează între modelul poetic [1] şi legile limbii române: respectiv, contradicţia între legile versificaţiei cantitative (mai ales cea greco-latină) şi realitatea limbii române, în care cantitatea vocalelor este nespecifică, fiind o rezultantă secundară a accentuării.

Înţelegerea producţiilor poetice din literatura noastră veche ca o serie de experienţe în mare parte individualizate una faţă de alta se datorează şi faptului că în prea puţine cazuri avem mai multe creaţii poetice de acelaşi tip, istoricul literar fiind obligat să le perceapă şi să le analizeze în individualitatea lor.

Un alt fapt care şi el a putut participa la individualizarea scrierilor poetice în literatura veche este existenţa mai multor modeluri de versificaţie provenite din literaturi diverse. Au creat pe rînd „modele" versificaţia neogreacă, cea polonă, versificaţia cantitativă slavonă şi cea maghiară etc., supunînd limba română unor rigori care, de prea puţine ori, au coincis cu reuşitele. În plus, lipseşte aproape complet conştiinţa finalităţii estetice a actului poetic.

În acest context, *Psaltirea în versuri* a lui Teodor Corbea [2] a fost supusă unei duble discriminări, care, nici una nu a avantajat-o în faţa istoricului literar. O primă discriminare a fost comparaţia cu *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, în situaţia în care acesteia i se recunoscuseră, în urma unor repetate cercetări, realizările ei estetice; or, compararea celor mai frumoase versuri din Dosoftei cu corespondentele lor din scrierea lui Corbea

[1] Cercetarea sistematică a modalităţilor poetice care au stat la baza versificaţiei din literatura veche oferă, credem, posibilitatea unei perspective de ansamblu asupra tuturor creaţiilor poetice în versuri de la noi şi a încadrării lor în *poetica* literaturii vechi.

[2] Dintre studiile dedicate lui Teodor Corbea, v. Octavian Şchiau şi Doina Curticăpeanu, *Psaltirea lui Teodor Corbea*, în „Steaua", an. XVIII (1967), nr. 12, p. 59–68.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 197–202, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

nu a fost niciodată în favoarea celei din urmă. S-a mai încercat, apoi, o analiză a versificației lui Corbea din perspectiva unor detalii din biografia autorului [3].

Imaginea reală a *Psaltirii* lui Corbea ne poate fi sugerată în primul rînd de cunoștințele sale de versificație, pe care le aflăm risipite în corpul dicționarului latin-român redactat între 1691—1703 (mai sigur, înainte de 1700): „*Acatalectus* ca acela stih căruia nici un picior nu iaste lipsă"; „*Amphibrachus, g.m.* al stihurilor leteneşti de doao părți din scurtă silabă stătător picior"; „*Anacreon, g. m.* nume al unui poetic și de la acela au găsît stihurile numite *anacreontici*"; „*Apocope, g. f.* de pă cuvînt (sau păretar) a unei slove sau silabe tăiere"; „*Catalecticum, g. n.* versurile cărora /le/ lipsește o silabă"; „*Dactylus, g. m.* deget; iarăș: finice, curmale; iarăș: ca aceluia picior în verș a căruia silaba cea dintîi iaste lungă, iară cele doao de pă urmă scurte"; „*Distichon, g.n.* doao verșuri"; „*Dijambus, g. m.* iambus geamăn"; „*Elegia, g.f.* verș plîngăcios, bocitor, cîntec, eleghie"; „*Epos, g.f.* verș, cîntec"; „*Euphonia, g. f.* glăsuire frumoasă, glas ţiitor, sunare"; „*Hemistichiun, g.n.* jumătate de verș"; „*Hendecasyllabum, g.n.* /verș/ de unsprăzece silabe"; „*Heptemimetres, g.m.* cînd rămîne în verș o silabă după trei picioare care plinește graiul"; „*Hexameter, g.m.* verș de șase picioare"; „*Hypercatalecticum, g.n.* verș ca acela în care totdeauna rămîne îndărăt o silabă"; „*Hypermetrum, g.n.; hypermetrus, g.m.* verș în care iaste mai mult cu silabă"; „*Jambus, g.m.* picior ca acela în verș căruia silaba cea dintîi îi iaste scurtă, alta lungă"; „*Metrum, g.n.* măsură; iarăș: verș"; „*Octostichon, g.n.* de noao verșuri"; „*Pes, pedis, g.m.* picior; iarăș: punerea împreună în verș a silabelor; iarăș: măsură, decît urma unui picior de pîțîn mai lungă"; „*Poesis, g.f.* învățătură de întocmirea verșurilor"; „*Poeta, g.m.* poetic, scriitor, așezător de verșuri" etc.

Dacă în afara definițiilor diferiților termeni latini de poetică și retorică vom lua în considerare și lexicul românesc pe care îl întîlnim în corpul dicționarului referitor la diferite probleme de versificație, literatură și retorică, precum: *sentență, silabă, comedie, comicus* și *comicaș* (ambele cu sensul de „comic"), *traghedie, persoană* (apare și cuvîntul „față" cu același sens), *argumentum, poetic* („poet"), *figură* („figură de stil", „figură retorică" etc.), *poetică* („știința poeziei"), *prosodie, carminuri, eleghie, picior, iambus, trocheu, anapest, satirisean* („satiric"), *liricusean* („liric") etc. avem revelația clară că prin Teodor Corbea se atinge un larg orizont de cunoștințe în probleme de poetică, retorică și chiar de stilistică în literatura noastră veche.

Cunoștințele lui Corbea referitoare la știința poeziei ne îndrumă spre tradițiile versificației cantitative greco-latine, ale căror prelungiri în diferite versificații naționale, în special spre cele din centrul Europei, erau în acel timp foarte actuale. Aceste cunoștințe sînt mult superioare celor vehiculate de tratatele de versificație de la noi, dar și celor cuprinse în practica poetică românească. Nu putem identifica sursa acestor cunoștințe, probabil a fost unul din tratatele de versificație occidentale care se tipăresc acum (confruntarea cu excelentul manual *Artis poeticae praecepta metho-*

[3] Fuga lui Teodor Corbea în Rusia, împreună cu Toma Cantacuzino, după eșecul campaniei de la Prut a lui Petru I (1711), a sugerat unor cercetători căutarea unei posibile fluențe a versificației silabice ruse.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

dice concinate et perspicuis exemplis illustrata a lui Philippus Ludovicus Piscator, tipărită la Alba Iulia în 1642, ne-a condus la concluzii pozitive, dar nu definitive, în acest sens).

Deşi dicţionarul latin-român al lui Corbea este lucrat pe baza dicţionarului latin-maghiar al lui Albert Szenczi Molnár (1574—1634) — figură de primă mărime a literaturii maghiare vechi —, deci conţine prea puţin o lucrare originală a cărturarului român, mai ales în partea enciclopedică a sa, considerăm că noţiunile de versificaţie cu care Corbea se arată a fi pe deplin familiarizat ne îndreptăţesc să operăm o analiză a textului *Psaltirii în versuri* în funcţie de criteriile versificaţiei moderne.

S-a observat că *Psaltirea în versuri* a lui Corbea conţine o curiozitate : folosirea crescătoare şi descrescătoare a metrilor în versificarea diferiţilor psalmi. Astfel, psalmul 38 e compus în versuri de 5 silabe :

Căile mele,
Eu, cu tocmele,
Am zis : în pază
Voi ţinea trează...

Psalmul 39 în vers de 6 silabe :

Pre Domnul aşteptînd
Am aşteptat că-i blînd
Şi pre mine din-nalt
Aminte m-au luat...

Psalmul 40 în vers de 7 silabe :

Cel care dupre lege
Pre sărac înţelege
Şi spre mişel gîndeşte
Să-l caute creştineşte...

Psalmul 41 în vers de 8 silabe :

În ce chip cerbul doreşte
Şi să ajungă sileşte
La a apelor izvoară,
Aşa sufletul mieu zboară...

Psalmul 42 în versuri de 9 silabe :

Doamne, fă-mi mie judecată
Şi a mea pricină dereaptă
De la neamul spurcat şterge
Izbăneşte şi-o alege...

Psalmul 43 în versuri de 10 silabe :

D/umne/zăule, noi am auzit
Cu urechile-ne desăvîrşit
Cari părinţii noştri ne-au spus noao
Lucrur de mirat ce-ai făcut noao...

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Psalmul 44 în vers de 11 silabe :

Izbucnit-au inima mea cuvînt bun
Şi lucrurile mele, eu le adun
Şi împăratului le grăiesc
Şi mai bine să cază socotesc...

Psalmul 45 în vers de 12 silabe :

Scăparea şi puterea mi-e D/umne/zău,
Ajiutor degrab în năcaz şi la greu,
Cari pre noi ne-au aflat şi tocma de moarte
Ne-au împresurat cu chip cumplit, foarte...

Psalmul 46 în vers de 13 silabe :

Voi, toate neamurile, cu milnile plesniţi
Şi-n glas de bucurie lui D/umne/zău vestiţi
De strigaţi, că Domnul e straşnic şi înalt,
Singur, în tot pămîntul, prea mare împărat...

Nu cunoaştem nici o altă experienţă similară de versificaţie, atît în literatura noastră cît şi în cea europeană contemporană sau anterioară lui Corbea.

Asemenea suite, crescătoare sau descrescătoare, se întîlnesc de patrusprezece ori în corpul Psaltirii, ceea ce exclude total ideea unui accident. În acest sens pledează şi notarea, făcută de însuşi Corbea, în cazul tuturor psalmilor, a numărului de silabe care caracterizează versificarea : *Psalmul 101 în silabe 10, Psalmul 102 în silabe 11, Psalmul 103 în silabe 12, Psamul 104 în silabe 13* etc.

Lucrarea lui Corbea este ulterioară cu trei sau patru decenii *Psaltirii în versuri* a mitropolitului Dosoftei ; a fost logic să se încerce stabilirea unei filiaţii între cele două scrieri [4]. Pentru o filiaţie ar pleda şi anumite detalii din biografia lui Corbea : acesta lucrează dicţionarul său latin-român „din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău", care a fost unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Dosoftei fiind, pe atunci, episcop de Huşi.

Aici se opresc însă argumentele care sugerează subordonarea versurilor lui Corbea celor ale lui Dosoftei.

Menţionarea numărului de silabe în care sînt compuşi diferiţii psalmi are drept corespondent la Dosoftei menţionarea grupurilor de silabe, făcută marginal, la începutul fiecărui psalm. Această indicaţie se adresează, însă, lectorului, dîndu-i precizări de lectură (scandare). Notaţiile lui Dosoftei marchează, de exemplu, cezura :

În ce chip doreşte // cerbul de fîntînă 6,6
Cîndu-l stringe setea // de-l arde-n plumînă
Sufletul micu, Doamne, // aşa te doreşte
Cu setea aprinsă // de mă veştejeşte [5].

---

[4] Pentru existenţa unei filiaţii pledează I. Bianu în prefaţă la Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Bucureşti, 1887, p. XXXVII şi L. Gáldi în *Introducere în istoria versului românesc*, Bucureşti, Minerva, 1971, p. 109.

[5] Ps. 41 în Dosoftei, *Opere*, I, ed. N. A. Ursu, Bucureşti, Minerva, 1978, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Tot astfel este marcat și metrul :

Dumnezeu mă paște și n-am lipsă 5 perechi
În loc de otavă ce-mi întinsă [6]

după schema :

—u/—u/—u/—u/—u/
—u/—u/—u/—u/—u/

Indicațiile, care dovedesc bune cunoștințe de versificație, la Dosoftei au o finalitate practică (de lectură). Acest lucru se poate observa și din comentariile pe care însuși mitropolitul le face după anumiți psalmi : „Poate hi că s-au fost cîntat în legea veche (Psalmul 119 a) la stepenele oltariului cum să cîntă acuma la noi la utrănii dumineca cathisma aceasta cu tîlc, ce le zicem antifoane. Această cathismă tîlcuiască și o cîntăm înaintea evangheliei, poate hi că s-au fost cîntînd și atunce la stepenele oltariului".

În opoziție cu indicațiile lui Dosoftei, care au un caracter practic (de conducere a lecturii), menționarea numărului de silabe pe care o operează Corbea are o destinație diversă : ea se referă la probleme directe de versificație, dînd detalii asupra compunerii versurilor.

Experiențele de versificație pe care le face Corbea nu se opresc însă aici. În mod paradoxal, împotriva textului cursiv al psalmilor, Corbea încearcă și experiența strofelor, respectiv a versurilor cu forme fixe, atît de mult cultivate de literatura barocului :

Veniți să ne bucurăm
Domnului și să strigăm
Lui Dumnezău să strigăm
Cu cîntări să-l lăudăm. Aliluia.
Celui ce ni-l ajutor
În nevoi izbăvitor
De grele apărător
În primejdii scutitor. Aliluia... (Psalmul 94 în silabe 7).

Experiența strofelor este reluată și în alți psalmi :

Domnului, ah, tot pămîntu,
Cîntați-i și-l slăviți, svîntu,
Pentru că el cu cuvîntu
Au făcut marea și vîntu.
Domnului D/umne/zău cîntați
Numele bine-i cuvîntați
Din zi în zi îi arătați
Mîntuirea bine la frați (Psalmul 95 în silabe 8).

Și mai evidentă este apropierea de formele fixe în Psalmul 135. Pornind de la faptul că după fiecare verset se repetă în textul în proză „că în veci este mila lui", Corbea realizează o structură originală a rimelor :

Domnului vă mărturisiți a
Cu pocăință, prea smeriți a
Că e bun și e mila lui b
Supt cer în veac fleștecui b
Celui ce-i peste d/umne/zăi c
Dumnezău, toți cei bună și rîi c

[6] Ps. 38, *ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Vă mărturisiți, că a lui b
Mila-i în veac fieștecui b
Celui ce-i peste domni el domn d
Vă mărturisiți cu poclon d
Că în veci iaste mila lui b
Supt cer de față fie cui. b

Experimente găsim în corpul *Psaltirii în versuri* a lui Corbea și în alt sens: se încearcă metri noi, unii dintre ei pentru prima dată la noi. Astfel este versul de patru silabe, foarte rar în întreaga literatură română:

Către tine
Eu, stăpîne
La cel înalt
Am rădicat
Ochii cu plîns
Șezînd ascuns (Psalmul 122).

sau:

Domnului, voi,
Slujiți în toi
Înainte
Lui la cinste
În bucurii
Cu mari făclii. (Psalmul 99).

Psaltirea în versuri a lui Teodor Corbea se remarcă, astfel, ca o înnoire de mare importanță în versificația noastră, fiind cu totul originală față de poezia din literatura veche. Locul ei trebuie stabilit nu atît prin compararea cu *Psaltirea* lui Dosoftei (deși conține și ea texte remarcabile ca frumusețe), nici prin amendarea stîngăciilor de limbă — experimentele enumerate mai sus ne îndreptățesc să atribuim ciudățeniile de limbă mai degrabă contorsionărilor exprimării de tip baroc decît neputințelor poetice —, ci prin faptul că ne aflăm în fața primei scrieri poetice realizate la noi cu intenții artistice deliberate și nu implicite ca pînă acum. Prin ea avem o scriere de tip baroc, a cărei însemnătate nu a fost receptată de istoriografia literară în adevăratele ei dimensiuni.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

MODEL COMPOZIȚIONAL ȘI INTENȚIE LITERARĂ ÎNTR-UN VECHI DISCURS ROMÂNESC

GH. CEAUȘESCU

Editat de Vasile Pârvan cu titlul *Un vechi monument de limbă literară românească, Cuvîntul de îngropăciune al diaconului Toader* este unul din primele discursuri autonome ale literaturii române [1]. Diaconul Toader era originar din Bistrița și a petrecut mulți ani la curtea boierului moldovean Pătrașco Ciogolea unde a fost dascălul copiilor acestuia [2]. În anul 1639 el a ținut discursul funebru la înmormîntarea Sofroniei Ciogolea, mama lui Constantin Ciogolea.

Genul în care se încadrează discursul este cel al *Consolației*. În literatura antică greacă și latină *Consolațiile* erau cultivate cu precădere de filozofi (de exemplu Seneca, *Consolatio ad Polybium*), care încercau prin argumente specifice dialecticii și eticii să „consoleze" familiile îndurerate de moartea unei rude apropiate. După triumful creștinismului, genul își continuă cariera, dar argumentele cu care se operează sînt mai ales de ordin religios; exemplele sînt luate aproape exclusiv din *Vechiul* și *Noul Testament*. Adesea motive utilizate de scriitori creștini le continuă pe unele care aparținuseră antichității păgîne, de pildă motivul egalității în fața morții indiferent de rangul social.

Discursul diaconului este, deci, o consolație. Sursele lui de inspirație sînt scrierile sacre creștine. El își începe cuvîntarea cu explicarea genezei, punînd accentul pe forța creatoare a logosului divin; — așa cum apare în *Geneză* — apoi el arată că inițial omul era nemuritor, „ce dintîiu au făcut pre om fără de moarte" și locuia în rai. Izgonirea din rai este consecința greșelilor săvîrșite de om, dar aici diaconul nu mai dă nici o explicație. Izgonirea din rai a determinat și calitatea de muritor a omului. Ajuns la acest punct, oratorul afirmă universalitatea morții și a egalității pe care o stabilește între oameni: „de domni nu să teame, de boieri nu să sfidește, de bătrîni nu să rușinează, pre frumseață nu caută, tinerețele nu le cruță, de noul născut nu i-i milă, ce pre toți vine într-un chip". Această viziune pesimistă este imediat corectată prin definiția morții: „ca iaste odihna omului, el trece din trudă în odihnă, din scîrbă în bucurie, din valuri în liniște, din tunearic în lumină". Diaconul consideră moartea „o pórtă" prin care omul trece în altă lume. Pe baza acestei definiții el explică unele

---

[1] Vasile Pârvan, *Un vechi monument de limbă românească*, în „Convorbiri literare", 38, 1904, p. 919—946 și 979—1000, text și studiu.

[2] *ibidem*, p. 920.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 203—205, București, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

obiceiuri de înmormîntare : mortul este așezat cu fața spre răsărit deoarece soarele răsare mereu din acel loc. O viziune optimistă asupra morții presupune dovada existenței vieții de dincolo de mormînt. Apusul și răsăritul soarelui constituie pentru el dovada : „că cum apune soarele și iarăși răsare, așia și mortul apune în pămintu și iarăși să vor scula". Credința reînvierii trebuie să elimine durerea cu care sînt petrecuți morții.

Ultima parte a discursului este un îndemn pentru o viață morală. Argumentul principal al lui Toader este zădărnicia ambițiilor pămintene, din moment ce moartea îi egalizează pe oameni, deci revine la tema primei părți a discursului. Credința însă că cel dispărut ajunge în altă lume, superioară celei terestre, este partea cea mai importantă a consolației.

Un lucru ciudat este că diaconul nu citează decît texte ale *Vechiului Testament* (David și proorocul Isaia); de obicei, în „Consolațiile creștine" textele la care se apelează pentru dovedirea reînvierii sînt extrase din *Evanghelii* (mai ales a lui Ioan) și din scrisorile lui Pavel. În locul lor Toader dovedește acest fapt prin permanentul răsărit și apus al soarelui, adică el operează cu argumente care nu aparțin sferei creștine. Absența referirilor la *Noul Testament* este cu atît mai curioasă cu cît, în mod obișnuit, *Evangheliile* sînt textele de bază pentru slujba de înmormîntare la ortodocși.

Pârvan arătase că unele părți ale discursului, mai ales începutul și sfîrșitul, sînt preluate direct din *Cazanie*, dar că definiția morții și rostul obiceiurilor de înmormîntare îi aparțin diaconului și nu își găsesc analogii în *Cazanie*. Intențiile literare ale lui Toader rezultă din utilizarea unor motive universale : moartea este o trecere „din valuri în liniște", viața fiind implicit comparată cu o mare zbuciumată de tumultul valurilor, motiv cu originea în literatura Orientului antic și care prin intermediul scrierilor grecești și latinești pătrunde și în literatura creștină. Ideea că moartea este o trecere, o poartă către altă lume, superioară, este și ea un loc comun al literaturii universale, ca și egalitatea în fața morții.

În aceeași ordine de idei se cuvine a fi subliniată folosirea unor figuri de stil. Pomenind modul în care creatorul l-a făcut pe om, diaconul spune că acesta era : „bun, direptu, cu toate *darurile dăruit*", utilizînd o figură etimologică. Antinomia dintre viață și moarte este exprimată cu ajutorul antitezelor : trudă — odihnă, scîrbă — bucurie, valuri — liniște, întuneric — lumină. Pornind de la aceste antiteze, Toader zugrăvește viața de apoi prin negații la realitățile terestre : „impărăția unde nu-i grijă, nici scîrbă, nici suspin, nici lacrimi, nici boale, nici moarte".

Discursul diaconului Toader nu este original în ce privește conținutul. Procedeele literare și motivele utilizate sînt și ele larg răspîndite în literatura universală, atît păgînă, cît și creștină. Importanța lor constă în faptul că diaconul le utilizează intenționat, ceea ce arată existența unei conștiințe literare. Succesul pe care l-a repurtat explică fixarea discursului în scris, cum și recopierea lui în 1668. Textul din 1668 reproduce *tale quale* discursul, cu o singură adăugire, o serie de interogații referitoare la dispariția podoabelor trupului după moarte : „Unde-s ochii cei negri și frumoși, că s-au închis, unde-i părul cel des pieptănat, unde-i fața cea rumenă și frumoasă, că s-au schimbat și au ponegritu".

Discursul constituie, așadar, primul discurs autonom în literatura română, descoperit pînă în prezent. Intențiile literare sînt evidente. Din

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

punctul de vedere al compoziţiei, el este format din trei părţi : 1) originea cosmosului, destinul iniţial al omului aşezat de creator în paradis şi căderea lui pe pămînt în urma unor păcate neprecizate de autor ; 2) universalitatea morţii şi definirea ei ca modalitate de trecere într-o realitate superioară : 3) din definirea morţii ca o poartă de trecere spre paradisul pierdut rezultă lipsa de temei a plîngerii morţilor. Aluzie la înmormîntarea la care s-a ţinut discursul nu se face decît în final, cînd numele defunctei este pomenit. Aşadar, îi lipseşte discursului o parte care ar fi trebuit să fie un elogiu funebru, fiind, cum am mai spus, numai o consolaţie adresată familiei. Textul are o înşiruire logică, căci dacă se acceptă premisa enunţată în definiţia morţii, concluzia se impune de la sine. Argumentele cu care operează diaconul Toader nu sînt luate din arsenalul logicii creştine, ci din vechi argumente de sorginte populară, preluate de scriitorii creştini. În mod ciudat, diaconul nu face nici o referire la Isus Christos, deşi dovada reînvierii se face la creştini invocîndu-se precedentul lui Isus. Argumente ca apusul şi răsăritul etern al soarelui sînt şi ele utilizate de scriitori creştini, dar numai în subsidiar şi mai mult pentru a impresiona printr-o imagine familiară cercul de auditori. Diaconul Toader utilizează numai asemenea argumente, ceea ce ar putea fi o indicaţie că auditoriul lui era mai familiarizat cu asemenea imagini decît cu textele canonice. Toate imaginile au scopul de a convinge familia defunctei asupra realităţii reînvierii. Caracteristica lor este simplitatea şi caracterul popular.

Limba discursului atestă o minuire sigură a construcţiei frazei şi a vocabularului, şi Pârvan avea dreptate atunci cînd afirmă că : „Textul trebuie socotit printre cele mai vechi monumente de limbă literară românească" [3]. În schimb varianta din 1668 nu ni se pare că ar arăta intenţia copistului de a avea o identitate literară proprie, căci seria scurtă de interogaţii pe care copistul le adaugă faţă de textul iniţial nu constituie un argument suficient în acest sens, aşa cum susţinuse Pârvan.

[3] *ibidem*, p. 922—923.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

BEMERKUNGEN ÜBER DIE RUMÄNISCHE DRUCKFASSUNG DES VOLKSBUCHES *BERTOLDO*

IRMGARD LACKNER
(Salzburg)

Die rumänische Druckfassung des *Bertoldo* wandert auf anderem Wege nach Rumänien als die handschriftliche Version, die aus der griechischen Fassung übersetzt wird. Die Druckfassung wird im Jahre 1799 aus einer deutschen Version des *Bertoldo* übersetzt und erscheint im gleichen Jahr in Sibiu in der Druckerei des Verlegers Petru Bart, der seine Produktion zum großen Teil von den Erwartungshaltungen einer breiten Leserschicht abhängig macht und als Herausgeber mehrerer Volksbücher bekannt ist (in seiner Druckerei erscheint 1794 die „Alexandria" und 1795 die „Esopia").

Die erste deutsche Version des *Bertoldo* geht auf die erwähnte französische Bearbeitung [1] zurück, welche, wie dargelegt, nicht nur das Volksbuch Croces, sondern auch das von mehreren Autoren verfaßte italienische komische Epos über Bertoldo, Bertoldino und Cacasenno als Vorlage hat und welche die Wirkungsbreite und den hohen Zirkulationsgrad, die ihr die Tradierung als Volksbuch gesichert hätten, nicht erreichte. Hingegen sind die portugiesischen und spanischen Übersetzungen von Croces kleinem Werk in den entsprechenden Ländern zum Volksbuch geworden. Die genannte deutsche Version erscheint unter dem Titel: „Der italiänische Aesopus oder Bertholds satyrische Geschichte, darinnen seine sonderbaren Begebenheiten, sinnreiche Einfälle und kluge Aufführung bei Hofe usw. nebst seinem Testament enthalten. Aus dem Französischen ins Deutsche übersetzt" (Frankfurt und Leipzig 1751).

Ausgehend von dieser Version, vermutlich aber auch unmittelbar von Croces Volksbuch, verfaßt Max Reichard, der Herausgeber der Reihe „Bibliothek der Romane" (Berlin 1772—1778) eine recht geschickt und auf volkstümliche Art gestaltete Nacherzählung der Geschichte des Bertoldo, welche er in Band VII der genannten Reihe im Kapitel „Romane der Ausländer" im Jahre 1778 veröffentlicht unter dem Titel „Leben Bertoldo's, seines Sohnes Bertoldino, und seines Enkels Kakasenno". Die Nacherzählung enthält hauptsächlich des Leben Bertoldos, die Geschichten Bertoldinos und Cacasennos werden am Schluß fragmentarisch wiedergegeben. Reichard versieht seine Fassung mit einer Einleitung über die

[1] *Histoire de Bertholde, contenant ses aventures, sentences, bonsmots répartíes ingénieuses, ses tours d'esprit, l'histoire de sa fortune et son testament.* Traduite et paraphrasée de l'Italien de G. C. Croci e des messieurs les académiciens della Crusca, La Haye, 1750, 201 S. 80.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 207—218, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

„Geschichte des Romans", in dem er einige Daten über den Autor Croce und sein Werk liefert, sowie mit einem Anhang, in welchem er die Entstehung des komischen Epos über Bertoldo, Bertoldino und Cacasenno, eines „Gedichtes in Berni's Manier", als Parodie des Ritterromans und des heroischen Epos darlegt. Er geht auf die Übersetzungen des toskanischen Originaltextes in den bolognesischen (1740, 1741) und in den venezianischen Dialekt (1747) ein. In den Ausgaben von 1740 und 1741 scheint die bolognesische Dialektfassung neben der toskanischen samt einem toskanisch-bolognesischen Wörterbuch auf, während die venezianische Fassung mit einem toskanisch-venezianischen Wörterbuch versehen ist. Reichard unterstreicht den bedeutenden Beitrag des Epos zur Entstehung der ersten Dialektwörterbücher in Italien.

Die Geschichte des Bertoldo von Reichard erscheint dann ohne die genannte Einleitung und mit geändertem Titel in einer volks'tümlichen Ausgabe: „Geschichte des berühmt gewordenen Bauersmannes Bertoldo, genannt Aesop II, neue rechtmäßige Ausgabe" (Hartmann, Elbing, 1802) [2].

Es ist das Verdienst des großen rumänischen Volksbuchforschers Cartojan, in dieser deutschen Nacherzählung die Vorlage für die rumänische Druckfassung von 1799 gefunden zu haben. Cartojan kennt jedoch nur die Ausgabe von 1802 und erwähnt, daß die erste Ausgabe unbekannt sei. Er vergleicht die entsprechenden Texte miteinander, ohne sich auf die voneinander abweichenden Titel und das rumänische Vorwort zu beziehen [3]. Der rumänische Titel und das Vorwort zur Geschichte des Bertoldo entsprechen ganz genau denen von Max Reichard, wie er sie im genannten Band der „Bibliothek der Romane" herausbrachte. Solch ein Band muß daher nach Rumänien gekommen sein, und ihm wurde die Geschichte samt Titel und Vorwort entnommen als Vorlage zur gedruckten Übersetzung: „Viiața lui Bertoldo și a lui Bertoldino feciorului lui, dimpreună și a lui Cacasino nepotului lui. Acum întîiu culeasă din cărți istoricești desfătătoare. Sibii, în typografia lui Petru Bart 1799" [4]. Die zusätzliche Bemerkung des rumänischen Übersetzers, daß die Erzählung aus ergötzlichen Geschichtsbüchern entnommen wurde, weist ebenfalls darauf hin, daß der Text aus einer Anthologie stammt. Es folgt dann das Vorwort „Istoria acestui romanț", in dem Reichard (entsprechend auch der rumänische Übersetzer) die Verbreitungsart des Volksbuchs charakterisiert:

> „Schon länger als zweihundert Jahre ist dieser kleine komische Roman eine Lieblingslektüre der italiänischen Nation; alles, was lesen kann, liest

---

[2] N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, II, Ausgabe București, 1974, Band II, S. 461–462.

[3] N. Cartojan, *op. cit.*, S. 462–463.

[4] Vgl. M. Moraru, C. Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, I, Ed. Acad., 1976, S. 194; I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu: *Bibliografia română veche. 1508–1830*, II, poz. 618, s. 410–411 („Romanțul" – Vorwort zur Geschichte). Der transliterierte Text erscheint erstmals in der Volksbuch-Anthologie von I. C. Chițimia, D. Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, 2 vol., București, Edit. pt. lit., 1963.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

> Bertoldo's Leben, die Kinder wissen es auswendig, die Ammen und Hofmeisterinnen erzählen es denjenigen, welche noch nicht lesen können; auch wer's nicht gelesen hat, weiß eine Menge einzelner Züge aus demselben die er häufig im Munde führt. Kurz, Bertoldo ist in Italien berühmter als der Blaubart oder ähnliche Romane in Frankreich. Auch verdient er höher als diese geschätzt zu werden, denn der Held der Geschichte ist eine Art von Aesop oder von Sancho Panca" (S. 218).

In der deutschen und rumänischen Nacherzählung gehen freilich die charakterischen Ausprägungen des italienischen Originals verloren. Die so klug gehandhabte dialogisch-szenische Komposition, die zahlreichen Kapitel und farbigen Kapitelüberschriften, stofflich-thematische Elemente, gestalterische Merkmale werden preisgegeben und damit auch Bedeutungsgehalte. Die Konkretisierung des Bertoldo-Volksbuches aus dem 18. Jh. präsentiert sich mit gewandelten Wirkungsstrukturen, die zu neuen, vom Wandel des Verstehens bedingten Sinnkonstituierungen führen. Die Geschichte des Bertoldo stellt sich in der Konzeption des Schreibers des 18. Jhs. dar und nicht mehr in der karnevalesken Konzeption Croces, denn es verschwinden ihre tragenden Strukturelemente. Die Handlung verläuft gradliniger und eindeutiger. Die Motiventfaltung entbehrt jener Vielschichtigkeit der Bedeutung, jener ambivalenten karnevalesken Logik, wie sie Croce gestaltet. Es schwindet das Grotesk-Komische mit den grobianischen drastischen Episoden, in denen es sich als Freisetzung unterdrückter Kreatürlichkeit manifestiert, so wie auch der grotesk-komische Held sich wandelt, und selbstverständlich muß auf die Ambiguitäten, auf das Wort — und Klangspiel der Sprache verzichtet werden. Das abwechslungsreiche Nebeneinander vielfältiger literaturischer Formen wird gleichermaßen aufgegeben. Es fehlt das komische literarische Testament, das scherzhafte Epitaph (das neue Epitaph weist unterschiedliche Wirkungsstrukturen auf), die schwankhafte Tierfabel, die schwankmärchenhaften Episoden mit den entsprechenden rätselhaften Aufgaben und Antworten (außer der Szene mit dem zerschundenen Esel und den Fliegen), und vor allem fehlt der Sprichwort-Dialog in all seiner Metaphorik, der Redewettstreit mit all seinen paradoxen Aussprüchen. Reichard ist sich etlicher Nachteile seiner Erzählung bewußt und gibt dafür im Anhang zur Geschichte die einleuchtende Erklärung:

> „Wer dieses Gedicht [das Epos] und den Roman kennt, wird vielleicht eine Menge witziger Einfälle ungern in dem Auszug vermissen. Viele davon sind sehr gut, [...] aber übersetzt würden sie viel von ihrem Wert verlieren. Ein Theil desselben besteht in Wortspiele, für die sich in anderen Sprachen nicht leicht gleichgeltende Worte finden lassen" (S. 257).

Wenn auch der Nuancenreichtum, die Bildhaftigkeit und der Schwung von Croces Volksbuch verlorengeht, so bleibt doch eine ergötzlich-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

-belehrende Geschichte Bertoldos erhalten, die als geistiges Produkt des 18. Jhs. vom entsprechenden Leserpublikum freudig aufgenommen wird. Die Geschichte erzählt vom häßlichen, aber klugen und schlauen Bauern Bertoldo, der schon in seinem Heimatdorf Bretagnana als gescheite und witzige Persönlichkeit bekannt ist. Die Nachbarn hören lieber „ihn von Moral schwatzen als den Dorfpfarrer" (dt. S. 221), sie hören sich lieber „seine moralischen Beispielserzählungen an als die anderer Lehrer" (rum. S. 5)[5], und er schlichtet besser als jeder Richter die Streitigkeiten im Dorfe. Eines Tages folgt er einem plötzlichen Einfall bzw. seiner Neugierde, verläßt sein Dorf und seine Familie, um sich in die Stadt an den königlichen Hof, der ihm wie eine große Kirche erscheint zu begeben. Hier findet er einen gutmütigen, sanften, gerechten, um das Wohlergehen seiner Untertanen besorgten und deren Streitigkeiten vernunftvoll schlichtenden Herrscher. Da alle Tore des Schlosses offen stehen, geht der Bauer hinein und setzt sich wie der italienische Bertoldo freimütig neben den Herrscher. Auf die Frage (welche im italienischen Original nicht gestellt wird), warum er sich in Gegenwart des Königs niedersetze, antwortet er :

„Warum das, setz ich mich doch wohl
in der Kirche unseres Kirchenspiels,
wo der liebe Gott ist" (dt. S. 223).

Die entsprechende Antwort im rumänischen Text lautet :

„Pentru ce să nu şezu, dacă în biserică, unde este marele Dumnezeu, putem şedea laolaltă ?" (S. 7).

Die nächste Frage, ob er denn nicht wisse, daß der König eine über alle anderen erhabene Person sei (im italienischen text wird dieser Zug anders gestaltet), beantwortet Bertoldo folgendermaßen :

„Mein Sir, noch nicht so erhaben,
als der Hahn auf der Spitze des
Thurms von unserer Pfarrkirche,
der uns sogar lehrt, was für Wetter es werden wird" (dt. S. 223).

Die Antwort hat der rumänische Übersetzer nicht übernehmen können, da es bei orthodoxen Kirchen entsprechende Türme nicht gibt. Deshalb wird die Frage weggelassen. Es folgt dann das erste Frage- und Antwortspiel zwischen König und Bertoldo, das dem des italienischen Textes entspricht. Das zweite Rätselspiel zwischen Alboin und Bertoldo wird im Redewettkampf zwischen Bertoldo und dem Hofnarren wiedergegeben, wahrscheinlich fand man die scherzhaften Fragen zu wenig geistreich für den König, und auch die deskriptiven volkstümlichen Rätsel beantwortet Bertoldo im Gespräch mit Fagotti. Der König und Bertoldo bilden hier kein karnevalesk-närrisches Paar, das im ständigen Wechsel der Erhöhungen und Erniedrigungen seine ambivalente Natur offenbart. Die bei-

---

[5] *Viaţa lui Bertoldo şi lui Bertoldino, feciorului lui dimpreună şi a lui Cacasino, nepotului lui* în *Cărţi populare.* Prefaţă de M. Ciobanu, Bucureşti, Edit. ptr. lit., 1968, p. 3–26. Alle weiteren Textzitate sind dieser Ausgabe entnommen.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

den Gestalten stellen jeder für sich einen eigenen Typus dar. Das eigentliche Wortgefecht zwischen Bertoldo und Fagotti, das sich in einem Klima heiterer Zügellosigkeit, im ständigen Hin und Her der Scherzfragen, der derben Beschimpfungen entlädt, wird weggelassen mit der Begründung, daß der Schreiber der Geschichte (hier bezieht sich Reichard wahrscheinlich auf den deutschen Übersetzer der französischen Version) nur einige der albernen Fragen Fagottis an Bertoldo überliefert habe (dt. S. 235; rum. S. 15). Die schwankhafte Episode des Spuckens auf den Hofnarren wird zwar dargestellt, aber sie verliert an grotesker, ambivalentes Lachen bewirkender Komik. Man lacht nur mit und nicht auch über Bertoldo. Die Handlungselemente scheinen überlegt und begründet, sie werden in logischer Aufeinanderfolge dargebracht. In der Hitze des Gefechtes will Bertoldo ausspucken, „aber er hatte schon angefangen, Lebensart am Hofe zu lernen, und bat daher den König um Erlaubnis [er darf es tun] auf den Ort des Palastes, wo am wenigsten zu verderben ist" (dt. s. 236). Bertoldo bendenkt sich nicht lange und spuckt Fagotti mitten ins Gesicht, worauf dieser nicht mehr „an Witz und Spass denkt" (dt. S. 236) und sich wütend auf Bertoldo stürzt: „Aber Bertoldo's Fäuste waren eben so fertig als sein Witz und trommelten so artig auf Fagotti'n herum..." (dt. S. 236). In der rumänischen Entsprechung wird die Schlägerei bloß angedeutet, während die Erklärung des Spuckens in Fagottis Gesicht ausführlicher erläutert wird: „Şi înfierbîntat fiind, venisă lui Bertoldo să scuipe. Deci luînd slobozire de la craiul să scuipe în palat, unde ar fi cu cuviinţă, intrun loc mai urît, el scuipă în obrazul lui Fagotti. Şi înfruntîndu-l pentru fapta aciasta, au zis că loc mai feştelit şi urît în palat n-au văzut ca să scuipe airea" (S. 15).

In beiden Episoden fehlt die sprachliche Metaphorik des italiennischen Textes, die zur Auffindung des Gemeinten führen soll.

In den beiden Texten werden hauptsächlich die schwankhaften Frauenepisoden wiedergegeben, wie die des Salomonischen Urteils und des von Bertoldo heraufbeschworenen Aufruhrs der Frauen, aber sie spielen sich nicht wie bei Croce in dem Klima der karnevalesken Ambivalenzen ab, wo die Grenze zwischen Lob und Tadel, zwischen Huldigung und grober Beschimpfung — Kraftausdrücke werden nie gebraucht —, zwischen Segnung und Fluch, zwischen Scherz und Ernst aufgehoben ist. Der König hält höchstens eine ernste Strafpredigt und verzeiht großmütig, während er für Bertoldo voll des Lobes ist.

Auch die Auseinandersetzungen Bertoldos mit der Königin sind mit unterschiedlichen Zügen ausgestattet und erhalten eine vom italienischen Text differierende Sinngebung. Das Frage-und Antwortspiel mit der Königin fällt weg, und als sogleich das Gefäß mit Wasser hereingebracht wird, entgegnet Bertoldo, er wolle sich nicht setzen, da er gar nicht müde sei, im übrigen bemerke er deutlich, daß eine Heserei im Gange sei, denn er verstehe etwas davon: „Bertoldo începu a povesti că ştie vrăji şi vede lucruri, care era să se întîmple omului" (S. 13), worauf die Königin eingestehen muß, daß Bertoldo einen scherischen Verstand habe: „Bertoldo, tu ştii solomonia" (S. 13).

Sämtliche skatologischen, das Materiell-Körperliche und dessen Funktionen betonenden Elemente — das scherische Kräfte verleihende Gesäß im Wasser, das Nebeneinander von Kopf und Gesäß — werden in der

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

neuen Struktur übergangen. Die Episoden spielen sich auch hier auf der Ebene der erheiternden Komik ab, doch wird die Komik durch andere Elemente hervorgerufen als die im italienischen Text, in dem vielfach das Groteske Ursprung und Funktion einer komplexen Komik bildet. Den Rutenschlägen der Hofdamen entkommt Bertoldo, indem er der Dame, die ihm den ersten Rutenschlag versetzen wird, andere Taten zumutet als der italienische Bertoldo: Von den Verheirateten wird ihm diejenige den ersten Rutenschlag verabreichen, der an der Ehre ihres Mannes am wenigsten liegt, und von den Ledigen diejenige, welche ihre eigene Ehre am meisten vernachläßigt. Der italienische Bertoldo ist an dieser Stelle weniger boshaft. Der rumänische Bertoldo findet für die Ledigen eine etwas verblüffende Erklärung: „Iară din cele nemăritate sau văduve, va da aceia în mine carea s-au lenevit astăzi mai mult decît toate altele în trebile lor" (S. 13).

Wahrscheinlich beruht der neue Zug auf bloßem Mißverständnis des deutschen Textes. — Vor den Schlägen der Wächter errettet sich Bertoldo gleichermaßen durch das Spiel mit der Polysemie des Wortes „capo". Hingegen ist die Episode des Anspruchs der Frauen auf Mitgliedschaft im Staatsrat, die sich bei Croce in der Atmosphäre des karnevalesken Rollentausches abspielt und untermauert wird vom vielerlei Gründe anführenden und zahlreiche, sprachlich zweideutige Äußerungen enthaltenden Brief der Frauen, wiederum eindeutig gestaltet. Die Frauen haben eine einzige Erklärung für ihr Verlangen: Sie wollen für die üble Meinung, welche Bertoldo nicht nur bei Hofe, sondern im ganzen Reich von ihnen verbreitet hat, schadlos gehalten werden. Bertoldo springt gleichfalls helfend ein und das Thema der weiblichen Neugier wird ebenso wie im italienischen Text durch das Motiv der verbotenen Schachtel mit einem Vogel drin dargestellt. Auch hier löst sich die Verwirrung nicht wie im italienischen Text durch grobe Beschimpfung gepaart mit herablassenden gnädigen Worten, sondern durch Worte der Belehrung. Das Sackmotiv wird gleich wie im Originaltext, aber gestraffter und ohne den langatmigen Dialog zwischen dem Sbirren und Bertoldo entfaltet, der deutsche und rumänische Autor berufen sich auf die große Verbreitung der bekannten Szene: „/.../ denn man hat dies Mittel auf der italiänischen Bühne angewendet, und es hat verschiedene Szenen veranlasst" (s. 241).

Erfindungsreich überträgt der rumänische Übersetzer den Namen des Flusses Etsch ins Rumänische mit dem Wort „Ieciu". Ergötzlich wirkt die Verkleidungsszene: im königlichen Nachtgewand, mit Kopfputz und Schleier der Königin maskiert, schleicht sich der aus dem Sack befreite Bertoldo durch den Palast unter den erstaunten Blicken der Wachen, welche die nächtliche Wanderung der Königin im „Negligé" befremdlich anmutet, aber ehrfurchtsvoll lassen sie sie passieren. Es folgt die bekannte Darstellung der Backofenepisode unter Weglassung des Zuges der verkehrten Spuren, und die Sprechung des Todesurteils. Bertoldo soll „angezweigt (branché)" werden (dt. S. 245; rum. S. 20). Die hier verwendete und im deutschen sowie im rumänischen Text erläuterte Bezeichung deutet auf die französische Vorlage hin. Freilich erbittet sich Bertoldo die Gnade, sich den Baum, an dem er erhängt werden soll, selber auswählen zu dürfen. Drückt Bertoldo im italiensichen Original den bitteren Gedanken, daß der Schwache für das kleinste Vergehen bestraft wird durch ein

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

ganzes Kapitel von Sprichwörten aus, so tut er hier das gleiche durch die rührende, sehr wirksame Beispielserzählung von der kleinen Katze, die er aus Gefälligkeit für seine Frau Marcolfa hat totschlagen lassen, weil jene ein Pfund Butter genascht hatte „und doch wog das arme Ding, mit Haut und Beinen kaum etliche Quentchen" und die Bedeutung des Erzählten: „Die Geringen müssen von dem Eigensinn der Grossen leiden" (S. 244) oder im rumänischen Text: „Cei uşori caută să pătimească de cătră îndărătnicia sau hotărirea celor mai grei" (S. 20).

Natürlich kann Bertoldo den ihm entsprechenden Ast nicht finden, der eine ist ihm zu hoch, der andere zu niedrig, der eine zu dick, der andere zu dünn, das Grün der Zypressen zu traurig, und das der Ulme zu munter. Die letztere Bezeichnung wird im Rumänischen mit „desfătătoare" (S. 21) übertragen, also mit weiterem Begriffsinhalt, und „desfătător" im Sinne von ergötzlich-heiter und komisch-belehrend durch Appell an den Verstand und seltener ans Gefühl ist auch weitgehend treffend für die Funktion der Geschichte des Bertoldo in der Fassung des 18. Jhs.

In solchem Sinne wird auch der letzte Lebensabschnitt des an den Hof zurückberufenen und als weiser, gerechter königlicher Ratgeber wirkenden Bertoldo und sein Tod gestaltet. Der urwüchsige Bauer stellt von Anfang an die Bedingung, seine natürliche Lebensweise beibehalten (auf einer Strohmatte zu schlafen) und seine natürlichen Nahrungsmittel zu sich nehmen zu dürfen (in der deutschen Fassung wird geröstetes Brot mit Knoblauch bestrichen und Käsesuppe angeführt, in der rumänischen Fassung fehlen genauere Angaben): „Er wollte immerfort als Bauer gekleidet bleiben, oder doch so einfach als möglich; doch verstand er sich dazu, Kleider ohne aufgesetzte Lumpen und Strümpfe ohne Löcher zu tragen. Man sollte ihm erlauben, in einer schlecht meublierten Stube auf der Erde zu wohnen..." (S. 246).

Der rumänische Übersetzer faßt das etwas kürzer: ...el voieşte să rămîie în hainele ţărăneşti, numai să fie ceva mai grijite. Şi să-i dea casă curată fără podoabe..." (S. 22).

Nur unter diesen Bedingungen nimmt Bertoldo Besitz von der Stelle eines königlichen Rates, und erst nachdem man ihm „so viel schöne Versicherungen von der Gnade des Königs und der Königin" (S. 246) gemacht hat, begibt er sich an den königlichen Hof. An dieser Stelle präsentiert der rumänische Text viel deutlicher das Bild des aufgeklärten Herrschers: „Însă, aducîndu-şi aminte de blîndeţile şi iubirea de oameni a craiului, /Bertoldo/ au făgăduit că va merge..." (S. 22).

Im italienischen Original werden all die Erklärungen und Erläuterungen nicht gegeben. Zwar weigert sich Bertoldo anfangs, doch als ihn der König persönlich abholt, geht der „altro Esopo" und „oracolo", der zeitweilige König der karnevalesken, umgestülpten Welt, bedingungslos mit seinem spiegelbildlichen Gegenstück. Doch der Bertoldo des 18. Jhs. nimmt seine neuen Aufgaben sehr ernst und genau, er muß alle Staatssachen erledigen. Anstatt wie gewohnt auf dem Felde zu ackern, und anstatt frühmorgens aufzustehen, muß er abends spät zu Bette gehen und so viel reden, daß er ganz heiser wird, denn lesen und schreiben kann er ja nicht. Betont wird hier, daß zur damaligen Zeit ein guter königlicher Rat eine Seltenheit

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

ist. Der Stachel richtet sich wie im italienischen Text (hier jedoch in anderem Zusammenhang) auf die Höflinge. Der rumänische Text stellt noch deutlicher als der deutsche dem höfischen Leben ein idyllisches Landleben gegenüber: „Şi iară în loc să mai guste şi el, ca toţi ceilalţi, aura cea desfătătoare a cîmpului, maica cea dulce a sănătăţii, el să îndăletnicea cu lucruri trebnice ale curţii" (S. 22).
Jedenfalls führt die Selbstaufopferung des klugen bäuerlichen Ratgebers zu Krankheit und Tod. Die ihm verabreichten Medikamente helfen nichts, denn so etwas hat der Bauer bei seiner natürlichen Lebenswise nie gebraucht. Ein ganz anderer Sinn konstituiert sich aus den letzten Episoden der Bertoldo-Geschichte des 18. Jhs. als aus der von Croce. Der italienische Bertoldo stirbt, weil ihm die natürliche Nahrung verweigert wird und ihm stattdessen Medikamente verabreicht werden. Ganz im Gegenteil dazu verhält es sich mit dem deutschen und dem rumänischen Bertoldo, denen die natürliche Nahrung großzügig gestattet wird. Ihnen kann nichts mehr — auch nicht Medikamente — helfen. Die feinen, bedeutsamen, parodistischen und ironischen, in eine ernste Form gekleideten Seiten der letzten Szenen des italienischen Originals klingen in den anverwandelten Texten des 18. Jhs. nicht an. In klarer, logischer Abfolge, aber sehr anschaulich, ansprechend und amüsant entfaltet sich die Erzählung. Nichts Metaphorisch-Zweideutiges bzw. Vielschichtiges, nichts Widersprüchliches und Widersinniges, nichts vordergründig Lächerliches und hintergründig Bedeutsames ist hier zu finden. Dementsprechend ist auch das ernste, moralisierende Epitaph gestaltet:

„Ein ungestalter Bauer lieget hier
begraben,
Ihm hatte die Natur statt aller andern Gaben,
Verstand allein und Witz und gutes
Herz verliehn
Bertoldo hieß der Mann. — Sein König liebte ihn.
Rief ihn an seinen Hof ihm stets zur
Seiten.
Es schätzte ihn die Nazion.
Er stützte oft — man sah' das nur zu
seinen Zeiten —
Durch weisen klugen Rath den Thron.
Hätt' er gewollt, so waren Schätze
seine
Doch starb er dürftig. — Ihr, die ihr
auf diesem Steine
Einst dieses lest, o! merkt, was er
euch lehrt:
Bestimmt nicht nach dem äußern
Scheine
Des Menschen innern Wert" (S. 248).

Un om urît la faţă îi aici îngropat
Însă cu mari daruri de fire
coronat,
Că au fost înţelept, de sfătnici
omenit,
Numele îi Bertoldo şi craiul l-au
iubit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Chemindu-l la curte, să-i fie
proptitoriu
În sfaturi, în taine, un mijloc
de-ajutoriu,
Și de-ar fi lăcomit aduna mii și
mii,
Dar au murit mulțămit și fără bo-
gății.
Voi, carii cetiți pre stilpul acesta
ce-i scris,
Nu-l judecați după față, ci după pilde
ci-au zis.
Nici să uitați, ci țineți pre Bertoldo aminte
Și cele ce zice, să faceți, cu sim-
țire fierbinte". (S. 24).

Nicht nur hier betont der rumänische Text die moralische Nutzanwendung, sondern die didaktische Funktion des Textes wird darüber hinaus betont durch Einführung von Bertoldos Ratschlägen an den Herrscher an seinen Sohn Bertoldino, welche im deutschen Text nicht enthalten sind. Es ist ja nicht ausgeschlossen, daß der rumänische Übersetzer die bereits zirkulierende handschriftliche Fassung des rumänischen Bertoldo kannte und daß er es für angebracht hielt, einige den Vorstellungen und dem Verständnis des 18. Jhs. entsprechende Belehrungen des Bertoldo in den neuen Text miteinzubeziehen. Schon gleich im Vorwort befleißigt sich der rumänische Übersetzer, noch zusätzlich zu unterstreichen (der deutsche unterläßt dies), daß in dem Büchlein des 16. Jhs. weitere, aber häßliche Taten des Bertoldo abgedruckt seien, welche der wahre Bertoldo nie verübt habe (S. 3). Daraus läßt sich schliessen, daß obszön anmutende inhaltliche Elemente — in der handschriftlichen Fassung ist ja der Inhalt vollständig und originalgetreu wiedergegeben — dem Verständnis des 18. Jhs. nicht entsprochen haben, was wohl der Zirkulation der handschriftlichen Fassung als Volksbuch dennoch keinen großen Abbruch getan haben mag, bietet doch ihr inhaltlicher und gehaltlicher Reichtum so viele Verständnismöglichkeiten.

Etliche Züge des deutschen Textes erhalten im rumänischen Text einen unterschiedlichen Sinn, was aber nur zum Teil beabsichtigt scheint, und zum anderen Teil auf Übersetzungsschwierigkeiten beruhen könnte. Das ändert dennoch nichts an den Wirkungsstrukturen, welche denen des deutschen Textes entsprechen.

Dem Kompositions-und Darstellungsstil der Erzählung entsprechend ist auch die seelische Struktur des komischen Helden. Die Vielgesichtigkeit des italienischen Bertoldo weicht einer typologisch engeren Figur, die auf hauptsächlich zwei Spielarten des komischen Helden beschränkt bleibt. Der Typus des Narren tritt zurück und wird vom schwankhaften Schelmentypus überlagert, gleich wie der Typus des karnevalesk-närrischen Königs dem des aufgeklärten Herrschers weicht. Die komisch-dämonischen Merkmale des italienischen Bertoldo, welche im ursprünglichen Fruchtbarkeitsdämon wurzeln, der sich hinter der Bauernmaske der karnevalesken Gestalt verbirgt, weiß der neue Bertoldo nicht mehr aufzuweisen. Die zahlreichen Anspielungen auf den komischen Teufel, die sich im Original auf der sprachlichen Ebene realisieren, fehlen in der Nacherzählung des 18. Jhs. Das Wort „Teufel" wird ein einziges Mal gebraucht, bezieht sich aber auf die Frauen und wird nur durch „T..." (dt. S. 226)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

angedeutet. Selbstverständlich tritt auch der durch scheinbar unwesentliche Komponenten des Originals gezeichnete Typus des schrulligen, kauzigen Sonderlings in der Nacherzählung nicht mehr in Erscheinung. Und der Typus des edlen Wilden, des primitiven Waldmenschen formt sich zum „abenteuerlich" — das Wort wird wiederholt gebraucht — anmutenden, auf natürlichen Lebenswandel in natürlicher Umgebung pochenden Naturmenschen, dessen natürlicher Verstand viel Bewunderung hervorruft. Die typologische Verschiebung wird auch im geänderten äußeren Erscheinungsbild deutlich: „Zu gleicher Zeit lebte in einem veronesischen Dorf ein Bauer, namens Bertoldo, von einer sehr lächerlichen Gestalt. Er hatte einen dicken, ballrunden Kopf, mit rothen abgestutzten Haaren, Triefaugen mit rothem Rande, eine dicke Nase, roth wie rothe Rüben und mit weiten Nasenlöchern, ein Maul bis an die Ohren, aus dem zwey krumme Zähne, wie die Hauer eines wilden Schweines, hervorragten; um das Kinn einen dichten schmutzigen Bart. Sein Wuchs entsprach seiner abentheuerlichen Gestalt; plumpe Hände und Füsse; eine grobe mit Haaren dicht besetzte Haut. So sah Bertoldo aus; also wirklich eben nicht reizend" (S. 220).

„Pre acea vréme în ţinutul Veronei, într-un sat Bretagnana era un ţăran, anume Bertoldo, născut cu o statură a trupului foarte urită, că era cu capul mare, lungăreţ ca un ou, cu părul roşu şi rătunzat, urduros la ochi, şi genele pre margini roşii. Nas avea mare, roşatic ca sfecla, nările largi. Gura să vedea largă, mai pînă la urechi; în fălci, dinainte, i să vedea doi dinţi strîmbi, pe dinafară ca niste colţi. Barba era deasă şi lungă în cotor. Asémenea schimosite şi urite era şi celelalte părţi ale trupului lui, că picioarele era cam strîmbe şi minile scurte şi cam flocoase" (S. 5). Auch hier ersteht das Bild der komisch-grotesken, mit einer Karnevalsmaske vergleichbaren Figur. Während sich das Epitheton „rot" wiederholt — ohne aber die feuerroten Augen des Dämons zu bezeichnen —, fehlt wiederum die barocke Häufung der Tiervergleiche, es fehlen die mythologischen Reminiszenzen an die Gestalt des Satyrs, and die bocksähnlichen Gestalten der Feld- und Waldgeister, und es fehlen die hüpfenden Fleischzapfen am Hals, die den formlosen, ständig in Bewegung befindlichen kollektiven grotesken Körper kennzeichnen, in welchem Ursprung und Funktion des Grotesken als einer Komik zu erkennen ist, die der Freisetzung unterdrückter Kreatürlichkeit entspringt. Das Grotesk-Komische der neuen Darstellung geht aus den Disproportionen des individuell-menschlichen Körpers und seiner Auswüchse hervor. Mit der stofflichen Reduzierung vermindern sich auch die Bedeutungsgehalte der Beschreibung, gleich wie deren Wirkungsstrukturen nicht mehr so vielfältige Vorstellungsbilder vermitteln.

Dieses Erscheinungsbild des Bertoldo ist der rumänischen Karnevalsmaske des „ghiduş" (eines Schalks und sebelmenhaften Alten) vergleichbar. Ihre morphologische Struktur imitiert die der Maske des älteren, bäuerlichen „păcălici" (eines närrischen Possenreissers), welche eine volkstümliche, heroisch-komische, in mythischen Vorstellungen wurzelnde Figur darstellt [6].

---

[6] Vgl. R. Vulcănescu. *Măştile populare*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1970, S. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Unterschiedlich wirksam wird die Beschreibung der äußeren Erscheinungsmerkmale der Bertoldo-Gestalt in einer weiteren rumänischen Version, die als Bearbeitung im Sinne einer Adaptierung durch Nationalisierung und Lokalisierung der Geschichte verstanden werden kann. Sie erscheint 1875 unter dem Titel „Vicleniele Meşterului Perdaf" und wird in Galaţi vom Verleger und Buchhändler G. D. Nebuneli besorgt und herausgegeben [7]. Der Langobardenkönig Alboin wird hier durch den Sas-Vodă, Fürst der Moldau, ersetzt, und Bertoldo unbenannt auf Meşterul Perdaf. Eine Fußnote zum einleitenden Kapitel macht auf die Fortsetzungsgeschichte von Guguţel (für Bertoldo) in einem weiteren Buch aufmerksam.

In der Bearbeitung von 1875 kommt der Meşterul Perdaf nicht aus Neugier an den herrschaftlichen Hof, sondern er wird vom Fürsten an den Hof berufen, da dieser von der weithin bekannten Klugheit und dem Scharfsinn des Bauern gehört hat und sich vergewissern will, ob das der Wahrheit entspricht. Im übrigen entfaltet sich die Geschichte gleich wie im Original, dem ebenso Motivik, Darstellungsformen und Aufbau der Erzählung entsprechen, deren Autor entweder die rumänische handschriftliche Fassung oder vielmehr eine griechische Ausgabe des 19. Jhs. als Vorlage benützt haben könnte. In dieser rumänischen Version gibt nämlich der Meşterul Perdaf auf die Frage: „Was macht dein Vater?" die Antwort: „Mein Vater macht aus einer Frau zwei Frauen." anstatt: „Mein Vater macht aus einem Schaden zwei" (S. 29) [8]. Die Antwort ergibt keinen Sinn, denn die darauffolgende Erklärung der rätselhaften Antwort entspricht genau der des Bertoldo von Croce.

Von Rezeption und Zirkulation der genannten Fassung ist nichts bekannt, wie sich ja auch vom Rezeptionsprozeß der beiden anderen Fassungen nichts konkretes sagen läßt. Aus der Tatsache, daß die eine in Handschriftenform umlief, während die andere sogleich in Druck erschien, läßt sich nicht folgern, daß die letztere den literarischen Erwartungen und dem Verständnis des Lesers mehr entsprach. Freilich mag das scherzhaft Schwankhafte, das treuherzig Belehrende der sich an ein vornehmlich inhaltlich-stofflich interessiertes Publikum wendenden Druckfassung den damaligen Bedürfnissen nach literarischer Unterhaltung und Ergötzung eher entgegengekommen sein als die überlegt gegliederte, auf kleinem Raum eine Vielfalt von Stoffen, Formen, Techniken und Bedeutungen

---

[7] *Vicleniile Meşterului Perdaf*, Galaţi, Librăria G.D. Nebuneli & Fii O.J.; Vgl. Cartojan, II, p. 464.

[8] John M. Kemble bemerkt in *The Dialogue of Salomon and Saturnus*, London, 1948, S. 103, daß sich in den neugriechischen Bertoldo—Texten in der Episode der rätselhaften Antworten Bertoldos auf die Frage nach Vater, Muter, Bruder, Schwester ein Übersetzungsfehler befindet. Anstatt „danno" scheint „donna" auf. Offensichtlich hat man die Bezeichnung „danno" für „donna" gehalten und dementsprechend übersetzt. Italienisch lautet die Antwort: „Mio padre d'un danno fa due" (S. 34).

Den rumänischen Handschriften im Unterschied zur Ausgabe folgt eine griechische Fassung übersetzt aus der italienischen Sprache. Einige dieser Handschriften enthalten Übersetzungsfehler. Zum Beispiel die rumänische Handschrift B.A.R. 1067 von 1779 übersetzt richtig: „Tatăl meu dintr-o pagubă face doi"; die rumänische Handschrift B.A.R. 1417 von 1775 jedoch weist den Fehler auf: „Tatăl meu dintr-o femeie face două".
Daraus läßt sich schließen, daß nicht in allen griechischen Fassungen die genannte Bezeichnung falsch gelesen worden ist.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

eingliedernde Struktur der handschriftlichen Fassung, welche besonders an das ästhetische Verständnis etwas höhere Ansprüche stellte und, wie schon dargelegt, Umwendung auf einen Horizont neuer ästhetischer Erfahrung erforderte. In den Dreißiger Jahren des 19. Jhs. erlebt die Druckfassung noch zwei Auflagen, und die Handschriften zirkulieren ebenso im 19. Jh., was die Leseranmerkungen dieser Epoche beweisen. Allerdings sind aus dieser Zeit von anderen bekannten Volksbüchern, wie „Esopia", „Istoria lui Anadan", „Alexandria", „Halima" schon recht zahlreiche Drucke zu verzeichnen. Gaster gibt in seiner „Chrestomaţie română" (Bd. II)[9]. Fragmente sowohl aus der Handschrift von 1779 als auch aus der Druckfassung heraus, und zwar aus der ersteren „Chipul lui Bertoldo", „Vicleşugul lui Bertoldo" (enthält das bedingte Komen, indemman Bertoldo sieht und nicht sieht, sowie die rätselhaften Antworten) und „Învăţăturile lui Bertoldo" und aus der letzteren „Chipul lui Bertoldo", „Întîlnirea lui Bertoldo cu craiul" sowie„Întrebările lui Bertoldo cu Fagotti". Als im zweiten Jahrzehnt des 20. Jhs. M. Sadoveanu Ausgaben etlicher Volksbücher besorgt, gelingt es dem Bertoldo nicht, die Aufmerksamkeit des großen volkstümlichen Schriftstellers auf sich zu lenken.Und die erste größere, von I. C. Chiţimia und D. Simonescu besorgte Volksbuch-Anthologie des Jahres 1964 sowie die weiteren Volksbuchausgaben enthalten die Geschichte des Bertoldo in der Druckfassung von 1799, also in Form der Nacherzählung. Daß aber die handschriftliche, originalgetreue Fassung in Rumänien gleichsam zum Volksbuch geworden ist, läßt sich nicht bezweifeln, wenn auch der Bertoldo — sei es in dieser oder in jener Version — die Popularität der „Esopia" und der „Alexandria" nicht erreicht hat. Es schiene deshalb und im besonderen auch vom heutigen Staandpunkt der fortgeschrittenen und sehr verdienstvollen rumänischen Volksbuchforschung her geschen wünschenswert, die immer noch handschriftlich gebliebene, aber literarisch wertvollere und dem Unterhaltungsmoment als einem konstitutiven Strukturmerkmal gleichermaßen Rechnung tragende Fassung in Form einer kritischen Ausgabe in Druck zu bringen. Darüber hinaus möge der Geschichte des so berühmten Bertoldo auch als Jugendbuch Geltung und Wirksamkeit beschieden sein.

[9] M. Gaster, *Chrestomaţie română*, Leipzig—Bucureşti, 1891, II, S. 118—120, 169—171.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

VARIANTE ALE PARABOLEI INOROGULUI

CĂTĂLINA VELCULESCU

În lumea Indiei și a Asiei Mici a circulat parabola despre omul care, urmărit de fiare sălbatice, cade într-o rîpă sau într-o apă (fîntînă, lac, rîu) și încearcă să scape agățîndu-se de crengile (uneori rădăcinile) arborelui crescut pe mal.

Încorporată în romanul *Varlaam și Ioasaf* sau independent de el, această parabolă a pătruns în Europa evului mediu, continuîndu-și apoi existența pînă aproape de zilele noastre. În unele reprezentări plastice europene, prigonitul nu se mai prinde însă disperat de ramuri pentru a nu se prăbuși ci, dintru început, *se urcă* în copac (uneori este zugrăvit chiar în încercarea de a se cățăra, alteori ajuns între crengi și frunze) [1]. Dorința de a-și găsi adăpost prin ascensiune poate fi pusă în legătură cu următoarele cuvinte atribuite lui Ioan Colovos (din Egipt, secolele IV—V): „Asemenea sînt unui om carele șade supt un copaciŭ mare și véde hiară multe și tîrîtoare viind spre dînsul. Și cînd nu va putea să stea împrotiva lor aleargă sus în copaciŭ și scapă. Așa și eu, șez în chilica mea și văz cugetele céle vicléne deasupra. Și cînd nu voiŭ putea asupra lor, fugŭ... prin rugăciune și scap de vrăjmașul" [2].

Studiind parabola „omului în prăpastie", J. W. Einhorn semnalează o miniatură de pe un manuscris rusesc din secolul XVIII, care corespunde întocmai textului din Colovos citat mai sus [3]. Desenele unui alt codice rusesc (copie din secolul XVII a romanului *Varlaam și Ioasaf*) indică felul cum se stabilise cîndva legătura între cele două pilde. Acest din urmă manuscris cuprinde imaginea inorogului gata de luptă, pe un fundal muntos, clar despărțită deși alăturată de cea a omului refugiat în

---

[1] J. W. Einhorn, *Spiritalis unicornis. Das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters*, München, 1976, p. 219—230 (Pentru întregirea referințelor la domeniul românesc, vezi „Revue des etudes sud-est européennes", 1980, nr. 4).

[2] Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Freiburg im Br., 1924, vol. IV, p. 94; *Pateric*, București, 1828. În *Prefață* se spune că ediția reproduce vechi traduceri românești, păstrate în manuscrise, completate cu altele noi. Încă nu a apărut un studiu sistematic despre sursele și circulația bogatului material narativ din *Patericele* traduse în românește. Pentru circulația lor în literatura bulgară, vezi Svtelina Nikolova, *Paterični te razkazi v bălgarskata srednevekovna literatura*, Sofia, 1980.

[3] J. W. Einhorn, *Das Einhorn als Sinnzeichen des Todes: die Parabel vom Mann im Abgrund*. „Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster", vol. VI, 1972, p. 388.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 219—222, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

copac și urmărit de fiare (după înfățișare, mai degrabă lupi, nu aspide, cum ar sugera-o numărul lor)[4].

Zugrăvindu-l pe adevăratul monah, Dionisie din Furna face apel la o parabolă de tipul celei amintite de Colovos, unde însă a înlocuit copacul cu un alt simbol[5].

S-ar putea ca traduceri ale cuvintelor lui Colovos sau ale altora asemănătoare să fi circulat și în vestul Europei, unde întîlnim reprezentată în mod frecvent scena cu omul adăpostindu-se în copac, pentru a scăpa de primejdii variat figurate. În marca de la începutul secolului XVI a unei tipografii din Roma, arborele-refugiu este înconjurat de ape, nu de fiare sălbatice. Deasupra stă scris : „Quies fructus laboris"[6]. Acest „labor" s-ar traduce în românește mai curînd prin „lucrare", decît prin „muncă".

Lumea bizantină mai cunoștea un alt simbol al încercării de a dobîndi, printr-o ascensiune dificilă, un adăpost : „scara" (κλίμαξ). Din versurile poetului bizantin Manuil Philis (sfîrșitul secolului XIII – începutul lui XIV) înțelegem că se produsese cu vremea o contaminare între această semnificație dată „scării" (răspîndită mai ales prin scrierea din secolul VII a lui Ioan Sinaitul, zis apoi chiar Ioan Climax) și parabola omului urmărit de inorog, în varianta din romanul *Varlaam și Ioasaf*[7].

J. W. Einhorn indică o variantă a parabolei inorogului, din *Gesta Romanorum*, în care omului aparent fără nici o speranță de scăpare i se oferă totuși șansa de a ieși din impas escaladînd o *scară* : „Quodam autem amico eius porrigente sibi scalam, ut egrederetur melle delectatus distulit, et cadente arbore cecidit in os draconis, qui descendens in puteum ibi eum devoravit ; ... scala est penitentia, cui cum homo differt acquiescere, subito vita deficiente in os diaboli cadit, qui eum in infernum devorat et rapit"[8]. Această completare (întîlnită într-una din formele latine ale vestitei culegeri, dar și „in der deutschsprachig-niederländischen Redaktion I und in der ersten englischen Fassung") se datorează fie contactului direct cu scrierea lui Ioan Climax (Scărarul), fie cunoașterii vreunui text grec de tipul celui întîlnit la Manuil Philis, unde contaminarea se și realizase.

---

[4] Sirarpie Der Nersessian, *L'illustration du roman de Barlaam et Joasaph*, Paris, 1937, p. 27–28, 65.

[5] J. W. Einhorn, *op. cit.*, p. 388 ; Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, traducere de Smaranda Bratu Stati și Șerban Stati, cuvînt înainte de Vasile Drăguț, studiu introductiv de Victor Ieronim Stoichiță, București, 1979, Pentru vechimea, răspîndirea și semnificația simbolurilor arbore-scară-coloană vezi Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1949, p. 253.

[6] J. W. Einhorn, *op. cit.*, p. 390 ; Waldemar Deonna, *La „boule aux rats" et le monde trompeur*, „Revue archéologique", 1958, vol. I, p. 51–75. Prezența șoarecilor la rădăcina copacului reflectă un alt motiv narativ.

[7] J. W. Einhorn, *op. cit.*, p. 388–390 ; Manuel Philes, *Carmina*, ediție Emmanuel C. B. Miller, Paris, 1855, vol. I, p. 128–129, Carmina CCLII ; K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, München, 1897, p. 774–777.

[8] J. W. Einhorn, *op. cit.*, p. 397 ; *Gesta Romanorum*, ediție Hermann Oesterley, Berlin, 1872, p. 556.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Deși *Scara* a fost tradusă în limba latină (la sfîrșitul secolului XIII, la începutul secolului XV etc.), în occidentul Europei nu i s-a dat atenția ce i-a fost acordată în răsărit [9].

Cunoscută românilor la început în variante sud-slave *(Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* fac numeroase trimiteri la scrierea lui Ioan Sinaitul), a fost apoi tradusă după acestea sau după izvoare grecești. Prima dintre retroversiuni o datorăm învățatului mitropolit al Moldovei Varlaam, alcătuitorul *Cazaniei (Carte românească de învățătură...)*, tipărită la Iași în 1643 și citită apoi în mai toate ținuturile locuite de români [10].

Pictura murală românească a dat motivului *scării* o importanță și o frumusețe aparte. Amintim doar fresca exterioară de la Sucevița (sfîrșitul secolului XVI) sau reprezentarea din pronaosul mînăstirii Hurez (începutul secolului XVIII) unde este zugrăvită și *Scara* lui Iacob. La mînăstirea Dionysiou de la Muntele Athos, mînăstire sprijinită în mod deosebit de domnitorii români, se găsește de asemeni o pictură inspirată de cartea lui Ioan Sinaitul [11].

Nu ne-a ajuns încă sub ochi nici o variantă românească scrisă sau zugrăvită a parabolei inorogului căreia să i se fi adăugat un sfîrșit asemănător cu cel amintit în secolul XIII de Manuil Philis și prezent în fragmentul citat din *Gesta Romanorum*. S-ar putea totuși ca ea să existe pe undeva, alături de asocierile cu scenele „Iona în burta chitului" sau „Zosima și Maria Egipteanca" din pictura Țării Românești [12].

O altă legătură (indirectă) cu *Gesta Romanorum* ne sugerează pictura din secolul XIV a mînăstirii sîrbești din Prizren (Jugoslavia) [13]. Prigonitul (stînd în copac, cu fața către privitor) este pîndit din dreapta de inorog, iar din stînga de un personaj cu sabia ridicată, gata să-l lovească.

Deasupra au zugrăvit Oranta (conexare de motive ce amintește finalul adăugat al „scării") [14] iar alături scena „Daniel în groapa cu lei" (aparținînd aceleiași teme generale: omul urmărit de fiare caută un adăpost). Prezența personajului cu sabia se explică printr-o variantă mai deosebită a pildei celor patru racle (mai precis a părții ei inițiale, despre „trîmbițele împărătești"), inserată în *Gesta Romanorum* sub titlul *De ti-*

---

[9] Bardenhewer, *Geschichte...*, vol. V, 1932, p. 81; Dmitri S. Lihaciov, *Prerenașterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul (sfîrșitul sec. al XIV-lea — începutul sec. al XV-lea)*, traducerea de C. Golopenția, prefață și bibliografie de Dan Zamfirescu, studiu despre autor de V. P. Adrianova-Peretz, București, 1975, p. 76—137; Dumitru Stăniloae, *Introducere* la Ioan Scărarul, *Scara*, București, 1980.

[10] Prezentare succintă și bibliografie în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (Rodica Șulu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab;* Algeria Simota, *Varlaam mitropolitul)*, București, 1979.

[11] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974; idem, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească, Vol. I, Țara Românească*, Craiova, 1970; Virgil Cândea, Constantin Simionescu, *Die Beziehung der Rumänen zum Berge Athos*, București, 1979.

[12] C. L. Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1976; Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980.

[13] J. W. Einhorn, *op. cit.*, p. 391—392.

[14] I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, p. 230, 236—237.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

more extremi judicii [15]. Spre a-și face înțeleasă sobrietatea, un împărat îl pune pe unul dintre supușii săi să asculte trîmbițașii („bucinatori") ce-i vestesc condamnarea, și-l așează pe un postament nesigur, deasupra unei gropi înfricoșătoare, înconjurat de săbii gata să-l lovească. Dintre acestea : „gladius a parte sinistra /sunt/ vermes, que carnem meam post mortem corrodent", semnificație ce explică întocmai scena din Prizren. Poate că o pildă asemănătoare a circulat și în sud-estul Europei.

Continuarea cercetării presupune colaborarea celor ce au la îndemînă material documentar despre detalii chiar și aparent neînsemnate din culturi atît de diferite, ca cele amintite mai sus.

[15] *Gesta Romanorum*, ed. cit., p. 190 ; 23 nov. în *Prolog*, vol. I, Neamț, 1854.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

FROM BODHISATTVA TO IOASAPH
A HISTORIC AND COMPARATIVE STUDY

AMITA BHOSE

INTRODUCTION

The life of Gautama Buddha was the object of many literary works in India and abroad. Buddhist authors attached so many myths to it and ascribed so many miracles to the Buddha that for a long time European scholars were under the impression that the Buddha was a legendary figure. It has, however, been established that Gautama, son of king Śuddhodana of the Śākya clan of Nepal, was born in c. 566 B.C., that he came to be the Buddha (the Enlightened One) after long meditations on human suffering and that he spent most of his life in India, where he died in c. 486 B.C.

Aśoka (c. 273—c. 232 B.C.), the greatest and noblest king of India, belonged to the Buddhist order; he sent groups of Buddhist missionaries in different parts of Western Asia, Egypt and Eastern Europe. The spread of Buddhism outside India continued till the eighth century A.D. under the patronage of the Pāla kings of Bengal. At that time Buddhism was the prevailing religion in almost all Asiatic countries, and its influence was felt in the Middle East.

In course of time, Buddhist literature absorbed myths and lores of other countries, and other peoples borrowed Buddhist legends and modified them to suit their ends. Thus, after a long journey in time and space, the image of the Indian prophet appeared in Europe in the garb of a Christian saint, Ioasaph. In this article we shall give an account, after D.M. Lang, of the steps of transformation of the Buddha legend into the Ioasaph story, and shall attempt a comparative study of the two.

PASSAGE TO EUROPE

In the first two centuries of our era, Buddhism entered in Bactria and Alexandria through Central Asia and China. In the third century, Bactria came under the influence of the Manichaean faith, founded by prophet Mani. This relatively new religion absorbed certain trends of earlier ones like Buddhism and Christianity. Since ascetism was Mani's favourite idea, this aspect of Buddhism, or of Indian doctrines in general, appealed to him and his followers.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 228—231, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

The nucleus of the Ioasaph legend, borrowed from life story of the Buddha, seems to appear for the first time in a Turkish Manichaean work, where prince Bodisav becomes disillusioned with worldly life after he sees an old man. Bodisav is a mutilation of Bodhisattva — a name given to the earlier incarnations of the Buddha in Indian Buddhist literature.

Later on, a number of Manichaean texts were translated into Arabic during the reign of Caliph Mahdi (775—785) of Baghdad, father of Haruna-al-rashid. Three of them were about al-Budd or Budasaff. One of these, *Kitab Bilawhar wa-Yudasaf*, was translated into Classical Persian in the tenth century and into Hebrew in the thirteenth century.

Arabic texts were of great help to researchers for tracing the transformation of Indian names into their Greek correspondents. Thus, Bodhisattva becomes Ioasaph in Greek through the Arabic intermediates Budasaf and Yudasaf. The Buddha's father, Śuddhodana, appears in Arabic as Janaisar, perhaps owing to a confusion with the Indian word Jaina, followers of Mahāvīra, the Jina or Conqueror of evil, a contemporary of the Buddha. Passing through a Georgian intermediate, it has become Abenner in Greek. Ioasaph's teacher appears as Bilawhar in Arabic and then as Barlaam in Greek. This character is a foreign imposition; otherwise we could have supposed that this is a transformation of Balarāma, Krsna's brother in the *Mahābhārata*, and a common name in India. The name of the historic Kapilāvastu, city of the Buddha's father, has been changed into Shawilabat or Sulabat in Arabic, wherefrom it becomes Sholait or Bolait in Georgian. The Greek version gives no name of the place at all.

Apart from these, the Islamic texts preserve some Buddhist legends and parables, which were abandoned by Christian redactors.

The christianization of Ioasaph first occurred in Georgian in the ninth century, when the Georgians served as a link between the Christian and Islamic communities of the Arab world. The Georgian version bears the title *Balavariani*.

Its conversion into the Greek romance *Barlaam and Ioasaph* was done in the tenth century by the Georgian scholar Euthymius (born c. 955), an abbot of a Georgian monastery on Mount Athos. He completed the Georgian version of the *New Testament* and translated a number of works of Greek priests, including those of St. John of Damascus, whose writings are profusely quoted in the Barlaam story.

The paternity of the Greek *Barlaam and Ioasaph* had long been attributed to St. John Damascene. It was believed that a group of Indian hermits recited the Buddha's life story, presumably in Sanskrit, to St. John in the Monastery of Saint Sabas in Palestine. The great Damascene followed it with the help of an interpreter and adapted it in Greek. A Latin translator of the Greek version did, however, mention St. John as the carrier of the story from Ethiopia to Jerusalem, and not as its author. It has been pointed out by Lang that the Greek Barlaam romance appeared only three centuries after the death of the great Damascene.

The discovery of the Georgian version in Jerusalem and its publication by I. V. Abuladze at Tbilisi in 1957 proved beyond doubt that here is the point of transformation from the Islamic to the Christian version.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

DIFFUSION IN EUROPE

Barlaam and Ioasaph was one of the most popular hagiographic works in the Middle Ages. The Greek version was first translated into Latin under the title *The Story of Barlaam and Ioasaphat, brought to Jerusalem from inmost Ethiopia by John, a venerable monk of the monastery of St. Sabas, and translated into Greek by the holy man Eufinius*. The translation was made in Constantinople in 1048.

In Western Europe the story was diffused through different Latin versions. It was included in *Speculum Historiale* by Vincent de Beauvais (c. 1190—1264) and in *Legenda Aurea* by Jacobus de Voragine (1230—1298). An English translation was published in Westminster in 1483. Metrical translations into French and German were made respectively by Guy de Cambrai and Rudolf von Ems. It was translated into Norse in the mid thirteenth century.

In the middle of the eleventh century, the Greek story was translated into Old Slavonic and Armenian. Russian and Serbian renderings followed the Slavonic version.

In Romania, the Barlaam story entered through the medium of the Slavs. A Bulgarian translation of the Greek version, made in the second half of the fourteenth century, was found in the Neamț Monastery. This is attested to be the oldest copy available in Romania. In 1648, Udriște Năsturel, a nobleman from Fierești, translated the novel from a Slav version under the title *Lives of the Saints Varlaam and Ioasaf*. Năsturel's manuscript could not be traced, but a number of copies made after it were highly circulated at that time among the Romanian clergy. One of them was possessed by Mihai Eminescu. The oldest copy is dated 1671. Three other versions of the novel are available in Romanian. Two of them are translations from Italian; one by Vlad Boțulescu (1743) and the other by Samuil Micu Clain. The third appears in abridged form in *The Lives of Saints* against the date of November 19 (see *Popular Books in Romanian Literature. Epoch of South Slav Influence* by N. Cartojan).

CONFERRING OF SAINTHOOD

The Roman Catholic Church recognized both Barlaam and Ioasaph as Christian saints, and fixed their festival day on November 27. At the time there was a church at Palermo dedicated to Ioasaph. It is interesting to note that King Sebastian of Portugal was presented with "a bone and part of the spine of St. Ioasaphat" in 1571.

The Greek Church celebrates the day of Barlaam on August 26. Both Barlaam and Ioasaph are commemorated in Eastern Europe on November 19. Some countries celebrate Ioasaph's father as well on the same day, because, according to the legend, he was converted to Christianity by his son.

It may be mentioned in this connection that the birthday of the Buddha is a national holiday in India. Buddhists in India and Bangladesh celebrate his birthday in the night of the full moon of the month of Baisakh, the first month of the Indian year, which generally begins on April 14.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

ECHOES IN EUROPEAN LITERATURE

The popularity of the Barlaam romance is all the more proved by the impact it left in European literature, both religious and secular. Several miracle plays of the fifteenth century drew on this source. Lope de Vega and Calderon wrote dramas on themes borrowed from it. Professor Lang's statement that the episode of the four caskets in *The Merchant of Venice* is taken from *Barlaam and Ioasaph* is quite plausible, because it was translated into English before Shakespeare's time. In his *Confessions*, Tolstoy admits that the Barlaam romance encouraged him to renounce the life of worldly pleasures.

In Romania, *Varlaam and Ioasaf* is one of the most popular hagiographic novels. The names Varlaam and Ioasaf were quite common among Romanian monks of the past centuries. Frescoes depicting episodes from the novel adorn walls of the Neamț Monastery. *The Teachings of Neagoe Basarab to his son Theodosie* reproduces six fragments from the novel. The last part of the novel, Ioasaph's recluse to the desert, was versified and put to music by Romanian priests. Anton Pann's *Song of the Star*, sung as a Christmas carol till today, is inspired from this episode. A number of Romanian folk tales and proverbs bear the echo of *Varlaam and Ioasaph*. The influence of the parable of the four caskets is seen in the folk tale *The goodly girl of the old man*. This story has a correspondent in Bengali folk literature, inspired from some unidentified Buddhist source (see our translation *Tale of the two sisters* in *Story of Prince Sobur*, Bucharest, 1975).

IDENTIFICATION OF SOURCE

The origin of the Ioasaph story was a mystery for a long time. Mutilation of the place names made it impossible to identify them. Though it is mentioned in the text that the events described in it take place in India, the Latin translator's statement that it was brought from Ethiopia created a confusion that could not be cleared. It was thought that Ioasaph's birth place was somewhere in Sudan or Mesopotamia.

It is only after the Portuguese missionaries came to India that the similarity between the Buddha legend and the Ioasaph story could be felt. At the beginning of the seventeenth century, a Portuguese writer, Diogo de Couto, wrote on the parallelism of the two legends. After about two hundred and fifty years, de Laboulaye took up the problem and discussed it in an article published in *Journal des Débats* in 1859. Later researches of Max Müller, Kuhn and other orientalists led to the identification of Ioasaph with the Buddha.

COMPARISON OF TEXTS

After we have described the steps of transformation of the Buddha legend into the Barlaam romance, it would be worthwhile to consider the modifications effected.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

It should be mentioned first of all that no authentic biography of the Buddha is available. Researchers of our time have extracted the historical elements about him from the Buddha myth. The best known life stories of the Buddha in India are *Lalitavistara (Description of the Beautiful One)* and Aśvaghoṣa's *Buddhacaritam (Life and activities of Buddha)*, both belonging perhaps to the first century A. D. For this study, we shall refer to the latter, edited by G. R. Nandargikar (Poona, 1911) and to the English version of the bilingual — Greek-English — edition of *Barlaam and Ioasaph* (London, 1967), with an introduction by G. M. Lang. The English translation is due to G. R. Woodward and H. Mattingly.

The Barlaam story begins in "the country of Indians, (...) vast and populous, lying far beyond Egypt" (p. 7), and it is stated that "one of the company of Christ's Twelve Apostles, most holy Thomas, was sent out to the land of the Indians, preaching the Gospel of Salvation" (p. 9).

It is a popular belief that Jesus Christ spent a few years in India, but no historical evidence could be ascribed to it. In reality, India came in contact with the Christian faith as late as the sixteenth or the seventeenth century.

The story goes on saying that this "glorious band of Christians and the companies of monks" came to the kingdom of Abenner, a brave but spiritually bankrupt ruler, and that they went on proclaiming "the transitory and fading nature" of worldly life. Their preaching enraged the Indian king (since this is the basic Indian attitude towards life, it is not understandable why it does so), who ordered the persecution and torture of Christian monks. Some of them attained martyrdom and others hid themselves in deserts or mountains. (The idea of martyrdom is alien to Indian thought.)

In the second chapter we come across "a certain man of the royal household, chief satrap in rank", who runs into the desert and purifies his soul with fasts and vigils (p. 15). Retiring from family life to a calmly place (like a forest or a mountain cave) for philosophical meditation was a common feature of ancient Indian life; it constituted one of the four stages or *āśrama* of man's life in Vedic society. Thus, this episode gives a glimpse of Indian life. The motive of the desert has evidently cropped up in some Islamic version. The city of the Buddha's father is situated on the eastern side of the Himalaya Mountains, far from the deserts of northwest India .

The king sends emissaries after him and finally the holy man is brought before the king. The holy man scolds the king for his immoral conduct, and asks him, metaphorically, to banish Anger and Desire from his court, and to institute Wisdom and Rigteousness in their place. The advice of the holy man contains a germ of Buddhist ethics, according to which, anger and desire are the chief enemies of man, while wisdom *(prajñā)* and righteousness *(dharma)* are his best friends. He tells the king of the illusory nature of worldly pleasures and the reality of the eternal; these concepts are in conformity with the Buddhist Philosophy.

The second chapter ends with the birth of a son to the king. The child is named Ioasaph, literally "The Lord Gathers" (p. 31), an approximate correspondent of Sarvārthasiddhi (accomplishment of all objects), the name given to the Buddha after his birth. The similarity between the semantic values of the two names is of course a coincidence. The Ioasaph

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

story omits the miracles associated with the birth of the child described in the Buddha legend.

In the third chapter, fifty- five "chosen men, schooled in the star-lore of the Chaldaeans" come to Abenner to predict the life of the new-born child. One of them tells him: "the advancement of the child (...) will not be in thy kingdom, but in another, a better and a greater one beyond compare. Methinketh also that he will embrace the Christian religion". (p. 33).

The episode fairly corresponds with the *Buddhacaritam:* it is revealed to the sage Asita that a child bestowed with divine qualities is born to Śuddhodana, and he comes to see it. The sage tells the king that his son will forsake the kingdom, will be indifferent to the objects of sense and that he will attain the truth by serious endeavours. "He will burst open, for the purpose of escape of people, that door whose bolt is desire and whose panels are illusion and ignorance, — with that excellent blow of true righteousness which is so hard to find" (II. 79; editor's translation). It may be noticed that the holy man's discourse before the birth of Ioasaph expresses similar ideas as revealed in this passage. The predilection of the child's conversion to the Christian religion is an addition.

Ioasaph's father isolates him in a beautiful palace, and takes care "to reveal to him none of the annoys of life, neither death, nor old age, nor disease, nor poverty, nor anything else grievous that might break his happiness" (p. 35). This represents the Buddha story faithfully, save for Gautama's marriage and the birth of his son, which are omitted.

Chapter V describes the young Ioasaph's agony of being isolated from the world. At his request, Abenner allows him to go out of the palace whenever he pleases, but he instructs the prince's companions not to let him see anything unhappy. One day, through the negligence of the attendants, Ioasaph sees a lame man and a blind man. Thus, he comes to know of the existence of human suffering. On another occasion, he sees an old man, and knows that this is the final stage of all lives, to which death puts the end. Returning to the palace, he ponders over the problems of life and death, and wonders if there is any way of deliverance. Though he hides his newly acquired knowledge from his father, he puts the question to one of his tutors.

This part of the story is a slight modification of the Buddha legend. Young Gautama expresses his desire to go out of the palace. To distract him, his father arranges a soirée of dance and music in a nearby park, and the prince's procession starts towards the place. Despite the care taken to keep the streets free from unhappy sights, an old man appears before him. On asking the charioteer, the prince comes to know that this is the final part of all human lives. Shocked with the knowledge, he does no longer feel any attraction for entertainment, and comes home with a heavy heart. Worried with his disposition, his father asks him to make a second trip to the park. This time Gautama sees a sick man and comes to know of the existence of disease. He comes back to the palace as before. Being sent by the father for the third time, he sees a dead body being taken to the crematorium. Knowledge of the existence of death overwhelms him completely. This time the charioteer disobeys his orders

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

and, according to the king's instruction, takes him to the park. In spite of his friend's repeated requests to enjoy himself, Gautama remains indifferent to all forms of distraction arranged for him. He is preoccupied with problems of disease, old age and death, and worldly pleasures fail to attract him. It may be noted that Gautama sees a dead body, whereas Ioasaph does not.

In chapter VI, Barlaam, a Christian monk of unknown origin, dwelling in Senaar, comes to know by meditation of Ioasaph's distress. He realizes that the time is ripe for his conversion, and comes to the Indian empire by a ship. Disguised as a merchant, he contacts the said tutor and visits Ioasaph under the pretext of showing him a valuable piece of gem.

At this point the Ioasaph story starts deviating from the Buddha one. It omits the fourth vision of Buddha : one day Gautama goes by himself to an open field, where he meets a heavenly being in a beggar's guise. The mendicant tells him that he is seeking the happy abode free from destruction and that to this end he has left family life. His words give Gautama a suggestion on the course of life he should choose. He makes up his mind and comes back to the city.

In chapters VI to XVIII, Barlaam narrates Ioasaph the Biblical legend of creation and the life and teachings of Jesus Christ. In chapter XIX, he baptizes Ioasaph in Christian faith, but not with a Christian name. His Christian name was given by his pagan father. In chapter XX, Barlaam leaves India. In the following chapters, Abenner comes to know of Barlaam's visits to Ioasaph and contrives plans to break his illusions about Christianity. In chapter XXIV, he charges his son for having abandoned the faith in which he was born and having betrayed his father's hope of making him a worthy successor to the throne. Ioasaph boldly meets his father's charges and holds the cause of Christianity. The angry father ignores all his arguments and threatens him with torture and even with the cruellest death if he continues to disobey. In chapter XXV, the king changes his strategy ; he tries to win his son's confidence by coaxing. But Ioasaph remains firm in his resolve. He prefers separation from his father to separation from Christ. In chapter XXVI, the king organises a false debate, in which one Nachor, who looked like Barlaam, is instructed to play a mentor's role and to criticize the christian faith. Nachor, however, pleads for Christianity and brings arguments for its superiority over all other religions. Some Vedic deities, like the sky, the earth and the fire, are also recalled in this connection.

After he is let down by his own agent, Abenner arranges, in chapter XXIX, an array of beautiful maidens to divert Ioasaph.

Ioasaph does not respond to the temptation and refuses the request of a young lady to marry him. This may be a Manichaean influence. For, Elects of that faith were celibates. In chapter XXXIII, the king gives Ioasaph a part of his kingdom and celebrates his coronation. But to the utter disappointment of the father, who hoped that royal glory will distract him from the path he chose, Ioasaph devotes his life to the service of Christianity.

In *Buddhacaritam*, Gautama goes straight from the field to his father's court and announces his decision to embrace an ascetic life. King Śuddhodana is aggrieved at his son's decision, especially because of the

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

latter's tender age, liable to fickleness. The king says that it is time for him, an old man, to retire to hermitage, and that it is befitting for the son to release him of the cares and responsibilities of administration. As Gautama has already been convinced of the futility of riches and impermanence of youth, he prefers his association with righteousness *(dharma)* to the association with his father or his kingdom. As Indian tradition demands that a youngman should have the permission of his parents to become an ascet, the king exerts his right of a father and does not allow his son to renounce family life. As a last attempt, he brings pretty girls to entertain the prince with music. Gautama is not allured with their charm. In the same night he leaves the royal palace, no one being aware of his departure. After years of meditation under a tree on the bank of Niranjanā river in eastern India, he attains the truth about life and death. Now he becomes the Buddha. He initiates a young man, Ananda, and founds the Buddhist order.

The rest of the Ioasaph story narrates the spread of Christianity in his kingdom, his journey abroad in search of his mentor, their meeting in a distant land, and it ends with Ioasaph's death in chapter XL. This part is quite independent of the Buddha story. However, one episode, that of Ioasaph's trial under Devil's temptations and threatenings resembles the attempts of the evil spirit Māra to corrupt the Buddha.

It is clear that the Ioasaph story roughly corresponds with the first part of the Buddha's life. The reason of the deviation in the latter part lies in the essential difference between the missions of the two characters. While the Buddha was the founder of a new religion and a new philosophy, Ioasaph is the propagator of an already established faith.

Buddhacaritam portrays Gautama as a bold and vigorous young man, whereas Ioasaph in *Barlaam and Ioasaph* is rather timid and helpless, though firm in his conviction. Gautama leaves his home and kingdom for the sake of the suffering mankind; Ioasaph accepts a part of the kingdom of his father. Ioasaph spreads Christianity as a ruler; the Buddha proclaims his order as a homeless monk.

Ioasaph is, however, over-tyrannised by his father, who is shown to be an excessively cruel, crooked and headstrong person. On the other hand, the Buddha's father is a virtuous, dignified and right-minded king. It is his paternal affection, and not any kingly pride, that stands in the way of Gautama's renunciation to family life.

So far as literary merits are concerned, *Buddhacaritam* is a more pleasant reading. It gives a vivid picture of Indian life; it is written in verse and is full of artistic beauty. *Barlaam and Ioasaph* paints everything in Abenner's country in dark colour. Being designed as a propaganda literature, it is encumbered with lengthy discourses on religion. This serves the purpose for which it is written, but at the same time affects its literary value. It should be admitted that the discourses have been formulated in the most lucid style and appealing way.

Barlaam's discussions with Ioasaph are to some extent in conformity with the *Pañcatantra* pattern. One tale is inserted into another and arguments are illustrated with parables. One of the parables of Christ, that of

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

the sower (p. 69), is, according to S. Radhakrishnan, borrowed from the Buddha's teachings. Since the Buddhist story is older, there are reasons to believe that the loan was not the other way round.

COMPARISON OF IDEAS

Inspired from the life of the Buddha and adapted to the Christian faith, *Barlaam and Ioasaph* does not reflect, naturally, the specific aspects of the Buddhist philosophy, not even the fundamental theories of the Four Noble Truths or the Eight Noble Ways. It has done away with the Buddhist agnosticism, and contrary to the Buddhist doctrine, stressed the role of priests or mentors in leading mankind from darkness to light. The human and ethical aspects common to both doctrines (for instance, futility of idol-worship, condemnation of animal sacrifice and belief in the transitoriness of worldly objects) are emphasised.

In this respect, it does not offer any particular service to Buddhism; but at the same time it does not offend Hinduism, the chief rival of Buddhism in the beginning and the religion practised by the majority of Indians at present. The redactors of the final text do not seem to have any precise idea of the religion practised in "Abenner's country", nor of its geographical position. All that can be gathered about Abenner's creed is that "he was of the Greek way, and sore distraught by the superstitious errors of his idol-worship" (p. 11) and that the air of his country was "reeking with the smell of bloody sacrifices" (p. 15). Even in Nachor's discourse, Hinduism or Vedic deities are not mentioned by their names. So, if the Barlaam romance does not gratify the Buddhists in particular, nor does it offend the Hindus, at least it does not intend to do so.

To the Indians, the merit of the Barlaam romance is that it offers a service to the Buddha. The personality of the Buddha stands far above his doctrine. In the course of 2 500 years, Buddhist philosophy underwent many changes, and Buddhist religion split into numerous sects, but these differences could not overshadow the radiant image of the Buddha, the Man. His concern for the deliverance from human suffering and his self-sacrifice for the salvation of mankind stands as a glorious example in all countries and all ages. The exemplary life of the Buddha inspired numerous Indians, for example Swami Vivekananda, to dedicate their lives to the service of society. It is this personality of the Buddha that attracted, impressed and inspired foreign authors to adapt his life story to the moral benefit of their societies. Through their media, the Buddha has inculcated the spirit of self-sacrifice among noble and pure souls in other countries irrespective of their credo. If both Greek and Roman churches have conferred sainthood on Ioasaph, it is because he is considered an ideal man by all quarters of the Christian world.

All this goes to show that the eternal and universal message of the Buddha is his life. To our minds, far from making a sacrilege, *Barlaam and Ioasaph* brings a tribute to Gautama, the Buddha.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

TEXTE ANTICE ŞI LECTURI MEDIEVALE. MARGINALII
LA ISTORIA SURPĂRII TROADEI

DAN HORIA MAZILU

Ce semnificaţie vor fi avut pentru grămăticul Ioan, fiu al „popii Mirii ot Bărbăteşti", care, în anul 1766, preseria *Istoria pentru surparia Troadei*, şi, apoi, pentru cititorii izvodului său aceste violente cuvinte adresate, într-o izbucnire nelipsită de vehemenţă, lui „Omir, făcătoriul de viersuri" : „Ci tu Omire, făcătoriule de viersuri, carele în cărţile tale cu atîtia laude ai scris pre Ahilevs, ce socotială iscusită te îndeamnă ca să împleteşti laudă unui tiran, atîta de rău şi făr'de omenie şi să încoronezi cu flori de laude acel chip de fiară sălbatică, iar nu omenesc. Pentru care lucru iaste foarte cu ruşine unui bărbat înţelept să fie aşa făr'de socoteală. Ai zis, Omire, că Ahilevs cu vitejiia sa pre doi Ectori au ucis adecă pre insuş Ector şi pre prea puternicul Troil, fratele lui, pre carele tu pentru vitejiia puterii lui îl numeşti a fi al doilea Ector [...]" [1].

Diatriba este prilejuită de descrierea, în textul respectiv, a „morţii lui Hector", viteazul apărător al Ilionului, surprins de Ahile (care, ni se dă a înţelege, aştepta demult, perfid, o astfel de împrejurare) în imposibilitate de a se apăra eficient : „Iară Ahilevs văzînd pre Ector că ucide atîţia împăraţi să spărie, şi căuta vreme să lovească pre Ector. Iară Ector întru acea vréme prinse pre un împărat grecesc de cei mari, şi punîndu-ş tot gîndul său să-l scoată din tabără, aruncă pavăza după spate şi rămase cu pieptul gol. Iară Ahilevs văzînd pre Ector cu pieptul gol, îl lovi cu suliţa în piept, şi-l trînti mort de pre cal" [2].

Homer va fi acuzat, deci, de „parti-pris". O „iscusită socoteală" i-ar fi dirijat opiniile şi întreaga lui relatare nu poate fi decît o uriaşă mistificare. *Cazul Ahile* i se pare autorului apostrofei edificator şi pericolele scurse nu-l împiedică să adreseze înaintaşului într-ale povestirii războiului troian o corecţie deloc blîndă. „Ia aminte, o ticăloasă Omire,

---

[1] Vezi ms. BAR 2183, f. 78 v, citat de N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, în *Analele Academiei Române* Mem. secţ. lit., seria III, tom. III, mem. 3, Bucureşti, 1925, p. 66. Pentru manuscrisele ce conţin, în variate versiuni, *Istoriia Troadei* vezi Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice*, partea a II-a, sub îngrijirea ştiinţifică a lui I. C. Chiţimia, Bucureşti, 1978, p.374—394 (include ediţiile şi o preţioasă bibliografie a problemei).

[2] Vezi ms. BAR 3381, f. 65 r-v (această copie se plasează în aceeaşi descendenţă cu nr. 2183).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

că niciodată Ahilevs n-au ucis pre vreun bărbat viteaz cu dreptate, fără de numai cu vicleşug şi înşelăciune" [3].

Cărturarii noştri tălmăcesc, firește. La ei nu poate fi vorba de aderarea la o virulentă reacție antihomerică (pentru bunul motiv că incriminatele falsificări homerice nu le stătuseră la îndemină — sau, în tot cazul, la îndemina unui cerc mai larg — spre consultare şi confruntare), ci pur şi simplu, de translarea unei opinii. Cel care a redactat rîndurile împotriva poetului elin pare a fi italianul Guido delle Colonna, jude la Messina în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a cărui scriere — *Historia destructionis Trojae* — este originalul, identificat de N. Cartojan, al versiunii românești (tradusă nu direct din latină, ci de pe o prelucrare grecească) [4]. N. Cartojan, autor al unui studiu încă important privind circulația legendei în literatura română veche, a reprodus şi pasajul cu pricina: „Sed, a Homere, qui in libris tuis Achillem tot laudibus tot preconiis extulisti, que probabilis ratio te induxit ut Achillem tanti probitatum meritis ac titulis exaltasses, ex eo precipue quos dixeris Achillem ipsum suis viribus duos Hectores peremisse ipsum [Hectorem] videlicit et Trojlum, fortissimum fratrem eius [...] Attende, miser Homere, quod nunquam Achilles virum strenuum nisi proditorie interfecit [...]" [5].

Guido delle Colonne traduce şi el, prelucrează şi prescurtează un original francez în versuri. Timpul trece, însă, şi moravurile se schimbă, căci normandul Benoit de Saint-Maure, autorul din secolul al XII-lea al celebrului *Le Roman de Troie* [6] (sursa lui Guido) nutrea pentru Homer o considerație deosebită. S-ar putea însă ca la scriitorul italian să fie vorba de o antipatie de „substrat", chestiune asupra căreia vom reveni ceva mai jos. Truverul francez, urmînd o modă deja instalată ce trimitea insistent la izvoare antice, face din textul său (o uriașă compunere însumînd peste 30.000 de stihuri) un veritabil roman cavaleresc. Nu prea îndeminatic în deslușirea izvoarelor latinești pe care lucra, Benoit de Saint-Maure comite erori de interpretare (filologii le-au clasat cu satisfacție), corupe o serie de nume proprii (şi ele înregistrate) şi comite şi alte inadvertențe de mai mică gravitate. Compune însă o *operă literară personală*, alcătuită în duhul epocii, şi toate acele „anacronisme" de care vorbesc cercetătorii (descrieri de edificii — Troia, refăcută de Priam, are înfățişarea unei cetăți din vestul Europei —, practici — luptătorii, în armuri, sînt dați jos din carele homerice şi așezați pe cai —, ranguri şi titluri proprii veacului de mijloc [7]) nu sînt decît elemente ce facilitau cititorilor contemporani decodarea. Narațiunea se întrerupe pentru a face loc poveştilor de dragoste; descrierile au fast (de la Benoit provine, probabil, înfățişarea impresionantă prin decorația exorbitantă a palatului lui Priam din rezidita Troie: „Iară păreții acelor palaturi pe dinlăuntru era cu mare meşteşug împodobiți cu aur şi cu argint şi cu musie scumpă. Aşijderea uşile şi ferestrile acei Polate era minunate foarte. Podul Polatei era zu-

[3] Ms. BAR 2183, f. 80 v.

[4] Limbă în care a scris textul său Guido delle Colonne la solicitarea episcopului Matteo da Porta, conte de Salerno. *Historia* lui Guido a fost tipărită în secolul al XV-lea.

[5] După N. Cartojan, *op. cit.*, p. 66.

[6] Prelucrat în proză, tot în Franța, în veacul următor. Vezi E. Faral, *Le roman de Troie en prose*, în *Les classiques français du Moyen-Âge*, Paris, 1922.

[7] Pentru detalii vezi N. Cartojan, *op. cit.*, p. 61 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

grăvit foarte minunat după cursul stélelor cereşti. Aşa era acea Polată cît nu să afla la nici un împărat în toată lumea" — chiar în redarea, nu foarte inspirată lexical a autorului traducerii româneşti [8]). Cititorii timpului trebuiau să găsească în carte lucrurile şi înlănţuirile pe care le aşteptau.

Structura scrierii lui Benoit de Saint-Maure (chiar şi o bună parte din „inadvertenţe") se regăseşte — spune N. Cartojan — în textul românesc (ms. 2183). Acelaşi text românesc preia, în chip firesc, şi reducţiile operate de Guido delle Colonne (de obicei prin reunirea războaielor în succesiune) şi noua „generaţie" de corupţiuni aparţinînd scriitorului italian. Scriind la îndemnul unei feţe bisericeşti, Guido este supus preceptelor din sfera lui „docere". El intervine şi dă suprafaţă secvenţelor pilduitoare, moralizează, formulează încheieri cu aer de consiliere decisivă. Unele din reflecţiile sale cu iz moralizator ajung şi în textul românesc. N. Cartojan a localizat un astfel de pasaj : „Şi cine din oameni va lua credinţă mueră care cu un ochiu plînge, iar cu altul ride şi cu adevărat nebun iaste acela carele leapădă linguşiturile muerii, că cine din oameni poate scrie sau poate spune amăgiturile muereşti" [9].

„Încheieri" de acest soi putea ocaziona legenda troiană şi în varianta ei homerică, dar vechii elini solicitaseră mitului alte filcuri. Clericii medievali, sprijinitori asidui, se pare, ai mai noii tradiţii non-homerice, erau extrem de interesaţi în prelevarea prelungirilor nefaste ale „abaterii de la normă" (norma bisericii, desigur). Buni creştini, copiştii noştri din secolul al XVIII-lea au sesizat şi ei aceste „resurse", iar concluziile lor nu sînt mai puţin aspre. La sfîrşitul unui manuscris copiat la 1748 de Matei Voileanu Grămăticul citim următoarele: „Vedeţi ce au făcut spurcata Elena cu Parij, aceastea agonisesc dragostile, ales ale muerii cu bărbat, şi cu împărat ca aceaia, iată ce cinste au adus Parij lui Priiam împărat, că s-au osîndit Parij pentru cinstea ce au avut în casa lui Manileu, căci el au făcut strîmbătate şi după fapta sa i s-au plătit, perind întunearece de viteji pentru o curvă. Deci toţi craii carii au îndemnat să strice Troada, toţi au murit rău şi cu osîndă, pentru stricăciunea vestitei cetăţia a Troadei" [10]. O sancţiune drastică, un şir de pedepse energice pentru un şir de culpe declanşate de cauza incriminată, ameninţătoare chiar dacă

---

[8] Vezi ms. BAR 3381, ff. 13v—14r.

[9] După N. Cartojan, *op. cit.*, p. 71.

[10] Tot în spiritul formulării din *cronografe*, dar mult mai amplă este şi „încheierea" privind şirul de întîmplări declanşate de „spurcata Elena" şi „necuratul Pariz": „Vedeţi fraţilor ce au făcut spurcata Elena şi cu necuratul Pariz, aceasta agonisesc dragostile muereşti şi încă mai ales muiarea cu bărbat şi cu copii precum au fost aceaia, iată ce bine şi ce cinste au adus Pariz lui Priiam împărat tătîne-său şi maică-sa Eccubei şi tuturor fraţilor şi [nu]numai lor, ci s-au pricinuit din fapta lor moarte şi pierdere la o lume de oameni despre amîndoo părţile, că nu ajunsă cită moarte să făcu în zeace ani cît să bătură oştile, ci deaca intrară grecii cu vicleşug în cetate noaptea, nu tăiară numai oamenii cei ce s-ar fi împotrivit lor cînd ar fi avut vréme, ci găsind oamenii dormind începură a-i tăia şi a-i znopi de la mare pînă la mic, bărbaţi, mueri, copii, féte, prunci de ţiţă, tot au pus supt sabie, şi să făcu un chiot şi trăznet şi vaete cît să cutremura pămîntul şi să auzlia valetilile pînă la cer şi cura sîngele pe uliţă pînă la genunche şi nu lăsară grecii nici un suflet viu din oamenii din Troada şi deaterá foc cetăţii de au ars pînă în pămîntu cît nu s-a ales nimic de o cetate minunată ca aceaia. Pentru aceia au pedepsit Dumnezeu şi pre împăraţii greceşti, căci carii n-au perit la Troada, plecînd la împărăţiile lor, unii s-au săvîrşit în călătorie, alţii i-au omorît muerile lor, alţii într-alte chipuri, iar niciunul nu s-au săvîrşit bine, ci au murit tot rău, că s-au osîndit pentru Troada" (ms. BAR 2183, f. 127 v).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

formularea pare a transfera evenimentele, prin aerul ei colocvial, într-un spațiu familiar.

Există, însă, între versiunea italianului Delle Colonne și textul românesc și deosebiri, născute mai cu seamă din comprimări. Aceste diferențe l-au îndemnat pe N. Cartojan să propună pentru redacția românească un intermediar grecesc, deocamdată neidentificat. Atmosfera de protejare a cauzei „troadenilor", de justificare a acțiunilor lor (de dinaintea și din timpul marelui război) și, ca o firească urmare, de glorificare a personajelor care au participat la luptă sub acest semn al „dreptății", prezentă în textul românesc și în sursele lui franco-italiano (latino)-[grecești], este rezultatul eforturilor celor doi presupuși autori ai versiunilor „istoriei troiene", foarte populare în Europa veacului de mijloc: Dares Phrygius și Dictys Cretensis. Disputa, între savanți, în legătură cu aceste „scrieri", plasate într-un spațiu al unei literaturi eline târzii a fost îndelungată și concluziile nu arată prea convingător, deși, în 1907, în Egipt, ieșea la iveală un papirus ce conținea un fragment de text grecesc ce putea fi încadrat în secolul al II-lea. Datele chestiunii par a fi cele ale unei izbutite mistificări literare, întreprindere ce-și va crea specialiști de marcă în secolele următoare: texte găsite în împrejurări senzaționale, în mormânt, traduse în latină, însoțite de „prefețe" menite să le autentifice și, evident, emanând de la autori ce ar fi fost la fața locului, văzând și trăind, deci, cele ce le povestesc și aspirând ca atare la întreaga confiență a cititorului. Deci: Frigianul Dares (Daret) era troian, preot al lui Hefaistos, iar Dictys din Creta îl întovărășise în luptă pe regele Idomeneu. Scrierea primului (în latinește: *De excidio Troiae*) are o *prefață* de Cornelius Nepos (o scrisoare a acestuia către Sallustius Crispus)[11], iar de îndreptățirea lui Dictys s-a îngrijat Lucius Septimus, care a și tălmăcit-o din grecește: *Ephemeridos belli troiani*[12]. În textul românesc (și, desigur, în sursele sale) N. Cartojan a identificat folosirea lui Dares până la capitolul *Pentru răsipirea Troadei* (în ms. 2183, f. 97 v.), restul întâmplărilor — în speță întoarcerea combatanților greci acasă — fiind narate după Dictys.

Aceste apocrife (foarte vechi, dar totuși apocrife), pe care, personal, înclinăm să le atribuim lumii latine, au mizat pe un argument excelent — pretinsa contemporaneitate a pretinșilor lor autori cu evenimentele narate — pentru a opera o modificare esențială: „dezeificarea" eposului homeric. Întruchipările supraumane care forfoteau printre luptători, capricioșii zei ce făceau ca balanța confruntării să aibă mișcări neștiute muritorilor au fost alungați din povestire. Manevra este importantă, căci epopeea ajunge a fi în exclusivitate a oamenilor, a eroilor, iar eroii veritabili nu puteau fi decât troienii. Importanța mărturiei nemijlocite este fundamentală, iar valoarea ei se vrea irefutabilă. Dares Phrygius, care, după cum spune Cornelius Nepos, „per id tempus vixit et militavit, quo Graeci Troianos oppugnarent", apare citat drept martor(?!) în „propria"-i scriere, opinia sa fiind piatră de temelie și în textul românesc: „Scrie Darie că Ector într-acea zi aproape 100 de ostași au tăiat

[11] Vezi Dares Phrygius, *De excidio Troaie*, ediție de F. Meister, Leipzig, 1873.

[12] Vezi Dictys Cretensis, *Ephemeridos belli troiani libri* a Lucio Septimo ex graeco in latinum sermonem translata, ediție de W. Eisenhut, Leipzig, 1958.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

cu mîna sa" (ms. 3381, f. 47 v.): „Aicea Frighii Darie scrie chipurile şi năravurile împăraţilor greceşti"... „Iar acelaşi Darie scrie chipurile..." (titluri de capitole din acelaşi manuscris) [13].

Acesta a fost mobilul autorului (sau al seriei de autori post- şi antehomerici din lumea elino-latină a începutului primului mileniu), dar „lectura" sa nu a fost peste tot foarte subtilă. Unele artificii ale discursului — cum ar fi „povestirea în povestire" — i-au mascat cîteva spaţii unde ar fi trebuit să intervină. La „Sfatul care făcu [Priam] să trimită pre Pariz în Greţiia", Paris îşi istoriseşte celebrul vis: „[...] şi adormind foarte greu văzuiu un vis prea minunat, că mi să arătă Dumnezeul Mercurie aducînd trei Dmnezoaie cu sine, pre Afrodita, pre Palada şi pre Iunona, şi-m dete un măr minunat, zicîndu-mi: «Parize, Parize! Iată iţi adusei trei Dmnezeiţe avînd iale pirî ca aceasta, că ospătîndu-se iale la o nuntă, aruncă oarecine un măr minunat, pre carele era scris: „aceia ce dintr-însele va fi mai frumoasă să să dea". Spune-mi dară cară dintr-însele iaste mai frumoasă. Însă să judeci drept, şi fieştecare iţi făgăduiaşte pentru plata judecăţii prin mine plată nemincinoasă. Că de vei face pre Iunona stăpînă mărului, ia te va face împărat mai mare preste toţi împăraţii pămînteşti. Iară de vei face pre Palada, preinţelepciune vei lua de la dînsa. Iară de vei face pre Afrodita, iţi va aduce o cocoană prea frumoasă din Greţiia şi de mare neam». Atuncea am zis lui Mercurie: «La aceasta eu nu pociu să-i fac judecată adevărată, de nu se vor despuia cîte trêle înaintea mea». Deci dezbrăcîndu-şi hainele sale, să hotărî judecata, cum ca Afrodita iaste mai frumoasă decît ceale doao, şi pentru aceia o făcuiu stăpînă mărului. Pentru care lucru ia foarte se bucură, şi a doa oară întări făgăduinţa lui Mercurio" [14].

Chiar dacă Hermes este numit „pre latineşte", iar cele trei zeiţe chemate amestecat, şi cu ajutorul „seriei greceşti", dar şi cu al „celei latineşti", scena îşi păstrează autenticitatea şi are, în relatarea românească, o savoare aparte. Paris s-a dovedit în primul rînd un om de gust (n-am zice exclusiv supus plăcerilor), asumîndu-şi fireşte anumite riscuri (poziţia Herei), renunţînd la avantaje considerabile („plata" Athenei) şi dînd verdictul într-o competiţie în care arbitrul făcea public un adevăr incontestabil. În absolut, gestul său este un act de dreptate (ce exclude calcule pedestre) şi nu opţiunea unui uşuratec. Elena, cea care leagă nodul conflictului, va fi, deci, darul Venerei, căci în „ostrovul Sitarilor", unde „era o capişte a Dmnezoaei Afroditei", soţia lui Menelau vine cu de la sine voie, dirijată de un flux ce este dincolo de om: „Pentru care auzind şi împărăteasa Elena, pofti să vază frumuseţea lui. Deci, făcîndu-se şi ia că vrea să meargă să să închine Afroditei cu daruri, îndată porunci slugilor şi boerilor să să gătească de cale, şi şezînd în corabie de grab ajunseră la Sitaria, şi o primiră tot norodul cu mare cinste ca pre o stăpînă a acelui ostrov. Pre carea văzînd-o Pariz foarte se miră de frumuséţea ei [...]" [15]. Asemenea secvenţe sînt însă extrem de puţine. Cei ce doreau

---

[13] Pentru copistul ms. nr. 2183 Dares întruchipează doi autori: „pentru care lucruri minunate au scris Frighiie şi Darie" (f. 12 r); „Aci Frighii şi Darie scrie chipurile şi năravurile împăraţilor greceşti" (f. 27 v).

[14] Vezi ms. 3381, f. 20 v.

[15] Vezi ms. 3381, f. 25 r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

„epurarea" se puteau declara mulțumiți. Satisfăcuți au fost, se pare, și factorii de decizie ai medievalității creștine, care au preluat tradiția nonhomerică și au răspîndit-o subliniind, cum ziceam mai sus, moralicestile învățăminte. Au mai intervenit, firește, și ei pe ici — pe colo. Iată cum arată consultarea oracolului de la Delphi (gest întreprins de greci înainte de plecare), „comentată", în duh creștin, ca practică generală: „În ostrovul Delphon era o capiște făcută de elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu căruia îi aduceau nebunii eleni jertfe și tămîie, numindu-l spre pieirea sa Dumnezeu, în care întrînd, dracul da răspuns celor ce întreabă".

Ce spun post-homericii în „apărarea și ilustrarea" faptei troienilor! Cercetătorii au delimitat aceste luări de poziție. N. Cartojan le enumeră și el, de accea nu vom insista. Vom cita doar cîteva ilustrări dintr-o copie (cea aflată în ms. BAR 3381) necunoscută ilustrului cercetător al literaturii române vechi și care a fost izvodită probabil de Nicolae Grid [16], persoană informată, pentru că titlul textului trimite, corect și complet, la izvoarele tradiției respective: *Istoria Troadei scrisă de Dict Grecul și Darie Frighii, carii, cînd să bătea Troada, era în tabără* [17].

Primul război troian: Laomedont, împăratul Troadei, cere argonauților, care poposiseră în „limanul cetății" fără îngăduință, să părăsească țărmul: „Iară împăratul Laomedond deaca auzi o véste ca aceasta să turbură foarte și să umplu de mînie, socotind aceasta lui și întru ocară de atîta îndrăzneală a grecilor. Cătră aceasta încă gîndi să nu să facă de dînșii cetății vreo pagubă cu vicleșug; și îndată trimise soli la greci porunCindu-i să zică lor: ca fără zăbavă să să ducă din pămîntul lui; iarî de nu vor asculta, zice, cu îngrozire de război și cu ucidere de moarte să-i îngrozești pre ei" [18].

Răspunsul lui Iason pare dictat de un bun simț funciar. Moderație și reținute trimiteri spre regulile ospitalității. „Completarea" lui Heracle — textul este plin de *discursuri* — sună belicos, violent și arogant: „Priiatine! Spune împăratului tău că noi mîne negreșit ne ducem din pămîntul lui, ci peste trei ani nu va tréce zioa de astăzi, și el ne va vedea pre noi de va trăi, și cu voe, sau fără de voe vom arunca anghirele și vom sta cu corabiile într-acest liman. Și pentru că acum ne silește să ne ducem din pămîntul lui, atuncea nu-i va fi prea cu voie, și într-acea vréme cîmpii aceștia să vor aștérne cu Troadeni morți, că prințipii și voevozii și ostașii voștri de cumplită sabie vor cădea. Iară pre celalalt norod îl vom duce în robie de vor robi în Greția pînă la moartea lor. Și însuși împăratul vostru carele au început acest lucru, într-acel război cu ticăloșie va peri[...]" [19].

Al doilea război troian: Pentru Priam, cel care reclădise Troia după planurile unui burg vest-european și o împodobise splendid nu pare a fi obiectiv mai nobil în etapa următoare decît recuperarea Esionei (Exionei cea răpită de greci. Antenor, solul însărcinat cu această misiune, colindă riscant, pe la curțile „împăraților grecești", unde repetă, nelipsit de curaj

[16] La Brașov, în 1812. Copistul glosează permanent și dă numelor latino-romanice din text corespondentele grecești: Polux (Polix) — Polidevkie; Eccuba — Ecavi etc.

[17] Vezi Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 393.

[18] Ms. 3381, f. 1 v.

[19] Ms. 3381, f. 3 r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

cuvîntarea pe care Priam o ținuse în fața propriului său popor. Acțiunea sa vizează evident numai tatonarea și prevenirea, căci, întîmpinat peste tot cu „priiatine" (doar Nestor va renunța la amicalul elișeu și îi va zice direct „slugă vicleană"), este taxat drept impertinent, imbecil și nebun și gonit după ce i se comunică mărinimos că-și păstrează viața doar fiindcă este protejat de „slujba solici".

Răpirea Elenei va fi, din această perspectivă — după cum spunea N. Cartojan — nu un act condamnabil, ci o trebuincioasă răzbunare („răsplată" în limbajul lui Hector) pentru refuzul grecilor. Celebra răpire nici nu va mai avea ca punct de plecare palatul lui Menelau — ignobilă călcare a legilor ospeției și gest trădător în absența soțului plecat la „Crit" —, ci se va petrece în Cythera (Sitaria, Ostrovul Sitarilor), unde frumoasa împărătească venise atrasă de vestea frumuseții troianului de viță regească. Jaful, robii și procurarea de reprezentante ale sexului frumos pentru un oraș aflat în criză de așa ceva par a fi fost mobilurile adevărate ale expediției troiene (și cei din Latium au avut la un moment dat nevoie de ceva mai multe sabine), așa că Paris poruncește, fără șovăire, tocmai devalizarea templului zeiței proteguitoare. Cît despre Elena... : „Și făcîndu-se noapte troadenii să înarmară, și scoțîndu-și caii din corăbii încetișor, încălecară pre cai și năpădiră capiștea aceia vrăjmășaște, și tăia pre greci cumplit. Iară pre jupînése și pre cocoane frumoase le duse în corabiia sa. Iară Pariz luă pre împărăteasa Elena și pre oamenii săi, și sili Pariz pre Elena mai mult cu voia ei, decît fără de voie" [20].

Acest „Pariz" care, schimbînd scopul expediției, își asumă o gravă responsabilitate (unii dintre tovarășii de drum ezită, simțind însemnătatea gestului, dar cedează pînă la urmă convinși de „cuvîntarea de înduplecare" rostită de fiul lui Priam), ajunge în versiunea „Dares-Dictys-Benoit-Guido" un personaj important, lesne încadrabil în seria eroilor. Aspectului fizic extrem de agreabil („însă Pariz era om prea frumos de chip, cît întrecea pre mulți oameni") i se adaugă calități morale și virtuți ostășești. Nu va mai fi obiectul disprețului lui Hector — ca în *Iliada* — ci un combatant activ, prezent în lupte chiar cînd viteazul său frate trăia, împărțind gloria militară cu „Deifeb, Enea, Polidam, Eleon" și ceilalți, justificînd oricum prezentarea ce i se făcuse spre începutul cărții : „Al doilea fecior să numea Pariz, acesta era foarte învățat la arme și de arc era viteaz bun". Cu arcul îl va omorî pe Ahile, într-un gest pe care autorii îl socotesc demn, deși împrejurările în care el se produce erau viclene : „[...] Iară Pariz eșind de față de unde era ascuns, slobozi asupra lui Ahilevs trei săgeți vitejaște, și-l lovi pre el în pintece. Iară Ahilevs trage sabia sa, și cu pavăza acoperi mina sa, că nu era împlătoșat', și căzînd asupra lor șapte ostași ucise. După aceasta Ahilevs cu Artelog în Biserica lui Apolon muriră cu vicleșug ucigîndu-se de Pariz" [21]. Oricum Paris va fi citat al doilea, după Hector — eroul absolut și viteazul etern („era fără măsură viteaz mare, ale căruia fapte întru lungă pomenire rămîn și nu fără dreptate să pomenesc în veci") —, în lista cu „numele împăraților și Domnilor carii de care au fost uciși" : „[Pariz] au ucis pre împăratul Fratriilor. Pre împăratul Artilog. Pre împăratul Aiax. Pre

[20] Ms. 3381, f. 25 v.
[21] Ms. 3381, f. 86 v.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Ahilevs şi pre Palamid, voevozii greceşti, iară Aiax cel mai sus zis ucise şi pre Pariz, pentru că amîndoi lovindu-se deodată se omorî amîndoi" [22]. Şi astfel Paris retrăieşte ca erou într-o Troie ce va sfîrşi datorită trădării lui Antenor şi Eneas. Restituirea este pur literară (ca mijloace şi realizare), dar se face într-o alcătuire şi un context ce se vor istorice (de istorie). Istorie exemplară la început, moralizatoare apoi, după ce va suferi necesarele prefaceri. Această „tradiţie troiană", în versiunea lui Guido delle Colonne s-a bucurat de o bună primire în răsăritul şi sud-estul Europei. Se traduce în greceşte, în proză (versiune presupusă) şi în versuri [23]. Din greceşte — ipoteza lui N. Cartojan ni se pare corectă — scrierea a pătruns în literatura noastră. Braşoveanul Nicolae Grid, care face copia din 1812, a avut la dispoziţie şi alte izvoare (sau surse documentare), pentru că este exact informat asupra *începuturilor* acestei versiuni. Opera lui Guido s-a tradus şi în rusește, pe la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea [24] sau, după alţi cercetători [25], chiar mai devreme (după un manuscript, probabil), căci lasă urme vizibile într-o scriere alcătuită pe la jumătatea veacului al XV-lea : *Povestea despre Ţarigrad* a lui Nestor Iscander.

Istorie sau literatură? O întrebare ce nu va înceta a fi pusă şi nu doar în legătură cu o „carte populară" de felul *Istoriei surpării Troadei*. Istorie, firește (probabil că nici Homer n-a intenţionat altceva), dar într-o înfăţişare (mobiluri, modalităţi, chiar şi structuri) ce ţine de literatură (dealtfel „povestirea" sau „re-povestirea" mitului troian nu poate produce decît literatură). Nu vom insista, însă, asupra acestui aspect. Într-o monografie recentă consacrată existenţei şi circulaţiei acestei legende în literatura română veche cercetătorul german Klaus-Henning Schroeder *(Die Geschichte vom trojanischen Literatur*, München, 1976) apreciază că astfel de texte nu pot fi încadrate în literatura de colportaj, ci între scrierile cu caracter istoric. *Istoria Troiei*, adaugă în chip util Alexandru Duţu recenzînd sus-citata cercetare, propune o „istorie" aşa cum o înţelegeau vechii noştri cărturari, izvorîtă dintr-o cunoaştere imediată [26], iar categorisirile trebuie să ţină cont de straturile ce ordonau, destul de riguros, categoriile de lectori. Nu sînt, deci, excluse şi alte opinii în legătură cu această chestiune. Apariţia lor va fi binevenită [27].

---

[22] Ms. 3381, f. 132 r.

[23] Tălmăcirea neogreacă în versuri libere a fost semnalată într-un codice de la Biblioteca Naţională din Paris de către Charles Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866, p. 197 şi urm. (după N. Cartojan, *op. cit.*).

[24] Vezi N. V. Geppener, *K istorii perevoda povesti o Troe Gvido de Kolumna*, în *Sbornik statej k 40 — letiju dejatelnosti A. S. Orlova*, Leningrad, 1934, p. 354.

[25] Vezi A. S. Orlov, *Povest' kn. Kaltreva Rostovskogo i Trojanskaja istorija Gvido de Kolumna*, în *Sbornik statej v cest' M. K. Ljubovskogo*, Petrograd, 1917, p. 74; Idem, *Perevodnije povesti feodal'noj Rusi i Moskovskogo gosudarstva XII—XVII vekov*, Leningrad, 1931, p. 45. Despre toate versiunile *Istoriei Troiei* în vechea literatură rusă vezi *Trojanskie skazanija*, texte şi studii, sub îngrijirea lui M. M. Botvinnik şi O. V. Tvorogov, Leningrad, 1972.

[26] Vezi Alexandru Duţu, *„Cărţi populare" şi niveluri culturale*, în „România literară", anul IX, nr. 25, joi 17 iunie 1976, p. 19.

[27] Interesul pentru textul de sorginte „occidentală", de pildă, nu pare a fi în scădere. Vezi Radu Constantinescu, *„Historia destructionis Trojae" a lui Guido delle Colonne într-o veche traducere românească*, în „Revista de istorie şi teorie literară" tom. XXVII, 1978, nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Literatura română nu a aşteptat, însă, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi versiunea occidentală a „tradiţiei Dares-Dictys" pentru a contacta legenda fabuloasă a războiului troian [28]. Cărturarii noştri aveau ştiri complete în legătură cu Omir, iar D. Cantemir era informat şi despre opiniile celor doi „martori", căci vorbeşte undeva de sprijinul acordat cuceritorilor Troiei de către Antenor şi Eneas. În cronica polonezului Martyn Bielski, nume familiar cronicarilor moldoveni, se află o povestire independentă despre *Miraculosul berbec cu lîna de aur*, ce va fi tradusă în ruseşte prin 1617 şi va trece apoi în mai multe redacţii ale letopiseţelor locale [29].

Adunarea, într-o privire sistematică, a tuturor „versiunilor" legendei despre războiul troian care au ajuns într-un fel sau altul la cunoştinţa oamenilor de carte români, nu este de loc uşoară. Sinteza lui N. Cartojan, excelentă dacă o raportăm la nivelul informaţiei timpului, şi monografia lui K. H. Schroeder reprezintă astfel de încercări. Cercetarea românească, beneficiară a investigaţiilor din ultimul timp şi a ordonărilor produse în inventarul vechilor noastre scrieri, aşteaptă încă să fie scrisă.

Nu înregistrarea exactă a tuturor „informaţiilor reflectate", de mai mică [30] sau mai mare întindere [31] ni se pare a fi importantă (cu toate că şi rezultatele unei asemenea însumări pot intra într-o utilă definiţie). Socotim a fi deosebit de semnificativ spectrul semantic al tuturor versiunilor contactate în diverse etape şi în felurite învelişuri lingvistice. Or, aici, lucrurile se complică puţin.

Să dăm un singur exemplu. Prima *Istorie a Troadei* tradusă în limba română pare a fi cea aflată în *Cronograful* lui Mihail Moxa de la 1620 („versiunile din cronografe" sînt categoric ulterioare). Moxa (care într-un loc deplînge pierderea scrierilor lui Omir — lamentaţie de cărturar) traduce după Manasses (sursă fundamentală între celelalte texte

---

[28] În studiul citat N. Cartojan face şi un scurt istoric al pătrunderii la noi a textelor homerice. În secolul al XVIII-lea elevii înaltelor şcoli greceşti de la Bucureşti şi Iaşi lucrau pe texte din *Iliada* şi *Odiseea*. În acelaşi veac sînt traduse pasaje din *Odiseea* amintite, prin 1853, de Ioan Budai Deleanu („Tu, muso a cîntărilor, Dumnezăoae, povesteşte nouă întîmplările acestui om preaînţelept, cari după ce au răsipit sfînta cetate a Troadei" etc., etc.). Cele două sute de versuri din cîntul I al *Iliadei* tălmăcite de Iordache Golescu. Versiunea incîlcit italienizantă a lui C. Aristia din 1837 etc.

[29] Vezi O. V. Tvorogov, în *Trojanskie skazanija*, p. 150.

[30] Ştirile ce provin prin *Istoriile* lui Herodot ori ecourile abia sesizabile, prin Manasses, în textele cronicilor slavo-române.

[31] În *Alexandria*, de pildă (ediţia din 1809): „[...] şi purcease Alexandru cu oştile sale spre ţara Aviei. Şi acolo era o cetate mare anume Troada, ce să chiamă grecéşte Frighiia. Şi acolo judeca doisprezéce filosofi. Iară deaca auziră troadénii, ei eşiră înaintea lui Alexandru toţi cetăţénii, şi filosofii, şi să închinară cu plocon lui Alexandru, şi-i spuseră de Anţilis craiu cît au fost de viteaz, şi cum au perit şi cei domni mari: ei au murit pentru o muiare ce o chiema Elinuşa, că oarecînd pribegisă Alexandru Fariz, de la Troada, şi mérse la Manelau craiul, pre Alexandru Fariz îl boeriră, iară Manelau craiul să duse la oaste departe şi lăsă pre Alexandru Fariz precum grăisă lui cu Elinuşa. Iară Elinuşa era prea frumoasă, şi să îndrăgisă cu Alexandru Fariz. Şi luară comoara lui Manelau şi fugiră amîndoi la Troada". Sub înrîurirea unei versiuni bulgăreşti a *Istoriei Troadei*, scrisă prin secolul al XIV-lea — cu puternice „presiuni" onomastice ale legendelor solomoniace şi ale unor texte bizantine —, cîţiva copişti ai *Alexandriei* româneşti schimbă numele personajelor ciclului troian: Agamemnon-Og; Menelau-Sion; Elena-Egulida, Ioglada, Iglada (vezi N. Cartojan, *op. cit.*, p. 10—11).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

care au stat pe masa călugărului oltean) [32]. Dar, în unele copii ale *Cronicii* lui Constantin Manasses, — tradusă în bulgărește în secolul al XIV-lea —, după istoria războiului troian (la Moxa — *Împărăția troianilor* [33]) se află o altă „istorie", numită tradițional *Pilda despre regi* [34] și despre care se presupune că ar fi o prelucrare a traducerii legendei occidentale, efectuată în Bosnia sau Dalmația în secolele XIII—XIV [35]. Ar mai trebui știut în ce fel cronografele bizantine (Malala, Amartolos), în haină slavă, cuprinzînd și ele versiuni ale „istoriei" au participat la complicatul proces de contactare de care vorbeam.

Și o ultimă chestiune. În secolul al XVII-lea, foarte probabil în a doua jumătate a sa, se traduc la noi, din greacă, textele unei alte *Istorii a Troadei*, care vor fi ulterior cunoscute sub numele de „versiunile din cronografe". Într-adevăr, ele au fost transpuse după compilații de această factură și au circulat împreună cu ele (în românește), purtînd de regulă un titlu ce variază în jurul formulării: *Istoriia Troadei cetății întru care au împărățit Priiam împărat, tată lui Pareș*. Au fost în fapt două transpuneri, una aparținînd Dascălului Grigore Buză (N. Cartojan) ori „Buzoianul" (G. Ivașcu), lucrată după cronograful lui Dorothei al Monemvasiei (editat întîi la Veneția, în 1631, cu o dedicație către voievodul Alexandru Coconul) și rămasă într-o izolare mai greu de explicat (N. Cartojan, *op. cit.*, p. 30). Cealaltă, cu o bogată descendență manuscrisă, se află în cronografele legate de numele unui Pătrașcu Danovici, un boier fără mare stepenă („logofăt al treile și gramatic de scrisoare grecească [36]) și contestat, încă, de unii cercetători, și descinde din *Compendiul nou a felurite istorii* de Mathei Cigala (Kigalas), tipărit tot la Veneția în 1637 [37]. Originalele de pe care au tradus cărturarii români au circulat la noi, alături de tălmăciri, fiind la îndemîna unui „public" dornic să se informeze. Nu trebuie să ne surprindă, deci, însemnarea pe care un amator de cărți (trebuie să vedem în el pe posesorul unei biblioteci) o face pe un codice (azi ms. 81 de la Biblioteca Muzeului Oltenia din Craiova) „Următoarea Istorie a Troadei iaste tradusă din limba Greacă. *Carte numită prescurtare a deosebitelor Istorii de la facerea lumii și pînă la căderea Constantinopolului și următorilor sultani* [subl. n. —D.H.M.], adunată de Prea Sfințitul Mitropolitu alu Monembasii domnul DOROTHEI, tipărită la Veneția în anului mîntuirei 1876" — scrie, în 1861, un Dimitrie Gheorghe Teișanu. Ceea ce prezenta el — „Istoria" urma la 163—177 — descindea

---

[32] Vezi erudita cercetare a lui G. Mihăilă, *Începuturile istoriografiei universale în limba română: Cronica lui Mihail Moxa și izvoarele sale* în *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 380—404.

[33] Vezi G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 392 (în ediția lui Ioan Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses*, București, 1922, p. 36—46).

[34] *Ed. cit.*, p. 46—67.

[35] Vezi A. M. Veselovski, *Iz istorii romana i povesti*, fasc. 2, în *Sbornik otdel. Russk. Iazika i Slovesnosti*, tom. 41, nr. 3, Sankt Petersburg, 1888, p. 101—118 (după O. V. Tvorogov); Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prag—Uppsala, 1951; R. Marinković, *Južnoslovenski roman o Troji*, Beogradski univerzitet. Anali filološk. fak., 1962, fasc. 1.

[36] Vezi *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 281.

[37] Nu demult tălmăcirea din Cigala a fost atribuită mitropolitului Dosoftei (vezi N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica", Iași, an. XI, 1976, nr. 6). Autorii *Dicționarului literaturii române...*, *loc. cit.*, privesc cu justificată circumspecție această ipoteză.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

din Cigala, dar confuzia este explicabilă, mersul evenimentelor fiind același în ambele scrieri. În plus, după cum se știe, parohul bisericii grecești din Veneția s-a folosit suficient de textul prelatului din Monemvasia.

Prin izvoarele lor, cronografele lui Dorothei al Monemvasiei și al lui Mathei Cigala urcă spre așa-numita *Cronică de la 1570*, compilație pusă de unii savanți pe seama lui Malaxos (în fapt, după cum a arătat D. Russo, o prelucrare în proză a întinsei cronici versificate a lui Constantin Manasses). Mai înapoi în timp sursele se identifică în scrierile cronicarilor bizantini din secolele VI și VII. În al șaselea veac apare *Cronica* în optsprezece cărți a lui Ioan Malala, scriitor de felul lui din Siria. Într-a cincea „carte" a *Cronicii* sînt povestite întîmplările din timpul războiului troian. Prin secolele XI — XII *Cronica* lui Malala a fost tradusă în rusește și a adus, pentru întîia oară, pilduitoarea poveste a Ilionului în Europa răsăriteană. Cercetătorii sînt de acord să așeze la temelia „secvenței troiene" din cartea lui Malala (ea însăși întemeietoare a unei tradiții în istoriografia bizantină, scrierea lui Dictys Cretanul [38]. În textele vechi rusești de proveniență bizantină, intitulate, cu mici variații, *Povestea despre zidirea și prădarea Troiei și despre năruirea ei definitivă, care s-a petrecut în vremea lui David, împăratul iudeilor* (cf. titlurile din manuscrisele românești: *Poveste pentru zidirea și prădarea troiască și pentru a ei de tot spargere care fu în zilele împăratului David jidovescul* [39]; *Început dă luarea cetatea Troadăi ce în toată lumea vestită pre cînd împărățea la Ierusalim marele David* [40]) la sfîrșit se menționează: „A scris povestea prădării troiene creatorul Omir" [41] sau „A scris povestea despre prădarea Troiană Omir [42] făcătorul de cintece".

Contrar așteptărilor (provocate de opiniile cercetătorilor), versiunile românești din cronografe povestesc evenimentele după „tiparul" (un model general, evident, ce nu poate fi analizat și interpretat cu strictețe) homeric.

Deși suficient de diversificate datorită unor contribuții interne [43], redacțiile românești urmează, totuși, în narațiune o linie comună. „Marele război" este provocat de acțiunea lui Paris. Fapta acestuia include cîteva culpe în lanț, căci, primit cu deosebite onoruri și cu toată considerația cuvenită rangului său („Deci Menelau împărat văzîndu-l [...] și înțelegînd cum că este ficiorul lui Priiam împărat l-au priimit și-l cinstia ca pre un ficior di împărat. Și avea multă credință la Maneleu și au pitrecut la dinsul cîtăva vreme" [44], a înșelat buna credință a lui Menelau călcînd în chip grosolan legile ospitalității. Profitînd de absența soțului, care plecase la „Crit", Paris (cel dat în grijă Elenei ca „să-l aibă la cinste"

---

[38] Vezi, dintre alții, O. V. Tvorogov, *Trojanskie skazanija v drevnerusskoj literature*, în *Trojanskie skazanija*, p. 151.

[39] Ms. BAR nr. 1385. Este de presupus — trebuie oricum controlat — o relație între această copie și textul rusesc, întrucît titlurile sînt absolut identice.

[40] Ms. BAR nr. 5967.

[41] Vezi *Trojanskie skazanija*, p. 13.

[42] *Idem*, p. 77.

[43] Vezi P. Cernovodeanu, *Variante autonome ale „Războiului Troadei" din cronografele de tipul Danovici și circulația lor (secolele XVIII—XIX)*, în „Revista de istorie și teorie literară", tom. XXV, 1976, nr. 1.

[44] Vezi mss. BAR nr. 1261, f. 2r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

[...] şi să nu-i lipsească nimic, nici oaminilor lui" [45], va sfîrşi cu acordul declarat al partenerei, prin a produce cauza războiului troian: „Iară Alixandru Parij şi cu Elena atunce găsiră vremi a-ş arăta dragostile unul cătră altul, cit nu putè un ceas să nu fie unul fără altul că era şi Alixandru Parij, tinăr şi frumos cit nu era altul potrivnic lui şi vorbindu-să amindoi să fugă, strînsu-ş-au Elena zestre ce au avut şi tot ce au fost mai bun şi mai scump în casa bărbatului ei, lui Minaleu împărat şi au împlut o cătargă de ace averi şi au întrat în ea cu patru roabi feti a ei şi Alixandru Parij cu oamenii săi şi au purces pre mare" [46]. Răpirea şi devalizarea gospodăriei lui Menelau stîrnesc dezacordul celor care află de ele (împăratul Eghiptului", la care expediţia face o escală, îi lasă nepedepsiţi doar pentru că fugarii, prudenţi, se adăpostiseră în proteguitoarea „capiste a lui Iracliu), dar sînt primite cu o inconştientă veselie de Priam şi ai săi: „Şi s-au dus tocma la Troada la tată-său Priiam împărat şi la mumă-sa Ecavie carii dacă văzură pre fiul său Alixandru Parij şi pre noru-sa Elena atita de frumoasă şi iscusîtă foarte le păru bine şi să veseliră. Şi să veseliră multe zile şi nu pricipură nici Priiam împărat nici Ecavie împărăteasa nici boerii lor cum nu i-au adus fiiu-său Alexandru bucurie şi desfătări, ci le-au adus perire tuturor şi stîngere cetăţii Troadii cum veţi auzi aice mai gios" [47]. În altă copie anticiparea este întărită cu o trimitere la „visul fatal", informaţia care il aşază pe deţinător, Priam, într-o lumină bizară: „Şi nu pricepe Priiam împărat că Paris nu i-au adus bucurie, ci multă jali Troadii cetăţăi şi perzare tuturor troiadinilor, precum zisă şi filosofii mai înainte di naştere" [48].

Elena se bucură constant de antipatia cuvenită. Vădit insensibilă la sensurile apelurilor raţionale, adoptă atitudini înadins provocatoare. Aşa le pare cel puţin celor doi soli, Agaminos şi Odisii, veniţi cu „cărţi" la Troia în misiune de conciliere: „Iar Elena muere lui Maniliu împărat şădè alături cu Alixandru Pariş lîngă tată-său Priiam împărat ca să o vază mai bine solie lui Maniliu împărat. Şi dacă au dat cărţile lui Maniliu împărat, au dat şi Elenii cărţi de la soru-sa Climitra [în alt loc — Clitemnistra — *n.n.*] şi au cetit şi au rîs [...]" [49]. Singura sa preocupare este perpetua întăritare a celor ofensaţi, manevra aducătoare de umilire fiind preferinţa acestei femei orgolioase. „Amenda morală" a autorului ce o urmăreşte cu străşnicie nu va întîrzia însă: „Iară într-o zi au fost şăzînd Priiam împărat sus în polatiile cetăţii; şi lîngă dînsul Alixandru Parij şidè alături cu Elena. Şi i-au fost privind oştile elineşti şi toţi împăraţii, crai şi Domnii cum şidè Elena lipită de Alixandru Parij; şi arăta cu degitul Elena. Iată cela iaste tatăl meu Tindareu. Şi cela este bărbatul meu Minaleu. Şi acela esti cumnatul meu Agamimnon; şi cela iasti cutare Domn. Şi tuturor pre nume le zicè şi-i arăta lui Alixandru Parij şi socru-său

[45] *Ibidem.*

[46] Vezi Leca Morariu, *Războiul Troadei după codicele lui Const. Popovici*, reproducere din „Glasul Bucovinei", an. VI, 1923, Cernăuţi, 1923, p. 42—43. În afara tipăriturii lui Leca Morariu, care editează un izvod incomplet, *Istoria Troadei* a mai fost publicată de M. Gaster în „Byzantinische Zeitschrift", III, 1894, p. 428—552 şi de Mateiu Voileanu, *Codicele Mateiu Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut*, Sibiu, 1891.

[47] Leca Morariu, *ed. cit.*, p. 41—45.

[48] Ms. BAR, nr. 1264, f. 3 r.

[49] *Idem.* f. 4 r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

lui Priiam împărat și-ș făcè rîs Alexandru Parij și Elena de Minaleu împărat, și de toți Domnii elinești. Iară Minaleu împărat, de rușine să mira ce să va face. Iară obraznica și rușinata mueri nu-i era rușine [. .]"[50].

Cei doi eroi proeminenți, Ahile și Hector, se află, ca să zicem așa, la locurile lor. Troianul este înfățișat cu deferența cuvenită unui mare luptător : „Eșit-au și Viteazul Ector ficiorul lui Priiam împărat din Troada și era tînăr și frumos ca un înger, încingîndu-ș armile și cu platoșe îmbrăcat și coif puindu-ș în cap, și luînd pe acei 50.000 de viteji au eșit în cîmp unde era oștile elinești" [51]. Celălalt, feciorul lui Peleu, are însă grandoare. Cititorul este obligat să zăbovească mai mult contemplîndu-i înfățișarea falnică : „Și să găti marile și viteazul Ahilău, temeiul și vâlfa elinilor, încingîndu-și armile sale și era tot cu her îmbrăcat preste tot, luîndu-și pavăza, și sulița lui priini demeeschiu" [damaschinată — *n.n.*] [52]. Aparițiile sale pe cîmpul de luptă sînt înfricoșătoare, drumul său printre adversari pare semănat cu cadavre : „Iară Viteazul Ahilău dedi războiu foarti tari troedenilor și ținură războiul de dimineață pînă în sară. Iară Viteazul Ahilău întra prin mijlocul troedenilor ca un leu de-i tăe fără de milă și înfrînsără elinii pre troedeni și taeră cît abie au scăpat a patra parti și au întrat în cetate" [53]. Elinul are însă, uneori, în Hector un rival pe potrivă ; oștile pe care le conduc combat în limitele echilibrului : „[. . .] și umbla Viteazul Ahilău prin oștile sali îndemnîndu-i să fie viteji și îndrăzneți, și nici să gîndească de oștile troadenilor. Și Viteazul Ector să primba în frunte oștilor sali și lucie cu armile sale ca un luceafăr învățîndu-ș oștile și vitejii săi și mai dediră războiu vitejaște și nu putură elinii să-i mai urnească din loc pre troadeni [. . .]" [54]. Oricum, lupta directă dintre cei doi (dinamică, o izbîndă sub raport literar) va fi o confruntare dreaptă, pare a ne spune textul. Ahile, cel ațițat și înverșunat de „moartea nepotu-său lui Patrocle" (plus deloc neglijabil de tensiune) va avea, pe lîngă pricepere în mînuirea armelor, și un plus de șansă : „[. . .] apropiindu-să unul de altul, iară Ector chibzui să lovască pre Ahilău la închiitura platoșii și opintind aruncă cu suliță, și nu l-au nemerit unde au socotit el, că Ahilău s-au sprijinit bine cu pavăza. Însă unde au opintit Ector cu suliță au trecut prin pavăza lui Ahilău și au răzămat în platoșe. Și sîrguind Ahilău asupra lui Ector, iară Ector începu a fugi împregiul cetății și Ahilău a-l goni. Acolo era jeli mari că Ahilău gonie pre Viteazul Ector să-l omoară. Iară tată-său și mumă-sa prăvind din cetate plînge cu amar și nu-l voe ajunge Ahilău pre Ector, de nu ar fi stătut Ector, că Ahilău era om greu, iară Ector era ușor și cum să apropie Ahilău, să slobozi Ector cu mîna goală la Ahilău și vru să-i între pre supt suliță și împiedicîndu-să au căzut gios și-l lovi Ahilău cu suliță și-l omorî. Și-i pătrunsă călciiele și-l legă cu un ștreang di coada unui cal purtîndu-l prin toată tabăra. Și așe să mai potoli scîrba și jele lui Ahilău pentru moarte nepotu-său lui Patrocle" [55].

---

[50] Vezi Leca Morariu, *ed. cit.*, p. 48.

[51] *Idem*, p. 50.

[52] *Idem*, p. 49.

[53] *Ibidem.*

[54] *Idem*, p. 51.

[55] *Idem*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Moartea grecului are loc însă la capătul unei ignobile uneltiri. În timpul unui armistiţiu dictat de nişte sărbători, cînd „era toţi ca unul, mărgînd unii la alţii fără de grijă dă să veselie şi toţi îmbla fără de armi", Ahile, un frecventator al templului lui Apollo din Troia, se îndrăgosteşte de Polixenia, fiica lui Priam, o cere de nevastă şi făgăduieşte pacea. Gîndul ascuns se înfiripă în mintea troianului : , Iară Priiam se făcu a primi bucuros. Iară la inima lui gîndi moarti lui Ahilău". Uneltele vor fi cei doi fraţi, Alixandru Parij şi Diiafov, iar scena este scrisă de o pană nelipsită de meşteşug : „Atunce Alixandru Parij şi cu frati-său Diiafov, fraţii Polixinii, ei ş-au luat hamgeri mici prin sînuri şi merseră în capişte lui Apolon unde erau Ahilău şi zisără către Ahilău : « O dragul nostru cumnat şi dulci soţ a prea iubitii surorii noastri Polixinii, bine te-au adus dumnezăi noştri şi ne pari bine că am dobîndit cumnat mai viteaz decît vitejii lumii ». Şi cuprinzîndu-să în braţă Ahilău cu Parij, iară Diiafov au şi scos hamgeriul din sîn şi au lovit pre Ahilău în inimă şi în loc căzu Ahilău mai mort în mijlocul copiştii" [56].

Finalul istoriei urmează traseul fixat de aedul orb. „Văzînd elinii că cu războiu nu vor pute lua cetatea Troada, făcut-au vrajă cu toţi filosofii elineşti şi cu toţi vrăjitorii şi li să arătă cum nu eşti dat să se è cu războiu niciodată Troada, ce numai cu vreun meşteşug să va lua. Şi să apucară cu toţii de făcură un Cal de lemn pă roati foarti mari şi larg înlăuntru cît încăpură 24 de oameni împlătoşaţi şi încoifaţi şi cu toati armile lor cu dinşii". Darul fatal este lăsat împreună cu o scrisoare în care toţi „Domnii elineşti, şi toţi crai, şi împăraţii" îşi declamau „pre elineşti" neputinţa de a cuceri cetatea, făceau publică înfrîngerea lor — pedeapsă a „dumnezeilor" — şi lăsau acel „Cal de lemn sămn de la noi cine ar vre să vie să bată Troada acela să vază cum ne-am nevoit noi zeci ani tot în deşert" ... şi Troia va fi distrusă.

Dacă admitem că la baza prototipului acestei „versiuni bizantine" s-a aflat „povestea lui Dictys Cretensis" (respectiv o tradiţie non-homerică) — şi argumentele nu sînt deloc neînsemnate trebuie să adăugăm, parcurgînd textele ce au derivat din ea, că în aceeaşi lume a Bizanţului a avut loc, fără îndoială o „rehomerizare" sensibilă a primelor forme ale naraţiunii. Un curent subteran de respect faţă de un mit fundamental, esenţial cum îl numea cineva — a făcut ca medievalitatea sud-est europeană să primească o *Istorie a Troiei* sensibil diferită de cea pe care a cultivat-o lumea latino-romanică. Şi acest fapt se cuvine relevat. Şi peste alcătuirile acestei versiuni s-au aşezat depunerile solicitate de diriguitorii spirituali ai veacului de mijloc. Şi nu e vorba numai de încheierile pregnant moralizatoare (am citat şi noi una către începutul acestor rînduri), ci şi de imixtiuni de „inventar", capabile să modifice o perspectivă şi să dea evenimentelor un anume colorit [57]. Am văzut puţin mai sus că „filosofii

---

[56] *Ibidem*, p. 59.

[57] Profitînd de paragraful în care era elogiat „Palamid" — „filosof mari şi dascal cît nu era altul întru toati împărăţiile elineşti ca acela" —, un intermediar ce aparţine cu siguranţa ariei balcanice şi timpurilor mai noi provoacă un veritabil „interludiu filologic", inserînd următoarele informaţii : „Acesta filosof au scornit cumpinile cu dramurile. Acesta au aflat el 17(?) slovi în carte elinească, adică : AVGDEKILMNOPRSTU. Iară alt filosof anume Cadm au izvodit trii slove Θ, Φ, X. Iară alt filosof Siminid au izvodit doao slove

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

elinești", chemați să dea o soluție îndelungatului conflict, fac „vrajă" laolaltă cu „toți vrăjitorii". Chemat în ajutor de împănicatul Priam, David, împăratul Ierusalimului, refuză să-l sprijine de teamă „să nu se deprindză și oștile jidovești a să închina bozilor, după obiceiul elinilor". O pace vremelnică survine între cele două tabere, întrucît are loc o „sărbătoare cari o sărba și elinii și troadenii, adică paștile" etc., etc.

Cărturarii noștri au primit cu entuziasm această „versiune bizantină", ajunsă, cum s-a arătat, un bun de circulație în cronografele grecești din secolele XVI și XVII. Motivele preluării (căci „receptarea" a fost succedată de o veritabilă „adopțiune") sînt felurite. Explicări s-au încercat, dar o sinteză satisfăcătoare (în ceea ce privește ordonarea unitară a elementelor ce au divizat *opțiunea* și *dezvoltările* ulterioare) nu avem încă. Dispunem însă de „produsele", de rezultatele acestei neîmpiedicate apropieri: numeroase cópii purtînd nu numai *textul*, ci și *urmările* meditațiilor copiștilor sau ale cititorilor ocazionali asupra scrierii [58], diverse „semne" lăsate de *Istoria Troadei cetăți* în alte compuneri ce se prescriau în secolele precedente și, nu în cele din urmă, mărcile particulare ale povestitorilor locali. Lucruri pe care istoria literaturii le consemnează cu satisfacție.

И,О. Alt filosof anume Epiharm au izvodit trii slove З, Ѱ, Ѯ. Și s-au făcut di toati slovele 24 carile stă de treabă în carte elinească și sîrbească. Iară alti slovi ce sînt mai multi în carti sîrbească le-au izvodit Kiril de la Palistina cînd i-au zis îngerul să margă în țara bulgarilor precum spune istorie" (vezi Leca Morariu, *ed. cit.*, p .52).

[58] Antrenat de atmosfera textului pe care îl terminase de prescris, Matei Voileanu compune la sfîrșit următoarele stihuri:

„De stricarea Troadei ce am scris
De Sivilla Eritreia s-au zis
Cu mult mai înainte ea fiind.
În zilele lui Ghedeon trăind
Carea și altele au prorocit
Și aceasta vedem că s-au plinit [...]"

(Vezi ms. BAR nr. 3399, f. 198 r). Uneori textul legendei este ilustrat. În ms. BAR nr. 1785, copiat pe la 1753, sînt cîteva desene color: „Și ride Pariș cu Elena; Pariș, Elena, Priiam"; „Așe este lume această înșelătoare"; „Săracul Achileu cum îl duc prietenii lui mort în tabără, Ianda, Odesău". Și, în ms. BAR nr. 273, copiat pe la 1826, se află desenul în peniță explicat: „Pariș, Elena, Priiam".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

UN CENTRU DE STUDIERE A CĂRȚILOR POPULARE ROMANICE LA SALZBURG (AUSTRIA)

DAN SIMONESCU

Romanitatea orientală pe care o reprezintă în estul Europei românii, cu particularități de limbă adesea mai pregnante decît în romanitatea occidentală, a făcut obiectul unor studii savante scrise în limbi de circulație universală. Originalitatea limbii române ca limbă neo-latină a făcut ca, încă din sec. al XIX-lea, să se creeze catedre de limbă și literatură română la mai multe universități din occidentul și din centrul Europei : Torino (Giovenale Vegezzi Ruscale, Mario Ruffini), Paris (Emile Picot, Mario Roques), Viena (Franz von Miklosich, Wilhelm Meyer Lübke), Leipzig (Gustav Weigand), și alții mulți, a căror recentă evocare, caldă, literară dar și științifică, a făcut-o Sextil Pușcariu în *Memorii* (1978).

Din seria filologilor de limbă germană care s-au ocupat de limba, literatura și folclorul românesc, la nivel superior, universitar, mă opresc asupra profesorului Felix Karlinger [1] de la Universitatea din Salzburg. Felix Karlinger este un pasionat și neobosit filolog romanist, care a publicat mai multe studii folcloristice și de istorie literară privitoare nu numai la literatura română, dar și la folclorul iberic (*Spanische Märchen*, 1961, 327 p. ; 1971, 121 p., *Märchen aus Portugal*, 1976, 159 p., *Märchen aus Mallorca*, 1968, 308 p.). Comparatist cu orizontul larg, a scris despre *Canzone Napolitane*, despre *Inselmärchen*... (Tokio, 1979, 343 p.), culegere de basme din arhipelagul nipon. Circulația mondială a motivelor folclorice face obiectul altor studii monografice. La München a urmat studii muzicale, de armonie și de istorie a instrumentelor muzicale, preocupîndu-se și aici în special de aspectele folclorice ale muzicii diferitelor popoare.

---

[1] Născut la 17 martie 1920, fiu al profesorului de istorie a artelor Hans Karlinger, K.F. a fost elevul profesorului Gossen la Universitatea vieneză. Specializarea în limba și literatura română și-a desăvîrșit-o în România, în repetate călătorii de studii și la cursurile de vară de la Sinaia, organizate de profesor Boris Cazacu ani de zile, spre folosința, mărturisită de cursanți, a profesorilor romaniști străini.

Între anii 1959 și 1966 F. K. a profesat la Universitatea din München, iar din 1967 predă „româna" la Universitatea din Salzburg. În octombrie 1980 a părăsit profesiunea didactică pentru a se consacra cu mai mult spor cercetării științifice. La Salzburg, a format o serie de discipoli, cunoscători ai limbii și literaturii române (Irmgard Lackner, dr. Pögl, prof. Dieter Messner) care au și publicat serioase studii privitoare la folclorul și cărțile populare române (I. Lackner, *Das Volksbuch Bertoldo von Giulio Cesare Croce in Italien und in Rumänien*, teză de doctorat, Salzburg, 1979, 371 p.).

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 249—251, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

În Austria admiratorii lui F. K., cititorii care i-au prețuit activitatea atît de bogată și variată au publicat un volum omagial care conține și o bibliografie a lucrărilor sale, precum și serioase articole înrudite ca preocupări cu specialitatea profesorului omagiat *(Europäische Volksliteratur. Festschrift für Felix Karlinger*, Wien, 1980, 201 p.). F.K. este un om de știință prolific, dublat de un pedagog desăvîrșit. Așa se explică existența, la Salzburg, a unui „Cerc de studiu pentru limba și literatura română" *(Arbeitskreis für rumänische Sprache und Literatur)*, condus acum de discipolii lui F.K., Dieter Messner și Irmgard Lackner[2]. În seria acestor studii publicate de numitul cerc, F.K. pregătește spre publicare o antologie de texte românești, un ghid la îndemîna studenților, în două caiete: *Lesebuch zur frühen rumänischen Literatur* [3].

F.K. este un bun cunoscător al prozei populare române, în special al basmelor noastre. Încă din 1976 a publicat, în traducere germană, selecțiuni din basmele românești, în colaborare cu Ovidiu Bîrlea, *Rumänische Volksmärchen*, Band I, Köln, 1969, 312 p., în colecția „Die Märchen der Weltliteratur". În 1978, F.K. publică în traducere germană alte șase basme românești, sub titlul „Märchen der Welt", alături de basme ucrainene, bulgare, macedonene, sîrbocroate, slovene, grecești, italiene, malteze, sarde, elvețiene, provensale, catalane, basce și portugheze. Ușor se poate vedea metoda ingenioasă, științifică și practică, aplicată, care pune în fața folcloriștilor modele de basme ale popoarelor din peninsula balcanică, iberică, italică. În continuare, timp de mai mulți ani, F.K. a pregătit selecția și traducerea în germană a altor basme, pe care le-a publicat în aceeași colecție, *Märchen der Welt*, I—III, München, 1978—1979, de data aceasta culese de la popoarele din sudul (vol. I), din centrul și nordul Europei (vol. II), din America (vol. III). Fiecare volum din acestea trei este însoțit de anexe, de competente observații și informații bibliografice, de catalogul motivelor folclorice, care toate, în ansamblu, fac din colecțiile lui F.K. indispensabile instrumente de lucru pentru studiile comparatiste din domeniul basmelor lumii. Simultan cu colecția de basme românești prezentată în colaborare cu învățatul folclorist român Ovidiu Bîrlea (publicat în 1969), F.K. aprofundează particularitățile basmului românesc, în special ale basmelor lui Creangă, într-un larg comentariu publicat sub titlul *Die rumänische Volksprosa* [4]. Invocațiile și formulele introductive, mediane și finale ale basmelor noastre sînt caracterizate ca valori artistice unice în literatura basmelor [5].

Un domeniu vecin cu creația literară orală este acela al *cărților populare scrise*, sector pe care F.K. l-a ilustrat printr-un studiu interpretativ remarcabil. În măsura în care cărțile populare au avut o *circulație universală*, studiul acestora în opera științifică a lui F.K. a făcut-o cunoscută în lumea specialiștilor respectivi. Atenția dată de F.K. cărților populare românești este îndreptățită din partea unui cunoscător al limbii

[2] În această colecție, Heft 3, *Studien zu Sadoveanu*, 1980, 58 p., de D. Messner și I. Lackner.

[3] Antologie, Caietul I va cuprinde texte pînă la anul 1700. Caietul II, *Fragmente zur rumänischen religiösen Lyrik zwischen den beiden Weltkriegen*, 1980 este alcătuit de F.K.

[4] Vezi Felix Karlinger, *Einführung in die rumänische Volksliteratur*, I. Teil, *Die rumänische Volksprosa*, München, 1969, p. 25—55.

[5] Pentru invocațiile din creația populară lirică, vezi Traian Cantemir, *Invocația în poezia populară*, București, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

românești, cu toate valorile ei artistice. Tocmai aceste valori literare ale vechilor traduceri românești din secolii XVI—XVIII, *adesea anonime, ca și creația literară orală*, fac din cărțile populare o remarcabilă parte integrantă a literaturii noastre naționale din epoca veche. Volumul respectiv — în afară de monografiile separate — este *Romanische Volksbücher* (Darmstadt, 1978, 350 p.)[6]. Ca și în alte scrieri ale sale care se bazează pe cunoașterea limbilor naționale *populare, adesea dialectale*, F.K. a recurs și la colaborarea elevei sale Irmgard Lackner. Este o carte fundamentală care duce pînă la zi, ca interpretare și informații, lucrările românești ale lui Hasdeu, Gaster, Cartojan.

Pentru a justifica profilul colecției în care a apărut volumul, metoda urmată se desfășoară pe două planuri: *studii*, ca introduceri pentru fiecare text în parte, și *reproduceri de texte*, de obicei în limbile originale, însoțite de traduceri în limba germană. Importanța colecției de texte constă în aceea că autorii reproduc texte în variante inedite din manuscrise aflate în diverse biblioteci.

Cărțile populare studiate sînt dintre cele care au circulat prolific și în literatura noastră veche, și anume (după titlul german al volumului): *Barlaam und Iosaphat* (studiu, p. 23—31; texte, p. 31—97, cele românești în traducerea lui Udriște Năsturel), *Magelone* (studiu, p. 98—107; texte, p. 107—157, cele românești, în traducerea lui Nicolae Iogofăt sin Ursache, din 15 septembrie 1789, publicată de Dan Simonescu), *Genovefa* (studiu, p. 158—160; texte, p. 160—223, cele românești, *necunoscute pînă acum, din anul 1696*, transcrise de R. Werner), *Bertoldo* (studiu, p. 224—243; texte, p. 244—305, cele românești, inedite, transcrise de R. Werner).

Volumul se încheie cu note bibliografice (p. 307—345) foarte prețioase, pentru că ele completează pe cele ale lui N. Cartojan din 1929 și 1938, pentru că dezvăluie fonduri de manuscrise mai puțin cercetate, pentru că informarea este riguros compartimentată, o parte directă, la obiect, alta secundară, privind interferențele cu obiectul principal.

Străbătînd numeroasele contribuții bibliografice ale volumului, observăm cu satisfacție că prof. F.K. a antrenat numeroși cercetători la studierea cărților populare românești. Profesorul însuși a publicat texte vechi românești din secolul al XVI-lea: *Ein rumänisches Volksbuch des 16. Jh. Der Gang Mariae zu den Qualen* (1976, 35 p.), cu traducerea germană a textului din Codex Sturdzanus[7]. Toate aceste studii, urmate de textele cu care se află în legătură, ar trebui concentrate sistematic într-un volum unic.

Activitatea științifică a filologului și istoricului literar Felix Karlinger are pentru literatura și limba română o semnificație deosebită. Ea demonstrează că operele literare românești din perioada veche nu sînt izolate, ci reprezintă în romanitatea est-europeană ecouri, prelungiri ale unor preocupări universal europene, oferind un teren prielnic pentru comparatismul literar contemporan aplicat folclorului și cărților populare medievale.

---

[6] În colecția *Texte zur Forschung*, Band 29.

[7] Complementarea acestui studiu sînt și broșurile: *Cuvântu de îmblare pre la munci: sfânta Maria voia să vadză cum se muncescu rodulu creștinescu* (1976, 19 p.) și *Povestea Maicii Domnului* (1978, 32 p.). Textele românești, ambele cu traducere germană în subsol, sînt cele publicate de Simion Florea Marian în 1904, *Legendele Maicii Domnului. Studiu folcloristic.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

CERCETAREA COMPARATISTĂ A ROLULUI SOCIAL ŞI CULTURAL AL CĂRŢILOR POPULARE: *ALEXANDRU DUŢU*

STAN VELEA

După popasuri de scurtă durată în perimetrul anglisticii, istoricul literar şi eseistul Al. Duţu îşi concentrează interesul ştiinţific într-o zonă modernă a cercetărilor comparatiste — aceea a modelelor de cultură considerate ca eflorescenţe dialectice ale vieţii şi mentalităţii sociale. Zăbovirea iniţială în domeniul specialităţii, operînd cu mijloace pozitiviste, a înlesnit importante acumulări factologice, dovedindu-se deosebit de fertilizantă pentru viitoarele studii comparatiste, cărora le va lărgi deschiderea spre contextul universal. În schimb, cercetarea culturii române vechi în perspectivă sud-est europeană sau mai amplă, europeană, angrenînd şi spaţiul occidental, îl plasează pe autor, prin finalitatea şi tipul de studiu, de tot aproape, dacă nu chiar înlăuntrul acelor frecvent postulate, dar încă departe de a fi elaborate, sinteze de istorie şi filozofie a culturii, în care fiecare popor, mic sau mare, să-şi aibă consemnat fără discriminări aportul său creator. Pentru că încercările de a formula generalizări, crescute din stăruitoare investigaţii anterioare, despre caracterele diferenţiale ale culturii române, verificate comparatist, de a deprinde acele modele distinctive pe care cultura română le-a propus, spre deosebire de alte culturi, asimilînd sau respingînd pe cele dinafară, combinîndu-le cu propriile tradiţii ori modificîndu-le în funcţie de ele şi păstrîndu-şi neştirbită personalitatea, originalitatea, reprezintă, în fapt, elemente constitutive ale imaginilor integratoare. Firește, înnoirea conceptelor s-a repercutat în transformări adecvate la nivelele terminologiei de specialitate, metodei de lucru şi stilului. Temeiurile informaţionale pozitiviste şi abordarea cvasi-estetică îşi reduc întrucîtva suprafaţa de acţiune, făcînd bună casă cu inserţiile stilistice şi metodologice moderne.

Născut în Bucureşti la 2 septembrie 1928 într-o familie de intelectuali, Al. Duţu urmează primele clase secundare la Liceul Sf. Iosif, apoi se transferă la Liceul Matei Basarab, pe care îl sfîrşeşte în 1944. Între anii 1945—1949 absolvă Facultatea de drept şi Facultatea de litere şi filozofie, la cea din urmă obţinindu-şi licenţa cu lucrarea *Comediile lui Shakespeare*. După terminarea studiilor universitare, funcţionează ca bibliograf şi ca cercetător ştiinţific la Biblioteca Academiei R.S. România (1951—1963), după care se mută, în 1963, la Institutul de studii sud-est europene; obţine titlul de doctor în filologie în 1970, după susţinerea tezei cu subiectul *Cărţile de înţelepciune în cultura română*. Membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice de la înfiinţare, al Societăţii franceze pentru studiul secolului al XVIII-lea (din 1975) şi al Uniunii scriitorilor (din 1977), Al. Duţu este vicepreşedinte al Asociaţiei internaţionale de

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 253—258, Bucureşti, 1981

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

literatură comparată (din 1979) și secretar al Comitetului național de literatură comparată (din 1974), membru în Comitetul național al istoricilor români (din 1980) și în Biroul de conducere O.D.U.S. Este redactor șef adjunct la „Revue des etudes sud-est européennes" (din 1974) și la „Synthésis" și membru în comitetul de redacție la „Studii de literatură universală" și la „South-east Europe" (Arizona). A fost distins cu medalia Meritul științific (1966) și Ordinul Kiril și Metodie (cl. a II-a, 1977). Lucrarea *Umaniștii români și cultura europeană* a primit premiul „B. P. Hasdeu" al Academiei R. S. România pe anul 1974.

Aparent divergente, studiile publicate de Al. Duțu se adună în volume de sine stătătoare pe făgașul unor preocupări științifice cu tematică, plasament în timp și finalități comune. Cu excepția eseului bibliografic *Shakespeare in Rumania...*, care prelungește mai vechea familiarizare a anglistului cu opera demiurgului brit, toate celelalte lucrări circumscriu intențional literatura română veche îndeosebi în întrepătrunderile-i sincronice cu cea universală. Urmărirea cu stricteță a cronologiei apariților este derutantă întrucîtva, născînd impresia de disparitate, în vreme ce evoluția judecăților critice, conform unei logici inductive fără prihană, configurează mai concludent drumul ascendent și dialectic al investigațiilor. Astfel, studiile care încheagă *Explorări în istoria literaturii române* (1969), au fost tipărite cu mult înainte în reviste românești sau străine; republicarea lor laolaltă nu este totuși întîmplătoare, justificîndu-se prin referirile numeroase la manuscrise, cărți și periodice, prin sublinierea legăturilor generative dintre operă și mediul literar în care au apărut, în acest sens unificator au și fost adăugite, în sfîrșit, prin evidențierea raporturilor mentalității și sensibilității românești cu cele aparținînd altor culturi. Fără a stărui în descrierea influențelor străine, autorul dezvăluie modul în care tradițiile culturale românești au asimilat creații de prestigiu, cel mai adesea remodelîndu-le. Metodologia comparatistă ajută eficient la sublinierea specificității culturii românești de veche tradiție prin apropieri comparative cu alte culturi, sud-est europene mai ales. Pornind de la enciclopedismul cărturarilor români, de la desprinderea de slavonă și greacă, Al. Duțu fundamentează mutațiile importante, tranzitorii, care vor surveni în secolul al XVIII-lea. Cercetări de sociologie susțin afirmația potrivit căreia, deși experiența spirituală se menține în forme colective, iar activitatea este încă omogenă, sînt sesizabile intențiile de individualizare a creației literare. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea încep să pătrundă eficient ecouri ale culturilor din apusul Europei, anul 1848 marcînd un moment de vîrf în racordarea la marile curente occidentale. Interesul lui Eminescu pentru romanticii englezi, deschiderea lui Coșbuc, clasică, față de istorie, pedagogie, literatură universală ori folclor și etapele receptării lui Shakespeare în România aduc datele cercetării pînă în prezent. Așadar, un mănunchi de studii pe probleme particulare ce se leagă pe cîteva trasee mai generale.

O cercetare mai intensă și, în același timp, mai ferm delimitată, cu un singur centru tematic: cărțile de înțelepciune, se întreprinde în *Les livres de sagesse dans la culture roumaine* (1971). În realitate, o temeinică introducere în istoria mentalităților sud-est europene, volumul este alcătuit din referiri esențiale și comentarea interdisciplinară a unor scrieri în mare măsură neglijate în studiile de specialitate; trecerea în

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

revistă nuanțată a meritelor și scăderilor evidente în lucrările de pînă acum o dovedește cu prisosință. Plasate conținutistic între filozofie, istorie și literatură, culegerile de *savoir vivre*, cu circulație apreciabilă în mai multe epoci, exprimă implicit modificările operate în conștiința oamenilor. Întrucît sfaturile și îndemnurile înregistrează și răspunsurile oferite marilor întrebări existențiale, pe cînd părăsirea vechilor principii, oricît de prestigioase, și constituirea altora noi sau adecvarea prin transformare a conținutului conceptelor existente creează posibilități favorizante stabilirii prin analiză a principalelor etape în istoria ideilor sociale din țările române la îngemănarea secolelor XVIII și XIX. Autorul urmărește destinul unor opere în societatea românească, reliefînd cîteva idei diriguitoare prin mijlocirea cărților de înțelepciune folosite ca mărturii ale schimbărilor de mentalitate. Relaționate cu cele din literaturile greacă și sîrbă, cărțile de comportare contribuie la fixarea unor etape similare în dezvoltarea culturii unora dintre popoarele sud-est europene.

Pe de altă parte, cercetarea a fost înfăptuită de autor în speranța și cu dorința ca reconstituirea comentată a culegerilor de înțelepciune să contureze individualitatea genului în istoria literaturii și a mentalității românești, perspectivînd altfel denumirea genurilor literare și oferind condiții optime pentru investigarea ideilor conținute în aceste culegeri de mare vogă și prestanță. Al. Duțu își întemeiază afirmațiile pe două categorii de scrieri în funcție de audiența la public : cele adresate „creștinilor și cetățenilor" și cele concepute pentru educația principilor conducători, pe care le studiază din cît mai multe unghiuri — origine, conținut, destinatari, circulație, interferențe culturale, valori etice, estetice filozofice etc. Se demonstrează astfel că literatura română a trecut pragul secolului XIX cu o concepție bine sudată despre om și lume, concepție consolidată cu ajutorul înțelepciunii cultivate în cărțile de comportament. Cu fundamente în literatura antichității, manualele de *savoir vivre* se îmbogățesc mereu cu idei noi, combinînd elemente de istorie socială, cultură, mentalitate, gust, morală, filozofie etc. adecvate schimbărilor de lume.

O primă încercare de a desprinde cîteva trăsături distinctive ale literaturii române în ansamblu găsim în volumul intitulat *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII* (1968), conținînd atît texte reprezentative, cît și dezvoltate studii analitico-explicative ce exprimă continuitatea preocupărilor enciclopediste de la umaniști la iluminiști, iar de la aceștia la romantici. Deosebit de anevoioasă, reconstituirea completă a necesitat despuierea unor importante fonduri de manuscrise, documente, acte și corespondență. Sînt atent urmărite mai ales scrierile care conțin elemente înnoitoare și au o largă difuziune ce îngăduie urmărirea schimbărilor de mentalitate, mai ales în epoca luminilor, cînd literatura română pășește în faza modernă. Textele reproduse sînt plasate în contextul istoriei culturii române, cele patru studii ale volumului indicînd treptele unui proces literar unitar. La cumpăna secolelor XVII și XVIII se operează prima diversificare intelectuală care separă activitatea literară de domeniul acaparant pînă atunci al istoriei ; altă urmare a apetiției pentru raționalismul ortodox este creșterea curiozității de tip erudit. Așa se explică tipărirea unor cărți neangajate în edificarea religioasă și, totodată,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

compunerile literare ale umaniştilor (Dosoftei, M. Costin, D. Cantemir) ori răspîndirea mare a *Florii darurilor* şi a *Pildelor filosofeşti* care au întreţinut gustul şi obişnuinţa pentru maximele ce-şi dovediseră vitalitatea în timp. Iar aportul tipografiei de la Rimnic în secolul XVIII este interpretat pe bună dreptate ca o contribuţie iluministă. Intervenţiile istorice şi filozofice ale lui Chesarie în prefaţa *Mineelor* subliniază elementul dac în formarea poporului român, folosind şi surse iluministe apusene. Chesarie va fi continuat de Grigore care va încerca, cel dintîi, să formuleze datele specifice ale culturii române sub semnul „Sophiei" şi al idealului de libertate. Cărturarii moldoveni, în schimb, se arată foarte receptivi la stimulii străini (traducînd mult, mai ales din literatura franceză) şi la problemele de organizare a învăţămîntului. Convingerile lor se vor radicaliza la începutul secolului XIX, cînd înfloreşte literatura sentimentală, atestînd o dublă criză : de conştiinţă şi de sensibilitate. Pătrunderile luminilor europene sînt şi mai puternice în operele reprezentanţilor Şcolii ardelene. În secolul al XVIII-lea, prin urmare, cartea tipărită deţine un rol uriaş în influenţarea mentalităţii şi diversificarea genurilor literare. Model al culturii orale, cartea capătă treptat o autonomie care va întări literatura modernă. Separat şi între ele, genurile îşi conturează treptat sfera, iar cuvîntul scris se detaşează de elocinţa orală, afirmînd domeniul creaţiei estetice de sine stătătoare.

Dacă am ţine cu tot dinadinsul ca logica expunerii să corespundă întru totul ordinii obiective a publicării, chiar dacă asemenea înşiruire, raţional deductivă de astă dată, ar contraria întrucîtva un spirit geometric, ar trebui să îndreptăm sensul perspectivei de la general la particular acum, cînd şi autorul îşi extinde cercetarea la un ciclu de probleme referitoare la modelul cultural. Şi de ce nu? De vreme ce Al. Duţu însuşi a parcurs acest drum, dificultăţile în a-i reface periplul sînt realmente minime. În 1972 apare volumul *Eseu în istoria modelelor umane*, în care autorul selectează din mulţimea mostrelor cîteva exemplare aparţinînd acelor societăţi europene care au participat masiv la avansul culturii : Italia din preajma Renaşterii, Franţa şi Anglia de la finele Renaşterii, clasicismul, iluminismul şi romantismul din aceleaşi zone. Se prezintă, în realitate, cîteva personaje propuse în epoci şi de colectivităţi diferite ca modele care au incifrat vrerile şi gîndirea oamenilor la un moment dat. Iată de ce destinul lor vizează istoria culturii europene, domeniu al comparatiştilor şi al istoriei filozofiei. Materialul imens, aflat în operele lui Dante, Montaigne şi Shakespeare, este asiduu penetrat pentru a se extrage însuşirile acelui „om perfect" care, pe linia tradiţiei culturalizatoare, se caracterizează prin ordonarea necondiţionată a străduinţei idealului umanităţii. La fel se procedează pentru a se desprinde caracterele definitorii ale „gentlemen"-ului, „l'honnête homme" din piesele lui Corneille şi Molière ori din proza lui Addison şi Chesterfield. În sfîrşit, degajarea solitarului romantic cu sorgintea în *Don Juan* de Byron. Rezultatele cercetării sînt adăugite probant cu fragmente din textele interpretative elaborate de italianul E. Gavrin, francezul P. Hazard şi americanul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

A. Lovejoy. De la Dante la romantici, scriitorii s-au angajat pe calea deschisă de umanism; victoriile asupra firii omenești și răsfrîngerile lor în ipostazierea mereu schimbată de-a lungul timpului se prelungesc corespunzător și în pictură, dialogul artelor rămînînd totdeauna deschis în scopuri formative. Personajul -model concentrează aspirații sociale, binele, adevărul, demnitatea, de aceea poate reapărea de mai multe ori investit cu semnificații noi în istoria civilizației, căci devenirea modelelor umane este numai o parte din istoria culturii, cu acuzate finalități educaționale.

După itinerarul instructiv printre cîteva modele de prestigiu ale culturii universale, Al. Duțu își restrînge aria preocupărilor la spațiul românesc în *Sinteză și originalitate în cultura română* (1972). Odată înfățișate direcțiile existente în istoriografia culturii române — istorică, filologică, estetică, de idei ș.a. — cercetătorul demonstrează cu argumente de netăgăduit necesitatea investigării legăturilor dintre viața intelectuală și cea socială pentru a reface momentele de vîrf ale activității culturale din secolele XVIII—XIX. Din această perspectivă metodologică prezintă apoi umanismul, iluminismul și risorgimento-ul romantic. Pentru ca în capitolul din urmă, schițînd jocul permanențelor și al modelelor, să conchidă că înclinația spiritului românesc spre sinteza umanistă potențată de ideologia luminilor a subsumat influențele orientale și occidentale, hotărînd amprenta diferențială a culturii românești; poate și a altora. Asimilările au favorizat procesualitatea sintezei neîntrerupte, asigurînd originalitatea într-o zonă de încrucișare a influențelor, marcată profund de civilizația antichității greco-latine și de cea bizantină mai apoi.

Asocierile între literatura română și cea universală abundă într-adevăr în cărțile lui Al. Duțu, un profil deliberat comparatist îl are însă volumul *Umaniștii români și cultura europeană* (1974). Se încearcă aici, prin evidențierea unor constante și diferențe majore, alăturarea fragmentului — mișcarea culturală românească de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea — la întreg, adică la umanismul european. Criticînd lucrările la care au fost neglijați factorii ce puteau conduce la reconstituirea tabloului de ansamblu al umanismului universal, autorul subliniază specificitatea culturilor din sud-estul Europei, apăsate de tradiția bizantină. În Țările române, Prerenașterea a avut drept rezultat mișcarea intelectuală umanistă care și-a făurit un program distinct și a propus un model uman ce poate fi reasamblat prin consecvente strădanii interdisciplinare. Spre deosebire de societățile occidentale, unde se dovediseră viabile modele precum cavalerul și clericul, umanistul și curteanul, omul onest și gentilomul etc., în cultura română, datorită împrejurărilor existențiale, s-au impus ca tipuri exemplare cavalerul, umanistul și cărturarul. Comparațiile dintre planul național și cel universal prilejuiesc mai întîi confruntarea imaginii din literele occidentale cu cea din scrierile românești, apoi relevă tipul de experiență intelectuală și rolul umanismului românesc în sud-estul european. Pe același drum analitic, de la mărturii scrise la structuri culturale, structuri mentale,

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

model cultural și imaginea despre sine ori despre alții, va merge Al. Duțu și în cercetarea de mai largă rezonanță *Cultura română în civilizația europeană modernă* (1978), în care tinde să fixeze locul literaturii și picturii post-bizantine în contextul culturii Europei. Probleme similare, împlinite cu unele date și aspecte noi, mai de amănunt însă, asupra cărora va reveni și în *Modele, imagini, privelişti* (1979).

Bibliografie

Shakespeare in Rumania, București, 1964; *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968; *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969; *Les livres de sagesse dans la culture roumaine*, Bucarest, 1971; *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972; *Eseu în istoria modelelor umane*, București, 1972; *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972; *Umaniști români și cultura europeană*, București, 1974; *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București 1978; *Modele, imagini, privelişti*, Cluj, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

RETORICA ȘI SINTAXA ÎN *LETOPISEȚUL* .... LUI MIRON COSTIN

MIHAI MARTA

Erudiția lui Miron Costin, caracterul savant al expunerii și judecării faptelor istorice constituie trăsături relevante și sub raport stilistic ale scrisului său. Ca om de știință, cronicarul are ambiția de a-și circumscrie opera și prin limbă. Cu o tradiție internă săracă, modelul său stilistic va fi, în primul rînd, limba latină. În contextul epocii, Miron Costin a ales modelul cel mai indicat, cu atît mai mult cu cît conștiința latinității poporului român și a limbii române i-l puteau impune ca pe o datorie firească.

Cronicarul moldovean apare, astfel, ca un „creator" de limbă, în sensul efortului conștient de a supune limba scrisă unor cerințe noi de expresie. Întreprinderea era validată de o serioasă și suficient de fină cunoaștere a limbii latine, cît și de buna stăpînire a limbii române, mai ales în ceea ce privește capacitatea acesteia de a putea adopta norme literare „retorice", mai conforme „spiritului" limbii.

Efortul a fost îndreptat îndeosebi în direcția sintaxei, a organizării retorice a textului, mai puțin în direcția altor nivele lingvistice.

Ca și la Grigore Ureche, putem distinge partea narațiunii purtătoare de informație istorică, de partea originală, expresie a personalității cronicarului.

În partea de informație, construcția sintactică e mai greoaie. Preocuparea de a respecta datele predomină, iar claritatea expunerii suferă. Acumularea de evenimente și de amănunte legate de acestea, lipsa de relief are a momentelor principiale față de detaliile secundare fac ca fraza să fie neclară :

p. 117 : „Înțelegînd Ion Vodă, feciorul lui Vasilie vodă, poticala tătînu-său în Țara Muntenească, au strins boierii ce era puși la boierii pre lîngă sine și le-au dzis, cum el, neflind de domnie pentru slabă sănătate ce avea, că era Ion vodă om slab și deznodat și de mîini și de picioare, cum n-ar hi fost feciorul lui Vasilie vodă, care era ca un leu și la hire și la trup, iară tătîne-său lasă scaunul domniei" [1].

Principala dificultate constă în articularea elementelor subordonate față de regentele lor, în plasarea stîngace a gerunziilor, precum și în pierderea controlului asupra lungii intercalări „cum el ... iară tătîne-său", care, prin plasarea complementului indirect înaintea predicatului, dă naștere unei neplăcute confuzii sintactice.

Celălalt nivel al textului, în care cronicarul își exprimă idei proprii și comentează, deoarece nu mai este supus presiunii datelor și faptelor ce trebuie comunicate, beneficiază de o organizare la nivel sintactic care pune în lumină în mod pertinent preocuparea autorului de a elabora retoric enunțul.

În asemenea părți ale cronicii, nu puține, dorința lui Miron Costin de a organiza retoric enunțul scris se vădește de la largi fragmente, pînă la secvențe — părți ale unor propoziții.

Preambulul sfîrșitului domniei lui Vasile Lupu este un lung comentariu asupra măririi și decadenței :

p. 113 : „O ! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă. Pre cît să mai adaoge, pre atîtea rîhnește. Poftile a domnilor și împăraților n-au hotar. Avînd mult, cum n-ari avea nemică le pare. Pre cît li dă Dumnedzău, nu se satură. Avînd domnie, cinste, și mai mari și mai late țări poftesc. Avînd țară, și țara altuia a cuprinde cască și așea lăcomind la altuia, sosesc de pierd și al său. Multe împărății în lume, vrînd să ia alte țări,

[1] Citatele sînt extrase din : Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură, București, 1958.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 259—262, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

s-au stins pre sine. Aşea s-au stins împărăţiia lui Darie împărat de Alexandru Machidon; vrînd să supuie ţările greceşti şi toată Machidoniia, Darie au stins împărăţia sa, de-au căzdut pre minule lui Alexandru Machidon.

Aşea împărăţiia Cartaghinii, vrînd să supuie Rimul, au căzdut la robiia rimlenilor. Aşe Pir împărat, vrînd să ia Italiia, au pierdut şi ţările sale [...].

Aşe şi Vasilie vodă, avînd fericite vremi de domniie în pace den toate părţile, că şi ţara nu era nici cu o datorie îngreuiată, fără nici o dodeială despre turci, carii avea începută sfadă cu perşii şi într-acele părţi sta cu valuri, au început svadă cu Matei vodă domnul muntenesc pentru domniia acei ţări; ori că nu-l încăpea Muldova, ca pre un om cu, hire înaltă şi împărătească mai mult decît domnească, ori că siliia să vadză pre fecioru-său, la domnie, care hire au părinţii spre feciorii săi să-i vadză în viaţa lor ieşiţi la cinste: dòmnii la domnli pre feciorii săi poftesc să-i vadză ieşiţi, boierii la boierli, slujitoriul să bucură să-şi vadză de slujitorile pre feciorul său harnic, pementeanul, de hrana pămîntului, pre feciorul său, destoinic poftește să-l vadză".

Întinsul enunţ este de o remarcabilă unitate, datorită în primul rînd, structurii organizate ca o amplă analogie trecut-prezent, topos dezvoltat 'secundum artem' cu exemple aşezate cronologic — Darius, Cartagina, Pyrrhus — şi original completat cu destinul lui Mihai Viteazul. Exemplificarea constituie prima parte a analogiei, divizată, la rîndul ei, într-o parte generală şi una ilustrativă. Această parte a doua este constituită într-o gradaţie cronologică a cărei simetrie este relevată de un cvadricolon introdus anaforic de adverbul „aşa", primul colon beneficiind de o amplificare demonstrativă, celelalte reluînd structura sintactică a acestuia, fără amplificarea determinărilor: „Aşea împărăţiia Cartaghinli, vrînd să supuie Rimul, au căzdut la robiia rimlenilor; aşea Pir împărat, vrînd să ia Italiia, au pierdut şi ţările sale; Primul colon se individualizează şi prin repetiţia secvenţei iniţiale, reluată în încheiere; „Aşea s-au stins împărăţiia lui Darie împărat ... Darie au stins împărăţiia sa". Ideea subliniată de cronicar se prezintă antitetic: a m b i ţ i e/r e z u l t a t, ilustrînd partea întîi, a cărei structură simetrică pune în lumină tot o gradaţie ascendentă, precedată de o alternare antitetică marcată anaforic: „Pre cît ... avînd ..., precît ... avînd...", ultima secvenţă introducînd exemplificarea: „Avînd ţară, şi ţara altuia a cuprinde cască şi, aşea lăcomind la altuia, sosesc de pierd şi al său", nu numai prin conţinut, ci şi prin structura sintactică reluată în partea ilustrativă, care concretizează ideea ambiţiei deşarte.

A doua parte a analogiei, domnia lui Vasile Lupu, se leagă de prima parte, nu numai prin conţinut — ambiţia voievodului de a stăpîni şi Ţara Românească, ambiţie urmată de pierderea propriei ţări — ci şi prin repetarea construcţiei sintactice a cvadricolonului ilustrativ: „Aşea şi Vasilie vodă, avînd fericite vremi...", dezvoltată ulterior ca o largă perioadă structurată pe o explicaţie cauzală. Unitatea întregului enunţ se materializează ciclic la nivelul conţinutului prin parcurgerea drumului invers, de la particular la general, ceea ce închide într-un amplu 'ambitus' întregul fragment, marcat astfel de o evidentă şi intenţionată simetrie.

Trebuie scoasă în evidenţă tratarea vădit complexă a ultimei părţi prin repetiţii simetrice: „domnii ... la domnli, ... boierii ... la boierli, slujitoriul ... la slujitorie, ...pementeanul ... pămîntului", şi inversiuni realizate în vederea unei savante şi complexe simetrii finale: „slujitoriul să bucură să-şi vadză de slujitorie pre feciorul său harnic, pementeanul, de hrana pămîntului pre feciorul său, destoinic poftește să-l vadză", terminată ritmic printr-un şir de trei amfibrahi — x — / — x — / — x —, cu rol de clauzulă.

Deşi singular, discursul, ca element al naraţiunii istorice, procedeu consacrat al istoriografiei clasice, dovedeşte şi mai pregnant caracterul elaborat:

p. 128: „Crăiia Leşască, cîte şi ce slujbe are despre noi, nime, ca Crimul, nu este martor. Cu noi leşii ş-au lăţit crăiia, cu noi nu bagă în samă nice o împărăţiie, în nedejdea noastră mai mult, să ridică asupra împărăţiei turceşti şi Crimul să-l ia de la turci cătră crăiia lor amu este gata.

Iară ce bine au cazacii şi ce volnicii de la dinşii? Robii în Crim au mai bună viiaţă. Ce adu-ţi aminte, luminate hane, slujba noastră, care o am făcut-o moşului tău, Şaan Ghirei sultan. Nu lepăda de la tine mare izbînde şi vestite în toată lumea, nu te lăsa de mare avuţie şi dobînde, care în puţină vreme pren noi ţ-or veni la mînă, nu lăsa să se mai întărească nepriiatinul tău şi călcătorul de volniciile noastre, leahul.

Au nu vedeţi că v-au început a vă călca şi pre voi leşii? Cîmpii, cît ţin între Nipru şi Nistru, ei stăpînesc cu cetele lor, Bugeacul, cu oamenii săi, în toate dzile îl pradă, Conetpolschii Horunjii v-au prădat pînă în Or în ceste dzile.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Aceste toate începături sînt. Iată cărţile craiului ! Citiţi-le, ce ne scriu, să lovim Crimul, să cuprindem marea. Iară de te vei îndoi, hane, şi n-oi avea la tine credinţa, feciorul meu, la curtea ta, zălog oi pune !"

Împărţirea pe unităţi a discursului este realizată de apariţia clauzulelor : „către craiu lor *amu este gata*", $-\breve{z}--/z-$ (peon II şi troheu), „*volniciile noastre leahul*", $--\breve{z}-/\breve{z}-/z-/$ (mesomacru, troheu, troheu), „*în ceste dzile*", $-\breve{z}-/z-/$ (amfibrah, troheu), „*feciorul meu, la curtea ta, zălog oi pune*", succesiune de iambi încheiată de un amfibrah, $--/\breve{z}-/\breve{z}-/\breve{z}-/\breve{z}-/z-/$, secvenţă ritmică de mai mare întindere, deoarece închide întregul enunţ.

Fiecare unitate a discursului este o perioadă riguros construită, structura analogă a apodozelor fiecăreia fiind un tricolon : I „... cu noi ... ; cu noi ... ; noastră" ; II „nu lepăda ; ... nu te lăsa ; ... nu lăsa..." ; III „Cîmpii ... ei stăpînesc..., Bugeacul ... îl pradă ..., Conţpolschii ... v-au prădat ...".

Partea finală, abruptă, aduce argumentul concret al faptului faţă de peroraţia retorică. Întregul discurs pune în evidenţă familiarizarea lui Miron Costin cu procedeele oratoriei clasice pe care le aplică limbii române.

Perioada apare nu numai în organizarea unor enunţuri de amploarea celor citate. Această structură sintactică caracterizează acea parte a textului istoric eliberată, cum am arătat, de presiunea evenimentului relatat. Efortul depus de cronicar este considerabil ; sînt însă, inerent, inegale. Reuşitele apar mai ales cînd conţinutul sprijină construcţia ciclică, d. ex. în cazul comparaţiilor :

p. 193 ; „Ce, cum floarea şi pomeţii şi toată verdeaţa pămîntului stau ovilite de brumă căzută peste vreme şi apoi, după lină căldura a soarelui, vin iară la hirea şi la frimseţele sale cele împiedicate de răceala brumei, aşea şi ţara, după greutăţile ce era la Radul vodă (care vacurilor de mirat au rămas, cum au putut începea înţelepciunea acelui domn, aceia nemilă de ţară), au venit fără zăbavă ţara la hirea sa şi pînă la anul s-a împlut de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni".

Comparaţia amplă facilitează organizarea periodică a frazei, efectul fiind accentuat de inversarea termenilor comparaţiei. Ceea ce este în mod deosebit de remarcat, este distribuţia clară a elementelor sintactice ale propoziţiilor, figurile de construcţie (inversiuni, antiteze, enumerări, dislocări, intercalări) susţinînd unitatea perioadei prin inteligenţa utilizării lor : „lină căldura soarelui", „înţelepciunea acestui domn, aceea nemilă de ţară", „s-au împlut de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni".

Aceeaşi articulare logică pe elementele comparaţiei, care se distribuie firesc în protază şi apodoză, se regăseşte şi în exemplul următor :

p. 135 : „Precum munţii cei înalţi şi malurile cele înalte, cînd să năruesc de vreo parte, pre cît sînt mai înalţi, pre atîta şi durăt fac mai mare cînd să pornesc, şi copacii cei înalţi mai mare sunet fac cînd să oboară, aşe şi casele cele înalte şi întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare răzsîpă purceg la cădere cînd cad, fîntr-acela chip şi casa lui Vasilie vodă, de atîţia ani întemeiată, cu mare cădere şi răzsîpă şi la deplină stîngere au purces de atunci".

Deşi mai complexă, protaza fiind la rîndul ei divizată în protază şi apodoză, constituite tot ca o comparaţie, construcţie cerută de evoluţia logică de la general la particular, fraza se desfăşoară clar, unitatea ei fiind marcată de corespondenţa determinărilor temporale din două părţi ale protazei, precum şi de reluarea termenilor care închelе protaza în închiderea apodozei şi a perioadei : „... cu mare răzsîpă purceg la cădere cînd cad ...", „... cu mare cădere şi răzsîpă ... au purces".

Figurile sintactice, de construcţie şi de gîndire, apar frecvent la Miron Costin. În afară de cele amintite în exemplele analizate, mai putem reţine :

Hiasmul. p. 141 : „Iară nu sînt vremile supt cîrma omului, ce bietul om supt vremi" ; p. 98 : „Dacă se rădică pre greci, pre mine să rădică" ; p. 56 : „Banii răscolesc împărăţiile şi mare cetăţi le surupă".

Hiperbatul. p. 62 : „... foarte îmbrăcaţi bine" ; p. 85 : „După grea de scîrbă mazilie ..." ; p. 86 : „... cu mulţime de oameni şi cu desfrînate de tot podoabe" ; p. 86 ; „... soliie ca aceie la vro împărăţie prilejită" ; p. 140 : „... de lunicoasă hirea turcilor" ; p. 175 : „Şi s-au aşedzat cu întemeiată de atunce domnie".

Inversiunea. p. 142 : „Credincios pisariul" : p. 164 : „... altele a lui Vasilie vodă tupilate, ori odoară, ori bani".

Enumerarea. p. 149 : „a bieţilor lăcuitori nevinovaţi lăcaşurile, odăile şi hrana".

Exclamaţia retorică. p. 81 : „O, nestătătoare şi nice o dată încredinţate lucrurile a lumii, cum virsteadză şi turbură şi face lucruri împrotivă !" ; p. 102 : „O, îndrăcite a voitoriului de rău veninuri, ce nu scornéşte limba amară a nepriietinului !".

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Interogația retorică. p. 165 : „... cine să va îndemna la bunătăți, de nu să 'vor lăuda oamenii harnici în lume, den carii unul era ales acest om?" ; p. 184 : „Cine poate deplin să scrie prada, stricăciunea, robiia Ardealului de pre acele vremi și părților aproape de Ardeal?". Remarcăm în acest exemplu și enumerarea în climax ascendent : „... prada, stricăciunea, robiia ...".

Acumularea. p. 130 : „Să scrie de acum leșii ce pojar au purces dintr-această scinteie în multe părți de lume, ce vărsare de sînge, ce pustietate țărilor, ce surupare și slăbiciune puterii crăiei leșăști, ce răssipă amare și nedobîndite cetăți, ce robii și plean de creștini în mîinile creștinești".

Antiteza. p. 141 : „Așa era de deplin la hire, iară la statul trupului era gîrbov, ghebos și la cap cucuiat, cît puteai dzice că este cu adevărat Esop la chip" ; p. 145 : „Mare netocmală în deopotriva caselor și a hirelor ! Aceasta parte era o domniie de 18 ai și împărăției cu bivșug și cu cinste sămănătoare, iară ceelaltă parte, de doi ani ieșită den țărănie". Efectul antitezelor citate este atenuat de o anume stîngăcie în realizarea lor de dezechilibrul între părțile puse în opaziție.

O anumită predilecție pentru repetiția lexicală îl face pe cronicar să realizeze adevărate tururi de forță : p. 58 „... că turcul cu vreme dă, cu vreme ia, precum este vremea așea lasă, blînd cînd este vreme de blindețe, sămeț și ager cînd este vreme de sămeției" ; p. 184 : „... domnul din faptele domnilor, ... boierii urmînd pe boierii cei cinstești și înțălepți, slujitoriul a slujitoriu, că cinești după breasla sa cine urmadză pre cel cinstеș cinstit, cine urmadză pre cel rău, rău iaste și rău să va săvîrși" ; p. 49 : „Cu ce măsură măsuri, măsura-ți-să-va". Repetițiile citate se complică prin serii paralele de termeni care se ierahizează prin antiteze, poliptotonuri, figuri etimologice, inversiune, dislocări și elipse, care trezesc admirație dar care nu contribuie întotdeauna la claritatea expresiei datorită unei prea evidente căutări a efectului retoric. Totuși, uneori pentru concizia exprimării, rezultatul este cel scontat de autor: „... cine urmadză pre cel rău, rău iaste și rău să va săvîrși", „... cu ce măsură măsuri, măsurați-să-va".

Miron Costin a încercat să adapteze limbii române regulile subtile ale retoricii, receptate prin modelul limbii latine. Încercarea n-a fost fără pericol, de multe ori normele și figurile retorice încorsetînd nefiresc expresia românească. Dar întreprinderea a fost salutară și deschizătoare de noi și majore posibilități de expresie lingvistică și literară.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

PROBLEME ALE LITERATURII ROMÂNE VECHI ÎN CORESPONDENȚA PRIMITĂ DE B. P. HASDEU

NICOLAE MECU

MOSES GASTER[1]

Prea onor[abile] domn,

Acu e rîndu meu de a mulțumi îndoit atît pentru *Cucul și turturica*[2] cît și pentru stimabila scrisoare ce o primesc chiar acu. Studiul D-tale l-am citit cu mare băgare de seamă și cu interes tot crescînd. Nu pociu să tăgăduiesc că forma ipotetică în care dai D-ta rezultatele obținute mi-a plăcut foarte mult, văzînd că D-ta încă nu decizi în mod peremptoriu asupra obiectului în cestiune. Îmi pare că Negruzzi[3] n-a tipărit încă adausul ce îi l-am trimes; căci ar fi fost chiar până la un punct oarecare un sprijin pentru opiniunea D-tale, că acest cîntec ne-a fost comunicat prin intermediarea popoarelor balcanice, resp.[ectiv] a sectei

---

[1] *Moses Gaster* (1856—1939), filolog, lingvist și folclorist. După studiile liceale de la București, urmează la Breslau (azi Wroclaw) Seminarul rabinic și studiile universitare. În 1876, începe să colaboreze la revista „Columna lui Traian", iar din 1879 la „Convorbiri literare". În 1877 își trece doctoratul la Leipzig, cu teza *Zur rumänischen Lautgeschichte I. Die gutturale tenuis*. Din anul 1878, începe să colaboreze la publicația „Zeitschrift für Romanische Philologie", fondată și condusă de renumitul romanist Gustav Groeber (v. nota 8). Înapoiat, în 1881, în România, ține prelegeri de literatură română și de mitologie comparată la facultatea de litere din București. În această perioadă frecventează „Junimea" bucureșteană. Este ales, în 1885, membru de onoare al Ateneului Român. În același an, este expulzat din România și se stabilește la Londra, unde activează ca profesor universitar. În 1908, e ales președinte al asociației „The Folk-Lore Society". La propunerea lui Sextil Pușcariu, este ales membru de onoare al Academiei Române (1929). Cea mai însemnată lucrare de filologie română a lui Gaster rămîne ampla *Crestomație română*, publicată în anul 1891 la București și Leipzig. Remarcabile sînt, de asemenea, culegerea de texte *Literatura populară română*, București (1883) și ediția *Tetraevanghelului* lui Radu de la Mănicești (Londra, 1893). Ca folclorist s-a ilustrat prin studii comparatiste (urmînd teoria lui Th. Benfey, privitoare la originea asiatică a basmelor europene).

Relațiile sale de colaborare cu Hasdeu se limitează la cîțiva ani (1876—1880). Din această perioadă datează și marea majoritate a scrisorilor către acesta aflate în fondurile Arhivelor Statului din București (în total, 15 la număr). Scrisorile pe care le publicăm aici fac parte din volumul în pregătire *B. P. Hasdeu, Corespondență primită* (coordonator: Al. Săndulescu; colaboratori: Nicolae Mecu, Viorica Nișcov, Al. Săndulescu și Mihai Vornicu) și urmează publicării în revistă a altor materiale din volum (v. „Manuscriptum" nr. 4/1980 și „Revista de istorie și teorie literară" nr. 4/1980).

[2] *Balada poporană «Cucul și turturica» în România, în Persia și în Francia*, studiul lui Hasdeu, a fost publicat în „Columna lui Traian", nr. 6—7 (lun-iul.), 1877, p. 301—303 și reluat în vol. II din *Cuvinte din bătrîni* (1880), p. 501—566; 694—705, cu titlul *Balada «Cucul și turturica», la români, la moravi, la provențali, la reto-romani, la perși, la turcomani etc.*

[3] Iacob Negruzzi, redactorul „Convorbirilor literare". Prima parte a studiului lui Gaster *Cucul și turturica. Studiu comparativ* apăruse în „Convorbiri literare", 13, nr. 6, 1 sept. 1879, p. 229—234. Numărul din 1 nov. 1879 publica la p. 322—324 un *adaos* al studiului, în care, printre altele, autorul reproduce o versiune sîrbească a baladei. La data prezentei scrisori, acest număr al revistei ieșene nu-i parvenise încă lui Gaster.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 263—269, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

bogomilelor. Am dat de o paralelă foarte potrivită în literatura serbească. Mă mir cum ţi-a putut scăpa din vedere, pe cînd D-ta în general îmbrăţişez[i] toată literatura, cînd lucrez[i] de ceva. Eu îţi comunic alăturat acel cîntec dupe cum l-am tradus din Talvj, *Volkslieder der Serben* ed. 1835 vol. II p. 7—8 şi ed. 1853 vol. II p. 100—101(se rapoartă la ed. sîrbească din 1840 vol. I, 602, dar n-am originalu a mînă).

Mult surprins eram cînd am văzut al doilea apendice: *Povestea numerelor*[4]. Tocmai acu mă apucasem să lucrez asupra aceluiaş objet pentru „Anuaru pentru Israeliţi" de anu viitor, sub titlu: *Originea talmudică a unui cîntec de stea românesc.* Desigur cunoaşteţi studiul profund al lui Köhler în *Or.[ient] şi Occident*, care însă nu cunoaşte paralela noastră românească. Zău, mă bucur că ne întîlnim pe acelaşi drum. Am dat şi de o paralelă română -şi pentru a doua zicală prelucrată acolo de Köhler. Se află în Pann: *Povestea vorbii*, 1852, p. 96: „De ar fi (cum zicea lumea o zicală) — cerul tot hîrtie şi marea cerneală". Mi-ar părea bine dacă veţi trata şi această zicală de aceeaşi origine talmudică (se află şi în *Genesis* rabbah secţ. 15). care desigur s-a strecorit la noi pe aceeaşi cale ca şi cele alte, tractate de D-ta. Văz că se află asemenea pe la serbi, Talvj ed. I, 1835, II p. 78; ed. II, 1853, II, p. 176, cf. p. 384 original serb, 1840, I, 553. Îndată ce va apare broşura III din „Zeitschrift"[5] voi căpăta şi cîteva exemplare din recenziunea mea pe care mă voi grăbi a le trimite la persoanele indicate de D-ta.

Cu opţiunea pentru naturalizare încă nu m-am grăbit. Mai aştept pînă cînd voi crede că voi fi deja atît de înaintate în numărul naturalizaţilor, ca să nu fac escepţiune eclatantă între coreligionarii mei. La timp favorabil mă voi adresa, şi în prima ordine către D-ta, pentru a stărui la primirea mea în sînul naţiunei române, în a cărui spirit şi simţiminte din zi în zi tind a mă aprofunda.

Sînt pe aproape gata cu studiul meu asupra Alexandriei[6]. Aştept cu o nerăbdare explicabilă cartea D-tale, mai cu seamă aceea ce ne promiteţi asupra *Căsătoriei la români*[7] şi pentru aceasta am strîns nişte material.

Cu respect şi stimă,
Dr. M. Gaster

Freiburgerstr. 44 III
Breslau 25 XI [18] 79

Arh. Stat. Buc., fond B. P. Hasdeu, vol. XVI, pach. CXXXII, doc. 716.

2

Prea onor[abile] Domn!

În acelaş moment capăt scrisoarea D-tale, şi răspunsul lui Cihac[1], din partea D-lui Prof. Groeber[2]. Vă mulţumesc pentru estractu din Sayce[3] mai cu seamă acu, cînd Cihac

[4] *Povestea numerelor la români, la slavi, la francezi, la evrei* a apărut în cadrul vol. II din *Cuvinte din bătrîni*, 1880, p. 567—608.

[5] „Zeitschrift für romanische philologie", publicaţia lui G. Groeber.

[6] Din cîte ştim, Gaster nu a publicat separat acest studiu, ci l-a inclus în culegerea sa *Literatura populară română* (Bucureşti, 1883).

[7] Lucrarea la care se referă Gaster trebuia să rezulte din prelucrarea răspunsurilor la *Programa pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român* publicată de Hasdeu în „Columna lui Traian" (1877, p. 408—420; 427—447), apărută şi în volum cu titlul: *Obiceiurile juridice ale poporului român. Programa de B. Petriceicu Hasdeu*, ediţiune oficială, Bucureşti, 1878.

[1] A. von. Cihac, *Meine Antwort an H. Dr. M. Gaster*, apărut în publicaţia „Romanische Studien", IV, 1880, p. 451—476, ca răspuns la articolul lui M. Gaster *A Cihac's „Sur les études romaines de Ms. Hasdeu"* din „Zeitschrift für roumanische Philologie", IV, 1880, p. 468—476.

[2] *Gustav Groeber* (1844—1911), filolog german, cu merite deosebite în organizarea activităţii publicistice în domeniul romanisticii. Profesor de filologie romanică la Breslau şi Strassburg. Întemeietor, în 1877, al publicaţiei „Zeitschrift für romanische Philologie" şi al seriei „Bibliotheca romanica", redactor al masivului compendiu *Grundriss für romanische Philologie* (Strasburg, 1886).

[3] *Archibald H. Sayce* (1846—1933), lingvist englez, asirolog; profesor de filologie comparată la Oxford, unde a preluat catedra lui Max Müller. A cercetat scrierea cuneiformă. A lăsat

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

în loc să-mi răspunză obiectiv ştienţific să apucă să mă discrediteze în ochii învăţaţilor germani prin atacuri personale. Se înţelege că nu-i voi urma pe calea aceasta de insulte personale, dar ceea ce priveşte ştiinţa : vai de dînsu. O să-l învăţ eu minte. O să-i arăt că cu grosolănia nu se respinge argumente ştienţifice ; şi dacă să apucă să-şi bate joc de noi, că căutăm totdeauna refugiu la limba albaneză, cînd nu mai ştim încotro (precum susţine el), o să-i arăt că e mai aproape a-şi explica fenomenele obscure prin limba albaneză decît prin dialecte picarde sau cipriotice. Nu ştiu ce i-a trecut prin gînd de mi-a răspuns nemţeşte, căci nemţeasca asta nici D-nezeu nu o înţelege bine. Şi de D-ta se leagă, în privinţa articolului din „Archivio glottologico"[4]. Desigur îi veţi răspunde. Nu mă îndoiesc că prof. Groeber va primi răspunsu D-tale. O monstruozitate de argumentaţiune este ceea ce zice Cihac, pg. 454 no. 15, în privinţa vorbei „viezură". Se vede că nu m-a înţeles bine, şi-a scris tot ce îi a venit în gură.

Bine mi-ar pare dacă ai putea D-ta să-mi procuri cîteva notiţe biografice despre „Cavalerul de Cihac" care nu răspunde tocmai „cavalièrement" ; asemenea dacă ai putea să-mi dai o paralelă vechiă la vorba „cioae". În Alexandria modernă, tipărită, se află vorba, dar în ms. este înlocuită printr-un nume de metal. În general cred că voi avea pe toţi învăţaţii objectivi de partea mea. Cihac nu demonstră nimic, că se citează pre sine mereu — de la o autoritate la alta mai mare ! —. Trebuie însă să aştept cu răspunsu pînă la fasciculu II, cînd se dă referatu asupra *Bochmer's Romanische Studien*. De rezultat nu mi-e teamă.

Cu profund respect,
Dr. M. Gaster.
Neue Schweidwitzerstr.
14. III

Breslau
13.V.[18] 80

Arh. Stat. Buc., fond B.P. Hasdeu, vol. XVI, pach. CXXXII, doc. 720

31 Warwick Road
Maida Hill : W.
Londra 28.V.1891

D-le Hajdeu,

Mi-am isprăvit *Chrestomaţia*[1], şi uitînd acele mici deosebiri de vederi care ne-au dezbinat odinioară, îmi fac o deosebită plăcere a-ţi trimete d-tale un exemplar al acelei cărţi.

D-ta — fără a voi să te măgulesc — eşti fruntaşul filologiei române, şi cui, dacă nu d-tale, să trimet o carte pe care, poate singur, o vei şti să apreciezi din înaltul punct de vedere al ştiinţei şi al muncei osîrduitoare.

Priimeşte te rog acea carte, ca un omagiu trimes de peste nouă mări şi nouă ţări, ca un prinos adus măiestrului filologiei române. Judecă cu duhul blîndeţelor, dacă vei găsi că a încercat şi n-a reuşit.

Al. d-tale devotat,
M. Gaster

Arh. Stat. Buc., fond B. P. Hasdeu, vol. XVI, pach. CXXXII, doc. 721.

---

lucrări fundamentale asupra gramaticii limbilor mesopotamiene şi de lingvistică generală. A studiat textele biblice din perspectiva filologică.

„Estratul" la care se referă Gaster poate fi din lucrarea *Introduction to the Science of Language*, publicată de Sayce în anul 1880.

[4] Hasdeu publicase în revista „Archivio glottologico", condusă de marele lingvist italian G. I. Ascoli, articolul *Le type syntaxique „homo ille bonus" et sa parentèle* (III, 3, 1878, p. 420—441).

[1] *Chrestomaţie română*, 2 vol., lucrare de căpetenie a lui M. Gaster, apărută în 1891 la Bucureşti şi Leipzig.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

MIHAI VORNICU

CONSTANTIN CHIRU

București, 5/18 februariu 1907

Prea onorate domnule Hasdeu!

În hrisoavele moșii părinteșli, moștenite de la tata mamei mele, Mihail Furduescu, am găsit o condiculă coprinzind mai multe scrieri din anul 1780 și pînă la anul 1799, purtind iscălitura „Logofătul Iordake Furduescu". Condicuța coprinde (după vechiu [*sic*!] manuscris, citit și scris de paleograful Alex. N. Doicescu):

La anul 1780. O lungă povestire, pe 96 pagine — textual:

„Amurat împăratu al Vavilonului a auzit că s-au sfătuit creștinii să ridice împărat la Ierusalem; el îți scrie, Afiloge împărat al Ararii, să te ridici cu oști, să mergi la Ierusalem, și ți-am trimis și oști într-ajutor; să arzi, să robești cetatea Ierusalemului și să sfărîmi biserica creștinească care este deasupra gropii lui Hristos, ca să nu se pomenească numele acelui înșelător în lume. Iar de nu vei face porunca mea, ca să știi, cu moarte amară vei muri" ect. [*sic*!] (urmează pe 96 pagine, în formă de roman istoric religios).

La anul 1790. Logofătul Iordake Furduescu scrie — textual:

„Istoria domnilor Țărei Românești, cîți au stat din vremea Radului ce să chiema Negru, care s-au pogorît din Țara Ungurească cu oști și au gonit pe tătarii care locuiau într-aceste locuri; și au stat domn al Țărei Românești, la leatul de la Hristos 1290".

Cronicaru [*sic*!] reproduce în condiculă numele și datele domnii [*sic*!] a 86 voievozi din Muntenia, cu începere de la Radu Negru-vodă, în anul 1290, și pînă la domnia lui Nicolae Petre Mavrogheni, din anul 1786. Ilustrînd domniile cu puține fapte războinice; ci mai mult despre monastiri.

Deosebit de acestea, cronicaru [*sic*!] înregistrează, pe o altă pagină din manuscript, o a doua domnie a lui Ion Mihai Constantin Suțu-voievod, la anul 1791.

Pe o altă pagină, înregistrează marele cutremur din anul 1790, martie 26, la orele două din noapte, cu care ocazie menționează că în acel an, cînd era și „răzmeriță", era domnitor un prinț neamț.

La anul 1799. Logofătul Iordake Furduescu scrie o lungă și interesantă poemă în versuri asupra tăierei capului lui Angerliu-voievod, la anul 1798, febru. 18, (reproduc numele voievodului *Angerliu*, cum este scris în manuscris, iar nu *Hangerliu*). El ridiculează [*sic*!] domnia rapace a fanariotului voievod; deplînge pe sărmana raia (popor); arată poltroneria boierească față de un arap. Poemă foarte interesantă.

În vechea condiculă se văd note și socoteli scrise de mîna logofătului Iordake Furduescu — cît și mai multe socoteli scrise de mîna fiului său Mihail Furduescu, cheltuieli scrise cu ocazia nunței unicei lui fiice, răposata mea mamă.

Vechea condiculă ce coprinde scrierile mai sus arătate am oferit-o Academii Române. Mă simt fericit, atît ca fiul al țărei, cît și ca laureat al Academii, să pot oferi celei mai înalte instituțiuni culturale a țărei vechea scriere din anul 1780 a străbunului meu Iordake Furduescu, scrieri cu încercări asupra literaturei și istorii țărei, a timpurilor îndepărtate [1].

În speranța că scumpa dv. sănătate — pentru noi toți adoratorii d-tale, prețioasă — vă va da puteri spre a citi scrierile străbunului meu, vă rog să binevoiți, prea onorate

---

[1] Manuscrisul este înregistrat sub nr. 3162 la Biblioteca Academiei. Pentru relatarea versificată a decapitării lui Hangerliu, logofătul Iordache Furduescu este numai copist (cf. Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești și versificate*, București, 1967, p. 305–306); autorul, necunoscut, trebuie să fi fost martor ocular al întîmplării. C. Chiru a publicat textul, atribuindu-l bunicului său, în *Monografia comunei Gura Foii din jud. Dîmbovița*, București, 1925, p. 26–36.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

domnule Hasdeu, a primi espresiunea sentimentelor mele de deosebită stimă şi consideraţiune ce vă păstrez.

Constantin Chiru
Inginer Inspector General
fost Director General al Poştelor

77 Calea Dorobanţilor

Bucureşti

Arh. Stat. Buc., fond B. P. Hasdeu, vol. XIII, pach. LXXVIII, doc. 596

GRIGORE SILAŞI [1]

Cluş, 2 dec.1877

Stimate doamne !

De la despărţirea noastră în Cluş [2] nu ţi-am scris şi, cu toate acestea, noi cei de pe aice simt profund că am avea lipsa să stăm în relaţiuni mai intime şi în corespundenţe mai dese cu d-voastră, cei dincolo de Carpaţi, ca să căpătăm, ca nişte sentinele din cele mai espuse ale românismului, în păsurile şi strîmtorirele noastre, încoragiare şi sucurs [3].

Permite-mi să-ţi cer astădată sucursul binevoitor.

Mă încurcai în ceartă cu un colega profesor de la facultatea filozofică de aice asupra ezistenţei „universităţei" din Cotnari, înfiinţate de principele Iac[ob] Despot al Moldaviei pré la 1562—1564. Voi fi silit a apăra ezistenţa acelei universităţi de colega meu negată, în faţa lumii literare maghiare ori germane, după ce în cursurile mele ţinute la aceastâ universitate [4] o afirmai. Afirmaţiunea mea o întemeiasem numai pe scurta amintire ce se face despre dînsa în o cuvîntare a părintelui d-tale [5] (Pumnu, *Lepturariu* [6], t. IV, part. I, pg. 124) şi pe ceea ce-mi aduceam aminte dintr-un estract ce-l publicaseşi înainte cu ani în „Traian", pare-mi-se, după *Vita Iacobi Despotae, Moldaviae vajvodae, scriptore Joan. Sommer*, Vittenbergae, 1581. Acum însă altfa nu-mi ajunge, ci aş avea lipsă au de acea carte prea rară, carea, ca „liber unicissimus" [7], în bibliotecile de aice nu se află, au cel puţin de estratul publicat în „Traian" relative la cestiunata universitate. Nu prejeta derept aceea a-mi sta întru ajutor, dispunînd să capăt pe cale postale numerii respectivi sau, dacă altcum nu se poate, anul respectiv întreg din „Traian", ori pre lîngă recepere postale a preţului, ori altmintre.

---

[1] *Grigore Silaşi* (1836—1897), filolog român din Transilvania; profesor de limbă şi literatură română la Universitatea din Cluj. Doctor în teologie la Viena (1862), membru fondator al societăţii studenţilor români „România jună". Membru onorar al Academiei Române (1877). Adversar al „Junimii" ieşene, a scris în şi a apărat o limbă română şavantă, bazată pe neologismul latinizant. A publicat studii filologice şi de folclor în mai toate revistele transilvănene importante. Principiile lingvistice şi le-a expus în *Renaşterea limbei româneşti în vorbire şi scriere*; în folcloristică a urmat linia mitologizantă şi latinistă a lui t. Marienescu. Traducător din Iulius Caesar.

[2] Hasdeu fusese în Transilvania, trecînd şi prin Cluj, în vara lui 1871.

[3] „ajutor" (< lat. *succursum*).

[4] La Universitatea din Cluj.

[5] *Alexandru Hîjdeu* fusese şi el cărturar, membru numit la întemeierea Societăţii literare, devenită Academia Română.

[6] Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc cules den scriptori rumâni*, I—IV, Viena, 1862—1865.

[7] „carte foarte rară" (lat.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Fireşte că m-aş bucura cînd aş putea căpăta cartea însăşi, erga [8] garantare din parte-mi şi retrămetere în timpul cel mai scurt.

M-ai deobliga foarte binevoind a-mi împărtăşi şi alte notiţe şi îndegetări [9] privitoare atît la zisa universitate, cît şi preste tot la starea învăţămîntului la români în sec. XV-XVII (şcoalele superiori din Suceava înfiinţate de princ[ipele] Alexandru cel Bun al Moldaviei la 1430, Academia lui Vas[ile] Lupu, şcoalele populari rădicate pe lîngă băsericele parohiali-sinodice de C. Duca şi Ş. Cantacuzenu către finele secolului XVII şcl.). Ca unul carele ani îndelungi ai cutreierat cîmpul istoriei noastre naţiunali, debunăseamă vei fi dat preste urme preţioase cu respect [10] la şcoalele române din epoca cestiunată. Desclinit [11] organizaţiunea lor internă, în scrierile *(cronicarii rom*; *„Epoca lui V. Lupu şi Mat[ei] Basarab" de Misail** [12]; şcl.) ce cunosc eu, nu se prea detaliază; şi chiar de aceasta aş avea lipsă: ciţi profesori funţiuna în cutare şi cutare aşezămînt şcolar? ce metod urma în propunere, vezi bine, precît putea fi vorba pe atunce de metod? cari era cărţile didactice? şi alte asemeni.

Cerîndu-ţi scuzele pentru incomodarea ce-ţi fac, perseverez

al stim. d-tale

pururea reveritor [13]
Dr. Gregoriu Silasi
prof.

Arh. Stat. Buc., fond B. P. Hasdeu, vol. XXVI, pach. CCCLII, doc. 1230

J. HONORÉ ABDOLONYME UBICINI [1]

Paris, 36, r[ue] du Montparnasse
le 29 juin 1870

J'ai appris, Monsieur, par un de nos* compatriotes [2], M. Periet̨zanou-Buzău, que vous aviez bien voulu prendre quelque intérêt au document concernant le prince de Moldavie Georges-Etienne, publié dans le „Moniteur roumain" du 29 mai. Vous auriez en même temps, avec infiniment de justesse, relevé dans les notes dont j'avais accompagné la publication de ce document une erreur qui s'y est glissée par une inadvertance de ma part, dont j'ai quelque peine aujourd'hui à me rendre compte, et que je remercie de m'avoir signalée. Il s'agit de ce *Spatharius**, qui est bien en effet un nom propre — le nom d'un personnage très connu [3] —, et non pas, comme je me l'étais figuré à première vue, un nom de dignité. Que

[8] „contra", „faţă de" (lat.).
[9] „indicaţii" (< lat. *indigetare* „a numi").
[10] „cu privire" (latinism).
[11] „deosebit" (ardelenism).
[12] *George Missail* (1835—1906), publicist, folclorist şi magistrat. Colaborator al mai multor ziare liberale, cu articole politice şi literare. A publicat studii de folclor în stil romantic exaltat, cu concluzii fanteziste, o încercare de roman, *România veche şi România nouă* (1869) — fără valoare.
[13] „respectuos" (< lat. *reveriri* „a respecta").
[1] *Jean H. Abdolonyme Ubicini* (1818—1884), ziarist şi istoric francez venit în România, participant la revoluţia de la 1848, secretar al guvernului provizoriu. Întors în Franţa, a fost un susţinător al cauzei româneşti în faţa Europei. A publicat lucrări de istorie contemporană şi politică: *Mémoire justificatif de la révolution roumaine du 11/23 juin 1848*, *La question des principautés danubiennes devant l'Europe* (1858), *Etude sur les populations chrétiennes de la Turquie d'Europe* (1867), un studiu despre *La Roumanie militaire*. I. *Histoire de la force armée en Valachie et en Moldavie jusqu'à l'avènement du prince Couza*; a prefaţat ediţia franceză a colecţiei de poezii populare a lui Alecsandri *(Ballades et chants populaires de la Roumanie*, Paris, 1863). C. Bengescu i-a tipărit postum, în 1886, *Les origines de l'histoire roumaine*. Cetăţean de onoare al României (1867) şi membru onorific al Academiei Române (1871).
[2] „Compatrioţi", Ubicini considerîndu-se şi el român (vz. nota precedentă).
[3] Se referă la Nicolae Milescu Spătarul.
* Subliniat în text.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

voulez-vous ! J'ai constaté et je constate tous les jours, dans nos livres, dans nos journaux, tant d'exemples d'erreurs de ce genre — ainsi *vornik*, *postelnik**, pris pour des noms de baptême —, qu'il ne m'est pas venu tout d'abord à l'idée qu'il pût s'agir de Nicolas Spathar. Et remarquez bien que Nicolas Sptahar n'était nullement un inconnu pour moi, ayant eu occasion, en vacances dernières, de voir le mss. de son *Voyage de Tobolsk aux frontières de Chine* (en grec), conservé dans la bibliothéque du monastère du St. Sépulcre, à Constantinople.

Je vous signalerai à cette occasion une courte notice — intéressante pourtant — sur le mss. et sur l'auteur dans l'ouvrage de Sathas [4], βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων Athènes, 1868, p. 399.

Quant aux textes en question, ils ont été indignement défigurés dans le „Moniteur", mais j'aime à penser que vous ne m'aurez pas rendu responsable de cette mutilation, dont je me suis plaint du reste, en demandant une révision plus sévère des épreuves.

Je saisis avec empressement, Monsieur, cette ocassion de vous remercier pour l'envoi du journal [5] (il me manque cinq numeros : 1, 2, 12, 19 et 23, que je voudrais bien avoir), et vous prie de me croire en toute sincérité

votre dévoué serviteur
A. Ubicini

P.S. Seriez-vous assez bon pour faire remettre la lettre ci-jointe à l'ex-ministre des Cultes, M. Cretiesco [6], qui m'a écrit et dont je n'ai l'adresse ?

Arh. Stat. Buc., fond B. P. Hasdeu, vol. XXVIII, pach. CDVIII, doc. 1347

[4] *Constantinos Sathas* (1842—1914), istoric și literat grec, autor al unor studii de istorie și cultură neo-greacă, editor al epopeii bizantine *Digenis Akritas* (în colab. cu E. Legrand, Paris, 1875), al unei colecții de documente *Monumenta historiae hellenicae* etc.

[5] „Columna lui Traian", apărut la 1 martie 1870, bisăptămînal, apoi hebdomadar (mai tîrziu, revistă lunară) ; 62 de numere în acest an.

[6] *Alex. Crețescu* (1825—1885), jurist român, ministru la Culte și Instrucțiune Publică în cabinetul Ion Ghica (1869). Cererea lui Ubicini cădea strîmb, fiindcă Hasdeu era în conflict cu Crețescu, pe care îl atacase dur în ziarul „Traian" I (1869), nr. *60*, 25 sept., și *88*, 4 dec.

* Subliniat în text.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA TIPĂRIREA *ISTORIEI VECHII DACII*

MIHAIL CARATAȘU

Dionisie Fotino s-a născut la Patras (Peloponez) în 1769 și a murit în 1821. După terminarea studiilor a fost un timp profesor de muzică la școala Patriarhiei din Constantinopol, iar spre sfîrșitul secolului se stabilește în Țara Românească, unde îl întîlnim ca preceptor la copiii familiilor boierești. Bun cunoscător al realităților politice din țară și apreciat de domnitorii fanarioți, reușește să obțină rangul de serdar. Dionisie Fotino a fost nu numai un istoric erudit, ci și un scriitor satiric, muzicant de talent, pictor și poet. Opera sa de căpetenie rămîne desigur *Istoria Vechii Dacii*, publicată la Viena, în 3 volume și considerată de contemporani drept „une oeuvre remarquable" și mai ales „l'ouvrage grec le plus important sur la Roumanie" [1]. Valoarea ei constă, în primul rînd, în sintetizarea într-o operă unitară și scrisă cu eleganță, a unui vast material informativ din țările române și din literatura istorică europeană; pentru ultima perioadă (de după 1800) autorul este un erudit și obiectiv cronicar al faptelor contemporane.

Dar, dincolo de valoarea ei strict științifică, ce comportă încă numeroase considerații, documentele, parțial inedite, privitoare la editarea ei peste hotarele Țării Românești, la Viena, constituie un capitol, aproape singular, în istoria cărții și tiparului în România. Ne referim la bogata corespondență (peste 40 de scrisori în limba greacă) purtată de Fotino cu negustorul patriot și cărturar Zenobie Constantin Pop, care a patronat, cu generozitate și competență, tipărirea acestei opere. Acest important fond documentar, aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R., a fost semnalat, cu totul parțial și din alte puncte de vedere, de către Nicolae Iorga [2], în marea lor majoritate informațiile rămînînd încă necunoscute și nepublicate.

În continuare ne vom referi la cel mai interesant și important document al acestui fond și anume la *scrisoarea-contract* a lui Dionisie Fotino, din toamna anului 1817, în care sînt stipulate toate condițiile și indicațiile tipografice și editoriale ale autorului [3]. Scrisoarea, pe care o reproducem integral în anexa comunicării, este, pînă în prezent, cel mai vechi document complet privind regimul de editare și de tipărire a unei lucrări, cu toate elementele tehnoeditoriale și bibliofile necesare, cunoscut în istoria cărții vechi românești.

Recomandările lui Fotino se referă atît la *Istoria Vechii Dacii*, cît și la *Noul Erotocrit*, o altă operă de mare circulație a acestui cărturar, tipărită tot la Viena, în aceeași perioadă cu opera sa istorică.

Aflăm astfel date privitoare la *mărimea* și *structura bibliologică a tirajului* celor două opere: 1000 exemplare, pentru *Istorie*, din care 500 „să se tipărească pe aceeași hîrtie ca la „Mercurul Savant" [4], „cu aceleași caractere de tipar pe care mi le-a trimis tiprograful într-o foaie pe care o anexez aici, cu legătură semi-franceză", iar 500 exemplare, constituind tirajul comercial propriu-zis, „să fie tipărite cu aceleași caractere pe hîrtie ordinară și cu legătură, de asemenea, ordinară, pe dinafară, cu hîrtie". Ultimul gen de legătură la care se referă

[1] Cf. Börje Knös, *L'histoire de la littérature neogrecque*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, 1962, p. 572.

[2] *Contribuții la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1906.

[3] Cf. *Biblioteca Academiei R.S.R.*, pachet P $\frac{215}{LXI}$.

[4] „Mercurul Savant" (Ἅγιος Ἑρμῆς), revistă literară, subvenționată de domnitorii Țărilor Române, apărută la Viena în 1811 sub direcția lui Antim Gazis (Cf. Börje Knös, *L'histoire de la littérature neogrecque*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, p. 585–587).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Fotino era, de fapt, un mod de legare a cărții în carton, peste care se cașera o foiță de hîrtie cu elementele bibliografice ale foii de titlu și cu alte elemente ornamentale.

Prevăzind o mai mare circulație pentru *Noul Erotocrit*, Fotino cerea un tiraj de 1500 exemplare, din care numai 500 cu legătură semi-franceză și pe hîrtie specială, restul de 1000 de exemplare fiind destinate comerțului larg de carte.

Pentru prima dată în istoria cărții românești avem indicații precise referitoare la un *tiraj restrîns*, bibliofilic, din fiecare lucrare, de numai *50 de exemplare*. Se pare că un asemenea procedeu există mult mai de mult, dar el apare acum pentru întîia oară menționat explicit și cu aplicație la anumite opere.

Volumele bibliofile, destinate a fi distribuite gratuit, după cum precizează Fotino, „pentru obraze mari", urmau să fie selecționate din seturile de 500 exemplare, cu legătură semifranceză și hîrtie fină, la care se adaugă și o supralegătură „în aur".

Menționăm apoi, grija autorului pentru *ilustrarea* cărților sale, făcînd recomandarea ca *Noul Erotocrit* să fie ilustrat cu 47 de „chalcografii", cu precizarea : „Nu vreau să fie prea fine, dar mijlocii, ca să nu coste prea mulți groși", în timp ce pentru ilustrarea paginilor introductive, autorul cerea realizarea unor gravuri, la ambele cărți de bună calitate, indiferent de costul acestora.

Se dau și indicații precise, ce probează un mare rafinament editorial, referitoare la *cerneala tipografică* („să nu fie albicioasă"), iar comentariile adiacente textului principal să fie culese cu „caractere cît mai subțiri și curate".

Autor cu reale calități științifice, Fotino se preocupă, chiar de la început, de problema, extrem de importantă pentru acuratețea unui text, a alegerii *corectorului*, care trebuie să fie „cel mai pricopsit corector", fiind „plătit ceva mai mult, numai să lucreze cu atenție și grijă".

De asemenea, remarcăm cunoștințele sale adecvate în arta tiparului, atunci cînd recomanda editorului vienez, pentru urgentarea apariției celor două scrieri, de mare întindere și cu numeroase dificultăți, să se împartă tipărirea „la două teascuri", adică „la un teasc *Istoria Vlaho-Moldaviei* și la alt teasc *Noul Erotocrit*, ca să se tipărească cît mai repede și să nu se cauzeze vreo întîrziere".

Autorul se arată, deopotrivă, preocupat și de difuzarea cărților sale. În acest sens, solicita publicarea unei *înștiințări* „în gazete" (evident, în gazetele din Viena), iar „cine dorește să se aboneze să scrie la București către preacinstitul *Gheorghe Sachelarie;* la Iași către preanobilul arhon agă *Alexandru Beldiman*, la Constantinopol către preacinstitul Apostol Pappa", difuzorul vienez urmînd a fi stabilit la fața locului.

Din păcate nu cunoaștem textul pe larg al acestei înștiințări, dar ar putea fi aflat prin cercetarea ziarelor vieneze contemporane.

Un post-scriptum al scrisorii precizează însă că textul înștiințării nu a mai fost elaborat (de Fotino, dar tot el dădea indicații privind modalitățile de întocmire a acesteia : „... această (înștiințare) să se facă de la tipografie și să cuprindă epocile *Istoriei Vlahiei*, după cum sînt (trecute) la începutul primului tom, iar prenumeranții vor plăti cîte 3 galbeni olandezi pentru trei tomuri ale *Istoriei Vlaho-Moldaviei* și pentru două tomuri ale *Noului Erotocrit*, dînd la început în mînă o jumătate (din sumă), iar cealaltă jumătate cînd vor primi toate cărțile".

ANEXE (traducere)

Iată că trimit pentru tipografie primul tom al *Istoriei Vlaho-Moldaviei* (rămîne să mai trimit cu altă ocazie celelalte două tomuri care sînt aproape gata), precum și cele două tomuri ale *Noului Erotocrit*. În urma înștiințării, în limba germană, ce mi s-a făcut prin Gheorghe Sachelarie, hotărăsc după cum urmează :

1000 adică una mie exemplare să se tipărească din *Istoria Vlaho-Moldaviei*, din care :

500 adică cincisute exemplare să se tipărească pe aceiași hîrtie ca la „Mercurul Savant", cu aceleași caractere de tipar ca în foaia ce mi-a trimis tipograful și pe care o anexez alăturat ; legătura să fie semifranceză ; costul volumului să fie cel mult un florin.

500 adică cincisute exemplare să se tipărească cu aceleași caractere, pe hîrtie ordinară, cu legătură ordinară, pe dinafară cu hîrtie.

1500 adică unamiecincisute exemplare să se tipărească din *Noul Erotocrit*, din care :

500 adică cincisute exemplare să fie tipărite pe același fel de hîrtie ca la „Mercurul Savant", cu aceleași caractere ca mai sus și cu legătură semifranceză.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

1000 adică unamie exemplare să se tipărească de asemenea cu aceleaşi caractere, pe hîrtie ordinară, şi cu legătură ordinară, pe dinafară cu hîrtie.
Figurile ce se vor pune în cele două tomuri din *Noul Erotocrit*, potrivit însemnărilor ce se află la locurile lor, vor fi în număr de 47. Rog pe epistat mai întîi să facă socoteala cu zincograful cam cît ar costa toate volumele, inclusiv hîrtia, şi rog să mi se comunice prin poştă costul şi dacă îmi va fi la îndemînă voi răspunde şi voi face comanda şi pentru acestea. Nu vreau ca aceste /figuri/ să fie prea fine, ci mijlocii /de calitate mijlocie/ să nu coste prea mulţi groşi.
Tiparul să fie foarte curat, iar textul să fie corectat de către cel mai priceput („pricopsit") corector, urmînd a fi plătit ceva mai mult dacă va lucra cu atenţie şi grijă. Ar fi mai bine ca lucrul să fie împărţit la două teascuri, adică la un teasc *Istoria Vlaho-Moldaviei* şi alt teasc *Noul Erotocrit*, pentru a se tipări cît mai repede şi fără zăbavă. Prietenul care va fi numit epistat şi îngrijitor /al lucrării/ de către Gheorghe Sachelarie pentru tipărirea acestor cărţi să încheie contract cu tipograful, atît pentru hîrtie, cît şi pentru caractere. După corectură să nu rămînă greşeli /Deasemeni să se stabilească/ cîte coli va fi obligat să dea în fiecare săptămînă şi cum se va face plata.
/Rog/ să mi se trimită copie de pe contract, iar tipărirea să înceapă neîntîrziat.
După ce voi fi înştiinţat de cele de mai sus, adică cît vor costa figurile, atunci voi scrie dacă îmi convine să înceapă şi pe acestea la a doua mea comandă.
Să se facă neapărat figurile atît la începutul *Istoriei Vlaho-Moldaviei* cît şi la începutul celor două tomuri din *Noul Erotocrit*. Cer ca aceste /figuri/ să fie lucrate cu fineţe. În contract să se menţioneze că tipograful nu are voie să tipărească decît numărul de exemplare cerut de mine, însă după trei ani acesta va putea să retipărească dacă doreşte. Cerneala să nu fie albicioasă, iar caracterele de la comentarii să fie cît mai subţiri şi curate.
La cărţi să se facă atîtea rînduri cîte sînt şi la „prototipuri", ca să nu se facă volumele nici prea mari nici prea mici.
Dacă volumele *Istoriei Vlaho-Moldaviei* se vor face ceva mai mari nu strică.
Din volumele *Istoriei Vlaho-Moldaviei* cu legătură semifranceză cer ca :
50 cincizeci volume să aibă legătură frumos împodobită cu aur pentru obraze mari, la fel
50 cincizeci volume din *Noul Erotocrit*.
După terminarea tipăririi primului tom al *Istoriei Vlaho-Moldaviei*, precum şi a celor două tomuri ale *Noului Erotocrit*, imediat să fie legate şi să mi se trimită cu prima ocazie şi fără întîrziere.
Să se publice în gazete înştiinţarea alăturată şi cei ce doresc să se aboneze să scrie la Bucureşti către preacinstitul *Gheorghe Sachelarie;* la Iaşi către preanobilul arhon *aga Alexandru Beldiman*, iar la Viena către prea cinstitul domn...* Prea cinstita persoană care se va îngriji de tipărirea cărţilor amintite şi se va înţelege cu domnul Sachelarie pentru toate cheltuielile ce se vor face atît la tipar, legatul cărţilor, cît şi pentru expedierea lor pînă aici, iar chir Gheorghe /Sachelarie/ se va înţelege cu mine pentru toate cheltuielile de mai sus, potrivit contractului încheiat între noi. Epistatul are numai obligaţia să-mi aducă la cunoştinţă, prin poştă, cîte coli au ieşit şi să grăbească lucrul pentru că sînt nerăbdător să văd sfîrşitul /acestei lucrări/, deoarece mă grăbesc şi eu ca să termin şi celelalte două tomuri ale *Istoriei Vlahiei*.
Rog de asemenea pe epistat ca îndată ce va primi cărţile trimise şi va începe tipărirea lor, să fie aşa de bun, dacă e cu putinţă, să facă socoteala atît pentru tipar cît şi pentru legat — potrivit descrierii mele — şi să-mi trimită notă cum cîte mii florini-hîrtie s-ar ridica întreaga cheltuială a cărţilor, spre ştiinţa mea, întrucît după aceea am şi alte cărţi de tipărit.
/1817/ Dionisie Fotino
/P.S./ Deoarece n-am reuşit să scriu înştiinţarea şi s-o trimit /rog/ ca aceasta să se facă de la tipografie şi să cuprindă epocile *Istoriei Vlahiei*, după cum sînt /trecute/ la începutul primului tom. Prenumeranţii vor plăti cîte 3 galbeni olandezi pentru 3 tomuri ale *Istoriei Vlaho-Moldaviei* şi pentru 2 tomuri ale *Noului Erotocrit*, plătind la început jumătate /din sumă/ iar cealaltă jumătate cînd vor primi toate cărţile...
După aceea voi trimite şi lista prenumeranţilor .

B.A.R.S.R. pachet P $\frac{215}{LXI}$

---

* nu specifică numele.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

SAMUIL MICU ŞI IZVOARELE BIZANTINE ALE ISTORIEI ROMÂNILOR*

NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA

Interesul lui Samuil Micu pentru istoria şi cultura Bizanţului a fost statornic de-a lungul întregii sale vieţi. Este suficientă parcurgerea listei numeroaselor sale lucrări, editate şi inedite [1], pentru a ne da seama de varietatea şi multilateralitatea preocupărilor sale în acest domeniu, de împrejurările şi ţelurile care l-au determinat să se îndrepte, cu atenţie şi erudiţie, către studiile bizantine. Să amintim numai că Samuil Micu a tradus în limba română numeroase texte aparţinînd diferitelor sectoare ale literaturii teologice bizantine (omiletică, ascetică, hagiografie, dogmatică, drept canonic) [2], că el s-a îndeletnicit cu istoria bisericească universală, ajungînd astfel să se aplece şi asupra unor importante aspecte ale istoriei bisericii răsăritene şi mai cu seamă asupra problemei despărţirii catolicismului occidental de ortodoxia „greacă" [3], în sfîrşit că istoria politică a Imperiului bizantin l-a atras cu osebire în măsura în care era legată de istoria românilor, domeniul major al activităţii sale intelectuale [4].

Cea mai mare parte a lucrărilor lui Samuil Micu sînt, din păcate, inedite sau rău şi parţial editate. Întinderea şi calitatea erudiţiei bizantine, mai ales în materie teologică, a acestui cărturar român nu vor putea fi de aceea puse în adevărată şi deplină lumină decît după un studiu atent al manuscriselor sale. În cele ce urmează ne vom mărgini să cercetăm contactul lui Samuil Micu cu istoria şi cultura bizantină, aşa cum reiese el din a sa *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*[5], considerată sub raportul bazei documentare bizantine. Vom căuta să arătăm care sînt izvoarele bizantine folosite de Samuil Micu, în ce măsură a venit el în contact direct cu aceste izvoare, cît de originală este interpretarea pe care le-o dă în raport cu tradiţia istoriografiei româneşti în care se înscrie dar şi, pe un plan mai larg, în ce măsură se poate vorbi despre o viziune personală a lui Samuil Micu asupra locului Bizanţului în istoria universală.

Lista autorilor bizantini citaţi de Samuil Micu în *Scurta cunoştinţă* este destul de întinsă. Scriitorul ardelean a folosit pe următorii istorici şi cronicari bizantini: Sozomenos, Zosimos, Procopiu din Cezareea, Ana Comnena, Georgios Kedrenos, patriarhul Fotie, Ioan

---

* Capitol din lucrarea *Şcoala ardeleană şi Bizanţul*.

[1] Vezi Ion Lungu, *Şcoala ardeleană*. Bucureşti, 1978, p. 216–252.

[2] De pildă: *A celui dintre Sfinţi Părintelui nostru Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Cetăţii cei împărăteşti, tîlcuirea Sf. Evanghelii de la Matei* (ms. 155); *A celui dintre Sfinţi Părintelui nostru Vasilie cel Mare Arhiepiscopul Kezariei Kapadochiei rînduialile celor ce pustniceşte sau singuri sau împreună de obşte petrec* (ms. 14); *A Sfinţilor Părinţi Grigorie Bogoslav, Ioan Zlataust, Epifanie, Anastasie Sinaitul, Andrei Criteanul, Ioan Damaschin cuvinte şi una epistolă a sf. Teodor Studitul* (ms. 62); *Viaţa şi scrierile sfinţilor Părinţi Clemente Romanul, Erma, Apostolul Barnabă, Ignatie din Antiohia şi Policarp din Smirna...* (ms. 255) etc.

[3] *Istoria împărecherii între biserica răsăritului şi apusului carea s-au făcut pe vremea lui Mihail Cerularie, patriarhul Ţarigradului şi a săborului de la Florenţa. Acum întîi în româneşte făcută* (ms. 78).

[4] *Istoria cum au luat turcii Ţeligradul şi cum au picat şi au răsipit grecii din împărăţia lor...* (ms. 126); *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor...* (ms. Oradea 67–70).

[5] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, ediţie îngrijită de Cornel Cîmpeanu, Bucureşti, 1963 (= *Scurtă cunoştinţă*).

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 275–279, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Zonaras, Ioan Kinnamos, Nichita Choniates, Ioan Cantacuzino, Nichifor Gregoras, Laonic Chalcocondil, Ducas. Faptul recurgerii la izvorul bizantin original, în limba greacă, în ediţiile curente ale vremii *(Corpusul parizin* şi *Corpusul venet)*, uneori citate expres, ni se pare uşor de dovedit prin simpla confruntare a textelor, exact redate sau rezumate, fără greşeli provenind dintr-o traducere eronată sau dintr-o interpretare mediată întemeiată pe o atare traducere.

Nu credem însă că se poate vorbi de o operaţie sistematică de depistare a izvoarelor bizantine referitoare la istoria românilor pe care Micu să o fi întreprins, aşa cum s-a afirmat, în bibliotecile Vienei [6]. Dacă a recurs la originalul bizantin oferit de ediţiile cele mai bune ale timpului ale acestor izvoare, Samuil Micu a fost condus către ele de alţi cercetători români şi străini care le folosiseră înaintea lui şi ale căror opere îi erau cunoscute. Că aşa stau lucrurile ne-o dovedeşte compararea erudiţiei bizantine a scriitorului şi a întrepretărilor pe care el le dă informaţiilor de istorie românească din sursele bizantine cu erudiţia şi interpretările unor umanişti ca Dimitrie Cantemir, Ioannes Leunclavius sau Lucius Dalmata, citaţi dealtfel, ultimii doi, şi de învăţatul domn al Moldovei. De cele mai multe ori, Samuil Micu împrumută de la Cantemir, înaintaş recunoscut al Şcolii ardelene, atît ipoteza istorică cît şi temeiurile ei erudite bizantine [7].

Cantemiriană, de pildă, este afirmaţia lui Samuil Micu potrivit căreia prezenţa capului de bour în stema Moldovei trebuie explicată nu prin vestita vînătoare a lui Dragoş, ci prin existenţa încă din antichitate pe teritoriul Moldovei a cetăţii *Caput Bovis*, construite de Traian. În sprijinul acestei afirmaţii, Micu aduce, pe urmele domnescului său predecesor, textul lui Procopiu din Cezareea referitor la cetăţile refăcute la Dunăre de împăratul Iustinian : „În partea Dachiei carea să zice Campestris, acum Moldova, au zidit cetatea Nova şi alta Literata şi Caput Bovis sau Capul Boului, carea era cea mai de frunte cetate, de la carea Moldova şi astăzi în pecetea sa are capul boului", spune Micu trimiţînd la Procopiu, *De aedificiis*, IV, 5—7, iar mai departe, pe acelaşi temei bizantin : „În partea Dachiei carea să zicea Ripensis, acum Ţara Românească, aceste cetăţi au zidit : Pontes Adaquas, Augusta, Castra Martis şi altele mai multe în toată Dachia au făcut, dintră care unele s-au stricat, altele şi-au mutat numele" [8]. Atît localizarea cetăţii Caput Bovis în Moldova, cît şi legătura fantezist stabilită între numele acestei construcţii a lui Traian şi bourul din stema principatului românesc se regăsesc în mai multe pasaje din textul *Hronicului* lui Cantemir : „Iară la gura Dunării, au tocmit cetăţile Pincul, Cupus şi Novele, şi împotriva Novelor în cela uscat (adecă cum se prinde despre Moldova) cetate, ce să chiamă Literata : iară şi mai în lontru de aceste, urmează cetăţuile Cantavazitis, Smornis, Campsis, Tanata, Zernis şi Duţepratul. După aceste iaste cetate, care să chiamă Capul Boului, de Traian Avgustul zidită. (Şi aceasta socotim să fie adevărat pricina, pentru ce ţara Moldovei are Herbul său, Capul Boului, iară nu ce băsnuesc unе Letopiseţuri de pe Boărul, carile împreună cu căţaoa Molda, să să fie înnecat în apa Moldovei)", spune Cantemir, bazat pe acelaşi text procopian, pe care-l traduce oarecum forţat pentru a situa în Moldova cetăţi ale lui Traian [9]. Tot în Cantemir îşi are obîrşia greşita identificare a Daciei Ripensis, de fapt sud-dunăreană, cu Ţara Românească şi a aşa-numitei Dacia *Alpestris* (la Samuil Micu : *Campestris)*, inexistentă istoric, cu Moldova [10]. Prin invocarea scriitorului bizantin şi adoptarea interpretării cantemiriene, cu origini umaniste occidentale, Samuil Micu consolidează în istoriografia noastră saltul de la tradiţie la critică — fie ea eronată — de izvoare, întreprins de învăţatul principe al Moldovei.

În spiritul lui Dimitrie Cantemir şi pe baza aceloraşi izvoare bizantine încearcă Samuil Micu să lămurească o pagină obscură din istoria medievală timpurie a românilor : aceea a simbiozei româno-bulgare. Întîlnim în *Scurta cunoştinţă* un întreg capitol consacrat acestei probleme : III.1. *Dachia o prind bulgarii*. După ce înfăţişează, urmînd pe bizantinul Zonaras, năvălirea bulgarilor împotriva Bizanţului şi înfrîngerea de către ei a trupelor lui Constantin al IV-lea „Bărbosul" (668—685), Micu se referă la aşezarea noilor invadatori în sud-estul european, unde i-au găsit, la nordul ca şi la sudul Dunării, pe români : „... şi trecînd Dunărea în Mesia, carea iaste Dachia cea noao a lui Avrilian, şe-au aşezat stăpînire şi crăie. Romanii cei de acolo unii au trecut Dunărea în Dachia cea veche, unde au fost supt stăpînitorii săi

---

[6] C. Cîmpeanu în *Scurtă cunoştinţă*, p. XXVII.

[7] Asupra raporturilor dintre istoricii Şcolii ardelene şi D. Cantemir v. Ion Lungu, *op. cit.*, p. 136 şi urm. cu bibliografie.

[8] *Scurtă cunoştinţă*, p. 34—35.

[9] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 154—155 (cf. p. 249, 322).

[10] *Descriptio Moldaviae*, I, 1 (v. şi nota 3 a lui N. Stoicescu din ediţia academică a lucrării, Bucureşti, 1973, p. 54).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

uniţi cu bulgarii, cei din Dachia cea noao împreună cu bulgarii intru toate asemenea părtaşi, au făcut o stăpînire şi aşea Dachia cea noao, carea acum iaste Bulgaria, de crali săi, pe care unii scriitori, bulgari, alţii vlahi îi chiamă, pentru că crăia era dintr-aceste doao neamuri, s-au ocîrmuit pînă cătră anul 995, cînd împăratul Vasilie cel Tînăr au biruit pre bulgari şi i-au supus împărăţiei Ţarigradului" [11]. În sprijinul afirmaţiei sale despre colaborarea politică bulgaro-română în sudul Dunării, Micu invocă binecunoscutul pasaj din Choniates referitor la intenţia Asăneştilor de a reface, împreună cu bulgarii, statul „unit" vlaho-bulgar de odinioară [12]. Cît priveşte cucerirea statului bulgar de către bizantini, în secolul al X-lea, scriitorul trimite la cronicarul bizantin Kedrenos [13]. În acest moment istoric însemnat, al instalării bulgarilor pe teritoriile Imperiului, Micu vede situîndu-se apariţia noului nume etnic al românilor, vechii romani, acela de „vlahi": „De atunci au început bulgarii pre romanii cei din Dachia a-i chema vlahi şi valahi, care cuvînt în limba lor, precum în toate limbile născute din cea slovenească, însemnează roman. Pre bulgari urmîndu-i grecii carii numele roman numai şie da, au început şi ei a-i chiema vlahi, de la carii şi latinii luînd i-au chiemat vlahi şi ungurii, carii la începutul cuvîntului nu pot zice doao neglasnice, i-au zis valahi şi olahi" [14]. În sprijinul întregii teorii, corecte în esenţă, Micu citează pe Ioannes Lucius şi, prin acesta, pe Martin Cromer.

Importantul pasaj din *Scurta cunoştinţă* îşi are corespondentul în cartea a VI-a, capul XII, intitulat *Arată-să Volohia supt Constantin Pogonat, apucată de Bulgari, însă nu mult ţinută* din *Hronicul* lui Cantemir [15]. Urmînd şi el pe Ioan Zonaras, la care adaugă însă şi mărturiile altor cronicari şi istorici bizantini (Teofan, Kedrenos, Nichifor patriarhul, Pavel diaconul) care au scris despre originea şi caracterele neamului bulgarilor, Cantemir este părintele ideii despre organizarea autonomă a românilor sub control bulgăresc în nordul Dunării. Tot la Cantemir întîlnim explicaţia, reluată de Micu, a etniconului „vlahi" apărut în această perioadă [16].

De sorginte sigur cantemiriană este şi o altă importantă afirmaţie a lui Samuil Micu privitoare la începuturile vieţii noastre de stat. Este vorba despre existenţa în secolul al X-lea a unui domnitor român, Bogdan, care s-ar fi supus împăratului bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976—1025), primind în schimbul închinării sale titlul de patriciu şi despot. De la acest Bogdan se pare că grecii i-au numit despoţi pe toţi domnii ulteriori ai românilor. Ipoteza se sprijină pe un pasaj din cronicarul bizantin Georgios Kedrenos şi pe unele interpretări ale acestui text, greşit înţelese, datorate umanistului Ioannes Leunclavius. Atît ipoteza istorică cît şi temeiurile ei erudite, inclusiv greşita înţelegere a afirmaţiilor lui Leunclavius se găsesc deopotrivă la Samuil Micu şi la Dimitrie Cantemir de la care, fără îndoială, le-a preluat [17].

Pornind de la un pasaj din Nichita Choniates, unde se vorbeşte despre dinastul balcanic Chrysos, conducătorul probabil al uneia din Vlahiile sud-dunărene, Cantemir încearcă să lege de statura lui scundă, evocată de scriitorul bizantin, denumirea de „cuţovlahi" dată de greci aromânilor: „Însămnează aice cititoriul, pentru acel Hrisa, ce-i zice istoricul c-au fost om mic la stat, şi precum şi el au fost tot din neamul vlahilor, că nu puţin ne arată să înţelegem din κονδόβλαχος, adecă vlah mic, cu vreame, nărodului lui să-l fie zis, cuţovlahos, carii şi pănă astăzi, precum am şi mai zis, nu puţini să află în ţara grecească" [18]. Samuil Micu a preluat această interpretare, care supraliciteză un text bizantin: „... cei mai mulţi români carii lăcuesc în Machedonia şi să chiamă vlahi şi, pentru că Hrisa, domnul lor, au fost om scurt de stat, unii greci i-au zis conţovlahi, adecă români scurţi" [19]. Micu nu se opreşte însă numai la ipoteza lui Cantemir despre numele aromânilor; adresîndu-se şi unui cărturar străin, umanistului Ioannes Lucius, el preia de la acesta, împreună cu etimologia reală a

---

[11] *Scurtă cunoştinţă*, p. 57—58.

[12] Choniates, *Despre Isaac Anghelos*, I, 6, vezi şi *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Bucureşti, 1975, p. 259—261.

[13] V. şi Cantemir, *Hronicul*, p. 374—378. Kedrenos este unul din izvoarele bizantine de bază ale domnitorului cărturar pentru această perioadă.

[14] *Scurtă cunoştinţă*, p. 57—58.

[15] Cantemir, *Hronicul*, p. 336—338.

[16] Cantemir, *Hronicul*, p. 338.

[17] *Scurtă cunoştinţă*, p. 87 (cf. p. 95), Cantemir, *Hronicul*, p. 377, pentru critica teoriei în lumina cercetărilor moderne vezi Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 105.

[18] Cantemir, *Hronicul*, p. 414.

[19] *Scurtă cunoştinţă*, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

numelui grecesc de „cuţovlahi" („români şchiopi"), cu sens peiorativ, o întreagă teorie fantezistă privitoare la originea aromânilor, identificaţi cu pecenegii colonizaţi de Comneni în regiunea Moglenei. Bazată pe o interpretare foarte personală a surselor bizantine din secolele X—XV, teoria lui Lucius şi-a găsit adepţi în lumea ştiinţifică a epocii sale şi mai tîrziu. În sprijinul acestei ipoteze, Micu citează, după Lucius, autori bizantini ca Ioan Zonaras, Nichita Choniates, Ana Comnena, Ioan Kinnamos, Laonic Chalcocondil, Constantin Porfirogenetul: „Alţii îi zic cuţovlahi, români şchiopi, pentru că, cînd s-au aşezat acolo, în bătaia carea avusă cu grecii, mulţi au fost şchiopi. Că pre la anul 1121 o parte din români, carii era mai spre Marea Neagră, trecînd Dunărea, au făcut bătae asupra grecilor şi i-au biruit, apoi acolo sate şi lăcaşe în Mesia cea de supt împărăţia Ţarigradului au făcut, către muntele Emului, ci după aceia împăratul Alexei Comnen i-au biruit şi, ridicîndu-i de acolo cu mueri şi prunci, i-au dus în ţinutul Moglenei, unde frumoasă leghioană au făcut cu ei, carii prin urmare şi astăzi lăcuesc acolo. Ţinutul acesta, Moglena, după ce s-au aşezat românii acolo, s-au zis şi Vlahia Mare, adecă Ţara Românească cea mare. Acestea nici cu limba, nici cu neamul, nici cu obiceiurile nu să osibesc de românii cei din Dachia" [20].

Prin extensiune oarecum, Samuil Micu afirmă că şi pe românii din „Dachia cea veche" istoricii bizantini „schiti îi chema, pentru că ei pre toţi cei dincoace de Dunăre schiti îi chiema şi locul Schitia îl numia, aorea cumani şi paţinaţite şi misi îi chiema"[21]. Dînd această soluţie categorică şi simplificatoare delicatei probleme a etnonimiei arhaizante folosite de bizantini, soluţie împărtăşită numai parţial de Ioannes Lucius şi de alţi cărturari umanişti, Micu se găseşte la originea unor erori de interpretare a surselor bizantine ale istoriei noastre pe care Şcoala ardeleană le-a difuzat în forme adesea exagerate plină la grotesc şi de neînţeles pentru cercetătorii moderni.

Scurta cunoştinţă a istoriei românilor, încercare îndrăzneaţă de tratare unitară a istoriei românilor din toate provinciile istorice locuite de ei, nu reflectă desigur întreaga erudiţie istorică bizantină a autorului. Samuil Micu a selectat în această operă numai acele izvoare bizantine care îi erau absolut necesare întemeierii ştiinţifice, după canoanele vremii, a unei expuneri istorice, de caracter, altminteri, foarte concis. Informaţia sa în materie de istoriografie bizantină este mult mai largă şi dimensiunile acesteia se întrevăd din pasaje în care scriitorul se referă la surse bizantine nefolosite de înaintaşi, cum ar fi de pildă relatările unor Chalcocondil sau Ducas despre faptele de arme ale lui Vlad Ţepeş [22].

Mai mult decît atît, sînt cazuri în care Samuil Micu completează informaţia lacunară din sursele bizantine prin apel la izvoare de alte provenienţe. Aşa se întîmplă atunci cînd e vorba de mişcarea insurecţională care a dus la crearea statului româno-bulgar al Asăneştilor. Spre deosebire de Dimitrie Cantemir, care se rezumă la sursa bizantină fundamentală privitoare la această mişcare — opera istorică a lui Nichita Choniates — împărtăşindu-i lipsurile, Micu pune în valoare şi deosebit de importanta corespondenţă între papa Inocenţiu al III-lea şi Ioniţă, „regele" vlahilor şi al bulgarilor[23]. Procedînd astfel, el este, credem, cel dintîi istoric român care pune în evidenţă sensul istoric real al încoronării lui Ioniţă de către pontiful roman — fapt nerelatat de izvoarele bizantine — şi cel dintîi care scoate la lumină rostul profund al ideii romanităţii românilor în activitatea diplomatică ce a premers acestui eveniment, înlesnind apropierea vlahilor balcanici de Roma. Era firesc să se întîmple astfel dacă ne gîndim că, spre deosebire de înaintaşul său, Micu se mişca în alt univers de idei, acela al luminilor transilvănene irumpte în mediul românilor uniţi, pe cînd Dimitrie Cantemir căuta încă în tradiţiile politice bizantine ale lumii ortodoxe temeiurile unei legitimităţi dinastice şi modelul unei monarhii de tip răsăritean.

Nu putem spune foarte mult despre viziunea lui Samuil Micu asupra locului Bizanţului în istoria universală şi nici despre felul în care el a apreciat legăturile istorice ale românilor cu imperiul de pe Bosfor. Structura *Scurtei cunoştinţe* ne indică totuşi cîte ceva şi în această privinţă. Micu nu pare a acorda mutării capitalei Imperiului roman de la Roma la Constantinopol, sub Constantin cel Mare, altă semnificaţie decît aceea a unui fapt de istorie internă a acestuia. Evenimentul decisiv, limita cronologică după care Imperiul roman de răsărit devine „grecesc", bizantin este pentru scriitorul ardelean aşezarea bulgarilor în sud-estul european, pe teritoriul Imperiului, şi ruperea masei romanice din cuprinsul acestuia, transformarea românilor, intraţi în sfera de influenţă a statului bulgar şi a civilizaţiei sale, în „vlahi", lucru întîmplat în secolul al VII-lea. Ideea, deşi numai implicită expunerii, prezentă şi la Cantemir dealtfel, este profundă şi meritä mai multă luare aminte decît i s-a acordat.

---

[20] *Scurtă cunoştinţă*, p. 137—138.
[21] *Scurtă cunoştinţă*, p. 89—91.
[22] *Scurtă cunoştinţă*, p. 106—108.
[23] *Scurtă cunoştinţă*, p. 92—93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Lui Samuil Micu nu-i scapă faptul că, după această limită istorică, populaţia greacă din părţile răsăritene ale Imperiului roman a ţinut să-şi rezerve, ca un simbol al legitimităţii politice, al continuităţii statului numele de „romani", 'Ρωμαῖοι, care pe l-a refuzat deopotrivă românilor şi italienilor: „De la aceste neamuri apoi au luat şi grecii a-i numi vlahi, că numele roman grecii numai şie îl ţinea, nici la cei din Italia şi de la Roma nu-l da" [24]. Consemnarea este însă lipsită de accentele polemice pe care le vom găsi la alţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene, ea rămîne strict obiectivă, ştiinţifică.

Adevărat fiu al secolului luminilor, Samuil Micu se vădeşte foarte cumpănit în judecăţile asupra grecităţii post-bizantine. Chiar fanarioţii, ca un Nicolae Mavrocordat, găsesc din partea lui un cuvînt de laudă pentru îndeletnicirile lor cărturăreşti [25]. Nici chiar atunci cînd deplînge „arendarea" domniilor ţărilor române la greci, de către turci, decăderea culturii şi a bisericii româneşti în beneficiul celor greceşti, în vremea fanarioţilor, Samuil Micu nu se lasă condus către izbucniri xenofobe, anti-greceşti, de tipul acelora pe care le vom întîlni la alţi scriitori ardeleni — precum Gh. Şincai - sau, mai tîrziu, în imprecaţiile lansate de romantici grecităţii post-bizantine şi Bizanţului însuşi. Nu-i mai puţin adevărat că Samuil Micu nu se gîndeşte nici o clipă să justifice în vreun fel, prin legăturile istorice ale ţărilor române cu Imperiul bizantin şi patriarhia constantinopolitană, acţiunea clerului grec în Ţara Românească şi Moldova, regimul mănăstirilor închinate, procedeele abuzive ale ierarhiei, toate incriminate de scriitor în numele ideii naţionale [26]. Este vorba aici de emanciparea reprezentanţilor Şcolii ardelene — prin luminism şi uniaţie — de fetişul tradiţiei bizantine întreţinut mai mult sau mai puţin dincoace de Carpaţi.

Operă prin excelenţă de afirmaţie ştiinţifică întemeiată, *Scurta cunoştinţă a istoriei românilor* ne recomandă aşadar în persoana autorului ei, Samuil Micu, un cunoscător avizat al izvoarelor bizantine ale istoriei românilor. El le foloseşte selectiv şi critic, interpretîndu-le în spiritul tradiţiei umaniste inaugurate la noi de Dimitrie Cantemir, de care este fără îndoială cel mai apropiat dintre scriitorii Şcolii ardelene, ca şi în spiritul sugestiilor primite din lectura operei unor umanişti străini, ca Ioannes Lucius Dalmata. Pe lîngă izvoarele bizantine, Micu foloseşte însă şi alte surse istorice, cum ar fi cele occidentale, care le completează. Istoria Bizanţului îi oferă cadrul internaţional în care el încearcă să situeze istoria românilor. Interesul pentru aceasta din urmă şi ataşamentul faţă de ideea romanităţii poporului român îl fac să adîncească în chip original aspecte de istorie bizantină de cea mai mare importanţă ca, de pildă, problema elenizării Imperiului roman de răsărit. Tonul general în care Micu tratează istoria Bizanţului este obiectiv şi lipsit de prejudecăţi favorabile sau defavorabile. Elibertat de tradiţia bizantină într-o măsură mult mai mare decît înaintaşii săi, printre care Dimitrie Cantemir este cel mai strălucit, Samuil Micu inaugurează o etapă nouă în evoluţia istoriografiei româneşti, a scrisului istoric românesc despre Bizanţ.

[24] *Scurtă cunoştinţă*, p. 157.
[25] *Scurtă cunoştinţă*, p. 131.
[26] *Scurtă cunoştinţă*, p. 157—159.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

TEATRU ROMÂNESC INEDIT: *SĂRBARE OSTĂȘASCĂ* DE MATEI MILLO

ANDREI NESTORESCU

Prima încercare dramatică a lui Matei Millo — o scriere originală — datează din 1834, de cînd viitorul ilustru actor, în vîrstă de 20 de ani, era încă elev al pensionului Victor Cuénim din Iași. Ea se intitulează *Sărbare ostășască* și este o piesă strict ocazională, compusă în onoarea noului domn al Moldovei, Mihail Sturdza, înscăunat cu mare fast în vara acelui an. Jucat la 10 noiembrie 1834, de ziua onomastică a domnitorului și în prezența acestuia, de către elevii pensionului Cuénim, cu Millo însuși în rolul principal, „micul vodevil într-o facire" s-a bucurat de o primire favorabilă din partea asistenței și a autorităților, cele din urmă de atîtea ori potrivnice folosirii limbii române pe scenă. Împrejurările în care a avut loc spectacolul, impresia produsă asupra publicului, precum și reacția lui Mihail Sturdza la această manifestare teatrală, expresie a deșteptării conștiinței naționale, au fost consemnate, cu oarecare detalii, în gazeta oficială a vremii:

„Elevii pansionatului d. Chiunem au dat, la prilejul serbării Sf. Mihail, la Teatrul Varietăților, o reprezentație în limba franțeză, la care au fost de față o numeroasă adunare. Această petrecere s-au încheiet cu o mică piesă în limba românească intitulată « Serbarea militară », cu cîntice, alcătuită și jucată de d. Matei Milu, elev acestui pansionat. Aplaudisiri conglăsuitoare și înnoite însoțea toate aluziile (asămănările) și vădea plăcerea ce avea privitorii de a vedea pe fiii lor făcîndu-să organi a simțirilor de dragoste către un domn iubit.

În privirea îngrijirii ce hărăzîră d. Chiunem pentru creșterea tinerimei, Pre Î. Domn au binevoit a-i mărturisi a sa mulțămire, trimețîndu-i și un frumos ceasornic de aur cu acest înscris săpat: « Îngrijirea hărăzită educației pregătește viitorimea soțietății ».

Și un alt ceasornic [au dat] tînărului Milu, pe carile o educație desăvîrșită îl va face folositor și plăcut soțietății. Pre Î. Domn au încurajit și pe ceialalți elevi, d.d.: Alex. Mavrocordat, Filadelf Chiunem, I. Crupenski, Const. Varnav, T. Braescu, I. Diamandi, I. Docan, I. Negri, C. Crupenski, I. Brănișteanu, I. Alecsandri, G. Diamandi, P. Docan și A. Kogălniceanu, carii au împlinit roluri în acea reprezentație"[1].

Modestă ca realizare artistică, în ciuda fluenței versurilor și a unor replici „populare", cu o acțiune naivă, punctată excesiv de momente festiviste, dar însuflețită, dincolo de frazele de circumstanță, de un autentic patriotism și de o speranță sinceră în „deplina fericire" a țării, piesa lui Millo prezintă, după opinia noastră, un real interes istorico-literar, conferit, de bună seamă, de cumularea cîtorva însemne de pionierat cultural. Într-adevăr, examinată sub raportul priorităților, *Sărbare ostășască* se înscrie în rîndul celor dintîi piese românești reprezentate în Moldova [2] și face parte, totodată, dintre primele două-trei lucrări dramatice inspirate de istoria națională, mai veche sau mai nouă [3], căci, aici, odată cu evocarea — e drept, expozitivă — a trecutului eroic al neamului se urmărește și celebrarea — prin

[1] „Albina românească", nr. 98, 18 noiembrie 1834, p. 371—375. În legătură cu acest spectacol vezi și: Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1961, p. 219; *Istoria teatrului în România*, vol. I, Editura Academiei, București, 1965, p. 167—168; Mihai Florea, *Matei Millo*, Editura Meridiane, București, 1966, p. 42—43; T.T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Ediție și studiu introductiv de I.C. Chițimia, Editura Minerva, București, 1975, p. 102—103.

[2] Vezi, în acest sens, cronologia propusă de Mihai Florea, *op. cit.*, p. 253.

[3] Prima piesă de teatru românească inspirată de istoria patriei este socotită a fi *Dragoș, întîiul domn suveran al Moldovei*, de Gh. Asachi, reprezentată la 26 august 1834 cu prilejul încoronării lui Mihail Sturdza (cf. *Literatura română — Dicționar cronologic*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 97).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

intrigă — a unui important eveniment istoric contemporan : înființarea „miliției pământești" în Principate. Ea este, în altă ordine de idei, prima piesă de teatru românească în care apare, ca personaj, Ștefan cel Mare, chiar dacă în chip de „duh" și exclusiv cu menirea de a-și binecuvînta, la începutul domniei, îndepărtatul succesor „regulamentar". În sfîrșit, *Sărbare ostășască* marchează debutul scriitoricesc al lui Matei Millo [4], nu numai cel mai mare actor și animator al vieții teatrale românești din întreg secolul al XIX-lea, dar și înzestrat autor dramatic, cu un loc din păcate nu îndeajuns de exact stabilit în istoria dramaturgiei naționale, printre altele și din cauză că multe din piesele sale — originale, prelucrări, localizări — nu au fost nici pînă în prezent tipărite și, în consecință, nici riguros cercetate [5].

Spre deosebire de celelalte două piese românești jucate la Iași în cursul anului 1834 - *Serbarea păstorilor moldoveni* și *Dragoș, întîiul domn suveran al Moldovei*, datorate lui Gh. Asachi [6] — , al căror text s-a pierdut, *Sărbare ostășască* (tributară, probabil, ca factură generală, primeia dintre ele) se păstrează, la Biblioteca Academiei R.S.R., în trei copii, toate datînd din 1834 : ms. 2849, 3104, 2692. Dintre acestea, ms. 2849 este un autograf al lui Matei Millo, semnat (f. 3r.), precum și singurul care se deschide cu o *Alegorică epistolie hărăzitoare*, recitată desigur de tînărul artist înaintea spectacolului propriu-zis, în chip de *captatio benevolentiae*. Alegerea ms. 2849 ca text de bază pentru transcrierea noastră s-a impus, așadar, de la sine. Deosebirile existente între ms. 2849, pe de o parte, și celelalte două, practic identice între ele [7], pe de altă parte — printre care și o schimbare în distribuție : „Costachi Crupenski" în loc de „I. Docan" — ne fac să bănuim, dacă nu o reluare, măcar o intenție de reluare a spectacolului, ceea ce ar explica și prezența, în ms. 3104 și 2692, a unor indicații scenice suplimentare. Atunci cînd le-am considerat ca absolut necesare pentru mai buna înțelegere a textului, am ținut seama de ele, marcîndu-le între paranteze drepte urmate de asterisc.

f. 1 r.

SĂRBARE OSTĂȘASCĂ

Mic vodevil într-o facire, alcătuit de d. Matei Millo și jucat la prilejul sărbării numelui Prè Înalțatului nostru Domn Stăpînitoriu, Mihail Grigorie Sturza, pe Teatrul de Varietăți, în Ieși, la 10 noiemvr[ie] 1831. //

f. 2 r.

Alegoricĕ epistolie hărăzitoare

Din parte autorului, Î[nalțimii] S[a]le.

În zadar trudesc, stăpine, în zadar sudori vărs vale,
În zadar nenorocitul voi să dau Mărli[i] Tale,
Să-i culeg de flori mănunchiuri de pe un loc, pămînt care,
Ca drumul bătut de vite, pic de verde pe el n-are.
Să-l scormonesc, colbul, țărna, dar, vai mie ! să-mpietrește,
Muncli mele nu răspunde, nici lucrămei ce-o stropește.
Atunci truda mă oboară, mă darmă, putere-mi scurge,
Toată vina îmi slăbește cînd văz nedejde că-mi fuge.
Ah ! caz obosit cu totul, trupul meu plin de răceală,
Obrazul mi să cuprinde de a morții gălbineală
Și toate vestesc că fără cè mai mică așteptare
Voi să trec în rîndul celor ce sînt lipsiți de suflare !

---

[4] Observații pertinente asupra acestui debut, la Mihai Florea, *op. cit.*, p. 158—160.

[5] Cu titlu de curiozitate, menționăm că din cele cca. 25 de piese rămase de la Matei Millo, numai patru *(Poetul romantic, Baba Hîrca, Apele de la Văcărești, Chiriția la expoziția de la Viena)* au fost publicate în timpul vieții autorului, și încă una *(Însurătcei)*, împreună cu primele două de mai sus, în vol. *Primii noștri dramaturgi*, Editura pentru literatură, București, 1955.

[6] Vezi și N. A. Ursu, *Prefață* la Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I, Editura Minerva, București, 1973, p. XXVI—XXVII.

[7] Ms. 3104 : *„Sărbarea ostășască", micul vodevil într-un act compus de Matei Millo.* Notă de subsol la pagina de titlu : „S-au preseris de mine, Alexandru Balica, anul 1834, luna dechemv., 16 zile". Ms. 2692 : *O piesă de teatru „Ștefan Vodă", 1834.* O copie mai tîrzie a piesei se află în ms. 4139, f. 57r.—69r. : *Sărbare ostășască. 1849. Noemvrie 22.* Lipsesc, în această variantă, atît *Alegorica epistolie...*, cît și versurile franțuzești din final.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Cînd ochii mei deodată, deși painjăniți foarte,
Zăresc o lumină dulce, niște rază înfocate.
O lumină... oari, stăpîne, zice-voi a sa numire?
Ea era... era... dă-mi voie, a ta bun-oblăduire! //
f. 2 v. La privire acei stele, trupul meu, simt, să-ntărește,
Simțirele mele toate ca le-adună, le trezește.
Mă scol, mă uit împrejuru-mi, ce privesc stînd lîngă mine?
Pe-acel bun al meu prietin ce mâhnit să vede-n sine,
Pe al meu învățătoriu ce de științi mă hrănește,
Ce astăzi cu a sa cîrmă luntre mè povățuiește.
Acel Golua[1], stăpîne, văzîndu-mă-n tulburare
Mă strînge-n a sale brață și cu bucurie mare
Zice: „Vezi, vezi ce minune, lumina ce ți-au dat viață
Au lucrat în a ta țărnă și, l-a stratului tău față,
Cum au răsărit, privește, -un trandafir sau altă floare!"
Trandafir! La acest nume picioarele vrau să-mi zboare,
În mîinele lui mă zbucium, strig, răcnesc să nu mă ție,
Trandafirul vreu a smulge, amețit de bucurie.
„Ce faci? zice. Nu vezi floare că-i de ghimpi încungiurată?
Stăi să-ți agiut, vin' cu mine, fii răbdători, mai așteaptă!"
Deci, cum am văzut că ghimpii îs de dînsul dați departe,
Mă arunc, smulg trandafirul — dar ce văz, o, ceriu, să poate!
f. 3 r. Îi sălbatic, fără miros, ce voi face, da-l-voi oare?
„Dă-l, îmi zice-învățătoriul, că știi că nu darul mare, //
Nu acela-ndatorește pe un Domn cu cunoștință,
Pe un Domn ce alt nu cere decît dragoste, credință!"
Deci primește-l, o, stăpîne, de la a ta slugă, care,
La picioare-ți stînd, să roagă să-l privești cu îndurare!

Matei Millo //

f. 3 v.

PERSOANELE	AHOTNICII
Ștefan cel Mare	D. I. Crupenski
Arbure, hatmanul său	D. C. Varnav
Un polcovnic	D. A. Mavrocordat
Doi ofițări ai săi	D. F. Chiunem și I. Docan
Stan, suptofițăriu	D. M. Millo
Miron, soldat	D. T. Bracsco
Șasă soldați horiști	Din milițle

Ofițări, soldați din suita polcovnicului.
Duhuri din suita lui Ștefan.

Ștena să petrece în tabără română. Personnele, afară de duhuri, sînt din vreme noastră. [1834]* Teatrul înfățoșază tabăra română în vreme unii nopți strălucite de lună și stele. În laturi, din dreapta privitorilor, este un ,cort supt care odihnesc ostașii, din stînga să văd cîțiva copaci.

Toată muzica acestui mic vodevil au fost compusă în viersuri naționale de dum[nea]lui d. Hefner, capelmaistrul milițlei, care au binevoit a pune al său neprețuit talent spre mai multă strălucire serbărei. //

f. 4 r.

SĂRBARE OSTĂȘASCĂ

ARĂTARE I[ma]

La deschidere perdelii, după o mică tăcere, s-aud caraulurile în depărtare strigînd: — Cine vine?

[1] „Gaulois", adică gal, francez; e vorba probabil de Cuénim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

STAN

(culcat fiind sub copacii din stînga, să trezește)

Ei, nu mai pot dormi, trebuie să mă scol. *(El să ridică în picioare).* Iroicești gînduri și duioasă aduceri aminte îmi gonesc somnul din ochi.

Ah, mi-aduc aminte, o, Pronie naltă !
Îmi aduc aminte de trecuta soartă,
De-a mè tinereță, vremi nevinovate
Ce de fapte bune era-ncoronate,
De acele ceasuri prin amoriu-unite
Cînd, de pe munți, piscuri de zori aurite
Petrecèm pe sînul acei fetișoare
A cărie nume [1], ah, pe limbă-mi moare
Dar pe car-amorul cu slove-nfocate
Aici *(arătînd inima)* însămnîndu-l va sta păn' la moarte. } *[bis]** //

f. 4 v.

Mi-oi aduce-aminte, ah ! n-oi da uitării,
Casa păstorească, sămnul desfătării.
Mi-oi aduce-aminte de-acè fericire
Cînd pe-o așa vreme, cu multă iubire
La piept pe iubita stringèm cu saltare,
Negîndind că-s toate visuri trecătoare.
Dar însă deodată datorii mai sfinte
M-au lipsit de-acele zile aurite,
M-au lipsit, dar ice *(arătînd inima)* cu slove-nfocate
Pentru totdeauna vor fi însămnate. } *[bis]**

S-au sfîrșit, ah ! iată *(arătînd sabia)* scumpa mè soție,
Mai iubit nimică de-acum n-a să-mi fie !
De-acum cu ea-n mînă, păr' la a mè moarte
Pe patrie maică voi slujì la toate,
Voi slujì vărsîndu-mi sudoare și sînge,
Ca de ai săi fii să n-aib-a să plînge.
Ci să pomenească epoha vestită
Cînd de-al său fiu Ștefan era ocrotită.
Ah ! epohă care cu rîvnă-nfocată
Aici *(arătînd inima)* păr' la moarte va fi însămnată ! } *[bis]** //

f. 5 r.

Zilele acele a iroizmului ș-a fericirii iarăși răsar, iarăși am apucat fierul ce atîte veacuri lăsasăm de ruginisă ! Și soarele fericirei iarăși strălucește pe orizonul nostru !

O, neam slăvit, neam românesc !
Fericire, iată, -ți vestesc,
Că din tin-o stè răsare
Ce lumina sa își are
De la doi sori prèputernici [2],
Apărători a ei vecinici.
O, neam slăvit, neam românesc
Fericire, iată.-ți vestesc !

O, loc mănos, pămînt iubit,
Norocire-ai dobîndit,
Deci din sînul tău mai varsă
Într-ale noastre săci vasă
Miere, lapte, ca nainte,
Căci avem un bun părinte,
Un tată ce ne iubește
Și-a ne ferici voiește. //

[1] În textul de bază : „limbă". Modificat după ms. 3104, 2692.
[2] Curtea suzerană (sultanul Turciei) și Curtea protectoare (împăratul Rusiei).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

f. 5. v. Ce bucurie sufletul meu simte ! Inima-mi vestește că astăzi este cè mai norocită zi a vieții mele. Luna, stelile însuși îmi par mai strălucitoare decît altădată, ce sănin, ce frumusățã, ce liniște mult plăcută ! Dar să poate, toți aceștie, soldați ca și mine, să doarmă, în vreme ce eu stau priveghind, în vreme ce, cuprins de un deosăbit entuziasm patriotic, vorbesc fără să pot afla pe cineva să răspunză bucurici mele ? O, accasta nu să poate, nu, nicicum, trebui negreșit să-i scol. *(Soldaților)*. Hei, n-auziți voi, sculați ! Hei !... Nime nu răspunde, o, ce somn adînc ! Să scol macar pe Miron, să-l scol să simtă și el ce simt eu acum. Miroane ! Frate Miroane, ia scoal' !

Scoală, frate, nu-i pacat
Să stai în somn cufundat ?
Vezi luna cum strălucește,
Cum verdeața-ngălbinește,
Vezi stelile-mprăștiete,
Parcă-s supus-a ei fete ! //
f. 6 r. Scoal', privește, că-i păcat
Să stai în somn cufundat !

Hei, Miroane, scoală, scoală, frate !

MIRON

(în cort)

Ce este ? Ce ai ? Ce dracu te-au pălit ? Dă-mi pace să dorm !

STAN

Nesimțitule ! Cum poți dormi, cum poți sta trîndav pe o așa vreme, scoală să vorbim, să ne desfătăm de... *(Miron horăiește)*. Au adormit, i-auzi cum horăiește, o, somnorosul ! Dar cam are dreptate, căci egzersițle de ieri ne-au venit de hac, patru ceasuri însuși au ținut, însuși ofițării să vidè că nu mai pot. Cu adevărat ostinitoriu lucru-i miliție, dar cinste, slava ce cineva ciștigă șterge totul feliul de ostineală. Numai acela poate a să numi drept fiu al patriei, care o slujăște cu rîvnă și credințã. *(Aice toți soldații horăiesc strașnic.)* Ce horăituri !

Sculați în picioare,
Sculați, nu-i rușine,
Iată, ziua vine,
Soarele răsare ! *(2 ori)* //

f. 6 v. SOLDAȚII

(în cort)

Lasă-ne în pace,
Ce gura nu-ți tace,
Să dormim ne lasă !
Ce ai, tu ce-ți pasă ?

STAN

Îmi pasă, vezi bine,
Că-mi este rușine
În oaste să fiți
Ș-atît să dormiți ! *(2 ori)*

SOLDAȚII

Lasă-ne în pace *ș.c.l.*

STAN

În zadar mă trudesc, văz că n-oi să-i pot scula. Miroane, scoal' tu macar !

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

MIRON

(în cort)

Lasă-mă, nu vezi că dorm?

STAN

Ai uitat rugăminte ce-mi făcèi ieri să-ți istorisăsc biruințăle lui Stefan.

MIRON

(se scoală frecîndu-să la ochi)
A lui Stefan! //

f. 7 r.

STAN

Dar, a lui Stefan cel Mare. Știi făgăduința ce ți-am dat.

MIRON

Mă rog, povestește-mi-le.

STAN

Ba, doar nu-s nebun să vorbesc în zadar, dacă tu chicuri.

MIRON

Eu chicur! *(El iesă cu grabă din cort.)* Putè-o-ar sta vreodată singile meu răce la de aistfeli de povestiri, la numele lui Stefan cel Mare? Ba, niciodată!

STAN

Ei bine, ascultă dar istorie acestui mare viteaz.

MIRON

Cu adevărat mare, spun că era de zăce stînjăni de nalt, da drept și gros nu mai puțin, în sfîrșit, un urieș.

STAN

O, ce nătărîie! Stefan era mare în a sa înțălepciune, îndrăzneală și vetejie. Brațăle sale vinoasă, voinice, purta o sabie mult mai mare decît a noastră și răsucè un prè greu buzdugan cu care oborà vrăjmașii. În vreme nopții cei mai întunecoasă, cu puțini viteji ai săi, // întovărășit de agerul său hatman Arbure, năpădè *f. 7. v.* ca un grozav leu într-o turmă de oi. Voinicii săi români atunce urmînd acestui irou vărsa cu mulțămire sîngele lor pentru patrie și atunce națiie noastră era nebiruită, căci acel sfînt patriotizm strălucè tot c-o putere în inimile tuturor. Ah, dar unde-s acele zile, unde-i acel viteaz, acel sfînt irou? Patrie noastră n-ar fi suferit toate nenorocirile ce încă cu groază ne-aducem aminte.

Îți mai aduci aminte de-acea epohă tristă
Ce căzu ca un trăsnet pe patrie iubită,
Îți mai aduci aminte de-acè vreme-a durerii
Ce prezicè Moldovii menuntul dărîmării,
Îți mai aduci aminte de tiranie care
Avè străinii despoți ș-a lor fapte cumplite?
Eu îmi aduc aminte, căci inima mă doare.
Dar tu, ostașă, spune-mi, îți mai aduci aminte? } *[bis]**

Îți mai aduci aminte de-acel ceas osîndit
Cînd a noastră peire de dușmani s-au urzit? //
f. 8 r. Nu era Alexandri, nici Stefani lăudați,
Patrie avè numai vrășmași învierșunați.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Îți mai aduci aminte de-a lor cruzime mare,
De-a lor prăzi, de-a lor jafuri, de-a lor uciderі crunte?
Să păstrăm a lor nume în veci spre blăstămare.
Spune-mi, ostașă, spune-mi, îți mai aduci aminte? }*[bis]**

Îți mai aduci aminte, cînd sosi-n sfîrșit ceasul
Să ne părăsim țara, la străini s-alergăm,
Ce vălmășag, ce jale, cum toți indesam pasul,
Lăsînd patrie-n pradă, viața să ne scăpăm?
Îți mai aduci aminte cum, prebegind pin lume,
Prin munți pietroși, sălbatici și cîmpii părăsite,
Pe-a romanilor fii nu-i mai cunoaște nime?
Spune-mi, ostașă, spune-mi, îți mai aduci aminte? }*[bis]**

Îți mai aduci aminte că pare-însăninasă
Și orizonul nostru, dup-atîte nevoi,
Moldovenii nemernici trecutele uitasă,
Visa o fericire, dar vai! ce-am găsit noi! //
f. 8 v. În loc de tîrg, cenușă, răsipuri, năruire,
Sărăcie și jale pe prag ne sta nainte,
Boale înfricoșate, ne-amenința peire.
Spune-mi, ostașă, spune-mi, îți mai aduci aminte? }*[bis]**

Dar îți aduci aminte că, deși încujbați
Supt osîndita soartă, tot nu ne-am disperat
Și c-acè fericire ce-o dorèm însătați
Ne-au dăruit-o-n urmă cerul cel îndurat?
Lui Dumnezeu din inimi s-aducem mulțămire,
Să iubim cu credință pe-al nostru Domn, părinte,
Moldova de-acum albă zile de fericire
Și noi pururi, ostași, să ne-aducem aminte! }*[bis]**

Căci, iată, să-nălțară și bourul vestit,
Și arma strămoșască la noi iarăși veni.
Ostașul moldovan va fi nebiruit,
Să tremure vrăjmașii, să-nveți-n ne cinsti!
Cești tineri ostași vezi-i români adevărați
Supt un șef ce-i iubește, șef viteaz și cuminte,
Ei vor fi totdeauna nenvinși înfricoșați
Și de-a lor veche slavă își vor aduce-aminte! }*[bis]** //

f. 9 r.

MIRON

Aceasta-i, frate, de cînd lume, după vreme bună urmează furtună și după furtună iar vreme bună, deci să uităm acele grozave furtuni, pentru a ne desfăta în pace de înfrumusețata vreme ce stăpînește acum pe orizontul nostru! *(S-aude tunînd).*

STAN

Tună! Cum să poate? *(El merge în fund.)* O, ce furtună să vede viind! *(Norii acopăr luna, cerul să-nnegrește.)* Iată tocmai ce ziceì, ce nestătornicie a vremii, ce schimbare deodată! *(În vreme aceasta Miron fuge de Stan. [Stan să întoarce din fund.]*) Miroane! Oare unde-i? Negreșit s-au dus iar la culcare, lasă-l să s-odihnească, căci acum ziua s-a face, ș-apoi la slujbă! *(Furtuna să mărește.)* Dar să poate, luna acè strălucitoare în așa puțină vreme s-o acopere nouri ce nicicum nu să vidè, frumseța, săninul ce stăpînè, iată-l nevăzut! Furtuna să mărește, mă duc a mă adăposti supt cel copaci frumos păr' ce va trece lupta elementurilor. *(Își iè mantaua între umeri și să pune supt un copaci ce este-n*
f. 9 v. *stînga.)* De aist feli este și soarta împăraților, în vreme ce // norodul să vesălește de cè mai fericită pace, fără veste năpădesc dușmani și liniște piere, fieștecare, uitînd atunce tot ce fire îi dă mai scump, aleargă a-și mîntui patrie. De cîte ori întunericul nenorocirei au cuprins acest pămînt făr' ca dumnezeire să-l lasă în a sale grele învăluituri, dar, în sfîrșit, iată astăzi steaua fericirei noastre s-au ivit!

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Patrie iubită,
Fii deci norocită!
După răle-atite,
Furtuni grele sute
Ce cu groază mare
Ț-au făcut dărmare,
Fii deci norocită,
Patrie iubită!

*[(Către privitori)]**
Voi, acei fii vrednici,
Apărători vecinici,
Astăzi cu glas mare
Faceți-i urare, //
f. 10 r. Strigați toți cu mine:
Patrie, pe tine
Te-om avè iubită,
Fii deci norocită!

(Stan, cîntînd, adoarme, răzimat fiind de copaciul pe care, îndată ce-au închis ochii, un strașnic trăsnet lovește. El se trezăște spăriet.) Dumnezeule, ce este?

ARĂTARE AL 2lea

STEFAN, ARBURE, STAN, SOLDAȚII *(în cort)*

(Aice Stefan cu hatmanul său Arbure să văd scoborîndu-să din nouri întovărășiți de duhuri.)

STEFAN

(către furtuna ce tot urmează)

Încetează, furtună, a ta strașnică tunare, încetează de a mai îngrozi pămîntul ce ocrotesc! *(Furtuna încetează.)*

STAN

O minune!

ARBURE

(lui Stan)

Vrednicule oștean, nu te spăiminta! Tu vezi denainte ta pe marile Stefan
f. 10 v. și hatmanul său Arbure, care, plini de // bucurie de a vă vidè iarăși în stare ce erați odată supt a lor ocîrmuire, părăsăsc pentru un menunt lacașul dreptților, ca împreună cu voi să să bucure de darurile ce ceriul vă face.

STAN

O, putere cerească! Vrednicilor stăpînitori, voi!...

STEFAN

Însuși acela ce vă apara de năpădirele varvarilor, acel ce voi numiți duios părinte, pătruns tot de acele santimenturi, vine să vă vestească sfîrșitul nenorocirei și zorile fericirei voastre. Necazul ce sulfetul meu au simțit atîta vreme este nepovestit. Voi, români vrednici, voi, care odată erați groaza vecinilor voștri, frica neamurilor, pilda vetejței, organul faptelor bune, vă priivèm, cu ce durere! prada vecinilor voștri, organul trîndăvirei ș-a patimilor! Dar astăzi iarăși vă priivesc, cu ce bucurie! că vă înturnați pe cărările ce-ați părăsit, mîinele voastre apucă iar arma cè ruginită, cărie siliți-vă a-i da lustru, și inima voastră este învăpăiată //
f. 11 r. tot de acel sfînt entuziasm patriotic! Fericire voastră s-au început, iată, cel mai îmbunătățit din fiii mei stă astăzi pe scaunul strămoșesc, el vă va face să uitați nenorocirele trecute! A sa oblăduire va face să crească slava voastră, asupra cărie eu, din lacașul ceresc unde mă întorc iarăși, voi privighè pentru totdeauna.

(Stefan și Arbure să rădică în nouri cu duhurile, urmați fiind de mari tunete. Ziua se face.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

*ARATARE AL 3^le^*

STAN și SOLDAȚII

STAN

*[(care au fost în uimire, din care deodată se trezăște)]**
O, minune neînțeleasă ! Stefan, Arbure ! Dumnezeule înalte !
(Toți soldații la glasul tunetului acest de pe urmă să trezăsc și ies din cort.)

SOLDAȚII — *horă*

Ce huiet, ce groază !
Ce-aceste-nsămnează ?
Straşnica tunare,
Trăsnetul cel tare //
f. 11 v. În spaimă ne pune !
Ce-ai văzut ? ne spune !

MIRON

Frate Stane, ce ai ? Ce eşti aşa spăriet, ce-ai văzut ?

*ARĂTARE AL 4^le^*

STAN, MIRON, SOLDAȚI, DOI OFIȚĂRI *(intră)*

OFIȚĂRI — *horă*

Ce huiet, ce groază ! *ș.c.l.*

OFIȚ[ĂRUL] 1^lu^

Mă rog, ce este această tulburare ?

STAN
(uimit)

O vestire cerească ! Dumnezeule, să poate ?

OFIȚ[ĂRUL] 1^lu^

Ce este, ce spui ?

STAN

Mă rog, iertați-mă, că de-abie îmi vin în sine. Acum, aice, Stefan şi hatmanul său Arbure mi s-au arătat, plini de slavă cerească, că să scoboră din nouri. O, minune ! Furtuna însuşi la porunca lor s-au alinat şi cu glas de tunet mi-au
f. 12 r. vestit deplina fericire Moldaviei, ce o s-o // aflăm supt ocirmuire acestui ce numeşte vrednic fiu al său şi care astăzi stă pe tronul patriei, poroncindu-ne să ne veselim, să sărbăm această zi.

OFIȚ[ĂRUL] 1^lu^

Împliniți întru toate porunca acelui înalt apărătoriu şi părinte al' patriei, să sărbăm deci această zi prin feliuri de nevinovate jocuri şi desfătări, căci am pus la cale, îndată ce va intra polcovnicul, să fie cu totul mierat de...

OFIȚ[ĂRUL] AL 2^le^

Ei bine, ce faci ?

OFIȚ[ĂRUL] 1^lu^

A, ce era să fac ?! Să păzim în taină ace[e]a ce ne-am norocit a găti spre lauda numelui aceluie ce Stefan numeşte fiu al său — şi din inimă ziceți : să trăiască !

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

[HORĂ OBȘTEASCĂ]*

Să trăiască, să trăiască,
Patrie să stăpinească,
Căci el astăzi ne arată
Carare de noi lasată,
Carare cè fericită,
Mai de mult de noi iubită. //

ARĂTARE AL 5^lea

f. 12 v. STAN, MIRON, OFIȚĂRI, SOLDAȚI, POLCOVNICUL *(cu suita)*

POLCOV[NICUL]

Prè bine, iubiții mei, prè bine, vesăliți-vă, sărbați această zi scumpă nouă, căci tot rumânul astăzi, aprins de un deosăbit entuziasm patriotic, dar... *(Perdeaua din fund să rădică și lasă a să vidè un prè înfrumusețat cort, pe lingă care din dreapta stau 3 piramide ce fiește care înfățoșază o amblemă cu stihuri ce să văd în transparant, din stînga asămine trei copaci, iar ambleme cu stihuri în transparant. Înlăuntrul cortului înfățoșază țifra Măriei Sale, în lature cărie de o parte stă un oștean în armură de fier, iar de cealantă un alt oștean în nouă uniformă națională.)* O, ce minunată înfățoșare! Văd că ați voit prin aceasta a-mi pricinui mierare, vă mulțămesc, iubiților! Dar ce însămnează acele scrisori? *(El merge a le ceti.)* //

f. 13 r.

În dreapta țifrei

1^iu piramidă înfățoșază o buhnă cu aceste :
„Oiseau de Minerve! Va quitter ta maitresse!
Viens, sois mon guide au chemin de la sagesse!"
2^le piram[idă] înfățoșază o pajură cu aceste :
„Aigle altier et fougueux, descends de ton aire!
Conduis mon esprit à la source de la lumière!"
3^le piram[idă] [înfățoșază] un pelican ce-și hrănește puii, cu aceste :
„Favori de la clémence, sers moi de modèle,
Inspire moi pour mon peuple ton bienfaisant zèle!"

În stînga țifrei

1^iu copaci înfățoșază un mare ștejar cu aceste :
„Chène fier mais bienfaisant, sois mon image!
En ne pliant jamais, tu repands l'ombrage!"
2^le copaci [înfățoșază] un măslin cu aceste :
„Apprends moi, humble arbre, ennemi de l'éclat,
A produire un baume pour les plaies de l'État!" //
f. 13 v. 3^le copaci [înfățoșază] un dafin cu aceste :
„Illustre laurier, seule ambition du sage,
Je veux le bien recherchant ton feuillage!"

Cîntice

POLCOV[NICUL]

Acum, români, videți, iată,
Că norociri vă dorește,
Gîndul său vouă în faptă
Astăzi vi să dizvălește.
Rugați deci pe ceriu fierbinte
De tot răul să-l fercească
Și cu din inimi cuvinte
Ziceți cu toți : să trăiască!

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

HORĂ

Să trăiască, să trăiască *ș.c.l.*

STAN

(privitorilor)

Eu vă rog cu umilință,
Fraților, de-i cu putință, //
f. 14 r. Pe Stan din inim-a ierta
De n-au putut culcat a sta,
Căci patriotizmul care
Nici somn, nici odihnă n-are,
Strigă cu-a mele cuvinte :
Să trăiți, o, Domne iubite !

HORĂ OBȘTEASCĂ

Să trăiască, să trăiască, *ș.c.l.*

PERDEAUA PICĂ

SFÎRȘIT

B.A.R., Ms. rom. 2849

GLOSAR

ahotnic = doritor, pasionat (de ceva); (aici : amator).
amblemă = emblemă, figură simbolică cu cuvinte sentențioase.
buhnă = bufniță (simbolul înțelepciunii).
a chicura = a picura (de somn).
hărăzitor = închinător.
încujbat = încovoiat.
menunt = minut.
transparant = transparență.
vale (pl.) = valuri.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

O PRESTIGIOASĂ EDIŢIE A CRONICII LUI NECULCE*

Este bine cunoscută valoarea literar-artistică, istoriografică, lingvistică şi mai ales umană a *Letopiseţului Ţării Moldovei* al lui Ion Neculce. Este, de asemenea, cunoscut faptul că difuzarea operei lui Neculce a început relativ tîrziu, cam după 20 de ani de la încetarea din viaţă a autorului. Ţinută în familie, cronica ilustrului cărturar a ajuns a fi pusă în circulaţie în special prin copiile executate de Ioasaf Luca, nepotul autorului. Se păstrează, astăzi, 6 asemenea copii manuscrise realizate de Ioasaf Luca pentru diferiţi „clienţi".

Majoritatea copiilor manuscrise care au transmis, aproape de-a lungul unui secol, cronica lui Neculce au intrat în patrimoniul Bibliotecii Academiei R. S. România. Nu e lipsit de interes faptul că, în afara manuscriselor care redau textul lui Neculce ca o operă autonomă, există mai multe miscelanee în care opera respectivă este încadrată, la locul ei, în suita cronologică a cronicilor Ţării Moldovei.

Indiferent dacă reprezenta o lucrare autonomă sau o parte dintr-un miscelaneu, opera lui Ion Neculce a circulat, n u m a i s u b f o r m a u n o r c o p i i m a n u s c r i s e, pînă în 1845, cînd M. Kogălniceanu o publică la Iaşi, în vol. II al *Letopiseţilor Ţării Moldovii*. Lui Kogălniceanu îi revine şi meritul de a fi reeditat textul cronicii, într-o antologie mai amplă, în care sînt incluse şi cronicile muntene, *Cronicele României*... (vol. II, Bucureşti, 1872). Deoarece alfabetul chirilic avea încă statutul de alfabet oficial, prima variantă a corpusului lui M. Kogălniceanu s-a tipărit cu caractere chirilice, pe cînd varianta a doua a apărut (între timp se abandonase, oficial, scrierea chirilică) în alfabet latin, într-o ortografie parţial etimologizantă. Dar lipsa unui riguros spirit critic în stabilirea textului de bază (dintr-un ansamblu de versiuni manuscrise), atenţia scăzută acordată nivelului lingvistic al textului, abundenţa erorilor de lecţiune şi de tipar sînt prea evidente în ediţiile lui M. Kogălniceanu (pentru acestea şi a fost criticat la timpul său), ca să mai insistăm asupra lor.

Abia după 60 de ani se publică o nouă ediţie, o ediţie aşa-zis „comentată" a cronicii lui Neculce, şi anume aceea a lui Al. Procopovici, la Craiova, în 1932, în cadrul colecţiei „Clasicii români comentaţi" de la Scrisul Românesc. Al. Procopovici n-a făcut însă decît să reproducă, fără discernămînt, versiunea publicată de M. Kogălniceanu! Deşi lingvist, noul editor nu avea, nici el, pregătirea filologică necesară. Pe de o parte, datorită importanţei textului cronicii, care, cu toate inadvertenţele de editare, era destul de evidentă, pe de altă parte, datorită renumitului patronaj editorial, ediţia lui Procopovici a fost republicată în 1936 şi 1942.

Pentru ca să apară însă prima încercare de ediţie critică a operei lui I. Neculce au trebuit să treacă mai bine de două secole de la moartea lui Neculce. Este vorba de ediţia acad. I. Iordan, din 1955. Acad. I. Iordan este primul care a întreprins un examen minuţios al manuscriselor ce au transmis opera în discuţie, a motivat — într-un anumit fel — alegerea pe care a făcut-o pentru textul de bază şi a eliminat un număr mare dintre lecţiunile eronate ale ediţiilor anterioare. Editorul, dublat de un eminent lingvist şi de un bun istoric literar, a pus la dispoziţia cititorului interesat de istoria patriei, de istoria limbii şi literaturii române, de istoria dreptului românesc şi de istoria culturii, un text, în general, demn de în-

---

* *Cronica lui Ion Neculce, copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail"*. Ediţie de Zamfira Mihail şi Paul Mihail. Cuvînt înainte de Ştefan Ştefănescu. Editura Litera, Bucureşti, 1980. XXXI + 264 p.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 293—296, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

credere. Într-o formă „revăzută", ediția din 1955 a fost republicată, într-o ediție a doua, în 1959.

Acestea sînt principalele ediții ale operei lui I. Neculce, publicate pînă în prezent. Pe baza lor s-au tipărit, respectiv continuă să se tipărească, tot felul de ediții de popularizare (inclusiv ediții școlare).

Dar nu puține sînt capcanele unei ediții care se întemeiază pe un text scris de mai multe mîini, cu maniere grafice diferite, pe un text cu grafii discutabile și adesea indescifrabile (a se vedea, în această privință și manuscrisele lui Eminescu!), pe un text cu numeroase file lipsă. Căci așa se prezintă manuscrisul românesc 253 de la Biblioteca Academiei R. S. România, manuscris miscelaneu care conține textul de bază al celei mai bune ediții de pînă acum, al ediției I. Iordan.

E adevărat că manuscrisul românesc 253 de la Academie, prin numeroasele intervenții autografe ale lui Neculce, ne demonstrează că textul cronicii respective a fost revăzut (și completat) de autor. Dar girul autorului, într-un asemenea caz, reprezintă, oare, și ultima voință a autorului?

Răspunsul la această întrebare încearcă să ni-l dea ediția apărută de curînd, prin care se publică u n a dintre copiile manuscrise ale lui Ioasaf Luca, deci un text scris integral de un singur copist. Este vorba de manuscrisul aflat în biblioteca cunoscutului cercetător în domeniul istoriei românilor, Paul Mihail, manuscris pe care acesta, împreună cu fiica sa, Zamfira Mihail, îl dă la lumină.

Iată întîi cîteva cuvinte despre ediție. Ea se deschide cu un îndreptățit elogiu la adresa editorilor din partea directorului Institutului de istorie „N. Iorga", prof. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România. Nota editorilor care urmează (p. IX—XXXI), tinde să scoată în lumină valoarea istoriografică a textului publicat, în comparație cu celelalte copii manuscrise ale cronicii, face o descriere și un istoric al manuscrisului, evaluează diferențele față de ms. 253 și caută să stabilească paternitatea intervențiilor conținute de versiunea Ioasaf Luca: unele îi sînt atribuite lui Ion Neculce, altele lui Ioasaf Luca, iar altele au paternitate incertă. În finalul notei lor, editorii prezintă principiile de reproducere a textului și unele caracteristici ale limbii și grafiei lui Ioasaf Luca.

Textul propriu-zis al manuscrisului este reprodus în transcriere fonetică interpretativă. Toate plusurile față de versiunea ms. 253 sînt marcate, în pagină, cu caractere cursive. Celelalte diferențe față de versiunea ms. 253 (variații lexicale și morfologice, cuvinte sau secvențe care se întîlnesc numai în ms. 253) sînt date în subsol, în aparatul critic, folosindu-se (deci transcriindu-se), în acest scop, ediția I. Iordan din 1959.

Un indice de nume de persoană și de nume de locuri încheie această foarte prețioasă ediție. Ediția e prevăzută și cu 6 pagini în fotocopie, după manuscris.

Este evident că grupul de copii ale cronicii lui I. Neculce, ieșite de sub pana lui Ioasaf Luca, deși cu circa două decenii posterioare morții autorului (și, implicit, ultimelor intervenții ale acestuia în textul propriu din ms. 253), reprezintă o a l t ă versiune, mai precis: o versiune care conține o serie întreagă de completări (nume de locuri, nume de persoană și diferite alte informații), dintre care numai o mică parte pot să aparțină copistului.

Să ilustrăm afirmația noastră cu cîteva exemple.

Spre sfîrșitul cap. IV, unde se relatează despre inițiativa domnitorului Dumitrașco Cantacuzino (1673—1675) de a afișa „hîrtii" (liste) cu datornicii față de domnie, versiunea I. Luca adaugă o informație inexistentă în ms. 253: *Decii la acea vreme fiindu mitropolit kir Theodosie Barbovschii, am luat 2-trii hîrtii și au mărsu la Dumitrașco-vodă și, arătînd hîrtiile, au dzis: „Ce sînt aceste, măria-ta, au sămneli lui Antihrist?" Decii Dumitrașco-vodă mînîndu-s[ă], au scos pe mitropolitul Theodosie din cas[ă] afară, cu necinste* (vezi ed. Mihail, p. 20, și ed. I. Iordan 1959, p. 60).

Descriindu-se situația economică a Moldovei sub domnitorul Constantin Cantemir (1685—1693), se amintește, la un moment dat, de o incursiune polonează, cu care prilej un boier Crupenschii a furat caii domnitorului (vezi ed. I. Iordan cit., p. 96). Versiunea Ioasaf Luca precizează că e vorba de *Sandul* Crupenschii și că acesta a ajuns și *medelnicer mare* (redăm plusurile cu caractere cursive): „că și cali lui Cantemir-vodă din ceir i-au luat *Sandul* Crupenschii cu un podgbiaz leșescu, care pe urmă acel *Sandul* Crupenschii au agiunsu de au fost *la alți domni* și jlenicer mare *și au fost și medelnicer marc*" (ed. Mihail, p. 13). Despre acest Crupenschii nu mai e vorba în nici o altă parte a cronicii.

Cu ocazia relatării decapitării lui Const. Brîncoveanu la Constantinopol, ms. 253 încheie pasajul astfel: „Și cînd l-au tăiet, au adus pe toți solii de-l privlè" (ed. I. Iordan cit., p. 279). Versiunea I. Luca, imediat în continuare, specifică ce fel de soli: *solii moschicești și a Neamțului și a Franțozului, solul Inglezului și a Venițianului și solul Flemengului și al Leahului și al Șvedului*" (ed. Mihail, p. 162).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Completările de informații și precizările de felul celor citate sînt mai frecvente îndeosebi în partea a doua a cronicii, începînd cu domnia lui Dimitrie Cantemir. Aceeași versiune I. Luca ne oferă și unele precizări cronologice privind diferite evenimente, precizări care lipsesc în ms. 253, precum și anumite deplasări de segmente sau de pasaje întregi.

Cine este autorul tuturor acestor intervenții? Putem vorbi de un autor unic al intervențiilor sau de mai mulți?

Sîntem de acord cu editorii că lui Ioasaf Luca i se pot atribui intervențiile nesemnificative (și anume: reluarea — pentru claritate — a unui termen enunțat într-o frază anterioară sau chiar cu pagini înainte, adăugirea unor prepoziții, conjuncții, adverbe sau a altor termeni) și cel mult cîteva informații suplimentare privind unele evenimente posterioare morții lui I. Neculce. Sîntem de părere însă că intervențiile lui Ioasaf Luca vor apărea mai bine în lumină numai după ce se va face o comparație integrală între copiile realizate de el.

De asemenea subscriem la teza editorilor că cele mai multe intervenții nu se pot datora decît autorului însuși al cronicii, lui I. Neculce. Și fără aceste intervenții, documentarea lui Neculce se dovedește a fi bogată, chiar și pentru perioada prezentată în prima parte a cronicii, ca să nu mai vorbim de perioada pe care a trăit-o și de evenimentele la care a participat activ el însuși.

Faptul că anumite informații suplimentare privesc persoana tatălui lui Ioasaf, marele vistiernic Ștefan Luca, sau privesc împrejurări cunoscute lui (vezi ed. Mihail, p. 116, 117, 118, 147), ne determină să apreciem că și acesta ar fi putut interveni în anumite părți ale cronicii. Dar toate informațiile privind pe Ștefan Luca au fost, indiscutabil, cunoscute și de prietenul, tovarășul de pribegie și cumnatul său, cronicarul Ion Neculce.

Oricum, problema stabilirii paternității tuturor intervențiilor din versiunea Ioasaf Luca rămîne o problemă deschisă. Ea a fost pusă, cu multă competență, de ultimii editori și pe această linie trebuie continuate cercetările.

Meritul principal al ediției pe care o prezentăm constă în faptul că ea d e s c h i d e d r u m u l s p r e o e d i ț i e ș t i i n ț i f i c ă a o p e r e i l u i I o n N e c u l c e. Manuscrisul Mihail este una dintre variantele versiunii pe care o numim convențional Ioasaf Luca. Chiar fără a face apel la variantele înrudite, manuscrisul Mihail confirmă o tezăă avansată, mai de mult, de semnatarul acestor rînduri (vezi ed. Mihail, p. XXV) că opera lui I. Neculce a existat și într-o a doua versiune, în afara celei cuprinse în ms. 253. Această versiune a doua, ceva mai completă și conținînd și o aranjare puțin diferită a unor pasaje sau segmente este și temperamental întrucîtva deosebită. În nota lor introductivă, editorii au arătat în ce constau aceste deosebiri. E greu de spus însă dacă versiunea Ioasaf Luca, păstrată atîta vreme în familie, dar destinată și ea cititorilor (vezi ed. Mihail, p. 138), exista — pînă la copiile lui Ioasaf — în autograful lui Neculce sau într-o copie realizată de un copist sau de mai mulți copiști. E posibil ca versiunea Ioasaf Luca să fi fost, mai mult sau mai puțin, contemporană cu versiunea din ms. 253 și să fi fost și ea așternută pe hîrtie tot în etape, ca textul neculcean din ms. 253.

Ediția P. Mihail și Z. Mihail ridică problema necesității revizuirii coordonatelor pe care trebuie să se întemeieze o ediție științifică a cronicii lui Neculce, ediție care în momentul de față lipsește. Nu e cazul să dăm noi, aici, indicații în acest sens. Dar, oricum, trebuie revăzută problema alegerii textului (sau textelor) de bază, trebuie găsită o modalitate editorială sugestivă pentru reliefarea variantelor oferite de grupul de manuscrise copiate de Ioasaf Luca, trebuie adoptată o poziție judicioasă în problema relației dintre limba autorului și limba copiștilor (ne referim atît la copiștii ms. 253, cît și la Ioasaf Luca; procedeul generalizării particularităților limbii autorului — fie ele chiar și numai cele fonetice — în textele emanate de la diferiți copiști este total contraindicat), trebuie corectate o serie întreagă de nume proprii (de locuri și de persoană) sau comune, după variantele oferite de versiunea Ioasaf Luca... Căci este surprinzător de mare numărul formelor greșite transcrise de ms. 253, pentru cronica lui Neculce, forme care au scăpat nu numai atenției autorului, ci și atenției celor mai vigilenți editori ai operei neculcene! Iată numai cîteva exemple (în paranteze dăm formele corecte, după versiunea lui Ioasaf Luca): *Halep* (în loc de *Halil*), *Avrinte* (față de *Lavrentii*), *Șletin* (față de *Sneatin*), *Neopolt* (față de *Ieopoldu*), *Angria* (față de *Anglia*), *furcanii* (față de *țăranii*), *mestecăturile* (față de *meșterșugurile*) etc. etc. (vezi ed. Mihail, p. XXI, XXX și aparatul critic la text). Ai impresia că cel puțin anumite părți din textul cuprins în ms. 253 au fost scrise după dictare!

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

E posibil ca un studiu mai aprofundat al raporturilor dintre versiunea cuprinsă în ms. 253 și versiunea Ioasaf Luca să aducă unele elemente mai certe pentru stabilirea paternității majorității intervențiilor oferite de cea de-a doua versiune.

Ceea ce am spus despre cronică este perfect valabil, cu unele diferențe nesemnificative, și pentru culegerea de povestiri *O samă de cuvinte*, care în unele manuscrise precede cronica, dar care lipsește atît din manuscrisul Mihail, cît și din ms. 253 (în acesta, inițial, culegerea a existat, dar cineva, mai tîrziu, a detașat din manuscris întreaga coală ce conținea filele respective !).

Iată numai cîteva dintre problemele de stringentă actualitate pe care le pune în fața cercetătorilor ediția diplomatică propriu-zisă a cronicii lui Ion Neculce, apărută nu de mult. Ediția publicată cu atîta meticulozitate de Zamfira Mihail și Paul Mihail deschide noi orizonturi în cunoașterea științifică a operei unuia dintre cei mai de seamă clasici ai literaturii române, în același timp istoriograf de prima mînă. De aceea, recomandăm cu căldură această nouă ediție.

Liviu Onu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Elena Linţa: *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România* (Vol. I—*Catalogul manuscriselor slavo-române din Iaşi*; Vol. II—*Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*), Bucureşti, 1980, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de limbi şi literaturi străine, 2 volume (163 pagini + 247 pagini) litografiate.

Cele două volume cuprind descrierea a 181 de manuscrise slave păstrate în bibliotecile, muzeele şi arhivele existente în oraşele Iaşi (81 de manuscrise, dintre care 47 la Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu", 16 la Arhivele Statului, 13 la Biblioteca Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, 4 la Casa Dosoftei şi 1 la biserica Banu) şi Cluj-Napoca (100 de manuscrise, dintre care 58 la Biblioteca Centrală Universitară, 30 la Biblioteca Filialei Academiei R. S. România, 6 în Colecţia de artă religioasă a Arhiepiscopiei ortodoxe române, 5 la Biblioteca Institutului de lingvistică şi istorie literară şi 1 la Biblioteca Institutului de istorie). Pînă la apariţia volumelor de faţă, manuscrisele ieşene şi clujene din fondurile publice indicate erau cunoscute în mod parţial. Dintre manuscrisele ieşene (volumul I), numai 9, aparţinînd Bibliotecii Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, au beneficiat de descrieri riguroase; vezi Paul Mihail şi Zamfira Mihail, în „Romanoslavica", XVIII, 1972, p. 263—319 (nr. 4, 8, 9, 13, 14) şi în „Romanoslavica", XIX, 1979, p. 33—76 (nr. 29, 32, 33, 41). Într-o situaţie evident mai bună s-au aflat manuscrisele slave din fondurile clujene (volumul al II-lea), dintre care 42 de la Biblioteca Centrală Universitară, 18 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România şi 9 din Colecţia de artă religioasă a Arhiepiscopiei ortodoxe române au fost descrise în mod sumar de I. Iufu, în „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 451—468; ulterior o parte a manuscriselor din aceste fonduri (60 de unităţi) a constituit obiectul unei descrieri amănunţite din partea lui C. Pistrui în „Biserica ortodoxă română", XC, 1972, nr. 9—10, p. 1088—1103, XCVI, 1978, nr. 5—6, p. 608—624 şi XCVII, 1979, nr. 3—4, p. 531—562. Catalogul recent apărut incorporează, aşadar, toate manuscrisele slave existente în instituţiile culturale din cele două centre universitare [1], fapt care îi evidenţiază utilitatea şi, totodată, îi motivează apariţia.

Metoda folosită la întocmirea acestui catalog este deosebită de aceea întrebuinţată de P. P. Panaitescu la descrierea manuscriselor slave din depozitul Bibliotecii Academiei R. S. România (*Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, (Bucureşti, 1959). În primul rînd, în fiecare din cele două volume, materialul investigat aparţine mai multor fonduri, fapt care a impus descrierea manuscriselor în cadrul fiecărui fond, fondurile fiind eşalonate în ordinea numerică descrescîndă a pieselor conţinute. În al doilea rînd, în cadrul fiecărui fond, manuscrisele au fost împărţite în trei secţiuni, în funcţie de limba în care au fost redactate: I manuscrise slavo-române şi slavone; II manuscrise în alte limbi slave; III manuscrise bilingve, slavo-române. În sfîrşit, în cadrul fiecărei secţiuni, manuscrisele au fost ordonate după criteriul tematic: „1. Vechiul Testament, Psaltirea; 2. Tetraevanghel, Evangheliar, Apostol; ... 8 Sbornice, Miscelanee cu conţinut laic, letopiseţe, cronici, texte filozofice, juridice etc." (*op. cit.*, vol. I, p. 9).

Descrierea propriu-zisă a fiecărui manuscris este făcută cu minuţiozitate şi cuprinde şase secţiuni distincte în care se oferă date referitoare la: *1 identificarea manuscrisului* (titlul, data, depozitul, cota, proveniența); *2 descrierea bibliografică* (bibliografia, cînd este cazul, starea manuscrisului, calitatea hîrtiei sau a pergamentului, numărul şi dimensiunile filelor, date despre filigran, legătură, caracterul scrierii, cerneală, iniţiale, frontispicii); *3 localizare*; *4 limba* în care este redactat; *5 conţinutul textelor*, reproducîndu-se titlurile şi subtitlurile textelor slavone în alfabet chirilic, însoţite de traducerea lor în limba română; *6 conţinutul însemnărilor*. Ambele volume cuprind în partea finală cinci indici (tematic, cro-

[1] Nu au fost, în schimb, înregistrate manuscrisele slave din colecţiile particulare; cf. 16 asemenea manuscrise ieşene descrise de Paul Mihail şi Zamfira Mihail, în *op. cit.*, nr. 2, 6, 12, 16—22, 28, 31, 34, 37—39.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

nologic, de nume de persoane, de toponime şi privind locul scrierii manuscriselor). Dintre acestea, indicele tematic a fost alcătuit prea schematic, am spune cu puţină generozitate, întrucît titluri precum *Sbornic*, *Vieţi*, *Cugetări* etc. nu ne orientează decît într-un mod foarte general asupra textelor cuprinse în manuscrisele respective. Faţă de primul volum, volumul următor cuprinde, sub rubrica *Anexe*, şi reproducerile cu litere chirilice ale citorva însemnări şi texte româneşti selectate din rîndul celor existente pe paginile manuscriselor slave cercetate.

În mod inexplicabil, în rîndul manuscriselor slave aparţinînd Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca nu figurează cunoscutul *Liturghier* de la Feleac (1481), pe care acum cîţiva ani îl aflam înregistrat sub nr. 4745. Sînt şi alte texte slave sau bilingve (slavo-române) care nu-şi află locul în volumele de faţă: *Floarea darurilor* (versiune bilingvă) şi un lexicon slavon în ms. 101 (f. 61r—92v, 141v ş.u.), stihiri şi podobii (text slavon cu titluri româneşti) în ms. 306 (p. 429—476) — ambele manuscrise din fondul Bibliotecii Academiei clujene. Chiar în ms. 100 al aceleiaşi biblioteci, semnalat în vol. II, nr. 88 pentru un lexicon slavo-român, se mai găsesc texte scrise în limba slavonă pe filele 7r—14v, 19r— 20r, a căror prezenţă nu a fost indicată. Mai sînt, de bună seamă, şi alte asemenea texte risipite prin manuscrisele româneşti. Ar fi fost, prin urmare, binevenită din partea autoarei o precizare a limitelor cercetării întreprinse.

Cele mai multe manuscrise cuprind texte religioase: liturgice,patristice şi hagiografice. Datorită rarităţii lor, un interes mai mare prezintă cîteva manuscrise în care sînt încorporate apocrife şi cărţi populare. Dintre acestea, I. Iufu *(op. cit.*, p. 453, 456—457) a relevat importanţa *Sbornicului* descris în vol. II, nr. 83. Nu vom zăbovi deci asupra textelor pe care le conţine, mărginindu-ne numai să atragem atenţia că în descrierea Elenei Linţa nu figurează textele *Trepetnicului*, *Gromovnicului* şi *Coleadnicului*, existente, în schimb în descrierea oferită de I. Iufu. Deosebit de important ni se pare însă *Sbornicul* copiat în secolul al XVII-lea în Transilvania (vol. II, nr. 84), din curpinsul căruia relevăm cartea populară de origine indică *Stefanit şi Ihnilat* (w притчахъ съписанїе сїда[2] антиохꙋ ...), *Fiziologul* (primul subtitlu: О птицѣ фиинѣ еже остьстїѣ), *Cuvînt despre cele douăsprezece vineri* (Слово о два на десѧти(х) пѧтъкъ(х)), *Disputa lui Panaghiot filozoful cu cei doisprezece episcopi azimiţi* (Съпрѣкїе Панагїѡда философа съ ·ві· тъми еп(с)кпи азими(т)ски(х)), şi, în sfîrşit, *Povestire din vechile cărţi împărăteşti despre împăratul* Asa al Iudeii (Повѣсть ѡ(т) древнѣи цр҃ственые книгы о ѣсѣ ц҃ри Іоудинѣ) — prima copie cunoscută la noi a unuia din izvoarele *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* (pentru identificarea izvorului, vezi D. Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învăţăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, Bucureşti, 1973, p. 340—342). Din rîndul cărţilor populare nesemnalate pînă în prezent în manuscrisele ieşene amintim *Povestea lui Afrodilian persul* (Повѣсть афродилїана персанина — vol. I, nr. 20)—a doua copie a textului din fondurile româneşti după aceea identificată de P. P. Panaitescu *(op. cit.*, p. XVI)în ms. sl. 678 al Academiei R. S. România—, *Epistola lui Pilat către Tiberiu, împăratul romanilor* (Посланїе Пилатово к Тиверїю кесарю римскомꙋ — vol. I, nr. 24, p. 67) şi *Viaţa şi minunile Sf. Vasile cel Nou* (primul subtitlu Сѵмѣнїе нан разꙋмѣнїе стаго Григорїа оученика с ѡ(т)ца нашего Василїа Новаго — vol. I, nr. 21).

După indicaţiile autoarei, cea mai mare parte a manuscriselor (50 în primul volum şi 87 în al doilea) sînt scrise între graniţele teritoriului dacoromân. Sînt însă extrem de puţine situaţiile cînd manuscrisele păstrează indicaţia localităţii unde au fost scrise, astfel că, pentru mai bine de două treimi din manuscrise, E. Linţa a fost nevoită să stabilească regiunea în care acestea au fost elaborate. Deşi nu se indică criteriile cu care s-a operat în stabilirea localizărilor propuse, nu este greu să bănuim că acestea sînt aproximativ aceleaşi pe care le-a utilizat şi P. P. Panaitescu, într-un scop similar, la alcătuirea catalogului de manuscrise slave din fondurile Academiei R. S. România. Cu alte cuvinte s-a încercat stabilirea apartenenţei regionale a manuscriselor pornindu-se în primul rînd, de la particularităţile lingvistice, paleografice, precum şi de la caracteristicile ornamentelor şi, eventual, ale miniaturilor. Indicaţiile pe care le putem desprinde din aplicarea acestor criterii de investigaţie nu ne inspiră deplină încredere, atît timp cît ele sînt rezultatul unor aprecieri mai mult sau mai puţin subiective, şi nu al consultării unor instrumente de lucru corespunzătoare. Căci în momentul de faţă, trebuie să o spunem deschis, sîntem lipsiţi de lucrări în care să fie sintetizate, pe baza unei documentări ample, principalele trăsături lingvistice, paleografice şi de ornamentaţie pe care le prezintă, în funcţie de răspîndirea lor geografică, manuscrisele slavone cu localizări precise. În concluzie, indicaţiile de tipul *scris în Moldova*, *scris în Transilvania* etc., care se dau pentru manuscrisele lipsite de indicaţia localităţii în care au fost

---

[2] Numele este corupt, grafia corectă fiind Сида ; cf. Сифа în versiunile ruseşti (*Стефанит и Ихнилат. Средневековая книга по русским рукописям XV — XVII веков*, Leningrad, 1969, p. 7, 46, 63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

scrise, sînt grevate de o doză de nesiguranţă. Nu ar fi, dealtfel, exclus ca unele dintre manuscrisele slavone din această categorie să fie scrise, în realitate, în afara teritoriului daco-român. Facem această observaţie, avînd în vedere şi unele interpretări forţate în virtutea cărora s-a atribuit o origine românească unor manuscrise prezentînd însemnele unei obîrşii străine. De exemplu, o proveniență moldovenească se atribuie unui manuscris care cuprinde *Viaţa preacuviosului Serghie (op. cit.*, vol. II, nr. 52), scris în slavonă de redacţie rusă şi, fapt notabil, păstrînd însemnarea donatorului său, Andrian Anghelov, chelarul mănăstirii Radoneż (URSS), lăcaş în care s-a creat chiar textul hagiografic respectiv. E. Linţa acordă însă credit unei însemnări tîrzii şi, totodată, lacunare, din care nu rezultă în mod sigur decît prezenţa, în anul 1682, a manuscrisului în Maramureş, după ce mai întîi aparţinuse mănăstirii Putna. Părintele Mihai nu este, cum crede E. Linţa, copistul manuscrisului, ci cel care a ridicat schitul Putnişoara (*иѣт[и]шоуа сѧтѣоуа(Н)иа — op. cit.*, vol. II, nr. 52), numit şi Moiseiu Putnei, întrucît era dependent de mănăstirea Putna; dealtfel, peste ani, tradiţia îl va consemna drept ctitor al acestui schit, devenit ulterior mănăstire, pe fiul popii Mihai, Ionaş (Vezi O. Birlea, în *Studii şi documente*, XVII, 1909, p. 131, nr. 32). Un exemplu similar de localizare îl oferă un *Sinaxar (op. cit.*, vol. II, nr. 49), considerat a fi fost scris în Moldova, întrucît scribul notează că l-a copiat din porunca lui Istratii Movilă. Numele comanditarului apare în original sub forma Иєтратиѡ Моѓа. Abrevierea Моѓа pentru redarea cu caractere chirilice a numelui Movilă (sau Moghilă) nu ne este cunoscută. De asemenea, nu ne este cunoscut un personaj cu acest nume (Istratii Movilă) aparţinînd familiei moldoveneşti a Movileştilor; dealtfel, dacă e să dăm crezare lecţiunii autoarei, Moghila putea desemna şi pe un ucrainean. În aceste împrejurări, pentru localizarea manuscrisului prezintă mai mult interes faptul că scribul său, Cuzma Vuiklici, se afla în slujba mitropolitului Efrian al Liovului.

Strins legată de această problemă este şi aceea a stabilirii diverselor redacţii ale slavonei utilizate în manuscrise. Un mare număr de manuscrise (29 în primul volum şi 71 în cel de al doilea) cuprind indicaţia că sînt scrise în slavonă de redacţie românească. Prin ce se caracterizează această variantă literară a slavonei? Se admite în general că ea are un caracter compozit, păstrînd în esenţă caracteristicile slavonei mediobulgare, dar preluînd şi unele influenţe ale slavonei sîrbeşti sau ruso-ucrainene. Dacă în textele originale, îndeosebi în documentele interne, *slavona românească* sau *limba slavo-română*, cum mai este denumită, are o fizionomie mai bine reliefată, acest fapt se datorează, în bună măsură, influenţei limbii române vizibile în unele construcţii, cuvinte şi forme gramaticale. Textele religioase, de felul celor descrise în prezentele volume, sînt copii, care reproduc în diferite grade de exactitate particularităţile slavonei din izvoarele (autohtone sau străine) utilizate de scribi. Numai arareori în limba acestor manuscrise pot fi depistate şi unele forme gramaticale incorecte care pot fi trecute în seama unui român (vezi cîteva exemple, în *op. cit.*, vol. I, nr. 20, 24, 46). Lipsa unui caracter românesc evident în slavona textelor religioase copiate în ţările româneşti i-a determinat, dealtfel, pe alţi cercetători să fie mai circumspecţi în afirmaţiile lor referitoare la caracterul slavonei din aceste manuscrise. Două manuscrise pe care E. Linţa le consideră scrise în slavonă de redacţie românească (*Octoih, Prologe — op. cit.*, vol. II, nr. 77, 82) au fost considerate de I. Iufu (*op. cit.*, p. 455) a aparţine slavonei de redacţie mediobulgară, cu elemente aparţinînd redacţiei ruse, respectiv, slavonei de redacţie sîrbească. Un *Apostol*, care ar fi scris, de asemenea, în slavonă de redacţie românească (vol. II, nr. 16), aparţine, după L. Onu, slavonei de redacţie mediobulgară, cu unele elemente slave răsăritene (*Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 318). Şi asemenea exemple se mai pot da.

Avînd a face, cum am văzut, cu manuscrise lipsite în cea mai mare parte de însemnările copiştilor, E. Linţa a încercat să stabilească vechimea lor apelînd, în primul rînd, la mărturia filigranelor. Este bine că autoarea indică aproape pentru fiecare manuscris în parte filigranele pe care le conţine hîrtia. În cazul unui *Molitvenic*, descris în vol. I, nr. 64, afirmaţia că hîrtia lui este lipsită de filigrane nu corespunde realităţii; manuscrisul respectiv este scris pe hîrtie de fabricaţie braşoveană şi veneţiană (*săgeţi încrucişate*). Pentru unele filigrane ar fi fost necesară o descriere a conţinutului lor tematic, întrucît indicaţii cum ar fi cele de tipul *stemă* (vol. I, nr. 9, 22, 24, 50 etc.; vol. II, nr. 1, 2, 4, 10, 11 etc.) sînt prea vagi pentru a ne putea forma o idee, fie şi aproximativă, despre imaginile propriu-zise ale filigranelor incluse sub această denumire. Din păcate, numai în extrem de puţine situaţii s-a încercat stabilirea unor apropieri între filigranele descrise şi cele reproduse în cataloagele de filigrane. În aceste condiţii, datările propuse, deşi se situează de regulă în limitele unui secol, sînt susceptibile oricînd de a fi corectate. Pentru a ne limita la un singur exemplu, vom arăta că *Psaltirea* descrisă în vol. II, nr. 61, şi datată în secolul al XVI-lea nu poate fi scrisă mai devreme de începutul secolului următor, dacă avem în vedere filigranul *(trei semilune)* existent pe hîrtia ei (pentru acest tip de filigran, vezi M. Grozdanović — Pajić, în „Bibliotekar", XX, 1968, nr. 5, p. 527—550). Întîlnim şi situaţii cînd datările propuse izvo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

răsc din necunoaşterea unor detalii paleografice sau istorice. Un *Tetraevanghel* (vol. I, nr. 2) este considerat a fi fost copiat în 1624, interpretîndu-se slovele ѧ҃ѱ҃ѳ҃, care apar în jurul unui frontispiciu, drept slovele — cifră ѕ҃ѧ҃ѱ҃ѳ҃ = 7132); ele ar indica deci anul scrierii manuscrisului: 7132 — 5508 = 1624. Dar slovele respective nu reprezintă altceva decît o formă de abreviere prin iniţiale a unei vechi formule creştine: мѣсто лобное рай бысть „Locul Căpăţînii a devenit rai" (pentru această semnificaţie a iniţialelor, vezi I. C. Chiţimia, în „Romanoslavica", XII, 1965, p. 299—306). Nu datează din secolele al XV-lea sau al XVI-lea nici *Tetraevanghelul* descris în vol. II, nr. 60, întrucît copistul manuscrisului îl pomeneşte în însemnarea sa pe Lupul, marele logofăt al lui Radu Şerban. Cum manuscrisul a fost donat mănăstirii Cîrnu, considerăm că scrierea lui s-a produs în intervalul cuprins între 2 iulie 1609, cînd această mănăstire trece în proprietatea lui Lupu, şi 8 septembrie 1611, dată după care donatorul său nu mai este semnalat în documente cu funcţia de mare logofăt (cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 207).

Prezentăm în continuare alte cîteva observaţii. Contextul Слава і нн҃ѣ сїи фаломь всѣхъ п сд(л) є(с̃) Дв҃дъ и вънѣ҃ чисал. рн҃[3]. фло(м) єгда єдинъ бра сѧ съ Голїадомь s-a tradus inexact *Cîntarea altor psalmi scrişi separat de David, în afara cifrei de 108 psalmi, cînd unul s-a luptat cu Goliat* (vol. II, p. 17—18); traducerea corectă este *Slavă şi acum. Acest psalm este scris separat de David, în afara numărului de 150 psalmi, cînd singur s-a luptat cu Goliat.* Împăratul Asa nu a fost succesorul direct al împăratului David, cum reiese din traducerea oferită în vol. II, p. 180—181, ci a fost, în ordine cronologică, al cincilea împărat după David (иже бл(ст) є по Дв҃дѣ цр҃и). Textul intitulat Слово ѳ два на десѧти(х) пѣтиц҃ѣ(х) se traduce corect *Cuvînt despre cele douăsprezece vineri*; cf. E. Linţa, vol. II, p. 181: *Cuvînt despre cei doisprezece cîntăreţi.* În masivul Ceahlău nu există un munte numit Păun (vol. II, p. 45), ci Peon, astfel că mănăstirea care a fiinţat în trecut (actualul schit Hangu) s-a numit *Sub muntele Peon.* V. sl. сньгѣлъ, ortografiat în contextul din vol. I, p. 53, сигѣгела, denumeşte un grad în ierarhia călugărească (cf. gr. σύγκελλος), şi nu o localitate *Siggel.* Prin sintagma сѵ҃монаѵ҃ѕ҃ ѻ҃цоу҃ nu se înţelege *călugărul isihast* (vol. I, p. 98), ci *părintele schimnic* (cu un termen învechit *schimonah*). Termenul slavon троичны este tradus impropriu *Troeşnicele* (vol. I, p. 26); mai nimerită ar fi fost traducerea *Cîntările Treimii.* Improprie este şi echivalarea григо҃рїа дво҃слова prin *Grigorie Dvieslovul* (vol. I, p. 140), în loc de *Grigore Decalogul.* Pentru două manuscrise descrise în vol. II, nr. 20 şi 51, trebuia semnalat articolul lui Vlad Bănăţeanu publicat în „Junimea literară", XIV, 1925 (extras). De asemenea, pentru manuscrisul descris în vol. II, nr. 16, nu s-a înregistrat articolul lui L. Onu, publicat în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 347—392, unde se semnalează, fapt care a scăpat atenţiei autoarei, prezenţa interliniară prin gravare cu ajutorul unui condei de os a unei versiuni româneşti a *Apostolului. Liturghierul* descris în vol. II, nr. 73 şi datat aproximativ în secolul al XV-lea conţine pe verso-ul penultimei file o însemnare a copistului, nesemnalată în catalog: прѣшѫаннїи сѵ҃ѳа(н҃) написа(л) сю книгоу҃ в ѧ҃т(ѣ) ѕ҃ ѧ҃а҃ (= 7031, adică 1522 sau 1523 e.n.)[4]. Nu cunoaştem însă pe ce fapt se întemeiază datarea în 1492 a *Liturghierului* mitropolitului Teofil (vol. II, p. 72), căci în însemnarea copistului nu figurează anul scrierii manuscrisului. Copistul *Tetraevanghelului* descris în vol. I, nr. 63 este preotul Giurgiu (єрею ꙋ8(р)ꙋ8), al cărui nume nu este însă consemnat în însemnarea reprodusă în catalog. Grigore călugărul, care se declară autorul *Vieţii Sfîntului Vasile cel Nou* (vezi textul românesc din vol. II, p. 97) nu este identic cu Grigore Ţamblac, cum aflăm din indicele de persoane din vol. II, p. 236. Transcrieri de tipul *carăte* (= carte; vol. II, p. 140), *osirădie* (= osirdie; vol. II, p. 121), *Sărafim* (= Sirafim; vol. II, p. 202) etc. nu au nimic a face cu principiul transcrierii interpretative de care autoarea afirmă că s-a lăsat călăuzită. Însemnarea Испитит амь (vol. II, nr. 127) este în limba română şi trebuia reprodusă cu caractere latine. În anexa volumului al II-lea, unde textele româneşti sînt reproduse cu litere chirilice, sintagma ѡ прѣкѣвтѣ, înregistrată nu mai puţin de 25 de ori (p. 228—229), este rezultatul unei greşite segmentări; lecţiunea corectă este ѡпрѣкѣвтѣ (= oprescu-te).

---

[3] Cf. E. Linţa, *op. cit.*, vol. II, p. 17: ѳ҃ н҃.

[4] Spaţiul liber între ѕ҃ şi ѧ҃ permitea scrierea încă a unei slove-cifră (ꙁ), care s-a putut şterge cu trecerea timpului. Stabilirea lecţiunii corecte (ѕ҃ѧ҃а҃ sau ѕ҃ꙁѧ҃а҃) şi implicit a datei scrierii manuscrisului poate fi realizată prin examinarea filigranelor. Forma disimilată *pe* (în loc de *pre*), care apare într-o scurtă însemnare a aceluiaşi copist (vol. II, p. 158), indică mai probabilă lecţiunea ѕ҃ꙁѧ҃а҃ (= 7131).

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

În pofida acestor observaţii, utilitatea pentru cercetătorii literaturii vechi a celor două volume nu poate fi contestată. Binevenite ar fi şi alte iniţiative similare care să-şi axeze interesul asupra manuscriselor slave existente şi în alte localităţi din Moldova şi Transilvania. Găsim împrejurarea de faţă potrivită pentru a ne adresa Editurii Academiei R. S. România cu rugămintea de a vedea cît mai curînd editate celelalte două volume din catalogul manuscriselor slave redactate de P. P. Panaitescu. Să ne amintim că de la apariţia primului volum au trecut totuşi douăzeci şi unu de ani.

Alexandru Mareş

Retorică românească, antologie. Ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Mircea Frînculescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, 315 p.

În prestigioasa colecţie *Restitutio* Mircea Frînculescu publică o antologie a retoricii româneşti, mai bine spus a retoricii româneşti de pînă la sfîrşitul secolului XIX, căci ultimul autor este Gheorghe Adamescu, al cărui *Manual de retorică* a apărut în anul 1899. Autorii antologaţi sînt următorii: Ioan Molnar-Piuariu, *Retorică, adecă învăţătură şi întocmirea frumoasei cuvîntări* (p. 1—48); Simeon Marcovici, *Curs de retorică* (p. 49—111); D. Gusti, *Ritorică română pentru tinerime* (p. 112—206); Cristu Negoescu, *Retorica* (207—213); Alexandru Aman, *Logica judecătorească* (p. 214—226); V. Ales. Urechia, *Despre elocinţa română* (p. 227—244); Al. G. Drăghicescu, *Tratat de literatură* (p. 245—259); Gheorghe Adamescu, *Manual de retorică* (p. 260—276).

Însăşi apariţia acestei antologii este notabilă căci prin ea un capitol important al culturii româneşti este pus la dispoziţia istoricilor literari. Apărută în Grecia în secolul V î.e.n. retorica a jucat un rol major în cultura europeană timp de cel puţin un mileniu şi jumătate; în Antichitate retorica deţinuse un loc fruntaş printre ştiinţele umaniste; în bună măsură ea constituia teoria literară a anticilor, înglobînd atîta arta discursului, cît şi problemele esteticii literare; în Evul mediu ea făcea parte din cele şapte arte liberale, Renaşterea o cultivă imitînd antichitatea, iar în diferite ţări continuă să fie obiect de studiu în şcoli pînă în secolul nostru. Urmărirea acestei discipline în cultura noastră înseamnă şi surprinderea unuia din numeroasele puncte de joncţiune între literele româneşti şi cultura europeană.

În *Prefaţă* (p. V—XLIV), de fapt un adevărat studiu, Mircea Frînculescu face o privire de ansamblu asupra dezvoltării retoricii printre scriitorii români. Editorul discută primele „elemente de retorică" care pot fi identificate în cronicele slavone, unde s-ar întîlni „şi sensul ce caracteriza în general retorica în epoca medievală, anume acela de „ornament stilistic", aşa cum apare, de pildă, la Macarie" (p. IX); în scrisorile diplomatice şi în discursurile rostite de solii români în numele domnitorilor s-ar găsi asimilat, „fără să fie formulat ca atare", sensul de argumentaţie. O precizare însă se impune: dacă nu avem dovezi clare că în asemenea scrieri se află figuri retorice puse în mod conştient, nu putem vorbi de identificarea unor elemente de retorică. Cicero, în *Brutus*, arătase că şi la Homer se află elemente de retorică, deşi retorica a apărut mult mai tîrziu. Talentul literar presupune utilizarea prin intuiţie a unor figuri retorice, dar, susţine Cicero, retorica este o ştiinţă care trebuie studiată şi care se suprapune talentului. În consecinţă, fără o dovadă a studierii acestei discipline nu putem vorbi despre o influenţă retorică asupra unui scriitor. Ar trebui demonstrat măcar faptul că în scrierile mai sus menţionate sînt utilizate toposuri curente în retorica epocii.

Mircea Frînculescu urmăreşte în continuare istoria retoricii în cultura română. Pînă la paragraful consacrat apariţiei primei retorici, cea a lui Ioan Molnar-Piuariu, autorul se concentrează asupra prezenţei acestei discipline în învăţămînt. Astfel, el subliniază faptul că, la Tîrgovişte, Paisie Ligaridis a predat între anii 1646—1650 retorica în limba elină şi latină. În paralel el urmăreşte şi cultivarea artei oratorice la curţile boiereşti şi în biserici. În acest context, el arată pe scurt şi rolul lui Antim Ivireanul şi cel al lui Dimitrie Cantemir. De asemenea sînt menţionate şi unele biblioteci în care se găseau cărţi de retorică, atît antice, cît şi moderne, insistînd mai ales asupra şcolii de la Blaj, unde gimnaziul românesc cuprindea la clasa de retorică zece elevi în anul 1786 şi în biblioteca căruia se află multe lucrări de retorică. Capitolul ar trebui extins: în cataloagele bibliotecilor particulare, de pildă la stolnicul

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Constantin Cantacuzino, intîlnim măcar ediţii ale scrierilor lui Cicero; or, celebrul orator este unul din cei mai cunoscuţi teoreticieni şi practicieni ai artei retorice.

Deosebit de interesante ni se par consideraţiile făcute de Mircea Frînculescu asupra principalilor reprezentanţi ai Şcolii ardelene: „argumentarea aproape fără cusur a dovezilor de ordin lingvistic sau istoric, în aşa fel încît unele teorii rămîn şi astăzi seducătoare prin forţa convingerii" (XII) se explică în bună măsură prin faptul că „încă din primii ani ai formaţiei lor spirituale" ei „au deprins elementele fundamentale ale artei persuasiunii" (XII). Datorită Şcolii ardelene, conchide Mircea Frînculescu, retorica devine „o tehnică a argumentaţiei, reciştigîndu-şi, aşadar, funcţia ei originară" (XIII).

Preambulul istoric are drept scop aşezarea primelor retorici româneşti în contextul preocupărilor mai vechi ale cărturarilor şi ale autorităţilor publice româneşti. Apoi sînt trecute în revistă şi descrise toate retoricele figurînd în antologie. Şi în analiza făcută în acest capitol al *Prefeţei* Mircea Frînculescu revine asupra antecedentelor: cum *Întocmirea* lui Molnar a fost influenţată de Aristotel, Mircea Frînculescu îl pomeneşte pe Cantemir, „primul care vorbise despre cele zece „categorii" în *Istoria ieroglifică*", arată circulaţia largă în Transilvania, încă din secolul al XVI-lea, a unor compendii din opera stagiritului; retorica lui Molnar este pusă astfel în contextul firesc.

În analiza probă şi aplicată pe care o face retoricii lui Molnar şi rediscutării paternităţii acesteia, Mircea Frînculescu se ocupă şi de izvoarele utilizate de autor. Anumite sintagme care sună a locuri comune ar putea da indicaţii în plus. Identificarea unor sintagme ca „Nilul cel curgătoriu de aur", „scocurile preavijlitoare ale Nilului", „ochi prealuminaţi, care prefac ceriul ca un alt Argos" etc. în alte scrieri ar putea duce la identificarea şi a altor surse ale lui Molnar şi, implicit, la configurarea mai precisă a universului său cultural.

Evoluţia retoricii româneşti este urmărită pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Analiza este făcută ca şi la Molnar: Mircea Frînculescu studiază concepţia generală a autorilor, izvoarele, exemplele date pentru diferitele categorii retorice, subliniind citarea exemplelor extrase din scrierile româneşti. *Prefaţa* este, cum am mai spus, un adevărat studiu sintetic, oferind cititorilor o panoramă inteligent scrisă a dezvoltării retoricii în cultura română.

Principiile care au stat la baza ediţiei sînt menţionate în *Notă asupra ediţiei* (XLV—LI). Criteriile de transcriere ni se par judicioase, atît cele aplicate pentru transcrierea textelor imprimate cu caractere chirilice, cît şi cele aplicate textelor scrise în alfabet latin. Cartea se încheie cu un *Glosar* (p. 293—295) şi cu un *Indice de nume* (p. 299—307).

Antologia se recomandă de la sine. Pentru prima dată avem adunate într-un volum retoricele româneşti editate în spirit ştiinţific şi cu claritate latină. Astfel, un capitol nu lipsit de importanţă al culturii noastre este pus la dispoziţia cercetătorilor şi a publicului larg de cititori.

Gh. Ceauşescu

Alexandru Niculescu, *Între filologie şi poetică*, Edit. Eminescu, 1980, Bucureşti, 228 p.

Cartea lui Alexandru Niculescu promovează, printr-un mănunchi de articole, într-o aparentă diversitate, o concepţie unitară despre analiza lingvistică a textului literar, preconizînd un demers atît filologic cît şi de interpretare poetică: „În paginile acestei lucrări, spune autorul, am propus un respect filologic al textului literar. De la cuvînt şi text pornim în actul interpretativ, la cuvînt şi la text trebuie să ajungem spre a confirma valabilitatea examenului critic. Leo Spitzer numea acest circuit *Zirkel im Verstehen*, circuitul înţelegerii unui text" (p. 11).

În acest fel Alexandru Niculescu recomandă o metodă de lectură şi de interpretare a „corecţiunilor" unui poet de-a lungul redactării operei sale. O comparaţie a structurii frazei în mai multe ediţii ale aceluiaşi text poetic poate dezvălui locurile „calde" asupra cărora zăboveşte mai intens poetul (v. capitolele *Textul poetic*, p. 15—26 şi *Călin file din poveste, o analiză textuală a variantelor*, p. 27—34); „Cunoaşterea variantelor dinaintea textului ultim, spune Alexandru Niculescu, înseamnă a cunoaşte mai exact şi mai îndeaproape corespondenţa dintre opera realizată şi construirea ei în procesul creator" (p. 17); după opinia lui Jean Bellemin-Noël, citat de autor, „les brouillons servaient moins à éclairer le poème qu'a relever le mécanisme de la «création» d'un poème" (p. 20). În concepţia profesorului bucureştean textul poetic presupune toate ipostazele procesului de constituire a textualităţii cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

funcţie estetică. El înglobează aşadar manuscrise, „submanuscrise", fragmente, variante şi ciorne într-o conexiune semantică, ierarhic şi temporal organizată.

Pe baza unei analize comparative de expresie literară, urmărind aspectele atît de deosebite ale frazei lui B. Delavrancea în cursul evoluţiei artei sale literare, Alexandru Niculescu relevă afinităţile stilistice dintre scriitorul român şi Alphonse Daudet (v. *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea*, p. 105—161).

Tot astfel, urmărind evoluţia utilizării atributelor şi epitetelor în creaţia lui Camil Petrescu, autorul subliniază o modalitate de tratare epică specifică scriitorului: interiorizarea naraţiei (care, în operele de după 23 august 1944, se transformă în notaţii afectiv-sentimentale).

Pornind de la fidelitatea expresiei literare, reflectarea onestă şi sinceră a adevărului interior al ideilor, coordonate principale ale concepţiei stilistice a lui Camil Petrescu, exegetul urmăreşte, cu obişnuita-i sensibilitate, pregnantul caracter intelectual şi psihologic al scrisului celui pe care-l are în vedere (v. *Interiorizarea naraţiei în stilul lui Camil Petrescu*, p. 162—178).

De un deosebit interes sînt observaţiile lui Al. Niculescu din capitolele referitoare la arta traducerii poetice în poezia românească de astăzi (p. 51—95). Într-o amplă cuprindere şi analiză se reliefează virtuţile diverselor modalităţi de traducere semnate de Al. Philippide, Ion Caraion, Ştefan Aug. Doinaş, Eta Boeriu, Taşcu Gheorghiu, Romulus Vulpescu, Vasile Nicolescu etc.

Punctul de plecare în „transpunerea valorilor stilistice ale poeziei originare în structuri capabile de aceleaşi efecte estetice" este în viziunea lui Al. Niculescu, prin excelenţă, un act de analiză textuală.

Orice traducător, în ciuda „infidelităţii" pe care ştie că o comite — *traduttore, traditore* — neputînd reda niciodată exact tot ceea ce cuprinde textul original (intraductibilităţi, conotaţii) porneşte, desigur, la drum sub imboldul puterii inovatoare, a re-creării pe care o are travaliul său.

În lupta cu „materia amorfă a limbii", cum spune Ştefan Augustin Doinaş, traducătorul încearcă să traverseze spaţiile conceptuale a două limbi de cultură, spre a le face să concorde estetic" (p. 53).

În această concordanţă, arată acelaşi teoretician, se disting de fapt două tipuri de traducere: fidele şi autonome; primul tip, care se manifestă în ideea „sfidării" arhicunoscutului aforism, în sensul conceperii originalului drept un mesaj ce trebuie restituit, comunicat într-un alt cod lingvistic (accentul, căzînd firesc, pe caracterul informaţional al textului original), al doilea, care se caracterizează tocmai prin capacitatea „de a re-crea, într-o viziune poate mai îndepărtată de original o structură artistică de prim-plan, receptabilă ca atare de către cititori" (p. 54—55).

În analiza unui tip particular de traducere: autotraducerea, Al. Niculescu se opreşte la trei asemenea cazuri din literatura română: G. Asachi, I. H. Rădulescu şi D. Bolintineanu scriitori care aparţin aproximativ aceleiaşi generaţii poetice din sec. al XIX-lea, care încearcă o inserare a poeziei româneşti în cultura romanică.

Cu referiri permanente la exemple din literatura universală, Al. Niculescu conchide, că „autotraducerea nu este un simplu caz de versiune sau de refacere, care depinde de cauze externe (coduri socio-culturale diferite), ci un caz de dedublare internă a autorului, un caz de cultură dublă a unui individ. Autorul care se traduce pe sine însuşi se găseşte, din propria sa voinţă, la impactul a două istorii culturale şi literare diverse" (p. 96).

Alexandru Niculescu propune în cartea sa şi o perspectivă de istorie culturală în fenomenul stilistic, cercetînd particularităţi ale stilului medieval latin în opera lui Dimitrie Cantemir (p. 99—104). Este vorba de un procedeu întîlnit în diverse texte vechi şi care marchează scrisul principelui moldav, cu o trăsătură mai puţin comentată de specialişti: amplificarea şi nuanţarea conceptelor, în anumite texte, prin juxtapuneri sinonimice. „Stilul reluărilor sinonimice binominale coboară, constată Al. Niculescu, în timp, din retorica latină clasică pînă în latina tîrzie şi în cea medievală, pentru a ajunge, prin colegiile catolice din Polonia şi prin academiile orientale ale Constantinopolului, în cultura românească a secolelor XVII—XVIII. Limba culturii româneşti adopta astfel, indirect, prin intermediari non-latini, elemente de cultură latină. O limbă îşi găsea, nu fără dificultăţi structurile culturii latine originare" (p. 104).

O perspectivă metodologică nouă se degajează din paginile lucrării prezentate în care filologia, lingvistica, semiotica şi poetica se întrepătrund, în dorinţa de a cuprinde şi explica, în toată complexitatea ei, creaţia literară.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Cu o fină capacitate de observaţie, Alexandru Niculescu stabileşte statutul de specificitate al creaţiei fiecărui scriitor analizat — în conexiuni interdisciplinare şi de cultură — cu instrumentele moderne şi de sensibilitate ale lingvistului de azi, în îngemănarea armonioasă dintre stilistica lingvistică şi stilistica estetică.

Stela Toma

„Steaua" 1949—1974
Indice bibliografic adnotat, vol. I—III, Cluj-Napoca, /f.e./, 1979, XXXI+1796 p.

Prezenta lucrare de referinţă, sistematică şi de o indiscutabilă utilitate, rezultat al muncii migăloase şi susţinute a specialiştilor de la Biblioteca Academiei R. S. România — — Filiala Cluj - Napoca, se înscrie în seria bibliografiilor de reviste româneşti atît de necesare procesului de cercetare ştiinţifică istorico-literară.

Aşa cum ne-au obişnuit cercetătorii clujeni şi prin lucrările lor anterioare („Abecedar", „Albina Carpaţilor", „Blajul", „Darul vremii", „Floarea darurilor", „Pagini literare", „Viaţa socială" ş.a.), elaborate riguros ştiinţific, autorii *Indicelui bibliografic adnotat „Steaua"* (Emil Pintea şi Doina Curticean — coordonatori, Ioan Domşa şi Mihai Triteanu — colaboratori), în cele trei volume totalizînd 1796 de pagini, pun la îndemîna cercetătorului materialul exhaustiv pentru 25 de ani de activitate a revistei.

Funcţionalitatea acestui instrument de lucru este asigurată de modalitatea judicioasă de structurare a materialului care înregistrează titlurile conform „... normelor general acceptate de redactare a unei asemenea lucrări" (p. XVII), după cum se menţionează în *Note explicative*, precum şi de indicele general de nume.

Materialul este organizat tematic: vol. I, Partea 1: *Prefaţă. Note explicative. Cronologia şi redacţia revistei. Pseudonime şi iniţiale folosite de unii colaboratori. Literatură română* (Beletristică); Partea a 2 a: *Literatură română* (Teorie, istorie şi critică literară. Folclor. Folcloristică. Literatură germană din România. Literatură maghiară din România. Literatură sîrbă din România); vol. II. *Literatură universală* (Teorie, istorie şi critică literară. Folcloristică. Literaturi naţionale); vol. III, Partea I: *Lingvistică. Estetică. Artă. Etnografie. Cultură. Ştiinţe sociale şi politice:* Partea a 2-a: *Ştiinţă şi tehnică. Presă. Diverse. Iconografie. Indice general de nume.*

Accesibilitatea în obţinerea informaţiilor necesare este asigurată şi de faptul că în cadrul diviziunilor după conţinut *(Literatură, Lingvistică, Artă* etc.), subcapitolele sînt structurate avîndu-se în vedere tipurile de texte *(Studii şi articole, Însemnări şi note, Cronici şi recenzii*, acestea aranjate alfabetic, cu excepţia colaborărilor multiple ale aceluiaşi autor, cînd se respectă ordinea apariţiei articolelor în revistă). Criteriul cronologic este aplicat, cum este şi firesc, în capitolul *Politică* şi în cazul lucrărilor din categoria „personalia", aparţinînd subcapitolelor *Scriitori, Compozitori, Evenimente* etc.

Avînd în vedere că revista are un caracter preponderent literar, ne vom referi mai ales la capitolele de literatură. Între acestea se remarcă în mod special, prin exactitate şi prin concizie, adnotări precum, de pildă, cele referitoare la articolul lui Pompiliu Teodoru: *Prima carte tipărită pe teritoriul fării noastre* (vol. I, poz. 7321, p. 578) „Însemnări despre *Liturgherul* lui Macarie", la articolul lui Camil Mureşan: *Însemnări despre Cantemir* (vol. I, poz. 6321, p. 454), „Despre umanismul şi concepţia nouă asupra societăţii în opera marelui cărturar", la articolul lui Constantin Noica: *Un ceas cînd cuvintele vechi se mai puteau mlădia* (vol. I, poz. 6322, p. 454), „Despre farmecul expresiei în opera lui D. Cantemir", la articolul Doinei Curticăpeanu: *Melanholia Inorogului* (vol. I, poz. 6320, p. 453), „Despre semnificaţia personajului *Istoriei ieroglifice*", la articolul lui Mircea Tomuş: *Şincai, răzvrătit* (vol. I, poz. 8254, p. 695), „Despre relaţiile dintre Gh. Şincai şi episcopul I. Bob". (Fragmente dintr-o monografie).

Există, însă, şi cazuri cînd adnotările sînt prea generale sau inexacte, informaţiile neputînd satisface pe deplin exigenţele cercetării. Iată cîteva exemple: la articolul lui Ion Agârbiceanu: *Cu Sadoveanu — la Sovata* (vol. I, poz. 4890, p. 278), „Toamna lui 1936—37", la articolul lui Dumitru Micu: *Moştenirea literară* (vol. I, poz. 5244, p. 318), „Realizări", la articolul lui Mircea Ivănescu: *William Faulkner* (vol. II, poz. 9250, p. 816), „Studiu de amploare", la articolul lui Ion Antoniu: *Pictori francezi contemporani* (vol. III, poz. 12.535, p. 1244), „Bucureşti".

Ideea de a prezenta cronologia revistei, cu schimbările survenite în redacţie (p. XIX— — XXX), este binevenită şi constituie un exemplu care ar trebui urmat de cercetările bibliografice viitoare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Indicele general de nume (p. 1689—1796) evidenţiază autorii din revistă şi traducătorii materialelor publicate în revistă, toate celelalte nume fiind grupate împreună.

Ar fi de dorit ca volumul, pe care autorii îl promit şi care ..., va înregistra, în aceeaşi manieră, toate rubricile şi categoriile de texte care au constituit obiectul strădaniilor redacţionale între anii 1975—1979 sau şi din anii viitori" (p. IX), să completeze indicele volumelor I—III cu noi indici (de reviste, instituţii de cultură, localităţi ş.a.).

Evident, operaţia aceasta ar necesita un efort în plus din partea cercetătorilor, nu însă imposibil de realizat, dar ar fi de o stringentă utilitate în cazul unei asemenea lucrări de referinţă.

Revizuirea materialului ar permite şi evitarea unor greşeli de tipar inerente lucrărilor de mare anvergură. (De ex.: vol. I, p. XII, r. 13; vol. I, p. 421, r. 5; vol. II, p. 790, r. 17; vol. III, p. 1213, r. 13, ş.a.).

Un plus de eficienţă s-ar obţine prin aplicarea transliteraţiei numelor slave, greceşti etc. (între croşete, în dreptul numelui autorului, aşa cum apare el în revistă, menţionarea vedetei uniforme) conform sistemului I.S.O. recomandat de standardele în vigoare (STAS 5309-70 Transliteraţia caracterelor slave chirilice, STAS 5309/2-78 Transliteraţia caracterelor greceşti etc.).

Transliteraţia ar spori simţitor accesul beneficiarilor din străinătate la lucrările de referinţă româneşti.

Lipsurile menţionate nu viciază *Indicele bibliografic adnotat „Steaua"*, lucrările de acest tip, de mare complexitate şi întindere fiind perfectibile în mod permanent.

Este o realizare de certă valoare a colectivului clujean, ce trebuie dusă mai departe şi pentru care autorii merită toată preţuirea.

Georgeta Stoia-Mănescu

*Teze de doctorat din domeniul literaturii române vechi**

Dragu-Moldovanu Dragoş, *Influenţe umaniste şi baroce în stilul lui Dimitrie Cantemir: structurile sintactice dislocate* (Conducător ştiinţific: prof. dr. Vasile Arvinte, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, Facultatea de filologie, 1976)

Cercetare de tipologie stilistică axată pe trăsătura considerată drept cea mai frapant originală a stilului lui Cantemir — structurile sintactice dislocate —, lucrarea examinează comparativ sintaxa lui Cantemir cu cea a scrierilor originale şi a traducerilor româneşti din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea, ajungînd la concluzia că multe dintre construcţiile „bizare", „nefireşti", „neromâneşti" din scrisul lui Cantemir făceau de fapt parte, chiar dacă nu erau dominante, din ansamblul funcţional al limbii române vechi şi că „numai disjuncţiile grupelor morfosintactice prin *alte* clase lexematice" şi „interferenţele grupelor sintactice verbal şi nominal" care nu erau „proprii normei româneşti din a doua jumătate a veacului al XVII-lea

* Sînt mai multe motivele pentru care redacţia „Revistei de istorie şi teorie literară" a hotărît să prezinte în paginile revistei, în măsura spaţiului disponibil, o serie de lucrări de doctorat care, prin subiectul abordat sau prin metoda aplicată, pot interesa pe mai mulţi dintre cititorii noştri. Primul dintre motive este acela că publicarea în rezumat a rezultatelor unor cercetări de mai lungă durată poate prilejui, înaintea publicării în întregime sau chiar într-o formă mai amplă a tezei de doctorat, un schimb de opinii şi de informaţii între autor şi alţi specialişti. Un alt motiv este acela că, procesul editorial durînd uneori mai mult timp, introducerea în circuitul ştiinţific a unor date sau metodologii noi este, pentru o perioadă mai mare sau mai mică, inutil blocată. Cum unele lucrări nu au făcut poate încă obiectul unor propuneri înaintate editorilor, revista face cunoscută existenţa acestor lucrări şi încearcă să releve partea lor de contribuţie originală. Nu în ultimul rînd, sperăm că publicarea acestor scurte rezumate va contribui şi la evitarea unor suprapuneri în alegerea temelor de cercetare sau în tratarea acestora. Redacţia face apel la autorii de lucrări de doctorat din domeniul istoriei şi teoriei literaturii, precum şi la autorii de lucrări cu caracter interdisciplinar care privesc şi acest domeniu, să trimită pe adresa redacţiei rezumatele lucrărilor susţinute, urmînd ca, în măsura interesului prezentat de lucrare şi a spaţiului disponibil, ele să fie prezentate în paginile revistei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

/.../ trebuie încadrate printre dislocările propriu-zise". Aşa cum apare ea la Cantemir, dislocarea este de tipul *hiperbat* (pe care D. M. îl urmăreşte diacronic în antichitatea clasică şi în literaturile romanice medievale) şi are rolul de a produce, prin interferarea ansamblurilor sintactic-solidare, „reliefarea prin şoc a termenilor şi, în acelaşi timp. /.../ oferă posibilitatea creării structurilor eufonice şi euritmice". Considerînd dislocările care apar în opera lui Cantemir drept „fenomene normale ale noului stil romanic de construcţie umanistă", al căror suport, la Cantemir, este „acelaşi ca al umaniştilor occidentali", autorul consideră totuşi, sprijinindu-se şi pe afirmaţia lui Al. Duţu după care umanismul românesc „afirmat în epoca barocului /.../ nu este străin de direcţiile acestei epoci culturale", că folosirea hiperbatului„ nu se poate justifica integral prin imperativul necesarului, ci cumulează virtuţi baroce", aceasta mai ales datorită faptului că D. Cantemir reprezintă faza apoteotică a dezvoltării umanismului în literatura română veche. Dintre predecesorii români ai lui Cantemir, D.M. nu exclude o posibilă influenţă a lui Dosoftei asupra acestuia, cel puţin în privinţa folosirii hiperbatului („Numai la Dosoftei se poate vorbi de o proliferare a hiperbatelor morfosintactice şi, din acest motiv, credem că poetul a fost principalul inspirator" al lui Cantemir). Analiza sentenţiilor din cuprinsul *Istoriei ieroglifice*, al căror rol este de hiperbat parentetic şi prin intermediul cărora este întrerupt cursul naraţiunii construinp du-se planuri euritmice concentrice, ca şi analiza dislocărilor din cadrul sintaxei naraţiunii un în lumină constanţa procedeului la toate nivelele operei. (Partea privitoare la folosirea hiperbatului în sintaxa naraţiunii a apărut în nr. 1/1978 al „Revistei de istorie şi teorie literară"). Rezumatul lucrării nu conţine suficiente lămuriri pentru a se vedea dacă autorul remarcă diferenţieri şi în cadrul etapelor de creaţie ale lui Cantemir sau dacă se întreprinde şi examinarea opiniilor privitoare la influenţa orientală asupra stilului lui Cantemir.

Prin rigoarea examenului stilistic al operei cantemiriene, cu aplicare specială la *Istoria ieroglifică*, prin originalitatea metodei critice şi consecvenţa aplicării acesteia, lucrarea lui Dragoş Moldovanu constituie o contribuţie dintre cele mai importante la exegeza operei marelui scriitor român. Totodată aplicarea analizei asupra acestei opere aflate în centrul unei perioade complexe şi fertile a literaturii române vechi prilejuieşte autorului cîteva pertinente observaţii cu caracter mai general, observaţii care pot fi socotite implicit şi propuneri în vederea unei posibile definiri şi periodizări a lungii faze de dezvoltare a literaturii noastre cuprinsă indistinct sub denumirea de „literatură veche". După părerea autorului, „coexistenţa Renaşterii cu barocul" la noi în epoca de la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul celui următor nu poate surprinde /.../ din două motive: Mai întîi, ea angajează majoritatea literaturilor care au participat la mişcarea umanistă tîrziu şi care, pentru a-şi satisface necesităţile de afirmare a propriilor capacităţi, au accelerat ritmul de asimilare a curentelor dominante, încercînd să contracareze decalajul temporal. În al doilea rînd, întreaga evoluţie a literaturii române se prezintă nu sub forma unei succesiuni de zone distincte, ca a marilor literaturi europene, ci ca o suită de amfizone; de aici caracterul său permanent sintetic, opus analitismului celorlalte"

Alin-Mihai Gherman, *Concepţia lexicografică în secolul al XVIII-lea. Dicţionarul lui Teodor Corbea*

(Conducător ştiinţific: prof. dr. doc. Bela Kelemen, Institutul de lingvistică şi istorie literară, Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, 1978)

Cercetare de tip monografic, lucrarea conţine şi interesante date de istorie literară, atît în partea primă, în care se aduc o serie de contribuţii biografice, unele privitoare la relaţiile lui Teodor Corbea cu Mitrofan al Buzăului, discipol al lui Dosoftei, altele privind datarea mai exactă a scrierilor lui Corbea, cît şi în partea propriu-zisă de analiză a *Dicţionarului* acestuia. Aici se fac observaţii utile pentru studierea lexicului poetic al autorului *Psaltirii* versificate, care, ca lexicograf, se detaşează de modelul dicţionarului său — dicţionarul latin-maghiar al lui Albert Molnar de Szencz — tocmai prin faptul că utilizează în traducere serii sinonimice foarte bogate. Interes prezintă de asemenea marele număr de termeni literari pe care îi conţine *Dicţionarul* lui Corbea; la unii dintre aceşti termeni se face referire în articolul *Experiment poetic în Psaltirea lui Teodor Corbea* conţinut în acest număr al „Revistei de istorie şi teorie literară". Încadrarea activităţii lui Teodor Corbea în contextul epocii şi în cadrul curentului cultural la definirea căruia acesta contribuie, chiar dacă nu ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

personalitate proeminentă, duce la unele observaţii cu caracter mai general, conform cărora, dat fiind pronunţatul caracter enciclopedic pe care *Dicţionarul* lui Corbea (deallfel ca şi sursa sa) îl are, el ar putea fi considerat drept operă lexicografică de tip renascentist. Autorul face o paralelă între dicţionarul lui Albert Molnar şi cel al lui Teodor Corbea, a căror elaborare s-a desfăşurat « în condiţii asemănătoare de intense legături cu Occidentul şi, fapt demn de remarcat, în momentul traducerii *Bibliei* în limbile naţionale „vulgare" ». Interesante şi utile sînt şi datele privitoare la posteritatea acestei scrieri a lui Corbea, studiată şi folosită, între alţii, de Samuil Micu Clain, Ioan Piuariu Molnar, J. Chr. Sulzer, C. Cipariu, N. Densuşianu.

Irmgard Lackner, *Das Volksbuch Bertoldo von Giulio Cesare Croce in Italien und in Rnmänien*, Universität Salzburg, 1979

Cărţile populare, categorie încă insuficient de bine definită şi căreia i se acordă o importanţă variabilă de la o istorie a literaturii la alta, oferă un excelent cîmp de cercetare literaturii comparate, fiind, dintre scrierile care ţin de conceptul de literatură universală, în mod neîndoielnic, cel mai strîns legate de terenul fiecărei literaturi naţionale. Studierea comparativă a cărţilor populare care au circulat în literatura română şi a celor din spaţiul romanic constituie o direcţie de cercetare mai puţin urmată pînă acum şi care poate aduce multe date noi atît în definirea originalităţii şi a perenităţii culturii populare de tip romanic în România, cît şi pentru a situa cronologic o serie de transformări ale mentalului colectiv din spaţiul românesc. Alegerea, de către Irmgard Lackner, a renumitei cărţi *Bertoldo* a lui Giulio Cesare Croce pentru o cercetare comparată (într-un spaţiu mult mai larg decît cel circumscris prin titlul lucrării) este foarte potrivită, căci Bertoldo, în ciuda vechimii sale milenare ca *tip de erou*, are totuşi o identitate relativ recentă (sfîrşitul sec. al XVI-lea) sub înfăţişarea pe care i-o creează Croce ; pătrunderea sa în spaţiul românesc prezintă date sensibil diferite faţă de traiectoria altor cărţi populare, ajunse la noi în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea prin intermediare slavone. Din analiza pe care autoarea o întreprinde asupra „destinului literar" al acestei cărţi sînt de reţinut însă nu numai datele de istorie culturală, ci şi foarte judicioasele observaţii privitoare la tipologia eroului, la diferenţierile cărţii lui Croce faţă de *Dialogul lui Salomon şi Marcolf*, la locul pe care îl ocupă scrierile lui Croce între cultura aulică şi cea populară şi între Renaştere şi baroc, la urmărirea transformărilor tipului *dezbaterii* ca modalitate de construcţie a diverse opere şi în diverse genuri literare. Compararea lui Bertoldo cu eroul (de fapt cu anti-eroul) de tip picaresc, referirile la personajele folclorice gen Păcală, Nastratin, Petru Cenuşotcă, Pepelea ş.a., decelarea atentă a arhetipurilor şi a aluviunilor în configurarea acestor personaje, analiza culturii de tip popular, a mediului carnavalesc, a grotescului şi a parodicului, a comicului de factură populară constituie contribuţii notabile în definirea eroului comic.

În ce priveşte partea ultimă a lucrării, referitoare la receptarea cărţii, examenul textologic conferă credibilitate afirmaţiilor autoarei despre filierele de pătrundere a cărţii dintr-o literatură în alta. Cît despre versiunile manuscrise româneşti, analizate competent şi prob (în anexa lucrării este reprodusă fragmentar versiunea din ms. B.A.R. 1067, f. 31^{v}—46^{r}, în transcrierea lui Reinhold Werner şi însoţită de traducerea germană), cu relevarea conţinutului miscelaneelor în care sînt cuprinse textele, opinia autoarei vine să o întărească pe cea a lui Cartojan privitoare la filiera neogreacă prin care a fost receptată versiunea românească manuscrisă a cărţii italiene. În capitolul consacrat versiunii tipărite româneşti (capitol care stă la baza articolului publicat în actualul număr al acestei reviste), se aduc date noi faţă de cele ale lui N. Cartojan, autoarea folosind chiar ediţia germană care a stat la baza traducerii tipărite româneşti. În anexele bibliografice, în afara unei bogate bibliografii critice, sînt reproduse titlurile ediţiilor italiene, portugheze, spaniole, franceze, româneşti şi germane (lipsesc cele greceşti) şi sînt indicate cotele manuscriselor româneşti.

Pentru studiul istoriei literaturii române, importanţa lucrării constă nu numai în contribuţiile filologice menţionate mai sus, ci şi în exactul examen evaluativ al contextului epocii în care pătrunde la noi această carte, alături de alte „cărţi de delectare", introducînd un tip de erou comic de factură populară a cărui „mojicie" nu este departe de cea a „bunilor sălbatici" şi ale cărui vorbe în dodii nu aceeaşi adresă ca şi satirele şi pamfletele iluministe.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Diomid Strungaru, *Staicu Grămăticul, Contribuţii la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea* (Conducător ştiinţific: prof. univ. Boris Cazacu, Universitatea Bucureşti, Facultatea de limbă şi literatură română, 1973)

Valoroasă cercetare monografică încă nefructificată editorial, deşi datează de peste opt ani, lucrarea este consacrată figurii unui cărturar destul de activ într-o perioadă (cca. 1653—1677) în care, stagnînd activitatea tipografică din Ţara Românească, datele privitoare la viaţa culturală şi mai ales la cea literară rămînea a fi desprinse în principal din studiul manuscriselor. Dintre manuscrisele situabile în această perioadă cîteva sînt legate de activitatea de traducător şi dascăl a lui Staicu Grămăticul de la Tîrgovişte. Primul ms. pe care îl studiază autorul este ms. rom. B.A.R. 1570 din 1667—1669, scris la Tîrgovişte de Staicu şi conţinînd traducerea din slavonă a unei scrieri de polemică religioasă. Un alt ms. românesc (B.A.R. 2341) conţine de asemenea o traducere din slavonă a lui Staicu după *Dioptra* lui Vitalie de la Dubna. D. Strungaru îi mai atribuie lui Staicu şi traducerea unui hronograf (ms. B.A.R. 1385), precum şi elaborarea unui dicţionar slavon-român şi a unor rudimente gramaticale (ms. rom. B.A.R. 312); aceste din urmă manuscrise nefiind autografe, atribuirea se face pe cale deductivă. Un ms. slavon autograf (B.A.R. 462) din 1643 permite fixarea cu aproximaţie a limitelor între care s-a desfăşurat activitatea culturală a lui Staicu: cca. 1643—1669. Cum în ms. rom. 1570 şi 2341 există mai multe pasaje versificate, importanţa activităţii literare a acestui precursor al lui Dosoftei cîştigă în dimensiuni; versurile respective traduse de Staicu au făcut obiectul unei comunicări susţinute de D. Strungaru la cel de al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică. Pasajele acestea versificate nu pot însă să fie considerate „realizări remarcabile", cum afirmă autorul, căci sînt destul de silnice şi urmează, cel puţin în cazul *Dioptrei*, cu minime deosebiri, chiar şi topica originalului slavon. Originalele slavone, atît pentru textul de polemică religioasă, cît şi pentru *Dioptră*, lexicon şi gramatică, după opinia autorului „aparţin intelectualităţii reprezentative a ortodoxismului, care a beneficiat de avantajele culturii apusene, de cultura umanistă latină, atît de strălucitoare la acea epocă (cca. 1550—1630, n.n.) în diverse centre din cuprinsul statului polono-lituanian". Textele traduse de Staicu nefiind cărţi de cult au avut un oarecare rol şi în diversificarea preocupărilor intelectuale din perioada respectivă. Identificarea exactă a ediţiilor care au stat la baza traducerilor lui Staicu, coroborată şi cu traducerea romanului *Varlaam şi Ioasaf* după o ediţie provenind din aceeaşi arie culturală ar putea contribui la luminarea şi definirea unei epoci încă insuficient cunoscute, atît în privinţa amănuntelor documentare, cît şi în cea a trăsăturilor generale. Pentru cunoaşterea acestei epoci, activitatea cărturarului Staicu de la Tîrgovişte reprezintă, după cum spune autorul, „o preţioasă verigă în înlănţuirea curentului cultural iniţiat în epoca lui Matei Basarab cu noul curent reluat în Ţara Românească, în anul 1678".

Un catalog al manuscriselor româneşti din colecţia Muzeului Olteniei

Pentru cercetarea ştiinţifică a valorilor patrimoniului nostru cultural, anevoioasa şi prea puţin preţuita muncă de catalogare a manuscriselor se numără între operaţiunile preliminare absolut necesare. Cum însă în prezent nici una dintre biblioteci nu îşi are publicat catalogul întregului fond de manuscrise, orice constatări privitoare la personalităţi sau evenimente ţinînd de istoria culturală este principialmente parţială, dacă nu chiar eronată. Această situaţie, destul de gravă în sine, care minează obiectivitatea ştiinţifică şi prezumţiile de exhaustivitate, nu este decît într-o prea mică măsură ameliorată de existenţa unor cataloage parţiale, alcătuite în mare parte după principii din cele mai diverse, iar unele lipsite de indici sau cu erori atît de grave încît pun sub semnul îndoielii capacitatea alcătuitorilor de a citi vechiul scris. Aceasta fiind situaţia, iar perspectivele unei ameliorări a ei, în condiţiile lipsei de specialişti şi ale lipsei unui plan de coordonare, fiind destul de incerte, orice iniţiativă în domeniu merită să fie primită cu bucurie şi privită cu toată seriozitatea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

De aceea prilejul de a prezenta un catalog de manuscrise româneşti din colecţiile Muzeului Olteniei, catalog primit, în formă dactilografiată, la Institutul de istorie şi teorie literară „G. Călinescu", în urma dezbaterii privitoare la instrumentele fundamentale de lucru organizată de Institut pe data de 2 şi 3 iulie (v. RITL, 4/1980, p. 654) poate sluji şi pentru expunerea unor probleme mai generale.

Catalogul, alcătuit de Zaharia Gărău, conţine descrierea a 66 de manuscrise româneşti din fondul Muzeului Oltenia. În ciuda faptului că numărul de manuscrise al acestui fond nu este prea impunător, valoarea lor literară şi culturală deosebită este un argument în favoarea imperativului catalogării tuturor fondurilor de manuscrise, indiferent de dimensiunile lor. Căci iată, de pildă, prezenţa în acest fond a manuscrisului cronografului lui Moxa, a mai multor manuscrise de cronici româneşti, a unui număr mare de versuri populare de dragoste într-un ms. de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, a cîtorva manuscrise de vechi cărţi populare, a altora care conţin pravile, calendare, pomelnice, liste cu titluri de cărţi, însemnări de călătorie, manuale, catagrafii, condici etc. arată, fie şi la simpla lectură a descrierii manuscriselor, că în foarte multe probleme cercetarea riscă să rămînă lacunară fără consultarea acestui fond. Pentru a se vedea raportul foarte strîns dintre astfel de cataloage de manuscrise şi studiile de ansamblu privind literatura română veche, să menţionăm un singur exemplu elocvent : în chiar cuprinsul acestui catalog se face o rectificare la tratatul de *Istorie a literaturii române*, I, 1964, p. 356, privitor la manuscrisele cronografului lui Moxa.

O mulţime de alte date relevate de catalog privesc, de pildă, opera lui Antim Ivireanul, circulaţia *Divanului* lui Cantemir, a *Letopiseţului cantacuzinesc* etc. sau activitatea unor personalităţi de fundal precum Sava Popovici din Răşinari, Constantin Gridovici, Matei Voileanul ş.a. Catalogul are o introducere, un bun indice tematic, un indice de nume şi localităţi şi un tabel al manuscriselor. A fost lucrat cu pricepere, iar poziţia adoptată în majoritatea problemelor referitoare la catalogare este rezonabilă ; dincolo de unele rectificări mărunte, catalogul va aduce, cum s-a văzut, un bogat material în circuitul ştiinţific.

El oferă în acelaşi timp un prilej pentru expunerea cîtorva chestiuni de principiu în problema catalogării manuscriselor româneşti, chestiuni care numai în mod fortuit sînt discutate pornind de la acest catalog.

Prima şi cea mai importantă cerinţă, din punctul de vedere al cercetării manuscriselor, priveşte stabilitatea, ori, mai bine zis, *inamovibilitatea* cotelor manuscriselor. A schimba cotele manuscriselor la voia întîmplării sau după cine ştie ce raţiuni oculte — iată cea mai sigură cale pentru a face inutilizabilă orice descriere sau semnalare mai veche a unui manuscris fiind totodată şi sursa unor „descoperiri" repetate ale aceloraşi manuscrise.

A doua problemă pleacă de astă dată chiar de la o afirmaţie din prefaţa catalogului care oferă pretextul acestor însemnări : „Urmînd în general linia modernă de întocmire a acestor instrumente de lucru, am inserat în paginile catalogului de faţă manuscrisele în ordinea aproximativ cronologică a copierii lor şi nu în aceea a inventarierii, aceasta pentru o mai bună orientare a cititorului privind atît imaginea care trebuie să şi-o facă despre un veac sau altul, cu elementele sale caracteristice, în ansamblu, cît şi aprecierea gradată a tematicii mss., a limbii folosite şi chiar a însemnărilor marginale..."

Nu ştim de ce această linie ar fi „modernă", dar lucru sigur e că „mai buna orientare a cititorului" este o iluzie pe care, de bună credinţă fiind, o nutreşte autorul. Pentru buna orientare a „cititorului" nu trebuie să existe decît un bun indice tematic, iar manuscrisele în corpul catalogului să fie aşezate în ordinea cotelor (aceasta pentru că un catalog de manuscrise numai rareori se citeşte, cel mai adesea se foloseşte ; v. şi observaţiile lui Al. Mareş din recenzia de mai sus p. 299—300 la *Catalogul manuscriselor slave*... al Elenei Linţa). Aceeaşi observaţie cu privire la ordonarea cronologică : aceasta se poate face, şi e bine să fie făcută într-un indice cronologic final al manuscriselor. Privitor la datarea şi localizarea manuscriselor, după cum se ştie, autorul descrierii nu are, în principiu, decît posibilitatea de a expune foarte laconic rezultatele muncii lui îndelungate, dar nepuţînd să transforme textul catalogului într-o naraţiune detectivistică. De aceea, în cazul unor datări sau localizări prea nete şi suspecte, celui care utilizează catalogul nu-i mai rămîne decît să reia şirul deducţiilor pentru a-şi lămuri motivele opţiunii autorului. În desele cazuri cînd o serie de miscelanee sînt scrise în epoci diferite, de persoane diferite, este preferabil, aşa cum bine face şi autorul acestui catalog, să fie menţionate numai datele sigure, cu indicarea filei însemnării sau a altor elemente care au permis datarea sau localizarea, iar aproximările să fie încadrate în intervalele mari de timp în care grafia, hîrtia sau particularităţile de limbă pot oferi indicii pertinente. Acelaşi lucru şi în privinţa identificării textelor din manuscrise. Raportul dintre timpul pe care îl are la dispoziţie alcătuitorul catalogului, sfera cunoştinţelor sale şi posibilităţile de control a diferite surse este variabil de la caz la caz. Dar în locul unei identificări greşite este întotdeauna preferabil a se specifica textele neidentificate, a

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

se reproduce un incipit cît mai copios şi a se menţiona clasa mai largă (ex.: text patristic, versuri laice, ş.a.) decît a se indica drept sigură o identificare incertă. Şi în această situaţie autorul catalogului în discuţie procedează în genere cu probitate.

De mare utilitate, dar lipsind, din motive greu de înţeles din majoritatea cataloagelor de manuscrise şi descoperi şi din *Catalogul manuscriselor româneşti* din Biblioteca Academiei R.S.R., catalog care în multe cazuri rezolvă satisfăcător unele dintre problemele enumerate mai sus, ar fi indicarea exactă a provenienţei manuscrisului în fondul descris, chiar dacă este vorba de o achiziţie recentă. Catalogul alcătuit de Zaharia Gărău are şi pentru această indicaţie descriptivă date utile şi, bănuim, complete.

Un ultim deziderat, greu de împlinit şi care nu este întotdeauna rezolvat nici de cele mai bune cataloage străine de manuscrise, îl reprezintă *bibliografia manuscrisului*. Foarte greu de alcătuit (aici mai ales se vede consecinţa nefastă a schimbării cotelor), această bibliografie ar putea, la nevoie să se rezume numai la menţionarea părţilor editate din manuscrisul respectiv, dar, în mod ideal, orice studiu în care se fac referiri la un anumit manuscris ar trebui să figureze în acest capitol final al descrierii manuscrisului.

Desigur, în afara acestor chestiuni generale, există şi o mulţime de amănunte privind partea tehnică a oricărei descrieri, dar discutarea acestora ar fi utilă numai în perspectiva alcătuirii şi editării, după un model unitar, a cataloagelor de manuscrise ale tuturor fondurilor din ţară.

La dezbaterea menţionată mai sus şi consacrată în principal bibliografiilor, nu cataloagelor de manuscrise, s-a luat hotărîrea de a se alege drept temă a unei întîlniri la care să participe reprezentanţi ai bibliotecilor, ai editurilor şi ai Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, analiza stadiului catalogării fondurilor de manuscrise.

Mihai Moraru

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

„Balkan Studies"—1979

Cele două numere pe anul 1979 ale revistei „Balkan Studies" (director: prof. K. Mitsakis), publicație bianuală a Institutului pentru Studii Balcanice din Tesalonic, oferă un bogat ansamblu de cercetări pe cele mai diverse teme de istorie politică și economică, demografice, economie, lingvistică (în acest domeniu, A. I. Thavoris publică studiul *Împrumuturi grecești în bulgara modernă*) și literatură.

Un grupaj de note adunate sub secțiunea „Anale" cuprinde, între altele, *Raportul asupra activității Institutului* (K. Mitsakis), prezentarea convenției din 1979 a *Asociației americane pentru dezvoltarea studiilor slavice* (Ath. Anghelopoulos) și programul detaliat al *Sărbătoririi celei de-a 1600 aniversări (379—1979) a morții lui Vasile cel Mare* [...] *Atena, 14—17 oct. 1979* (idem).

În peste 30 de pagini, M. Byron Raizis urmărește istoric scrierile literare grecești dedicate lui Byron, eroul de la Missolonghi, stăruind cu precădere asupra creațiilor prilejuite de centenarul și evincentenarul morții marelui poet (1924 și, respectiv, 1974).

În cadrul bogatelor secțiuni de recenzii, J. M. Foley semnează o recenzie la versiunea engleză *(The Forbidden Forest: a Novel)* a cărții lui Mircea Eliade *Noaptea de Sînziene)*. Comentatorul avansează ideea că această carte constituie încununarea unei direcții pe care activitatea scriitorului și a savantului se îndrumă de[1]timpuriu, aceea anume a „posibilităților hermeneutice ale scrierilor de imaginație". În acest sens, arată J. M. Foley, prezenta carte este „cea mai ambițioasă tentativă a lui Eliade".

Tot în compartimentul de recenzii remarcăm prezența unor specialiști români: Olga Cicanci scrie despre lucrarea lui Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, C. Papacostea-Danielopolu despre cartea *Terminologia poporului românesc în perspectiva etnologică comparată sud-est europeană*, de Zamfira Mihail și despre *Istoria turcilor*, de Mustafa Ali Mehmed.

N. Mecu

„Russkaja literatura" 1—4/1980

Revista academică editată sub egida Institutului de literatură rusă (Casa Puşkin) din Leningrad conține și în cele patru numere apărute în cursul anului trecut mai multe studii care rețin în mod deosebit atenția, fie datorită problematicii abordate, fie datorită metodelor folosite în tratarea fenomenului literar. Cu referire specială la problemele de istorie a literaturii vechi, semnalăm din cuprinsul numărului 1 articolul lui D. M. Bulanin și L. A. Dmitriev consacrat principiilor alcătuirii și editării *Dicționarului scriitorilor, cărturarilor și monumentelor literare ale vechii Rusii*, aflat în pregătire, simultan cu un amplu dicționar al scriitorilor ruși din sec. al XVIII-lea, în cadrul Institutului de literatură rusă al Academiei de Științe a U.R.S.S. Între problemele complexe ridicate de elaborarea acestui dicționar, prima ține de însăși delimitarea perioadei „vechi" a literaturii ruse, căci, pornind de la afirmația acad. D. S. Lihaciov după care veacul al XVII-lea a marcat trecerea de la literatura medievală și de la metodele artistice tipice acesteia, la un nou tip de structură a genurilor literare și la individualizarea actului creației, autorii remarcă și menționarea, ca fenomen periferic, a mijloacelor artistice specifice literaturii medievale pînă în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea. În privința prezenței în acest dicționar enciclopedic a autorilor străini care au avut legătură cu cultura veche rusă, aceștia vor fi menționați, cu date cît mai complete, în dicționar; articolul exemplifică astfel de cazuri cu nume care au avut o contribuție însemnată în dezvoltarea ori modernizarea culturii ruse, precum Maxim Grecul, Iuri Krijanici, Nikolai Spatharii (Milescu). Pentru tratarea pozițiilor referitoare la operele anonime și la prelucrări, autorii iau în considerare existența unei diferențe de concepție între epoca medievală și cea modernă cu privire la originalitatea actului creației și fac judicioase distincții între carac-

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

teristicile traducerilor, prelucrărilor și adaptărilor făcute în spirit medieval, în limbile „sacre". Dificultatea prezentată de majoritatea operelor anonime și chiar de unele opere de autor care au circulat sub mai multe titluri, dificultate datorată faptului că „în vechea literatură rusă, clasificarea pe genuri era foarte instabilă, una și aceeași scriere, în diverse redacții și copii, putînd să fie numită *slovo, povest', skazanje* etc." (p. 112, nota 22), va fi rezolvată nu conform unei reguli generale, ci, de la caz la caz, fie tratînd scrierea respectivă sub denumirea ce i s-a dat la prima ei menționare într-un articol științific, fie sub titlul mai frecvent folosit și mai adecvat caracterului acelei scrieri. În ce privește categoria copiștilor, deși numele acestora nu vor fi incluse în dicționar pentru a nu crea o disproporție nejustificată față de restul pozițiilor, se specifică totuși că un repertoriu al copiștilor de manuscrise ar putea fi un auxiliar prețios în munca de descriere și identificare a vechilor texte. Însă datorită faptului că există încă multe manuscrise necatalogate sau ale căror descrieri nu urmează principii unitare, alcătuirea unui astfel de repertoriu rămîne un deziderat menționat în finalul articolului, alături de alte proiecte de perspectivă precum un dicționar al sensurilor (termenilor literari) din vechea literatură rusă (aici este citat ca posibil exemplu utilul *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*, Belgrad, 1974, al lui G. Trifunović), un dicționar de metafore și simboluri din literatura rusă veche ș.a., toate acestea urmînd să ofere materialul pregătitor pentru o enciclopedie a culturii vechi rusești. În ce privește dicționarul aflat în lucru, expunerea de principii făcută de autori, rezolvările propuse în probleme de tehnică a redactării, precum și publicarea mostrelor de articole redactate în vederea *Dicționarului*... fac ca apariția acestei utile lucrări să fie așteptată cu un deosebit interes.

Articolul lui S. I. Nikolaev din același număr al revistei, ocupîndu-se de o traducere rusească din 1677 a versurilor cu caracter politic din volumul lui W. Kochowski (1633—1700) *Nieprożnujące prożnowanie*, apărut la Cracovia în 1674, remarcă între acestea și o poezie cu caracter parodic și satiric, axată pe toposul *ospăț — bătălie*. Urmărirea prezenței acestui topos în literatura barocă, a raporturilor dintre motivele *carpe diem* și *memento mori*, dintre *salve* și *toasturi* la ospețe, precum și considerațiile privitoare la viața socială cotidiană, bazate pe reprezentările plastice, pe mărturii ale călătorilor, pe acte, scrisori și rapoarte, reușesc să reconstituie imaginea vie a unui veac contorsionat și să arate circulația și limitele unui filon al poeziei medievale, așa-numita poezie bachică, specie informă și instabilă, venită prin poemul goliardic din literatura antică și aflată în acest ev mediu tîrziu între parodia sacralului și satira politică. (Ca topos, nu e lipsit de interes a aminti că parodia ospățului, combinată cu revenirea din lumea umbrelor ajunge pînă în admirabilul poem eminescian *Umbra lui Istratie Dabija voevod* [1]). Cum opinia autorului este că traducerea acestei poezii nu e justificată de necesitățile de informare politică pe care le îndeplineau majoritatea traducerilor efectuate la Posolski Prikaz, traduceri între care se află și versurile respective, articolul poate fi considerat și o contribuție la istoricul acestui oficiu de traduceri la care, cum se știe, lucra din 1671 și Nicolae Milescu [2].

Direct legat de activitatea de traducător a lui Milescu la Departamentul soliilor din Moscova este studiul cercetătoarei O. A. Belobrova din nr. 2/1980 al revistei, consacrat surselor *Aritmologiei* lui Milescu. De această problemă, ridicată de N. I. Kedrov încă din 1876 și reluată apoi de I. N. Mihailovski în 1897, s-a ocupat recent și Pandele Olteanu (*Arifmologija i etika spătarija Nikolaja Milescu v svete tekstologij*, în „Analele Univ. Buc.", Limbi și literaturi străine, an. XXVI—1977, p. 131—140), care consideră că N. Kedrova(sic) a avut o contribuție în această problemă căci a pus *Etica* în directă legătură cu *Aritmologia*, fiindcă pînă atunci *Etica* „în mod ciudat, nu era menționată în studiile de specialitate și în notele bibliografice, deși ea reprezintă o lucrare separată, unificată de N. Milescu cu *Aritmologia* sub forma unei lucrări generale cu caracter enciclopedic și parenetic" (p. 132). Față de contribuțiile lui N. I. Kedrov și I. N. Mihailovski (acesta din urmă considerînd model al părții a III-a a *Aritmologiei Simbolurile imperiale* ale lui Nicolaus Reussner), aducerea în discuție a operei *Arithmologia ethica* a lui J. Alsted, citat dealtfel de către Milescu, dar nu în *Aritmologie*, ci în predoslovia la *Carte aleasă pe scurt*..., arată că de fapt e vorba despre o singură operă și nu de două. Dependența *Artimologiei* lui Milescu de *Arithmologia ethică* a lui J. H. Alsted fusese semnalată de către Pandele Olteanu în 1979 într-o comunicare la Asociația slaviștilor, după cum menționează Zamfira Mihail în *art. cit. supra*, p. 276, iar numele lui Alsted a fost adus în discuție de către Z. Mihail ca posibilă sursă, cu al său *Thesaurus chro-*

---

[1] Despre circulația poeziei goliardice și bachice pînă în iluminism cf. și J. Tuwim, *Polski słownik pijacki i antologia bachiczna*, Warszawa, 1959.

[2] Despre caracterul traducerilor efectuate la Posolski Prikaz, v. Zamfira Mihail, *Nicolae Milescu, le Spathaire — un „encyclopediste" roumain du XVII-e siècle*, în RESEE, 2/1980, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

nologiae, pentru *Rodoslovia* lui Milescu *(idem*, p. 271—273, 276). Articolul semnat de O. A. Belobrova întreprinde o analiză amănunțită a *Aritmologiei* lui Milescu comparativ cu modelul acesteia, ceea ce permite lămurirea unor locuri obscure din textul lui Milescu (p. 133), precum și revizuirea unor opinii anterioare, inclusiv a celor ale autoarei. Totodată în articol se dau unele informații prețioase privitoare la două cărți care au aparținut lui Milescu, aflătoare acum la Biblioteca Universității din Helsinki, una dintre ele fiind un manual bilingv, cu text latinesc și englezesc, al lui J. A. Comenius. Alături de lucrări de istorie bizantină (Zonara, M. Kigalas, Martin Crusius), despre care se știe că au fost și în posesia lui Milescu (v. S. A. Belokurov, *O biblioteke moskovskih gosudarej v XVI stoletij*, Moscova, 1896, apud O. A. Belobrova, art. introd. la Nikolaj Spafarij, *Estetičeskie traktaty*, Leningrad, 1978), de textele patristice, de lucrările geografice, de cele de filozofie ș.a., analizate cu competență de V. Cândea în larga secțiune *N. Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română* din vol. *Rațiunea dominantă*, Edit. Dacia, 1979, de Pandele Olteanu în unele contribuții textologice și de Zamfira Mihail în recenta sinteză citată mai sus, lucrări enciclopedice precum cele identificate în ultimul timp contribuie la o mai potrivită încadrare a personalității lui Milescu în mișcarea de idei europeană a timpului.

În nr. 3 al revistei, D. M. Bulanin semnează, tot din perspectiva elaborării *Dicționarului de scriitori...* citat mai sus, articolul *Câteva dificultăți ale studiului biografiei vechilor scriitori ruși*, în care sînt trecute în revistă, între altele, și cele „de natură stilistică", ținînd de greutatea decelării datelor biografice exacte din acele *locuri comune — formulele de umilință*, folosite de scribii și chiar de autorii medievali ; este scoasă în evidență valoarea documentar-istorică a unor hagiografii, dar și faptul că și în acest caz compararea textelor poate oferi surpriza de a constata că presupuse evenimente biografice nu sînt altceva decît topoi ai genului hagiografic. Din cuprinsul aceluiași număr mai semnalăm și recenzia semnată de T. V. Bulanina la ediția *Retoricii* lui Feofan Prokopovici (1681—1736), ediție apărută la Kiev în 1979, în cadrul volumului I dintr-o proiectată serie de 3 volume conținînd operele filozofice ale fostului rector (1711—1716) al Academiei kievo-movilene. Ediția colectivă pregătită de Academia ucraineană de științe va conține cursurile de retorică, logică și etică ținute de F. Prokopovici între 1705—1709. Publicarea *Retoricii*, în traducere ucraineană din latină, împreună cu Sentențiile — auxiliare nelipsite ale unui astfel de curs — oferă cercetătorilor o imagine asupra orizontului cultural al studioșilor de la Academia kievo-movileană și îndreptățesc totodată speranța că vor vedea lumina tiparului și cursurile de poetică din sec. XVII—XVIII, cursuri a căror publicare o proiecta încă N. I. Petrov, autor al studiului rămas pînă acum fundamental în domeniu : *Despre științele cuvîntului și preocupările literare în Academia kieveană, de la începuturi pînă la transformarea ei din 1819* (T.K.D.A., 1868, nr. 3, p. 465—525).

Mai menționăm din sumarul numărului 3 studiul Letiției Becheresecu urmărind pătrunderea operei lui N. G. Cernîșevski în România (1883—1915), iar din cuprinsul numărului 4, la rubrica de *Prezentări și recenzii*, sinteza informativă a lui K. I. Rovda despre *Studierea comparativă a literaturilor slave*, care prezentînd „cărți noi ale savanților din țări socialiste", se ocupă și de cartea prof. Al. Dima, *Principii de literatură comparată*, apărută în traducere rusească la Moscova în 1977. Recenzentul, bazat pe prefața semnată de V. Kuleșov la traducerea rusească, face o serie de remarci cu caracter mai general, nu întotdeauna adecvate specificului fiecărei lucrări.

În domeniul studierii literaturii vechi, revista „Russkaja literatura" conține, la fel ca și prestigiosul anuar leningrădean „Trudy otdela drevnerusskoj literatury" (al cărui număr pe 1980 este dedicat în întregime problemelor valorificării vechilor manuscrise) contribuții serioase, bine documentate, denotînd nu numai erudiția autorilor, ci și propensiunea către orientările științifice moderne.

Mihai Moraru

„Manuscriptum", 4/1980

Consacrat, aproape în întregime, vieții și operei lui Mihail Sadoveanu, cu prilejul centenarului scriitorului, ultimul număr al revistei „Manuscriptum" îmbogățește vasta bibliografie sadoveniană cu contribuții substanțiale, de real interes istorico-literar. După cîteva pagini introductive, cu caracter mai mult aniversar, semnate de Marin Rădoi *(Exemplul marilor scriitori)*, Al. Rosetti *(Rezonanță de epopee)* și Ion Lăncrănjan *(Tărie și frumusețe)*, cercetările propriu-zise, întotdeauna la obiect, bazate exclusiv pe documente, se referă, pe de o parte, la aspecte mai puțin cunoscute ale unei biografii aflate în plin proces de reconstituire (C. Popescu-Cadem — *Contribuții la biografia sadoveniană*, D. Ivănescu — *Director al*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Teatrului Național din Iași, Maria Beceanu — *Preferințele și capriciile lectorului*, Adriana Daia — *Omagii perene*), iar pe de altă parte, la probleme de amănunt, aparent marginale dacă n-ar include incitante sugestii de fond, ale creației marelui prozator (Al. Oprea — *Recurs la procesul unui roman de tinerețe*, Nicolae Florescu — *„Rememorarea" ca necesitate vitală*). Din opera inedită a scriitorului sînt publicate, apoi, comedia în trei acte — prelucrare liberă a unei piese de Labiche — *Zile vesele după război*, semnificativă pentru posibilitățile, din păcate nefructificate, ale *dramaturgului* Sadoveanu, însoțită de comentariul critic al lui D. Ivănescu ; un număr de patru poezii *(De cîțiva ani, Sfîrșit de martie, Făclioară albă și curată, Iubirea ta)* din ciclul *Daim*, oferite, împreună cu cheia înțelegerii lor, de Valeria Sadoveanu ; două conferințe radiodifuzate *(Despre Casa scriitorilor, Cartea pentru popor)*, prezentate de Victor Crăciun ; fragmente de jurnal *(Bădia Mihai, 26 aprilie 1944)*, extrase de N. Florescu din fondul documentar aflat la Muzeul literaturii române ; în sfîrșit, 35 de epistole către Șt. O. Iosif, G. Tutoveanu, N. N. Beldiceanu, G. Topîrceanu și O. Goga, extrem de interesante, din categoria acelor „solilocvii sadoveniene" care „propun nu numai o imagine nouă a prozatorului — un Sadoveanu neretușat de Sadoveanu și de aura evocărilor — ci și deschideri neașteptate, în stare să răstoarne [...] impresii și opinii socotite pînă acum definitive" (I. Oprișan). Un splendid album de fotografii — cu imagini din anii maturității și ai senectuții —, precum și o evocare sentimentală de Const. Ciopraga *(Un Sadoveanu „printre gene")* întregesc în chip fericit omagiul adus de „Manuscriptum" „Ceahlăului literaturii române".

Materialul documentar din celelalte secțiuni ale revistei se citește, ca întotdeauna, cu un nedesmințit profit profesional, fie că este vorba de un pamflet politic eminescian (D. Vatamaniuc — *Un rechizitoriu la adresa conservatorilor*), de cîteva precizări în legătură cu activitatea de institutor a lui Ion Creangă, de fragmentarul *Pseudojurnal* al lui Nicolae Iorga sau de autografele și dedicațiile lui Jules Verne către o admiratoare din Galați. În ceea ce ne privește, atragem cu precădere atenția asupra rubricilor *Afinități elective* și, mai ales, *Restitutio*. În cadrul celei dintîi, Al. Săndulescu prefațează și Viorica Nișcov traduce și adnotează un grupaj de scrisori ale lui Hugo Schuchardt către B. P. Hasdeu, avînd drept obiect de discuție *Introducerea* celebrului savant german la *Cuvente den bătrîni*. Cea de a doua — în care Ioan Chindriș comunică șapte importante scrisori în latinește ale lui Petru Maior, din anii 1787—1819, conținînd, printre altele, surprinzătoare afirmații cu privire la valoarea *Lexiconului de la Buda* — ne face să constatăm cu regret că și în numărul acesta al „Manuscriptum"-ului, ca în marea majoritate a numerelor dealtfel, literatura română mai veche (de pînă pe la 1830) deține o pondere mult prea mică față de cea a epocilor ulterioare, deși revista părea că și-a propus să contribuie la valorificarea științifică a *întregii* moșteniri literare naționale.

Andrei Nestorescu

„Viața românească", nr. 10 și 11/1980

Critica și, într-o oarecare măsură, teoria și istoria literaturii ocupă în aceste numere ale venerabilei (în acest an împlinește 75 de ani de aproape neîntreruptă existență) reviste lunare „Viața românească" spații ample, remarcîndu-se printr-o tematică variată. Cînd nu sînt structurate în funcție de unicitatea obiectului (ca în cazul grupajului de articole despre Sadoveanu (nr. 11), unde colaborează Iorgu Iordan, Const. Ciopraga, Ion Maxim, Al. Săndulescu și se dă publicității o interesantă scrisoare a prozatorului către Șt. O. Iosif), contribuțiile se circumscriu prin continuitatea de la un număr la altul a problematicii. Este cazul fructuoaselor dezbateri puse sub genericul *Incursiuni în proza de azi*, la care iau parte cronicari cunoscuți ai actualității literare (Mircea Iorgulescu, cu un articol referitor la destinul romanului postbelic în comparație cu poezia și critica — *Singurătatea romanului*, nr. 10 — și Lucian Raicu, care scrie despre romanele lui Paul Georgescu, Teodor Mazilu, Sorin Titel, Mihai Sin și Dana Dumitriu — *Jurnal de lectură*, nr. 11). În prelungirea acestui serial se așează acele *Comentarii critice* referitoare la diverse scrieri în proză : Gheorghe Grigurcu despre romanele lui Norman Manea (nr. 10), Gelu Ionescu despre *Zile și nopți*, romanul lui Bujor Nedelcovici (nr. 11), a cărui structură este analizată din perspectiva relației narator — personaj — cititor.

Mai reduse cantitativ, articolele despre poezie cuprind contribuții teoretice și critice dintre cele mai interesante. Henri Wald delimitează natura relației dintre concept și emoție în poezie *(Semioza poeziei*, nr. 10), iar Gheorghe Grigurcu scrie despre poezia lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Florin Mugur, un poet care „își stăpînește funciara propensiune monstruoasă prin cultul formei" *(Magia lui Florin Mugur*, nr. 11).

Între istoria literară și evocarea lirică se situează inspiratele relatări ale poetului Petre Stoica despre *Dimitrie Stelaru*, *„Îngerul vagabond"* (nr. 11). Un interviu *Cu Nichita Stănescu despre „Epica Magna"* (nr. 11) cuprinde originale idei cu privire la statutul artei în societatea contemporană și, desigur, la receptarea de către critică a cărții lui N. Stănescu.

Poetul Cezar Baltag scrie un competent articol prilejuit de traducerea în românește a primelor volume din *Creanga de aur*, marea carte a lui J. G. Frazer (nr. 10).

Bogată și diversă, rubrica de „Cărți, oameni, fapte" este susținută în aceste două numere de Mircea Anghelescu, Ioana Crețulescu, Florin Mugur, Dorin Tudoran, Eugeniu Tudor Anton, Rodica Florea, Vasile Chifor, Costin Tuchilă, Ovidiu Constantinescu, Florența Albu, N. Steinhardt, Voicu Bugariu, Mirela Roznoveanu, Florian Potra, Ilie Purcaru.

Caiete critice, 4 („Viața românească", nr. 10/1980, p. 87—176)

Excelentele *Caiete critice*, apărute sub îngrijirea biroului secției de critică și istorie literară a Asociației scriitorilor din București, confirmă și cu acest număr (redactat de Gelu Ionescu, Laurențiu Ulici, Ioana Crețulescu și Alexandru George) densitatea și actualitatea problematicii, elevația și responsabilitatea abordării. Numărul prezent este afectat unui domeniu incitant, *Critica, criticul și fenomenul contemporan — aspecte, opinii, probleme* —. În deschidere, Livius Ciocârlie discută două posibile, și mult dispute în anii din urmă, accepții ale istoriei literare (receptarea și ierarhizarea valorilor dinspre trecut spre prezent sau invers, ori, cu cuvintele autorului, *Dinspre sau către clasici în istoria literaturii?*), avertizînd asupra riscurilor fiecăreia și propunînd o formulă unificatoare. Urmează un grupaj de articole și eseuri pe teme ca: receptarea publică de masă (Irina Eliade, *Un destinatar cu adresă necunoscută: publicul*) sau specializată (Gheorghe Grigurcu, *Destinul critic al operei*), sociologia literaturii și în special a „factorilor intermediari dintre producător și public" (Dan Culcer, *Fragmente critice*), *„solidaritatea dintre scriitori și critici"* (Dana Dumitriu), responsabilitatea morală și profesională a criticului (Al. Dobrescu, *Conștiința răspunderilor*), condiția de principiu și situația actuală a criticului tînăr (Mihai Dinu Gheorghiu, *Literaturi paralele?*, și Val Condurache, *Opera critică*), epistemologie critică (Liviu Antonesei, *„Grandoarea și servitutile" criticii*). Remarcabile prin seriozitate sînt răspunsurile unor deja cunoscuți tineri critici (Mihai Coman, Dan C. Mihăilescu, Mircea Scarlat, Artur Silvestri, Radu G. Țeposu) la ancheta realizată de Laurențiu Ulici *(Cinci critici în căutarea maturității)*. În încheierea numărului, Andrei Corbea, continuînd o mai veche preocupare, comentează și traduce fragmente din *Istoria literară ca provocare a științei literaturii*, celebra carte a esteticianului și sociologului literar H. R. Jauss.

N. Mecu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Între 12—14 decembrie 1980 a avut loc la București Simpozionul „Simbolismul în literaturile europene", organizat de Universitatea din București (Facultatea de limbi și literaturi străine — Catedra de filologie rusă) în colaborare cu Societatea de Științe Filologice și Asociația slaviștilor din S. R. România. Lucrările simpozionului au fost deschise de prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu Bușulenga și au continuat — pe parcursul celor trei zile — pe mai multe secții. Tematica foarte variată a ședințelor — *Simbolismul românesc și originalitatea lui în contextul european, Probleme ale poeticii simbolului și simbolismului, Aspecte ale simbolismului european, Simbolismul românesc. Alte aspecte comparatiste, Creația lui A. Blok, Simbolismul rus, Creația lui A. Blok și A. Belîi în perspectivă comparatistă* — a concentrat comunicări numeroase, cu participare bogată și din alte centre universitare, în care s-au comentat aspecte mai puțin cunoscute sau controversate ale acestei direcții literare. Din partea Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu" au participat cu comunicări: dr. Ana-Maria Brezuleanu, *L. Andreev văzut de simboliștii ruși;* dr. Elena Loghinovski, *Demonul introvertit la A. Blok;* dr. Al. Săndulescu, *Opinii românești despre conceptul modern de poezie;* dr. Cornelia Ștefănescu, *Paul Verlaine — etape ale receptării operei sale în România.*

De o deosebită amploare și primul pe această temă, Simpozionul a constituit, atît prin comunicările prezentate, cît și prin foarte fructuoasele discuții, o reușită organizatorică și o manifestare științifică de prestigiu.

*

Pe data de 7 februarie 1981, Gh. Ceaușescu, cercetător științific, a ținut la Societatea de studii clasice comunicarea *Un topos al literaturii antice; războiul veșnic între Europa și Asia.* Comunicarea reprezintă un fragment din partea introductivă a temei de plan: *Vocația europeană a culturii române.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

BEHRING, Eva, *Lyrik aus Rumänien*. Aus dem rumänischen und dem ungarischen. Herausgegeben von : ... Auswahl den ungarischprachingen Lyrik von Paul Karpáti, Leipzig, Verlag Philipp Reclam jun, 1980, 328 p. (Belletristik, 859).

DOLINAR, Darko, *Pozitivizem v literarni vedi*, Ljubljana, Izdaja Slovneska Akademija Znanosti in Umetnosti, Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1978 ; 136 p. (Literarni Leksikon, 5).

DOSTOEVSKIJ, Fëdor Mihailovič, *Polnoe sobranie sočinenij v tridcati tomah*, tom. 20, Stat'i i zametki 1862—1865, Leningrad, Izd. „Nauka", 1980, 432p.

DOSTOEVSKIJ, *Materialy i issledovanija*, Vyp. 4, Readaktor toma : G. M. Fridlender, Leningrad, Izd. „Nauka", 1980, 288 p. (Alkademija Nauk SSSR. Institut russkoj literatury „Puškinskij dom").

ÉTUDES *de littérature ancienne. Homère. Horace. Le mythe d'Oedipe. Les „Sentences de Sextus"* /par :/ S. Saïd, F. Desbordes, J. Bouffartigue & A. Moreau, Paris, Presses de l'École Normale Supérieure, 1979, 128 p. (Pens).

FIOCCHI, Adelaide, *Liombruno*. Deutsche Übersetzung von Gabriele Grober, /Salzburg/, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Forschungen zum romanischen Volksbuch, 1977, 73 p. multigr. (Texte romanischer Volksbücher, Heft 2).

GANTAR, Kajetan, *Grške lirične oblike in metrični obrazci*, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1979, 108 p. (Literarni Leksikon, 7).

GANTAR, Kajetan, *Helenizm*, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1978, 54 p. (Literarni Leksikon, 3).

GHEORGHE, F. N., *Martirul. Bălcescu — evocare romanțată*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1978, 232 p.

GHEORGHE, F. N., *Mihai Eminescu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Edit. didactică și pedagogică, 1977, 384 p.

GHEORGHE, F. N., *Popasuri în timp... Pe urmele marilor noștri scriitori : Eminescu, Creangă, Coșbuc. Rebreanu, Sadoveanu*, București, Edit. Ion Creangă, 1972, 216 p. +5 f. ilustr.

HESS, Rainer ; *Die Anfänge der modernen Lyrik in Portugal 1865—1890* von..., München, Wilhelm Fink Verlag, 1978, 368 p. (Freiburger Schriften zur romanischen Philologie, Band 23).

HODGE, R.I.V. and BUTTIMORE, R. A., *The Monobiblos' of Propertius. An Account of the first Book of Propertius. Consisting of a Text, Translation and Critical Essay, Essay on Each Poem*, Cambridge, D. S. Brewer, 1977, 222 p.

KARLINGER, Felix, *Fragmente zur rumänischen religiösen Lyrik zwischen den beiden Weltkriegen*, Salzburg, Arbeitskreis für rumänische Sprache und Literatur, 1980, 106 p. multigr. (Studien zur Rumänischen Sprache und Literatur, Heft 2).

KARLINGER, Felix, *Povestea Maicii Domnului*, /Salzburg/, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Forschungen zum romanischen Volksbuch, 1978, 34 p. multigr. (Texte romanischer Volksbücher, Heft 4).

KOS, Janko, *Literatura*, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Likrarne Vede, 1978, 88 p. (Literarni Leksikon, 2).

KOS, Janko, *Romantika*, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1980, 92 p. (Literarni Leksikon, 6).

LUDVIK, Dušan, *Srednjeveške in staronemške verzne oblike*, Ljubljana, Izdaja Slovenka Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1978, 84 p. (Literarni Leksikon, 4).

MATVEJEVIĆ, Predrag, *Poetica evenimentului. Poezie și angajare*. Traducere și note de Luminița Belu-Paladi. Prefață de Marcel Duță, București, Edit. Univers, 1980, 176 p. (Eseuri).

MESSNER, Dieter und BIRNER, Angela, *Berichte im Auftrag der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Forschung zum romanischen Volksbuch*. Felix Karlinger zum 17.3.1980, herausgegeben von : ..., Redaktion : Angela Birner, Seekirchen, /l.c./, 1980, 198 p. multigr.

Rev. ist. teorie lit., tom. 30, nr. 2, p. 319—321, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

NEGRUZZI, Iacob, *Scrieri*. /vol./ I. Text ales și stabilit, note, glosar de Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu. Prefață de Nicolae Mecu, București, Edit. Minerva, 1980, LXVI + 930 p. (Restitutio).

NICOLAU ESPADINHA, Antónia Mª, *A Emperatriz Porcina*, /Salzburg/, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Forschungen zum Romanischen Volksbuch, 1978, 69 p. multigr. (Texte romanischer Voklsbüch, Heft 3).

OCVIRK, Anton, *Evropski verzni sistem in slovenski verz*, I—II, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1980, 148 p.; 158 p. (Litearrni Leksikon, 9, 10).

OCVIRK, Anton, *Literarna teorija*, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literaturo in Literarne Vede, 1978, 101 p. (Literarni Leksikon, 1).

PÉREZ VILA, Manuel, *Simon Bolivar, Ideas fundamentales*. Sintesis biográfica y seleccion de documentos por ... XV Congreso International de Ciencias Historicas Bucarest, 10—17 agosto 1980. Caracas, Academia Nacional de la Historia, 1980, 168 p. (Academia Nacional de la Historia. Comite Venezolano de Ciencias Historicas).

ROSETTI, Radu, *Scrieri*. Ediție îngrijită de Cătălina Poleacov. Prefață și note de Mircea Anghelescu, București, Edit. Minerva, 1980, XXVI + 778 p. (Restitutio).

SERGO, Laura, *La Polenta*. Deutsche Übersetzung von Cristoph Bachr. Mit einen Anhang *Capitolo di Cuccagna* mit Einleitung von Felix Karlinger, Salzburg, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Forschungen zum romanischen Volkbuch, 1980, 40 p. multigr. (Texte romanischer Volksbücher, Heft 7).

STANOVNIK, Majda, *Angloameriške smeri V 20 stoletju*, Ljubljana, Izdaja Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Institut za Slovensko Literatur o in Literarne Vede, 1980, 90 p. (Literarni Leksikon, 8).

ZACHERL, Elisabeth, *Conto de Amaro*, /Salzburg/, Internationale Arbeitsgemeinschaft für Forschungen zum romanischen Volksbuch, 1979, 46 p. multigr. (Texte romanischer Volksbücher, Heft 5).

ZUR *Tradition der deutschen sozialistischen, Literatur. Eine Auswahl von Dokumenten 1926—1949 & Kommentare*, Band 1—4, Berlin & Weimar, Aufbau-Verlag, 1979. /Bd. 1 (1926—1935) — Auswahl und wissenschaftliche Gesamtredaktion: Alfred Klein unter Mitarbeit von Thomas Rietzschel, 907 p; Bd. 2 (1935—1941) — Auswahl und wissenschaftliche Gesamtredaktion: Friedrich Albrecht, 856 p; Bd. 3 (1941—1949) — — Auswahl und Wissenchaftliche Gesamtredaktion: Irmfried Hiebel, 792 p.; Bd. 4 (Kommentare) — Anmerkingen: Friedrich Albrecht, Imfried Hiebel, Hartmut Kahn, Klaus Kändler und Thomas Rietzschel. Register: Brigitte Melzwig, 516 p.).

Publicații periodice

ANGLIA

The Modern Language Review, London, 1981, vol. 76, Part. 1.

AUSTRIA

Sprachkunst, Wien XI (1980), 1. Halbband.

CHINA

Chinese Literature, Beijing, 1980, nr. 10—12; 1981, nr. 1—2.

FRANȚA

Revue de littérature comparée, Paris, XLIV (1980), nr. 3 /Recherches comparatistes de la Renaissance à nos jours/.

Revue d'histoire littéraire de la France, Paris, 80(1980), nr. 4—5, 6 /Litterature et peinture en France (1830—1900)/.

R. F. GERMANIA

Germanisch—Romanische Monatsschrift (Neue Folge), Heidelberg, 1980, Band 30, Heft 1—3.

Zeitschfrit für Kulturaustausch, Stuttgart. 30(1980), 4 Vj.

GRECIA

Balkan Studies, Thessaloniki, 1979, vol. 20, nr. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

JAPONIA

Journal of Tsuda College, Tokyo, 1980, nr. 12.

IUGOSLAVIA

Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu — Bulletin of the Etnographic Museum in Beograd, Beograd, 1980, vol. 44.

Jezik in slovstvo, Ljubljana, XXVI (1980/81), st. 1—3.

Letopis. Slovenske Akadenije Znanosti in Umetnosti — The Yearbook of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, 1979, vol. 30. Apărut : 1980.

MEXIC

Anuario de Letras, México, 1979, vol. XVII.

POLONIA

Zagadnienia Rodzajów Literackich, Lódź, 1980, tom. XXIII, Zeszyt 1(44) — 2(45).

Dialog, Warszawa, XXV (1980), nr. 7 (291) — 8(292).

ROMÂNIA

Cronica, Iași XV(1980), nr. 46—50.

Ethnologica. Annexe à la publication *Recherches sur l'histoire comparative des institutions et du droit*, București, 1979.

Revista Comisiei naționale române pentru UNESCO, București, 22 (1980), nr. 3.

Revista noastră. Publicație a elevilor liceului „Unirea" Focșani. (serie nouă), Focșani, (IX) 1980, nr. 70—72.

Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Beaux-Arts, Bucarest, 1979, tom. XVI.

Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Théâtre, Musique, Cinema, Bucarest, 1979, tom. XVI.

Studii și cercetări de istoria artei. Seria artă plastică, București, 1979, tom. 26.

Studii și cercetări de istoria artei. Seria teatru, muzică, cinematografie. București, 1979, tom. 26.

Viața Românească, București, XXXIII (1980), nr. 9.

S.U.A.

Latin—American Theatre Review, Kansas, 1980, 13/2 Supplement. (Proceedings of the Symposium on Latin American Theatre Florida International University, April, 1979)

UNGARIA

Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1979, tom. XXXI, fasc. 3—4.

U.R.S.S.

Russkaja literatura, Leningrad, 1980, nr. 4.

Trudy otdela drevnerusskoj literatury, Leningrad, 1980, tom. XXXV. (Rukopisnoe nasledie drevnej Rusi).

Voprosy literatury, Moskva, 1980, nr. 7—10.

Georgeta Stoia-Mănescu

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

THE REVIEW OF LITERARY HISTORY AND THEORY contributes to the scientific appreciation of the national literary patrimony, to the development of studies and researches in history and theory of literature, aesthetics and folklore. The review publishes studies, articles, debates, commentaries and documents, reviews of books and periodicals on different subjects, bibliographical notes and commentaries on scientific life aiming at giving information about the results attained in these domains in our country and abroad, at encouraging the exchanges of ideas, hypotheses, points of view and new methods of exploration and interpretation of the literary phenomenon.

*

The Review is addressed to literary theoreticians and historians, comparatists, aestheticians and folklorists, critics and writers, research-workers and publicists, professors and students.

*

Signed by well-known specialists, by members on the professorial staff, by Romanian and foreign research-workers, the published papers attempt to open up new perspectives concerning the investigation and the complex understanding on the tackled domains, to promote the Romanian point of view in contemporary literary research work.

*

Collaborators are requested to send their texts typewritten in conformity with current usages, the responsibility for their contents being considered integrally theirs. The authors are entitled to 30 extracts free of charge for every published paper. Unpublished manuscripts are not returned. The mail, the books and periodicals for review and exchange will be sent to the address of the Review.

*

The Review effectuates exchange of similar publications, with publishing houses, bulletins from different universities, departments and seminars, societies, libraries, associations and scientific institutions from all over the world with other printed matter of a similar type.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro

Din lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România mai găsiți în librării:

Sub red. D. Panaitescu Perpessícius, **M. Eminescu**, *Opere*, VI, 1963, 56 lei.
Sub. red. Tudor Vianu, **Al. I. Odobescu**, *Opere*, I, 1965, 32 lei
Sub. red. Al. Dima, **Al. I. Odobescu**, *Opere*, II, 1967, 37 lei.
Sub. red. Al. Săndulescu, **Duiliu Zamfirescu**, *Scrisori inedite*, 1967, 9,25 lei.
Sub. red. Paul Cornea, *Documente și manuscrise literare*, I, 1967, 19,50 lei ; II, 1969, 25 lei.
Sub. red. Adrian Fochi, **I. U. Jarnik, Andrei Bîrseanu**, *Doine și strigături din Ardeal*, 1968, 63 lei.
Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui I. Budai-Deleanu*, 1967, 8,75 lei.
I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristică românească*, 1968, 24 lei.
Sub. red. D. M. Pippidi, **D. Cantemir**, *Descriptio Moldaviae*, 1973, 41 lei.
Sub. red. V. Cândea, **D. Cantemir**, *Opere*, I, 1974, 36 lei; IV, 1973, 35 lei.
Sub. red. Șerban Cioculescu, *Istoria literaturii române*, III, 1973, 66 lei.

I.P. Informația c. 1175

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.inst-calinescu.ro